

IMAGE OF WOMEN IN PUNJABI AND PRAVASI PUNJABI NOVELS: A COMPARATIVE STUDY

THESIS

Submitted for the award of the Degree of

Doctor of Philosophy

In

Punjabi

By

JASVIR KAUR

Under the supervision of

DR. KRANTIPAL

Department of Modern Indian Languages

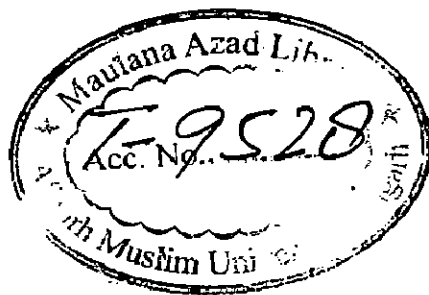
Aligarh Muslim University

Aligarh (India)

2014

Feed in Computer

THESIS

12 MAY 2016

T9528

ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਬਿੰਬ : ਇੱਕ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਮੁਸਲਿਮ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ
ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ
ਪੀ-ਐੱਚ.ਡੀ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ
ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ
ਖੋਜ ਨਿਬੰਧ
2014-15

ਨਿਗਰਾਨ

ਖੋਜ-ਵਿਦਿਆਰਥਣ

ਕਰਾਂਤੀ ਪਾਲ
ਡਾ. ਕਰਾਂਤੀਪਾਲ
ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ

ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ
ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ

ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਭਾਗ
ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਮੁਸਲਿਮ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਅਲੀਗੜ੍ਹ-202002

CHAIRMAN

DEPARTMENT OF MODERN INDIAN LANGUAGES
FACULTY OF ARTS
ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY, ALIGARH – 202 002

Telex : 564-230 AMU IN

Phones: Off. 2700920

Ext.

2700921

1530

2700922

1531

CERTIFICATE

This is to certify that **Ms. JASVIR KAUR** (D.O.A. 24.08.2012) Enrol. No. GH-2568 has been a regular Research Scholar in the department for a period of two years from the date of her admission.

The Ph. D. thesis of the candidate entitled on "**IMAGE OF WOMEN IN PUNJABI AND PRAVASI PUNJABI NOVELS: A COMPARATIVE STUDY**" has been completed under the supervision of **Dr. Krantipal**, Associate Professor, Department of Modern Indian Languages (Punjabi). Submitted for evaluation on date

Satheesan 17/11/14
Prof. T.N. Satheesan
Chairman
D/o Modern Indian Languages
A.M.U., Aligarh

Dr. Krantipal
(Associate Professor)

DEPARTMENT OF MODERN INDIAN LANGUAGES

Aligarh Muslim University

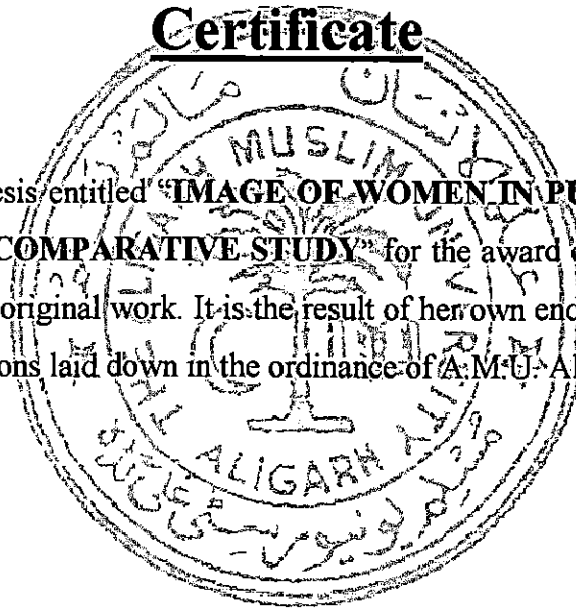
Aligarh – 202002. INDIA

Mob. 09216535617

Dated: 17/11/14

Certificate

Certify that the thesis entitled "**IMAGE OF WOMEN IN PUNJABI AND PRAVASI PUNJABI NOVELS: A COMPARATIVE STUDY**" for the award of Ph.D. degree in Punjabi by **Ms. Jasvir Kaur** is an original work. It is the result of her own endeavour. **Ms. Jasvir Kaur** has fulfilled all the conditions laid down in the ordinance of A.M.U. Aligarh.

Krantipal
Dr. Krantipal
Supervisor

ਤਤਕਰਾ

• ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ	1	2
• ਅਧਿਆਇ-ਪਹਿਲਾ		
ਨਾਰੀਵਾਦ : ਸਿਧਾਂਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਸਥਿਤੀ	3	70
• ਅਧਿਆਇ-ਦੂਜਾ		
ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਔਰਤ ਬਿੰਬ	71	138
• ਅਧਿਆਇ-ਤੀਜਾ		
ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ : ਇੱਕ ਸਰਵੇਖਣ	139	149
• ਅਧਿਆਇ-ਚੌਥਾ		
ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਔਰਤ ਬਿੰਬ	150	202
• ਅਧਿਆਇ ਪੰਜਵਾਂ		
ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ-ਬਿੰਬ : ਇੱਕ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ	204	25
• ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼	256	21
• ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ	261	2

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ

‘ਨਾਰੀਵਾਦ’ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਰਾਹ ਪੈ ਕੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਘਟੀਆ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ, ਮੁੱਲਾਂ-ਮਾਨਤਾਵਾਂ, ਵਰਤੋਂ-ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੂਜੇਲੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਘਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਤੇ ਕਰੁਣਾਮਈ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਸਕਣ। ਇਹ ਪੁਰਾਣੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਪੱਖੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕਤਾ, ਪਰਿਵਾਰਕ-ਬਣਤਰ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਉੱਸਰ ਸਕੇ।

ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਔਰਤ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਜੋ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਪੰਨਤਾ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਉਗਰ ਨਾਰੀਵਾਦ ਜੋ ਸਰੀਰਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਔਰਤ ਦੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਤਰ-ਸੰਰਚਨਾਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਜੋ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ‘ਔਰਤ ਲਈ’ ਵਿਉਂਤਣ ਦੇ ਹੱਕ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਖੋਜ-ਨਿਬੰਧ ਦਾ ਮੂਲ ਮਨੋਰਥ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ-ਬਿੰਬ : ਇੱਕ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ’ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਖੋਜ-ਨਿਬੰਧ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਸਾਰਥਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਪੰਜ ਅਧਿਆਵਾਂ ‘ਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ‘ਚ ਪੇਸ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦਾ ਬਿੰਬ ਉਘਾੜਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾ ਅਧਿਆਇ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਹਿਲੂ ‘ਤੇ ਆਧਾਰਤ ‘ਨਾਰੀਵਾਦ : ਸਿਧਾਂਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਸਥਿਤੀ’ ‘ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ‘ਨਾਰੀਵਾਦ’ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਧਰਮ ‘ਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਦੁਆਰਾ ਔਰਤ ਦਾ ਕਥਾਰਸਸ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਔਰਤ ਦਾ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਸੰਸਾਰ ‘ਚ ਸਥਾਨ, ਪੱਛਮੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਧਰਾਤਲ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਧਰਾਤਲ ‘ਤੇ ਵਿਚਰਦੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ‘ਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਅਧਿਆਇ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਔਰਤ ਬਿੰਬ’ ‘ਚ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਦਸ ਨਾਵਲਕਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਮਰਦ ਅਤੇ ਪੰਜ ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ, ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁੱਸਾ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ, ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲੀ, ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਅਤੇ ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤੀਜੇ ਅਧਿਆਇ ‘ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ : ਇੱਕ ਸਰਵੇਖਣ’ ਅਧੀਨ ਪਰਵਾਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ, ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਲਿਖਤ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ

ਖੋਜਾਰਥੀ

ਹੁਰ ਨਵੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੁਝੇਗਾ।

ਕੌਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਸ ਹੈ ਇਹ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਅੱਗੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਵੀ ਰਿਣੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਸਹਯੋਗ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ।

ਡਾ. ਸੁਨੀਤਾ ਸ਼ਰਮਾ ਅਤੇ ਡਾ. ਅਮਿਤਪਾਲ ਕੌਰ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨੇ ਮੇਰੇ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਸਹਿਵਾਰ ਭਾਤਿਆਂ ਜਾਇਦਾ, ਸਮਰੀਤ ਸ਼ੰਦਿਥ, ਫਰਹੀਨ ਸ਼ੰਦਿਥ, ਸਹਿਮਤ ਸ਼ੰਦਿਥ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਸ਼ਾਤ ਡਾ. ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ, ਅੰਤਰ-ਦਿਸ਼ਟੀਆਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਮੈਂ ਪੁਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੈਂ ਪੁਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੂਹ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਅਲੋਚਕਾਂ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕੀਤਾ।

ਅਖੀਰ ਖਾਤਨ ਦੀ ਵੀ ਪੁਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ 'ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧੀ ਡਾ. ਟੀ.ਆਰ. ਸਤੀਸ਼ਨ, ਡਾ. ਸ਼ੰਖ ਮਸਤੂਨ, ਡਾ. ਮੁਰਤੀ ਅਤੇ ਮੈਡਮ ਡਾ. ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਰਿਣੀ ਰਹਿੰਦੀ।

ਪੁਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਹਿਰਦਾਤਾ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਇਸ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਇਸ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਿਗਰਾਨ ਡਾ. ਕਰਾਂਤੀਪਾਲ ਜੀ ਦੀ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਗਿਆ ਹੈ। ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦੌਰਾਨ ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਅਦਿ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਮੁੱਢ ਦੇ ਅਧਿਐਸ਼ਾਤ ਵਿੱਚ ਉਪਰੰਤ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦੌਰਾਨ ਮਿਲੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿੱਥ ਉਪਰੰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਵਿੱਥ ਦੀ ਅੰਤਰ ਲਈ ਕਿਹੜੇ ਪਦ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਛੱਡ ਜਾਵੇਗੀ। ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਅਧਿਐਸ਼ਾਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ ਵਰਗ/ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਸਮਝਿਆਵਾਂ ਸਮੇਤ ਅੰਤਰ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਲੱਖਣਤਾਵਾਂ ਦੀ ਪੁਨਵਾਦ ਅਧਿਐਸ਼ਾਤ ਵਿੱਚ ਪੁਨਵਾਦੀ ਪੁਨਵਾਦੀ ਨਵੇਲ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ-ਸ਼ਿੱਥ : ਸ਼ਿੱਥ ਤੁਲਨਾਤਮਕ

‘ਚ ਪੁਨਵਾਦੀ ਪੁਨਵਾਦੀ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਕਸ਼ਾਪੇ ਪੁਨਵਾਦੀ, ਨਿਦਰ ਗਿੱਲ, ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਸੰਘਾਤ, ਕੈਲਸਪੁਰੀ ਅਤੇ ਸੁਮੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਨਵੇਲਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਨਾਵਲਕਾਰ-ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਦਰਸ਼ਨ ਪੀਰ, ਮੁਹਤਾ ਸਿੰਘ ਕੋਕਰਪਿੰਡੀਆ, ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ, ਚੰਦੇ ਅਧਿਐਸ਼ਾਤ ਪੁਨਵਾਦੀ ਨਵੇਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਅੰਤਰ ਸ਼ਿੱਥ ਵਿੱਚ ਦਸ ਪੁਨਵਾਦੀ ਪੁਨਵਾਦੀ

ਨਾਰੀਵਾਦ : ਸਿਧਾਂਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਸਥਿਤੀ

ਨਾਰੀਵਾਦ, ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸੁਭਾਵਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਹੁੰਚਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਲਿੰਗ (Sex) ਕਰਕੇ ਅਨਿਆ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਛਤਰੀ ਥੱਲੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਰੀਵਾਦੀ, ਨਾਰੀ ਦਮਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਤੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ 'ਨਾਰੀ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਰਥ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਜਾਵੀਏ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰੀਏ। ਪੂਰਬੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਸ਼ਬਦ ਕਈ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਰਿਹਾ ਹੈ :-

“- ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਅਰਥ - ਰਗ ਜਾਂ ਨਾੜੀ

- ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੂਜਾ ਅਰਥ - ਨਰ ਦੀ ਮਦੀਨ ਇਸਤਰੀ ਜਾਂ ਔਰਤ, ਵਿਰੋਧੀ ਲਿੰਗ ਵਜੋਂ।

- ਨਾਰੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਤੀਜਾ ਅਰਥ ਨਾਰੀ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਖਾਸ ਚਿੰਨ੍ਹ ਯੋਨੀ ਜਾਂ ਭਗ ਦਾ ਹੈ।

- ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ 'ਨਾਰ' ਦਾ ਅਰਥ ਕੇਵਲ ਗਰਦਨ ਜਾਂ ਧੌਣ ਤੋਂ ਹੈ।

- ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨਾਰ ਦੇ ਅਰਥ ਅਗਨੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਕ ਧਾਰਮਿਕ ਪੈੜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਾਰੀ ਸ਼ਬਦ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਜੋਂ (ਦੋਸ਼ਕ) ਜਾਂ ਨਰਕ ਦੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

- ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਾਂਵ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਪੇਸ਼ਾਕ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਰਤੋਂ 'ਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”

ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਔਰਤ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਵਸੋਂ ਦਾ ਅੱਧ ਹੈ। ਔਰਤ ਕੋਲ ਮਰਦ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਹਰ ਥਾਂ ਪੱਛੜੀ ਤੇ ਅਣਗੌਲੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਪਿੱਤਰਸੱਤਾ ਦੇ ਜਾਲ 'ਚ ਫਸ ਕੇ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਜਨਮ ਅਤੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੀਮੇਨ ਅਨੁਸਾਰ :

“ਔਰਤ ਨੂੰ ਔਰਤ ਹੋਣਾ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਔਰਤ ਹੀ ਬਣੀ ਰਹਿਣ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ 'ਚ ਵੰਡਿਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ, ਸ਼ੌਂਕ, ਕੱਪੜੇ, ਕੰਮ, ਸੁਪਨੇ, ਸੋਚਾਂ ਅਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ 'ਚੋਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਛਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਨਿਮਨ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦਾ ਭੋਗੀ ਬਣ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਆਦਮੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤ 'ਚ ਰੱਖ ਕੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਰਦ ਹੀ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਖਰੇਵਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੀਵੇਂਪਣ, ਨਿਗੂਣਤਾ ਜਾਂ ਛੋਟੇ ਪਦ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦਾ।”²

ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਉਹਨਾਂ ਬਿਮਾਰ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਗਿਆ ਜੋ ਮਾਨਸਿਕ
 'ਫਿਸ-ਸਬਦ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਯੋਗ 1871 ਵਿੱਚ French Medical Text ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ

ਅਨੁਸਾਰ :

ਪ੍ਰਤੀ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲਾਈ ਗਈ ਹੈ। Jane Freedman
 ਇਹ ਔਰਤ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਥਮ ਵਿੱਚ ਸੰਗਠਿਤ ਗਤੀਵਿਧੀ ਹੈ ਜੋ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਔਰਤਾਂ
 ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਤੋਂ ਹੈ।"⁴

ਸਿਲ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਜਾਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਰਥ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਅਰਥ ਲਿੰਗ ਦੇ
 Femina (Woman) ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ। 'ਲਾਤੀਨੀ ਵਿੱਚ ਫੈਮਿਨਿਜਮ ਲਾਤੀਨੀ ਸ਼ਬਦ (Femininism) ਤੋਂ
 ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ French ਤੋਂ ਆਇਆ ਅਤੇ ਫਰੈਂਚ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਾਤੀਨੀ ਸ਼ਬਦ
 ਫ਼ਰੇਮੀ ਸਮਿਤ ਵਿੱਚ 'ਔਰਤ, ਦੇ ਹੱਕ ਦੀ ਗੱਲ' ਲਈ ਫੈਮਿਨਿਜਮ (Feminism) ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਸਾਖਰਿਕ ਅਰਥ

(Feminism) ਹੈ।

ਚਿਤਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸਿਲਵ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰੂਪ 'ਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਨਾਂ ਨਾਰੀਵਾਦ
 ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਉਸਦੀ ਹੀਨਤਾ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਹੀਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ
 ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਮ ਦੇ ਚਿਹਨੇ ਵਿੱਚ, ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਚਿਹਨੇ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੀ ਖੋਲ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ
 ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਪੀਨ ਨਿਯੰਤਰਣ ਵਰਕ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ 'ਔਰਤ' ਦੀ ਚਰਚਾ ਦੀਨ-ਹੀਨ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ
 ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ 'ਔਰਤ' ਸ਼ਬਦ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਸੰਗ 'ਚ ਚਰਚਾ ਕਰੀਏ
 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਤੈਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।"⁵

ਉਹ ਅਪਣੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਨਿਯੰਤਰਣ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਸੰਦਰਭ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨਗਤ
 ਮਾਨਸਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਂ ਨੈਤਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
 ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਮਰਦ ਤੋਂ ਆਰਥਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਦ ਇਹ ਔਰਤਾਂ, ਹੁਣ ਵੀ
 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਸੋਚ ਦਾ ਖੰਡਨ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਦੀ ਔਰਤ
 'ਸੀਮਿਤ ਜਿਥੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਹ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ

ਕਹਾਣੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਰਮ ਨੇ ਵੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਔਰਤ ਦਾ ਹੀ ਦਮਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਮਿਤ ਵੀ ਔਰਤ ਦਮਨ ਦੀ ਹੀ
 ਸੀਮਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਹੀ 'ਨਰ' ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਤੇ 'ਮਦਾ' ਦੀ ਨਾਰੀ ਦੇ
 ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੇ ਕੰਮ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਰਦ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਔਰਤ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਅਪਣੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਔਰਤ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।
 ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀਮਿਤ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਹੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮਰਦ

ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਮਰਦ ਦੀ ਬਜਾਏ ਲਿੰਗਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਸਤਰੀਕਰਣ (Feminization) ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ।”⁵

“ਫਿਰ ਇਸ ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ Alexandra Dumes ਨੇ ਕੀਤੀ ਜੋ ਇਕ ਫਰੈਂਚ ਲੇਖਕ, ਰਿਪਬਲੀਕਨ ਤੇ ਔਰਤ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ ਉਸਨੇ 1872 ਵਿੱਚ ਇਕ ਪੈਂਫਲਿਟ ਛਾਪਿਆ ਜਿਸਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਸੀ I homme-femane. ਇਸਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵਿਭਚਾਰ ਸੀ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਲਪਤ, ਮਰਦਾਨਾ (ਮਾਹੀ ਮੁੰਡੇ ਵਾਂਗ) ਵਿਹਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ।”⁶

The Dictionary of Feminist Theory ਅਨੁਸਾਰ :

“ਇਹ ਸ਼ਬਦ (ਨਾਰੀ) ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਓਟ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗਕ ਅੰਤਰ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖ ਲਈ ਹੀ ਰਾਖਵਾਂ ਹੈ।”⁷

ਆਕਸਫੋਰਡ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ :

“ਨਾਰੀਵਾਦ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਕੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਰਾਏ ਨੂੰ ਸਮਰਥਨ ਦੇਣਾ ਹੈ।”⁸

ਵੈਬਸਟਰ ਇਨਸਾਇਕਲੋਪੀਡੀਆ ਅਨੁਸਾਰ :

“ਨਾਰੀਵਾਦ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਾਦ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਸ਼ਬਦ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵਾਦ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਜਾਂ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਕੇ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰ ਲੈਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਅੰਦੋਲਨ ਵੀ ਹੋ ਖੜ੍ਹਦਾ ਹੈ।”⁹

ਮਾਡਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ :

“ਨਾਰੀਵਾਦ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ, ਕਸ਼ਟਾਂ ਜਾਂ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਬਿਆਨ ਹੈ। ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ।”¹⁰

Concise Oxford Dictionary ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

“ਲਿੰਗਾਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ।”¹¹

Encyclopaedia Britannica ਅਨੁਸਾਰ :

“ਨਾਰੀਵਾਦ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਜਨਮ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਉਹਨਾਂ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿੱਧਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਚਲਾਏ ਗਏ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਨਿੱਜੀ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਪੂਰਨ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ।”¹²

ਚਾਰਲੋਟ ਪਰਕਿਨਜ਼ ਗਿੱਲਮੈਨ ਅਨੁਸਾਰ :

ਨਾਰੀਵਾਦ ਘੋਰਤਾ ਦੀ ਇਸ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਨਾਬਾਗਵਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਬੁੱਧਿਕ
ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦੀ ਅਲੋਚਨਾਤਮਕ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੇਰ ਇਕ ਥਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ -

“ਹੋਰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤੇ ਇਲਾਵਾ ਨਾਰੀਵਾਦ ਪੁਰਖਵਾਦੀ ਅਤੇ ਪੁਰਖ ਲਿੰਗ ਕੇਂਦਰਿਤ ਵਿਵਸਥਾ ਪ੍ਰਤੀ
ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ ਇਸ ਥਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਬੇਤਰਤੀਬੀਆਂ ਦੀ ਭੰਗੀ।”¹⁷

ਘੋਰਤਾ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਤੱਥ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ
ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਲਿਖਦੀ ਹੈ : ਨਾਰੀਵਾਦ ਸਿਪਾਤ ਅਨੁਸਾਰ
ਸਮਾਜਿਕਾਵਾਂ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਘੋਰਤਾ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਵਕਾਲਤ
ਘੋਰਤਾ ਵਜੋਂ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦੀ ਭੁੱਖੀ ਚੇਤਨਤਾ ਅਤੇ ਘੋਰਤਾ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ
“ਨਾਰੀਵਾਦ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਵਿਆਪਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ

ਸ਼ਕੀਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੰਤ ਹੈ :

ਲੇਬਲ ਹਨ।”¹⁶

ਹੁ, ਜੋ ਨਵੀਂ ਘੋਰਤਾ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਦੇ ਮਾਹਰ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ
“ਸ਼ਬਦ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਜਾਂ ਨਾਰੀਵਾਦ, ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ 60ਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਚ ਉੱਭਰੀ ਘਰਿਰ
Tori Mai ਅਨੁਸਾਰ :

ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।”¹⁵

ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਨਵੀਂ ਸ਼ਾਬ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਜਾਣਾ
ਹੈ। ਈਸਰ, ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਘੋਰਤਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਲਿੰਗ ਦੇ
ਸ਼ਾਬ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੇਦ ਕਰਨ ਆਪ ਉਸਾਰਿਆ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਬਦਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ
ਹੈ। ਈਸਰ, ਨਾਰੀਵਾਦ ਘੋਰਤਾ ਦਾ ਦੁੱਖੀ ਸ਼ਬਾਨ ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਰਦ ਨੇ ਇਸ
ਸਮਾਨਤਾ, ਇਸਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਲਿੰਗਕ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਆਖ ਸਕਦੇ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰਭੇਤ 'ਤੇ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਹੈ ਲਿੰਗ ਦੀ
“ਇਸਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨਾ ਸਰਲ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਇਸਦੇ ਤਿੰਨ ਸੋਚ ਜਾਂ ਅੰਸ ਹਨ,

ਆਖਦੀ ਹੈ :

ਨੇਮੀ ਆਡ ਕੋਟ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ Grounding of Modern Feminism ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦ ਥਾਂ

ਦਾ ਵਿਦਰੋਹ ਹੈ।”¹⁴

ਆਖਦੀ ਵਿਚਕਾਰ ਕਾਊਂਨ ਅਤੇ ਗੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਬਣਦੀ ਰੋਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਧਰ
ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਾਦ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦ ਘੋਰਤਾ ਅਤੇ ਮਹੱਥੀ
“ਨੈਸ਼ਨਲ ਅਸਰੀਕਨ ਵੈਮਨ ਸਰਵੇਜ਼ ਅੰਸਮੀਏਸ਼ਨ ਦੀ ਨੇਤਾ ਕੈਰੀ ਚੇਪਨ ਕੋਟ ਨੇ ਸੰਨ 1914

“ਨਾਰੀਵਾਦ ਥਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਘੋਰਤਾ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਗਰਣ ਹੈ।”¹³

ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਮਨ ਖਿਲਾਫ਼ ਇਕ ਬਹੁਪੱਖੀ ਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਹੈ।”¹⁸

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਵਾਦ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਨਿਭਣ ਵਾਲਾ ਵਾਦ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਤੋਂ ਔਰਤ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। “ਇਸ ਨਾਲ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਮਰਦ ਵੱਲੋਂ “ਹਮ ਹੀ ਹੈ” ਦੀ ਸੁਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਵੱਲੋਂ “ਹਮ ਭੀ ਹੈ” ਦੀ ਸੁਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਰ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ ਦੁਲਿੰਗੀ ਜਗਤ ਸਿਰਜਨ ਵੱਲ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਵੇਗੀ।”¹⁹

ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨਾ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਵਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਪੱਖ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਸਦਾ ਮੂਲ ਉਦੇਸ਼ ਔਰਤ ਦਮਨ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਾ, ਔਰਤ ਦੇ ਹੱਕ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨਾ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਔਰਤ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਤੇ ਔਰਤ ਕੇਂਦਰਤ ਸਾਹਿਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਨਾਰੀਵਾਦ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਔਰਤ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਇਕ ਖਿੱਤੇ ਦਾ ਮਸਲਾ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਫੈਲੀ ਅੱਧੀ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਵਸਤੂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ।

ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਵਸਤੂ ਵਿੱਚ ਘਟਾਓਵਾਦੀ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪਿੱਤਰਸੱਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ‘ਗੋਣ’ ਜਾਂ ਦਾਸ ਵਰਗੀ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਇਸਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸਨੂੰ ਮਰਦ ਵਿਰੋਧੀ ਅੰਦੋਲਨ ਵੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿੱਤਰਸੱਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਪਰਿਵਾਰ ਔਰਤ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਪਰ ਨਾਰੀਵਾਦ ਮਰਦ ਵਿਰੋਧੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਹੱਕ ’ਚ ਖੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਮਤੋਲ ਬਣਾ ਕੇ ਚੱਲਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮਰਦ ਬਣਨਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ’ਤੇ ਮਾਣ ਕਰਦਿਆਂ ਔਰਤ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਸੋਚ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ‘ਨਾਰੀਵਾਦ’ ‘ਔਰਤ-ਮੁਕਤੀ’ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਔਰਤ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਰਾਹ ਪੈ ਕੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚੱਲੇ ਆ ਰਹੇ ਮੁੱਲ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਬਦਲ ਸਕੇ। ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲਾਮਬੰਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਤੇ ਕਰੁਣਾਮਈ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਪੁਰਾਣੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਪੱਖੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕਤਾ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਬਣਤਰ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਉੱਸਰ ਸਕੇ।

ਨਾਰੀਵਾਦ ਸਥਾਪਤ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਗੌਣ' ਹੈ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੀ 'ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠਤਾ' ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਬਣਤਰ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਰਦ ਇਕ ਵਸਤੂ ਵਾਂਗ ਉਸ 'ਤੇ ਵੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਵੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਅਪੰਗ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੀਮੋਨ ਦੀ ਬੇਵਾਅਰ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ "ਨਰ ਅਤੇ ਮਾਦਾ ਇਕੋ ਨਸਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਜਨਣ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰਜ ਲਈ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਕਿਸਮ ਦੇ ਦੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।"²⁰

ਇਸ ਲਈ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਬਰਾਬਰ ਹਨ ਪਰ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭੂਗੋਲਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾੜਾ ਵਧਦਾ ਹੀ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ। ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋ ਵਿੱਥ ਪੱਸਰ ਗਈ ਹੈ ਇਸਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਕਾਰਨ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਔਰਤ ਦੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਪਿੱਛਲਝਾਤ ਪਾਉਣੀ ਪਵੇਗੀ।

ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਹਰ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਦਰਭ ਅਨੁਸਾਰ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਸਥਾਨ ਦੁਜੈਲਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਾਂ ਤਾਂ ਦੇਵੀ ਵਾਂਗ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬਣੀ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਵਾਂਗ ਉਸਦੇ ਮਾਨਵੀਂ ਰੂਪ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਪੜਾਅ ਤੇ ਮਰਦ ਦੀ ਦਾਸੀ ਰਹੀ। ਇਤਿਹਾਸਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੂਪ 'ਚ ਉਸਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵਾਚਣ 'ਤੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਔਰਤ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਹਰੀਸ਼ ਮਲਹੋਤਰਾ 'ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਔਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਨਜ਼ਰੀਆ' ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

- "ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਵਿਦਵਾਨ ਮਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਖੌਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਉਸਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਫ਼ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੂੰ ਅਨੁਸਾਰ, "ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਰਾਬ ਕਰਨਾ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਕਲਮੰਦਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।"
- ਮਨੂੰ ਅਨੁਸਾਰ, "ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਦ ਪੜ੍ਹਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।"
- ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਵੇਦ-ਮੰਦਰ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ।
- ਮਨੂੰ ਸਿਮਰਤੀ ਅਨੁਸਾਰ, "ਔਰਤ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਨਾ ਉਮਰ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਖ਼ੁਬਸੂਰਤ ਜਾਂ ਬਦਸ਼ਕਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।"

- ਮਨੂੰ ਸਿਮਰਤੀ ਅਨੁਸਾਰ (9.17) (ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਸਮੇਂ) ਮਨੂੰ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ (ਭੋਗ ਲਈ) ਬਿਸਤਰਾ (ਆਦਮੀਆਂ ਲਈ) ਬੈਠਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਸੀ, ਟੁੰਬਾ, ਬੁਰੀਆਂ ਆਦਤਾਂ, ਇੰਦਰੀਆਂ ਦਾ ਆਨੰਦ, ਬੇਈਮਾਨੀ, ਈਰਖਾ ਅਤੇ ਬੁਰਾ ਚਾਲ-ਚਲਣ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
- ਰਿਗਵੇਦ ਦੇ ਸਲੋਕ 8.33.17 ਅਨੁਸਾਰ, “ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਛੋਟਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਰਿਗਵੇਦ 10.95.15 ਅਨੁਸਾਰ, “ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁਹੱਬਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਲੱਗੜ-ਬੱਗੜ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”
- ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਬਦਨਸੀਬ ਔਰਤ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਰਿਗਵੇਦ 10.18.18 ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, “ਵਿਧਵਾ ਦੀ ਉਸਦੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਪਤੀ ਦੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਚਾਦਰਦਾਰੀ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਘਰੋਂ ਉਠਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ।”
- ਜੇਕਰ ਉਸ ਵਿਧਵਾ ਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਭਰਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅਣਵਿਆਹੀ ਹੀ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਘਰੋਂ ਕੱਢ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਦਮ ਖਾਣੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਘਰੋਂ ਕੱਢਣ ਸਮੇਂ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਮੁੰਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਾਪਣੀ ਅਤੇ ਕਲੰਕਣੀ ਦਾ ਰੂਪ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਹੀ ਕਾਲ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ।
- ਸਾਰੇ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸੁਭ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਵਿਧਵਾ ਦੇ ਮੱਥੇ ਲੱਗਣਾ ਅਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਸਤੀ ਦੀ ਰਸਮ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਮੋਹਨ ਰਾਏ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਦੇ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਸਦਕਾ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਲਾਰਡ ਵਿਲੀਅਮ ਬੈਟਿੰਗ ਨੇ ਜੁਲਾਈ 1829 ਵਿੱਚ ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਨੂੰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਤੇ ਕਈ ਮੂਰਖ ਅਜੇ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਰਸਮਾਂ ਦੀ ਪੈਰਵਾਈ ਕਰਦੇ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।
- ਹਿੰਦੂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ 'ਚ ਸਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਮੁਤਾਬਕ, ਪਤੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਹਿਲਜੁਲ ਨਾ ਸਕੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਢੋਲ ਵਜਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜਿਗਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਘੜਿਆ ਹੋਇਆ ਬਾਂਸ ਠੋਕ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਢੋਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਜਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚਾਰੀ ਸਤੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਦਾ ਚੀਖ ਚਿਹਾੜਾ ਜਾਂ ਵਰਲਾਪ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਨਾ ਪਹੁੰਚੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਸੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿਮ ਦੀ ਅੱਗ ਭੜਕ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੁਸਾਰ, “ਗੁਣਕਾਰੀ ਔਰਤ ਲਈ ਹੋਰ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਬਿਨਾ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਜਲ ਰਹੀ ਚਿਖਾ ਵਿੱਚ ਜਲ ਕੇ ਮਰ ਜਾਣ ਤੋਂ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ। ਜਿਹੜੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ

- ਬਾਅਦ ਉਸਦੀ ਜਲ ਰਹੀ ਚਿਖਾ ਵਿੱਚੋਂ ਖਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਨਰਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੀ ਹੈ।”
- “ਜੇਕਰ ਔਰਤ ਦਾ ਪਤੀ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀਆਂ ਚੱਪਲਾਂ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ’ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਕੁੱਦ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।” (ਵਿਸ਼ਨੂੰ)
 - ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮਰਨੇ ਰੋਕਣ ਲਈ ਧਾਗੇ ਤਵੀਜ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਉਂਝ ਵੀ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮੂਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਦਰੋਪਦੀ ਪੰਜੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਤੱਕ ਨਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸੋਲਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਰਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਤਕਲੀਫ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ।
 - ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਰਾਜਾ ਭੀਸ਼ਮ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਨੂੰ ਉਧਾਲਿਆ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਅਹੱਲਿਆ ਦਾ ਸ਼ੀਲ ਭੰਗ ਕੀਤਾ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਬਰਿੰਦਾ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਲੁੱਟੀ। ਗੁਰੂ ਬ੍ਰਹਸਪਤੀ ਨੇ ਗਰਭਵਤੀ ਮਮਤਾ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾ ਮਿੱਤਰ ਨੇ ਮੇਨਕਾ ਨੂੰ ਛਲਿਆ।
 - ਯੁੱਗ ਪੁਰਸ਼ ਰਾਮ ਇਕ ਪਤਨੀ ਬਰਤਾ ਪਤੀ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰਾਮ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਸ਼ਰਥ ਬਹੁ-ਪਤਨੀ ਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਹਨ। ਧਰਮ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਰਾਮ ਦੇ ਇਕ ਪਤਨੀ-ਬਰਤਾ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਦਸ਼ਰਥ ਦੀ ਬਹੁ-ਪਤਨੀ ਬਰਤਾ ਹੋਣ ’ਤੇ ਕਿਤੇ ਨਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਰਾਮਚੰਦਰ ਧੋਬੀ ਦੇ ਤਾਹਨੇ ’ਤੇ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਵਿਆਸ ਨੂੰ ਪਾਂਡਵ ਵੰਸ਼ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।
 - ਈਸਾਈਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਸਤਕ ਬਾਇਬਲ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਲਾਵੇ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਵੇ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਹ ਔਰਤ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਨਾ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਘਰੋਂ ਕੱਢ ਦੇਵੇ।
 - ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ’ਚ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਦਰੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਰੀਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ 1992 ’ਚ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਕਾਫੀ ਰੌਲੇ-ਰੱਪੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੋਟਾਂ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਵੋਟ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਨਾਲ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ ਪਰ 1993 ਤੱਕ ਕੋਈ ਵੀ ਔਰਤ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ’ਚ ਪਾਦਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਯੁਕਤ। ਵੋਟਾਂ ਪੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾਦਰੀਆਂ ਨੇ ਅਸਤੀਫੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਦਰੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦੇਣ ’ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀਆਂ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸੈਕਸ ਡਿਸਕ੍ਰਿਮੀਨੇਸ਼ਨ (Sex Discrimination) ਕਾਨੂੰਨ ਇੱਥੇ 1975 ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ।
 - ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕਿਤਾਬ ਕੁਰਾਨ ਮੁਤਾਬਕ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ। ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਮਾਰਨਾ ਕੁੱਟਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੁਰਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

- ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜ਼ਿਆਉਲ ਹੱਕ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ 'ਚ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

- ਜੈਨ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤਾਂ ਸੜਕ ਕਿਨਾਰੇ ਜਲਣ ਵਾਲੇ ਉਹ ਦੀਵੇ ਹਨ ਜੋ ਨਰਕ ਦਾ ਰਾਹ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ 'ਤੇ ਦੋ ਮਾਸ ਦੇ ਲੋਥੜੇ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਮੋਹ ਕੇ ਆਪਣਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਔਰਤਾਂ ਤਾਂ ਰਾਖਸ਼ਸ਼ਣੀਆਂ ਹਨ।

- ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਮੋਢੀ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੇਖੋ ਮੱਤ ਜੇਕਰ ਦੇਖਣਾ ਹੀ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੋ, ਜੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੀ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹੋ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੰਘ 'ਚ ਰਲਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਚੇਲੇ ਆਨੰਦ ਦੇ ਬਹੁਤਾ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਬੁੱਧ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ 'ਚ ਰਲਾਉਣ ਲਈ ਮੰਨਿਆ ਸੀ।”²¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਔਰਤ ਜਿਸ ਵੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ 'ਚ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਣਗੌਲੀ ਤੇ ਨਫਰਤ ਦੀ ਪਾਤਰ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਕੁਝ ਖਾਸ ਪਿਛੋਕੜ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਚੰਗੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਇਆ ਹੈ - ਦੇਵੀਆਂ ਜਾਂ ਸਧਾਰਨ ਔਰਤਾਂ। ਜਿੱਥੇ ਦੇਵੀਆਂ ਉੱਚ ਪਦਵੀ ਦੀਆਂ ਲਖਾਇਕ ਹਨ ਉੱਥੇ ਸਧਾਰਨ ਔਰਤਾਂ ਸੂਦਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਔਰਤ ਦੇਵੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕੁਲਟਾ ਪਰ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ ਗਈ।

ਨਾਥ ਮੱਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਰੱਥ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਭਟਕਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਅਮਾਨਵੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਨੂੰ ਨੇ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੂਦਰਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਪਰ ਨਾਥਾਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਨਿੰਦਾਜਨਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਨਾਥ-ਬਾਣੀ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਥਾਂ ਨੇ ਭੋਗਵਾਦ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨੈਤਿਕ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਦਮੀ ਦੇ ਪਤਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:

“ਦਾਮ ਕਾਢੁ ਬਾਘਣ ਲੈ ਆਇਆ

ਮਾਓ ਕਹੈ ਮੇਰਾ ਪੂਤ ਬਿਆਹਿਆ।”²²

ਇੱਥੇ ਬਾਘਣ ਸ਼ਬਦ ਔਰਤ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਕ ਸਥਾਈ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਵਿਰਤੀ ਮੱਤ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਾਧਨਾ ਦਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਅੰਗ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਉੱਥੇ ਨਾਥਾਂ ਨੇ ਰੁਕਾਵਟ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਪੂਰਬੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਆਕਰਸ਼ਣ, ਮੋਹਕ ਦਿੱਖ ਅਤੇ ਲਿੰਗਕ ਉਤੇਜਨਾ ਹੋਣਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਅੱਗੇ ਸਾਧਕ ਦੇ ਹਾਰ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ

ਅਤੇ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਮਰਦ ਸਾਧਕ ਦਾ ਹਾਰ ਮੰਨਣਾ ਔਖਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਔਰਤ 'ਤੇ ਹੀ ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਪਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਨਿੰਦਾ ਦੇ ਦਾਇਰੇ 'ਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਰਦ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਰੀਰਕ ਬਲ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਉਹ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦਾ ਕਾਰਜ ਮਰਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਹੈ। ਮਰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਵਾਰਾਂ ਜਿਹੇ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਪਰ ਔਰਤ ਸੰਬੰਧੀ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੇ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਅਣਖ, ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੇ ਹਰ ਦੁੱਖ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਿੱਸਾ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਲਈ ਫਰੋਬਣ, ਫੱਫੇਕੁਟਣੀ, ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਤੇ ਜਾਦੂਗਰਨੀ ਆਦਿ ਭੰਡਣਯੋਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪੀਲੂ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ, ਮੁਕਬਲ, ਕਾਦਰਯਾਰ ਤੇ ਹਾਫਿਜ਼ ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਵਰਗੇ ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਲੋਚਨਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ :

“ਵਾਰਸ ਰੰਨ, ਤਲਵਾਰ, ਫਕੀਰ, ਘੋੜਾ,

ਚਾਰੇ ਲੋਕ ਕਿਸੇ ਦੇ ਯਾਰ ਨਹੀਂ।”²³

ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਕਿੱਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕਰਕੇ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆਂ ਵੱਲ ਲਗਾਇਆ ਹੈ। ਸੱਸੀ, ਸੋਹਣੀ ਤੇ ਹੀਰ ਵਰਗੀਆਂ ਜ਼ੋਖਮ ਝੱਲ ਕੇ ਵੀ ਇਸ਼ਕ ਪਾਲਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਵਰਗੇ ਲੇਖਕ ਸਾਰਾ ਦੋਸ਼ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਸ਼ਰੀਕੇਬਾਜ਼ੀ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਰਾਂਝਾ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਮੰਦਾ ਨਾ ਆਖਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਰਾ ਦੋਸ਼ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਮੜ੍ਹਦਾ ਹੈ :

“ਤੁਸਾਂ ਛੱਤਰੇ ਮਰਦ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ,

ਸੱਪ ਰੱਸੀਆਂ ਦੇ ਕਰੋ ਡਾਰੀਓ ਨੀ।

ਰਾਜੇ ਭੋਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਲਗਾਮ ਦੇ ਕੇ,

ਚੜ੍ਹ ਦੌੜੀਆਂ ਹੋ ਟੁੱਟੇ ਹਾਰੀਓ ਨੀ।

ਕੈਰੋਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਸਫਾ ਗਾਲ ਸੁੱਟੀ,

ਜ਼ਰਾ ਗੱਲ ਦੇ ਨਾਲ ਬੁਰਿਆਰੀਓ ਨੀ।

ਰਾਵਣ ਲੰਕਾ ਲੁਟਾਇ ਕੇ ਗਰਕ ਹੋਇਆ,

ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਫਕੀਰ ਦੀਓ ਮਾਰੀਓ ਨੀ।”²⁴

ਪੀਲੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ‘ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾ’ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬੇਅਕਲ ਤੇ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਕਿਹਾ ਹੈ :

“ਭੱਠ ਰੰਨਾਂ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਖੁਰੀਂ ਜਿਨਾ ਦੀ ਮੱਤ

ਪਹਿਲਾਂ ਹੱਸ ਹੱਸ ਲਾਉਂਦੀਆਂ ਯਾਰੀਆਂ,

ਫਿਰ ਰੋ-ਰੋ ਦਿੰਦੀਆਂ ਦੱਸ।”²⁵

ਕਿੱਸਾ 'ਪੂਰਨ ਭਗਤ' ਵਿੱਚ ਕਾਦਰਯਾਰ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁਰੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਦੱਸਦਿਆਂ ਲੂਣਾ ਦੀ ਹੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਾਜੇ ਸਲਵਾਨ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਅੱਧੀ ਉਮਰ ਦੀ ਲੂਣਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਬਾਰੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਮਾਤਰ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਕਾਲ ਦੇ ਜੇਕਰ ਸੂਫੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਵਰਤ ਕੇ ਇਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਡਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੂਫੀ ਕਵੀ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਹੁਤ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਵਿੱਚ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਮਰਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਉਚਿਆਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੂਸਰੇ ਦਰਜੇ ਵਾਲੀ ਹੈ :

“ਅਜ ਨ ਸੁਤੀ ਕੰਤ ਸਿਉ ਅੰਗ ਮੁੜੇ ਮੁੜਿ ਜਾਇ।।

ਜਾਇ ਪੁਛਹੁ ਡੋਹਾਗਣੀ ਤੁਮ ਕਿਉ ਰੈਣ ਵਿਹਾਇ।।”²⁶

ਸੂਫੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਰਤੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਹੀ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਸ ਔਰਤ ਦੀ ਹੀ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਵਧੀਆ ਦਾਜ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਬੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ ਔਰਤ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਅਮਲਾਂ ਦਾ ਦਾਜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਜੇ ਦਾਜ ਵਿਹੁਣੀ ਜਾਵੇਂਗੀ,

ਤਾਂ ਭਲੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਭਾਵੇਂਗੀ,

ਉੱਥੇ ਸਹੁ ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਰਿਝਾਵੇਂਗੀ,

ਕੁਛ ਲੈ ਫੱਕਰਾਂ ਦੀ ਮੱਤ ਕੁਤੇ।।”²⁷

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਜਨਮ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦੀ ਇਕ ਲਹਿਰ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ। ਔਰਤ ਦੀ ਨਿੰਦਣੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਤਾਰਕਿਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨਾਲ ਕੱਟਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਧਿਰ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਮਾਡਲ ਬਣਾ ਕੇ ਔਰਤ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠਤਾ ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਰਾਜਾ ਤਾਂ ਹੀ ਬਣ ਸਕਿਆ ਜੇ ਔਰਤ ਨੇ ਮਾਂ ਰੂਪ 'ਚ ਉਸਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ ਔਰਤ ਮਾਂ ਨਾ ਬਣਦੀ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਰਾਜਾ ਕਿਵੇਂ ਬਣਦਾ ਇਸ ਲਈ ਔਰਤ ਦਾ ਦਰਜਾ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਚਿੰਤਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦਿਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਔਰਤ ਬਿੰਬ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ :

“ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ

ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵਿਆਹੁ।।

ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ।।

ਭੰਡ ਮੁਆ ਭੰਡ ਭਾਲਿਐ

ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਨ।।

ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ

ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨੁ।।

ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡੁ ਉਪਜੈ

ਭੰਡ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ।।

ਨਾਨਕ ਭੰਡੈ ਬਾਹਰਾ ਏਕੋ ਸਚਾ ਸੋਇ।।”²⁸

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਗਲੇ ਗੱਦੀਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਧੀਨ ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਦੇ ਹੱਕ 'ਚ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਅਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪਰਦੇ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਕਤੀ ਦਵਾਈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਮ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਔਰਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ 'ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 'ਦੇਵੀ' ਰੂਪ 'ਚ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਯੁੱਧ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿਆਸੀ ਸੂਝਬੂਝ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਥਾਪਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰ, ਸੰਚਾਰ ਤੇ ਸ਼ਾਸ਼ਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਤਾਰਕਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਲਈ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਰਾਖਵੇਕਰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਤੋੜਿਆ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵੰਡ ਨੂੰ ਵੀ ਨਕਾਰਿਆ। ਦਲਿਤਾਂ ਅਤੇ ਅਛੂਤਾਂ ਦੀ ਮਹਾਂਮਾਨਵ ਬਣਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਦਿਆਂ ਕਿਰਤ-ਕਮਾਈ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹਸਤੀ ਅਤੇ ਸਾਰਥਕ ਸਥਿਤੀ ਲਈ ਜੰਗ ਛੇੜੀ ਪਰ ਅੱਜ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸਿੱਧੀ ਸਾਦੀ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲਾ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ, ਅਨੁਕਰਣਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਹੀ ਭੁਗਤਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਿੱਧੇ-ਅਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਵੱਲੋਂ ਔਰਤ ਲਈ ਇਕ ਚੁਣੌਤੀ ਹਨ। ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਚਿੰਤਨ-ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਵਿਧੀਪੂਰਵਕ ਸੰਗਠਿਤ ਤੇ ਸੰਜਮੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਅਵਚੇਤਨ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਮਾਡਲ ਤੇ ਕੋਡ ਔਰਤ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਪੁਰਾਣ, ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਅਤੇ ਰਮਾਇਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਔਰਤ ਹੀ ਸਰਾਪਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੀਤਾ, ਦਰੋਪਤੀ ਆਦਿ ਜਿਹੇ ਮਾਡਲ ਇਸ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅਨੁਕਰਣ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਹ ਮਰਦ ਦੇ ਹਿੱਤ 'ਚ ਭੁਗਤ ਸਕੇ।

“ਵੈਦਿਕ ਅਤੇ ਆਰੀਆ ਕਾਲ ਦੀ ਔਰਤ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਸੀ, ਉਸ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਚੁਣਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ ਪਰ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰ

ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਘਰ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ, ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਔਰਤ 'ਤੇ ਹੀ ਸੀ। ਅਣ-ਵਿਆਹੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵੀ ਪਿੱਤਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਨ। ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਧਵਾ ਦਾ ਪੁਨਰ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।”²⁹

ਇਹ ਵੇਰਵੇ ਭਾਵੇਂ ਔਰਤ ਦੇ ਚੰਗੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨਦੇ ਹਨ ਪਰ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਘੇਰੇ 'ਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਿਤੀਆਂ ਔਰਤ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਸੁਧਰੇ ਹੋਣ ਦੀ ਝਲਕ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਧਵਾ ਔਰਤ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਨਾਲ ਵਹਿਣਯੋਗ ਤਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਇਨਕਲਾਬ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਗੁਲਾਮੀ ਜਾਂ ਦਾਸਪਣ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ 'ਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਦਰੋਪਤੀ, ਰੁਕਮਣੀ, ਰਾਧਾ, ਮੈਨਾ, ਸੁੰਦਰੀ, ਮੀਰਾ, ਸੰਘਰਮਿੱਤਰਾ, ਗਾਰਗੀ ਤੇ ਸੀਤਾ ਆਦਿ ਦਾ ਵਰਨਣ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਕੁਝ ਖਾਸ ਤੇ ਉੱਤਮ ਕਾਰਜਾਂ ਨਾਲ ਬੱਝੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਅਸਧਾਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਧਾਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨੇ ਅਸਧਾਰਨ ਚਰਿੱਤਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ, ਇਸੇ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅੱਜ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਥਾਪਤ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੈਤਿਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨਿਸ਼ਠਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪਰਪੱਕਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਇਹ ਖਾਸ ਮਹੱਤਵ ਦੀਆਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਚਰਿੱਤਰ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਨਾਇਕਾ ਦਾ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਕੁਝ ਗਿਣਨਯੋਗ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਭ ਔਰਤਾਂ ਸਮਰੱਥ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਘਰਾਣਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਪਿਛੋਕੜ ਕਾਰਨ ਖਾਸ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਅਮਲ, ਕਾਰਜ-ਯੋਜਨਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਪ੍ਰਧਾਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੀ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਸਧਾਰਨ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਡਲ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਸਧਾਰਨ ਔਰਤ ਦੀ ਨਿੰਦਨੀ ਤੇ ਪੀੜਤ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਹੈ। ‘ਸ੍ਰੈ-ਇੱਛਾ’ ਉਹ ਪਾਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ‘ਪਰ-ਇੱਛਾ’ ਉਸਦੀ ਹੋਣੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਾਧਣੀ, ਭੋਗਯਾ, ਕੁਲਟਾ, ਪ੍ਰੀਵਾਰਜਕਾ, ਸੰਨਿਯਾਨਸੀ, ਗਾਇਤਰੀ, ਭਿਖਸੁਣੀ, ਵੇਸਵਾ, ਰਖੇਲ, ਪੁੰਸ਼ਚਾਲੀ, ਸਵੈਰਿਣੀ ਆਦਿ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਔਰਤ ਦਾ ਨਾਮਕਰਣ ਉਸਦੀ ਉਮਰ, ਸੁਭਾਅ, ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ, ਝੁਕਾਵਾਂ, ਵਿਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬਿਰਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਰੱਖੇ ਹੋਣ। ਆਦਮੀ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਔਰਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਿੰਦਾਜਨਕ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਹੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਉਸਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਔਗੁਣਹਾਰੀ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਔਰਤ ਦੇ ਦਿਲੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਉਸਦੀ ਚਰਿੱਤਰਗੀਣਤਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੀਨ-ਹੀਨ ਸਥਿਤੀ ਹੀ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਇਸ ਦੀਨ-ਹੀਨਤਾ ਦੇ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੀ। ਪਰ ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਕਥਾਰਸਜ

ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਬਾਲ-ਵਿਆਹ, ਵੇਸਵਾ ਗਮਨੀ, ਸਤੀ ਦੀ ਰਸਮ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਥਾ ਆਦਿ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸਨ। ਇਹ ਸਭ ਵਰਤਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੇ ਬੰਦਸ਼ ਭਰਪੂਰ, ਗੁਲਾਮ, ਤਣਾਓ ਭਰੇ ਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਹੌਲ, ਕੈਫੀਅਤ ਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰਕ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਿਖੇਧਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

“ਮਨੂੰ ਸਿਮਰਤੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

(ੳ) ਔਰਤ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹੇ। ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਅਧੀਨ ਰਹੇ, ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵਿੱਚ ਰਹੇ, ਕਦੇ ਸੁਤੰਤਰ ਨਾ ਰਹੇ।

(ਅ) ਪਿਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦੇਵੇ ਜਾਂ ਪਿਤਾ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਭਰਾ, ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਤਤਪਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਨਾ ਕਰੇ।

(ੲ) ਜੇਕਰ ਪਤੀ, ਦੂਜੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਥਵਾ ਗੁਣਹੀਣ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਪਤੀਬਰਤਾ ਔਰਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇ।”²⁹

ਚੀਨ ਇਕ ਸਾਮਵਾਦੀ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਚੀਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਦੀ ਬੜੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਭੂਮਿਕਾ ਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਵੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਚੀਨ ਦੇ ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਵੇਰਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰੋੜ੍ਹੇ ਅਟਕਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਚੀਨੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਲੋਹੇ ਦੇ ਬੂਟ ਪੁਆਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਛੁੱਟੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਉਹ ਮਰਦ ਦੀ ਪਕੜ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਦਾਇਰੇ 'ਚ ਹੀ ਰਹਿਣ। ਪਰ ਇਸਦੀ ਵਿਉਂਤੀ ਹੋਈ ਵਿਆਖਿਆ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਰ ਸੋਹਣੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਚੀਨ ਇਕ ਨਵੇਂ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਔਰਤ ਇਕ ਨਵੇਂ ਫੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਔਰਤ ਇਹ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਨਵੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦਾ ਭਵਿੱਖ, ਕੈਰੀਅਰ, ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸਿਰਫ ਪਰਿਵਾਰ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਜ਼ਾਹਰਾ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਮਰਜ਼ੀ ਬਦਲ ਜਾਣ ਅਸਲ ਸੰਕਟ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਚੀਨ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫੈਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੁੰਦਰਤਾ ਔਰਤ ਦੀ ਹਸਤੀ ਲਈ, ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਵਜੋਂ, ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਗਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਮਰਦ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਹਿਜ਼ ਇਕ ਭਰਮ ਜਾਂ ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਔਰਤ ਕੋਲ ਓਨੀ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿੰਨੀ ਮਰਦ ਦੇਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਏਸ਼ੀਆ ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਮਹਾਂਦੀਪਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਦਾਸ ਤੇ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੁਰਾਨ ਦਾ ਚਰਿੱਤਰ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਔਰਤ ਵਿਰੋਧੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਮੁਸਲਮ ਭਾਈਚਾਰਾ ਤੇ ਇਸਦੇ ਵਿਹਾਰਕ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਔਰਤ ਲਈ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਔਰਤ ਭਾਵੇਂ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹਨਾਂ ਧਰਤੀਆਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ਉਹ ਪਰ-ਅਧਾਰਿਤ, ਪਰ-ਆਸ਼ਰਤ, ਪਰ-ਨਿਰਭਰ ਤੇ ਦੁਜੈਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰਿਵਾਇਤੀ ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸੁੰਨਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਲੋਕ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਪੁੱਠ ਦੇ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੈਰ-ਸੁੰਨਤ ਔਰਤ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜਿਸ ਵੀ ਮਰਦ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਵੇਗੀ, ਉਸਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਲਿੰਗਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਹੈ। ਸੁੰਨਤ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਅੰਗ Clitoris ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਦੇਹ-ਭੋਗ ਆਨੰਦ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕੁੜੀਆਂ ਬਾਹਰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁੰਨਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਔਰਤ ਦੇ ਹੱਕ 'ਚ ਬਣੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਉੱਥੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਕੱਟੜ ਇਸਲਾਮੀ ਮੁਲਾਣੇ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਹੱਕ 'ਚ ਹਨ।

ਯਹੂਦੀ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਪਰੀਤ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਯਹੂਦੀ ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਵਧੇਰੇ ਸੁਤੰਤਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਡੰਬਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਯਹੂਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਤੇ ਨਵੀਨਤਾ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਕੰਘੀ ਪਈ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਾਹਰਾ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਯਹੂਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਜ਼ਰਾਇਲੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂਲਵਾਦ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਬਲਧਾਰੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਯਹੂਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਕਈ ਮੱਥੇ ਤੇ ਚਿਹਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਉਹ ਯਹੂਦੀ ਔਰਤਾਂ ਜੋ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਵਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਨੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸੀਆਂ ਯਹੂਦੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ, ਹਸਤੀ ਤੇ ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ ਲਈ, ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਸਹਿਤ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਵੀ ਵਾਪਰੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਯਹੂਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪੁਨਰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਹੀ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼, ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਸੁਡਾਨ, ਮਲੇਸ਼ੀਆ, ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਇਸਲਾਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿਰਜਨਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੁਜੈਲੀ ਜਾਂ ਗੌਣ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਲੋਕਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਰਜਕ ਔਰਤਾਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮਾਜ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਰੋਧਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਉਹ ਲੋਕਗੀਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਪਰੰਪਰਾ, ਮਨੂੰ ਸਿਮਰਤੀ ਅਤੇ ਨਾਥਾਂ-ਜੋਗੀਆਂ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਦੁਜੈਲੀ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਪੱਕੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸਦੇ ਕਥਾਰਸਸ ਲਈ ਔਰਤ ਨੇ ਲੋਕਗੀਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਆਤਮ ਨੂੰ ਭਰਿਆ ਹੈ।

ਲੋਕਗੀਤ ਔਰਤ ਸੰਵੇਦਨਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਦਮਿਤ ਤੇ ਲੁਪਤ, ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕਗੀਤ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਰੂਪ 'ਚ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਸਮੂਹਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਰਾਹੀਂ ਔਰਤ-ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਕਈ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਜਿੱਥੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਦਮਨ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਸਾਮੰਤਵਾਦੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉੱਥੇ ਔਰਤ ਦੇ ਵਿਦਰੋਹ ਨੂੰ ਸੌਂਦਰਯਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੇ ਵਿਦਰੋਹ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਔਰਤ ਮਨ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਣਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਔਰਤ ਮਨ ਦੀ ਚਿੰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਕਦੇ ਵੀ ਪਹਿਲੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਪਾਤਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬਣਨ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

“ਲੋਕਧਾਰਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਾਇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਢਿੱਡ ਕਰਨ 'ਤੇ ਬਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਵੇਰਵੇ ਔਰਤ ਦੇ ਉਦਗਾਰਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਉਛਾਲ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਦਾ ਚਰਿੱਤਰ ਦਬਾਅ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਵੱਲ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦਬਾਅ ਦਾ ਤਣਾਓ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਭੂਮੀ ਹੈ। ਅਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਲੋਚਾ ਦਾ ਤਣਾਓ ਵੀ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਿੰਦੂ ਬਣਦਾ ਹੈ।”³⁰ ਔਰਤ ਦਾ ਔਰਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤਣਾਓ, ਔਰਤ ਦਾ ਦੂਜੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਤਣਾਓ, ਔਰਤ ਦਾ ਮਰਦ ਨਾਲ ਤਣਾਓ, ਔਰਤ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾਗਤ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਤਣਾਓ, ਔਰਤ ਦਾ ਲਿੰਗਕ ਤੇ ਜਿਸਮਾਨੀ ਤਣਾਓ।

“ਸਾਮੰਤੀ ਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਜੀਵਨਸ਼ੈਲੀ ਆਪਣੀਆਂ ਦਮਨ-ਮੂਲਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਕਰਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਦਬਾਅਪੂਰਨ ਤੇ ਦਾਇਰਾਗਤ ਜੀਵਨ ਜਿਓਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੁੱਲ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਪਰਨਿਰਭਰ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸੀਮਾਵਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਅਨੁਕਰਣ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੁੱਲ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲੀਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਜਿਓਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੁੱਲ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਪਰਨਿਰਭਰ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸੀਮਾਵਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਅਨੁਕਰਣ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਸਾਮੰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੁੱਲ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲੀਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਜਿਓਣ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਤੇ ਲਾਚਾਰੀ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ ਔਰਤ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ, ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਵੀ ਇਹ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਉਸ ਅੰਦਰਲੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ, ਭਾਵ ਇਹ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਵਖਾਲਾ, ਉਸ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਸੀਮਿਤ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਕੋਹਲੂ ਦੇ ਬੈਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।”³¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੰਸਥਾਈ ਆਧਾਰ ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ, ਵਿਆਹ, ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਉਪਯੋਗਤਾ, ਔਰਤ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰਤ, ਔਰਤ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਗਤਾ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜਾਵੀਏ ਰਾਹੀਂ ਮਾਨਵੀਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ, ਇਤਿਹਾਸਪਰਕ ਅਤੇ ਪਰਕਰਮਾਮੂਲਕ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਢਿੱਡਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰਾਜਨੀਤੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪਰਨਿਰਭਰ ਰੱਖ ਕੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਮਨਇੱਛਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਔਰਤ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ 'ਚ ਯਕੀਨ

ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੁਆਰਾ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਨਾਪਸੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾ ਨਾ ਸਕਣ ਕਾਰਨ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਅਸਿੱਧੇ ਰੂਪ 'ਚ ਉਸਦਾ ਕਥਾਰਸਿਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਔਰਤ ਕੋਲੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੁਵਾਰੇਪਨ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਸਦੇ ਭੰਗ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸਾਰਾ ਦੋਸ਼ ਔਰਤ ਸਿਰ ਮੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ 'ਚੋਂ ਬਚਾਓ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਬਚਾਓ ਜੁਗਤਾਂ ਭਾਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੂਲ ਦੋਸ਼ੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਮਨ ਨੂੰ ਔਰਤ ਸਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਉਸਨੂੰ ਔਰਤ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਮਨਇੱਛਤ ਮਰਦ ਦੇ ਚਿਤਵਣ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ 'ਚ ਤਾਂ ਵਧੀਆ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਜੈਵਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਔਰਤ ਦੇਹ ਨੂੰ ਖੋਰਾ ਹੀ ਲੱਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਕੇ ਹੀ ਜੀਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਆਦਮੀ ਨੇ ਉਸ ਲਈ ਕੋਈ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ ਤੋਂ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਵਾਚਿਆਂ ਇਹ ਤੱਥ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦਾ ਮੋਹਰਾ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਾਚਣ 'ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤ ਦੀ ਜੋ ਉਤਪੀੜਨ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਔਰਤ ਦੁਆਰਾ 'ਕਥਾਰਸਸ' ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੌਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੈਵਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨਿਜ਼ਾਤ ਦਿਵਾਉਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਤਰਸੱਤਾਮਈ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਔਰਤ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਿੱਤਰਸੱਤਾ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ

'ਨਾਰੀਵਾਦ ਅਧਿਐਨ' ਇਕ ਨਵਾਂ ਖੇਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਜਟਿਲ ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਉਚਿਤ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਠਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਮੱਧ ਤੋਂ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਪਿੱਤਰਸੱਤਾ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਪਿੱਤਰਸੱਤਾ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਹੁਣ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਇਕ ਖਾਸ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ 'ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਵਸਥਾ' ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਔਰਤਾਂ 'ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਤੇ ਉਤਪੀੜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਿੱਤਰਸੱਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਵੇਖਣ ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਔਰਤ ਵਿਚਕਾਰ ਜੈਵਿਕ ਨਿਰਧਾਰਣ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਹੈਸੀਅਤ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਔਰਤ ਤੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠਤਾ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਪੂਰੀ ਸੰਰਚਨਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਯੋਨ ਅਧੀਨਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਸਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ 'ਤੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ , ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਜਨਣ ਸਮਰੱਥਾ 'ਤੇ ਵੀ। ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਲਿੰਗ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੇ ਸੱਤਾ ਸਥਾਪਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿੱਤਰਸੱਤਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰੀਰਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਕਾਰਨ ਕੰਮ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵੀ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਆਦਮੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ

ਅਧੀਨਗੀ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਮਾਨਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਸਲ ਸਥਿਤੀ ਪਿੱਛੇ ਛੁਪ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿੱਤਰਸੱਤਾ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਬੁਠ ਇਕ ਸੱਚ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ 'ਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣਤਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਪੈਤਰਕਵਾਦ (Paternalism) ਅਤੇ ਪੈਤਰਕਵਾਦੀ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਉਦਗਮ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਪਿੱਤਰਸੱਤਾ ਤਹਿਤ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਏ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। (ਪੈਤਰਕਵਾਦ, ਪਿੱਤਰਸੱਤਾ ਦਾ ਉਪਭਾਗ ਹੈ), ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ ਦਾ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਦਲੇ 'ਚ ਉਸਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਏ। ਇਸਦੇ ਬਾਅਦ ਪੈਤਰਕਵਾਦ ਦੇ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਲਈ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅਧੀਨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਉਹ ਹੀ ਇਕੋ-ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੈਤਰਕਵਾਦ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉਲੇਖਯੋਗ ਪਹਿਲੂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਆਦਮੀ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਕਠੋਰ ਬਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਨਰਮ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਅਧੀਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਧੀਨਤਾ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਰੂਪ 'ਚ ਵੇਖ ਸਕਣ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪ੍ਰਭੂਤਾਵਾਦੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੇਣ ਲਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਨਿਮਨ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਤਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ।”³²

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਹੇਠਲੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਪਿੱਤਰਸੱਤਾ ਢਾਂਚੇ ਕਾਰਨ ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਜੈਂਡਰ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਬੰਧ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਤ ਹੈ। ਪਿੱਤਰਸੱਤਾਮਈ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਜਾਤੀਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਿਯੋਗੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਇੱਜ਼ਤ ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਉਹ ਮੰਨਣ ਲੱਗੀਆਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਚਮਤਕਾਰ ਨੇ ਪੈਤਰਕਵਾਦ ਅਤੇ ਔਰਤਪਨ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਡਲਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਅਧੀਨ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਧੁੰਦਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਿੱਤਰਸੱਤਾਮਈ ਸੰਰਚਨਾ 'ਚ ਔਰਤ ਦਾ ਹੀ ਸਹਿਯੋਗ ਲਿਆ ਗਿਆ।

“ਸੂਵਾਲਟਰ ਨੇ ਔਰਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੱਖਰਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ‘ਟ੍ਰੇਵਰਡਜ਼ ਦਾ ਫੈਮਿਨਿਸਟ ਪਾਲੇਟਿਕਸ ਐਂਡ ਫੈਮਿਨਿਸਟ ਕ੍ਰਿਟੀਸਿਜ਼ਮ’ ਅਤੇ ‘ਦਾ ਵਾਇਲਡਰਨੈਸ’। ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਸੂਵਾਲਟਰ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਮੀਮਾਂਸਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਇਕ ਪਾਠਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ। ਔਰਤ ਮਰਦ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਜਿਸ ਔਰਤ ਦੀ ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੂਵਾਲਟਰ ਅਨੁਸਾਰ ਆਲੋਚਨਾ ਜਾਂ ਸਮੀਖਿਆ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦਾ ਘੇਰਾ ਸੀਮਿਤ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਇਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਟੈਕਸਟ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਪੂਰਵ ਸਥਾਪਤ ਪੁਰਖ ਆਲੋਚਨਾ ਪਰਿਪੇਖ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ

ਇਹ ਵਿਧੀ Andro Centric ਵਿਧੀ ਹੈ ਜੋ ਮਰਦ ਪੱਖੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਸਰਵ-ਵਿਆਪੀ ਕਰਕੇ ਸਵੀਕਾਰਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਵ ਅਧਿਕਾਰਤ ਪੁਰਖੀ ਆਲੋਚਨਾ ਸਕੂਲ (Pre Dominantly Male Critical School) ਬਹੁਤੇ ਰੁੱਖੇ ਅਤੇ ਝੂਠੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ ਚਿੰਤਨ ਆਤਮਿਕਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਸ਼ੂਵਾਲਟਰ ਅਜਿਹੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਜੋ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੋਜਣਾ ਔਰਤ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਆਪਣਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ।³³

“ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸੈਂਡਰਾਂ ਗਿਲਬਰਟ ਅਤੇ ਸੂਸਨ ਗਿਉਬਾਰ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਦ ਮੈਡ ਵੂਮੈਨ ਇਨ ਐਟਿਕ’ ਦਾ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤ ਔਰਤ ਸਾਹਿਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਔਰਤ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੇਚੀਦਾ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਗੋਚਰੇ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਪਿਤਰਕ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਪੁਰਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਹੋਈ ਹੈ। 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤ ਲੇਖਕਾਵਾਂ ਗ੍ਰੰਥਕਾਰੀ ਦੇ ਕਰਤਿੱਤਵ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤੰਨ ਹਨ। ਔਰਤ ਕੋਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਔਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਸਿੱਧੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਐਲਨ ਮੋਰਿਜ਼ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਲਿਟਰੇਰੀ ਵੂਮੈਨ’ (1976) ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸ਼ੂਵਾਲਟਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਲਿਟਰੇਚਰ ਆਫ਼ ਦੇਅਰ ਆਨ’ (1977) ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਵੱਖਰਤਾ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੱਲ ਤਾਂ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਇਆ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਗ੍ਰੰਥਕਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤੰਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸੈਂਡਰਾਂ ਗਿਲਬਰਟ ਅਤੇ ਸੂਸਨ ਗਿਉਬਾਰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ‘ਦ ਮੈਡ ਵੂਮੈਨ ਇਨ ਐਟਿਕ’ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਤਲਾਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੁਆਲ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ‘Is the Pen Metaphorical Pews?’ ਪਿਤਰਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪੁਰਖ ਲਿੰਗਕਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਰਚਨਾ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਰੱਬ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਵਸਤੂ-ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਰੱਬ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸਭਿਅਤਾ ਵਿੱਚ ਪੁਰਖ ਲੇਖਕ ਦਾ ਫੈਲਾਓ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪੁਰਖ ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ Pen/ Penis ਰੂਪਕ ਵਿਆਪਕ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਰਚਨਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਇਹਨਾਂ ਵੰਸ਼ ਪਰੰਪਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਕਾਰਨ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਲੇਖਕ-ਰਚਨਾ, ਆਦਿ-ਮੱਧ-ਅੰਤ, ਪਾਠ-ਅਰਥ, ਪਾਠ-ਵਿਆਖਿਆ ਆਦਿ, ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੇਠਲੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ਤੱਤ ਪਿਤਰਕੀ ਜਾਂ ਮਹੰਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਹੈ। ਔਰਤ-ਚਿੰਤਕਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਪੁਰਖ ਲਿੰਗ (Penis) ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਭਾਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਖ ਦੇ ਲੇਖਣੀ ਸ਼ਕਤੀ (Pen) ਸਾਹਿਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਤਕ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਟੇਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਰਚਨਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ, ਪਾਤਰ, ਘਟਨਾਵਾਂ, ਦ੍ਰਿਸ਼, ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਇਹ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਉਹ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਇਹ

ਪਿਤਰਤਵ (Paternity) ਅਧਿਕਾਰਤਾ (Authority) ਅਤੇ ਮਾਲਕੀ (Ownership) ਦਾ ਮੱਤ ਸੂਸਨ ਅਤੇ ਗਿਰੂਬਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਅਵਸ਼ਕ ਪਿਠਭੂਮੀ ਹੈ।”³⁴

ਸੈਕਸ/ ਜੈਂਡਰ ਭੇਦ ਤੇ ਨਾਰੀਵਾਦ

“‘ਲਿੰਗ’ ਅਤੇ ‘ਜੈਂਡਰ’ ਦੇ ਭੇਦ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਸੈਕਸ ਸ਼ਬਦ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਔਰਤ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਜੈਵਿਕ ਅਰਥ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਜੈਂਡਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਉਸ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਸ ਫਰਕ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਅਧੀਨਤਾ ਨੂੰ ਮੋਟੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਔਰਤ-ਆਦਮੀ ਵਿਚਕਾਰ ਜੈਵਿਕ ਫਰਕ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਸਹੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤਰਕ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜੋ ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਪੀੜਨਾ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਕਹਿ ਕੇ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰਕ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ ਉਹ ਅਪਰਿਵਤਨਸ਼ੀਲ ਵੀ ਹੈ, ਲਿਹਾਜ਼ਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਤਰਕ ਨੂੰ ਜੈਵਿਕ ਨਿਰਧਾਰਨਵਾਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਾਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਨਸਲਵਾਦ ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਦੋ ਚੰਗੇ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਵੇਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਇਸੇ ਮਾਨਤਾ ’ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਸਮੂਹ ਪੈਦਾਇਸ਼ੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੌਧਿਕ ਸਮਰੱਥਾ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾਵਾਂ ਬਾਕੀ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਕਸਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਚਿਤ ਹੈਸੀਅਤ ਅਤੇ ਸੱਤਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ। ਜੈਵਿਕ ਨਿਰਧਾਰਨਵਾਦ ਹੀ ਔਰਤ ਉਤਪੀੜਨ ਨੂੰ ਵੀ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਖਤਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੈਵਿਕ ਨਿਰਧਾਰਨਵਾਦ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੀ ਜੈਵਿਕ ਸੰਰਚਨਾ-ਪੁਰਖਤਵ ਤੇ ਨਾਰੀਤਵ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵਿਖਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲੱਛਣਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਹਿ-ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜੋ ਲਿੰਗਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਝ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ, ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ, ਮੁੰਡੇ ਅਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜੈਂਡਰ ਭੇਦ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਹਾਰ ਕਰਨਾ, ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਣਾ, ਖੇਡਣਾ ਆਦਿ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਯੋਗ ਲਗਾਤਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਬੇਹੱਦ ਸੂਖਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਣ ’ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੈਕਸ ਅਨੁਕੂਲ ਸਾਂਚੇ ’ਚ ਢਾਲਣ ਲਈ ਸਜਾ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਤਰਕ ਹੈ ਕਿ ਸੈਕਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਛਣ (ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ‘ਪੁਰਸ਼’ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮੀਲੇਪਨ ਨੂੰ ‘ਨਾਰੀਵਾਦ’ ਦੇ ਰੂਪ ’ਚ ਵਿਖਾਇਆ) ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਜੋੜੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮੁੱਲ ਉਹਨਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੇ ਅਮਲ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮੁੰਡੇ ਅਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਾਜੀਕਰਨ ਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ-ਆਪਣੀਆਂ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿਮੋਨ ਦਾ ਬੁਆਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਔਰਤ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।”³⁵

ਅਸੀਂ ਅਕਸਰ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਾਜਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸਨੂੰ ਵਾਚਣ 'ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਸਿਰਫ ਇਕ ਵਰਗ ਮਰਦ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੋਵੇ ਸਿਮੋਨ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਟੁਕ ਇਸੇ ਤਰਕ 'ਤੇ ਢੁੱਕਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ 'ਲਿੰਗ' ਦਾ ਵਰਨਣ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ 'ਲਿੰਗ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਵਿਅਕਤੀ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਚੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਜੈਂਡਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਈ ਅਮਰੀਕੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਜੈਂਡਰ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨੈਚਰਲ ਜੈਂਡਰ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਆਕਰਨਕਾਰਾਂ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਜੈਂਡਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਿੱਧਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੈਕਸ ਹੈ। ਪਰ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਾਚਣ 'ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਪਿੱਤਰਸੱਤਾਮਈ ਮੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਲਿੰਗਭੇਦ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਇਕ ਚਾਲਾਕੀ ਭਰਿਆ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੈ।

ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸੈਕਸ/ ਜੈਂਡਰ ਵਿਭੇਦ ਦਾ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਧਾਰਾਵਾਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

- “ 1. ਜੈਵਿਕ ਬਣਾਵਟ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਅੰਤਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਮਝ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸੈਕਸ/ ਜੈਂਡਰ ਵਿਭੇਦ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਬੰਧਨਾਂ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਮਾਨਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਰੂਪ ਜਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ 'ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ' ਤੋਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਓਨਾ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਵੀ। ਕਈ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਜ਼ਰੀਏ ਸਮਾਜ ਸੈਕਸ ਵਿਭੇਦ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੈਕਸ ਵਿਭੇਦਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਢਾਂਚਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
2. ਸੈਕਸ/ ਜੈਂਡਰ ਬਾਰੇ ਦੂਜਾ ਮੱਤ ਰੈਡੀਕਲ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਚੇਤਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਲਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਭੇਦ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਜ਼ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ' ਦੇ ਹੀ ਮੱਥੇ ਮੜ੍ਹ ਦੇਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੋਵੇਗਾ ਪੁਰਸ਼ ਸਭਿਅਤਾ ਦੁਆਰਾ ਔਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਜਨਣ ਭੂਮਿਕਾ ਘੱਟ ਕਰਕੇ ਆਂਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਇਹ ਉਸ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਮਝ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੈਵਿਕ ਪ੍ਰਜਨਣ ਸਮਰਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਔਰਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।
3. ਤੀਜੀ ਧਾਰਨਾ ਜੋ ਕਿ ਰੈਡੀਕਲ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਰੂਪ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਤਾ/ ਸ਼ਕਤੀ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਜੈਂਡਰ ਨਿਰਧਾਰਨ ਵਿੱਚ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਰੀਰ ਦੀ 'ਪੁਰਸ਼' ਅਤੇ 'ਇਸਤਰੀ' ਵਾਲੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
4. ਚੌਥੀ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਜੈਂਡਰਗਤ ਪਹਿਚਾਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਧਰਮ, ਜਾਤੀ, ਨਸਲ ਆਦਿ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੋਰ ਪਹਿਚਾਣਾਂ ਵੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪਹਿਚਾਣਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਉਸਦੇ ਸੰਗਠਨ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।”³⁶

ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਾਪਨ ਵੀ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਦਮੀ ਅਪਣੀ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵੀ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਪੁਸ਼ਟਤਾ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਤਬੀਬ-ਤਬੀਬ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਕੀਤਾ ਪੁਰਤਾ ਦਾ ਅਧਿਐਸ਼ਾਤੀਆਂ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਤ ਦਵਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਦੀ ਧੋਨੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਗਰਭਨਿਰੋਪਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸਰੀਰਕ ਬਣਾਵਟ ਕਾਰਨ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਨ ਗੰਢ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਪ੍ਰਿਤਰਸੱਤਾ ਦੇ ਫੈਲਣ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਪੁਸ਼ਟਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਕੀਤਾ ਅੰਤਰ ਪਰ

ਪੁਸ਼ਟਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਪੁਸ਼ਟ

ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕੱਲੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਸਮੀਪਤੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ, ਜਾਤੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਨਹੀਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਬੱਚਾ ਜਿਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਪਣੀ ਸਮਝ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਕੀਤਾ ਦੀਆਂ ਸਮੀਪਤੀਆਂ-ਵਰਗ ਪਰ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਹੀ ਦੋਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਕੀਤਾ-ਮਰਦ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਇਹ ਸੋਚ ਇੱਕ ਸਰਲ

ਅਧਾਰਿਤ ਚਾਂਦ ਦੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਇਕਾਈ ਵੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਮੁਕੰਮਲ ਸਮੀਪਤੀਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਸਰਵਜਨਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਸਮੀਪਤ ਹੋਣਗੇ। ਲਿੰਗ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇਗਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਦਾਸਪਣ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਬੱਚਿਆਂ 'ਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣੇ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਕੀਤਾ ਦੇਵੇਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਹੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿੰਗ ਅਧਾਰਿਤ ਚਿੰਤਕ ਵੱਡੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਚਿੰਤਕਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਅਦਮੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਇਸੇ ਪੁਸ਼ਟ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ 'ਤੇ 'ਕੀਤਾ-ਗੁਲਾਮੀ' ਬਾਰੇ

ਦਾ ਪੁਸ਼ਟ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਵਾਤਾਵਰਣ 'ਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਪਿਛੇ ਤੋੜਨੀ ਬਹੁਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਬੱਚਿਆਂ ਅੰਦਰ-ਗੁਲਾਮੀ, ਸਕੂਲ-ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਿੱਖਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਬੀਬ ਦੇ ਚੀਜ਼ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਹ ਅਪਣੀ ਲਿੰਗ ਅਧਾਰਿਤ ਭੂਮਿਕਾ, ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਤੇ ਹੋਈ ਨਿਰਨਾਤ ਦੀ ਵੱਡੇ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸਕਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ 'ਪਰਿਵਾਰ' ਬੀਜ ਰੂਪ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੱਚੇ ਪ੍ਰਿਤਰਸੱਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਦੇ ਅਧਾਰ ਸਮਾਜਿਕ ਪੁੱਲ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਇਕਾਈ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ, ਇਹ ਸਮਾਜ ਦਾ ਛੋਟਾ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਨੂੰ

ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਭੇਦ

ਅੱਜ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਹੈ, ਗਰਭ-ਨਿਰੋਧਕ ਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਜਨਣ ਤਕਨੀਕ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪ੍ਰਜਨਣ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ 'ਚ ਸਫਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਹੂਲਤਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂਤਾਸ਼ਾਲੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾਵਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਗਰਭਨਿਰੋਧਕਾਂ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਯੋਨ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਾਰਨ ਸਵਾਸਥ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਉਲਟਾ ਅਸਰ ਵੀ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਵੱਡੀ ਉਦਾਹਰਣ ਗਰਭ ਵਿੱਚ ਹੀ 'ਕੰਨਿਆ ਬਾਲ' ਦੀਆਂ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਿਟਲਰ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਔਰਤ ਨੂੰ 'ਸਬਲ ਬਾਲ' ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਸੀ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ 'ਚ ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਜਨਣ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਅਤੇ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ 'ਆਜ਼ਾਦ ਔਰਤਾਂ' ਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੀਆਂ।

ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਝਾਤ ਮਾਰਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪੱਛੜੇ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਉਸਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਖੋਂ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨ ਪੱਖੋਂ ਹੀਣੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਆਧਾਰਾਂ 'ਤੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਿੱਧ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਆਧਾਰ ਪੁਖਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ।

1. ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਆਧਾਰ
2. ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਆਧਾਰ
3. ਇਤਿਹਾਸਕ-ਭੌਤਿਕਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ

1. ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਆਧਾਰ

ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੋ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਕ ਡਾਰਵਿਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਜਿਸ 'ਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਇਸਦੀ ਅੰਤਮ ਕੜੀ ਔਰਤ ਦੇ ਹੀ ਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਦੂਜਾ ਚਿਕਿਤਸਾ-ਵਿਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਸਰੀਰਕ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਔਰਤ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਰਭ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਾਣੀ 'ਔਰਤ' ਹੈ। ਸੀਮੋਨ ਦੀ ਬੇਵਆਰ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ' ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, "ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵ ਹਨ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਜਨਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੰਡੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।"³⁷

ਖੇਤਰਾਂ 'ਚ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਣੇਪੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਖੁੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਕਾਰਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਘੋਰਤ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਘੋਰਤ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਖੁੱਚੇ ਦੀ ਪ੍ਰਦਾਇਸ਼ ਵਿੱਚ ਘੋਰਤ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਗਰਭ 'ਚ ਪਾਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਖਤਰਾ ਵੀ ਮਹਦ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਬਾਹਰੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਘੋਰਤ ਦਾ ਸਰੀਰਕ ਵਿਕਾਸ ਵੱਧੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਹਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੋਰਤ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਸਲ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਧੇਰੇ ਅਤੇ ਭੁੰਘੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਤੱਕ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਹਦ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖੁੱਚੇ ਦੀ ਪ੍ਰਦਾਇਸ਼ 'ਚ ਬਹੁਤ ਸੀਮਤ ਤਿਆਰੀ ਬਤੌਰ ਗੁਣਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗਰਭ ਪਾਰਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਘੋਰਤ ਖੁੱਚੇ ਦੀ ਪ੍ਰਦਾਇਸ਼ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਮਹਦ ਦੀ ਜਨਣ-ਮੁਕਤੀ ਹੈ। ਜਨਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਘੋਰਤ ਆਪਣੀ ਸਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਮਾਹਵਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ 'ਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਦੁਵਾਂ 'ਚ ਸਰੀਰਕ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਘੋਰਤ ਦੀ ਜਨਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਘੋਰਤ ਅਤੇ ਮਹਦ ਇਕ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਜੀਵ ਹੋਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਸਰੀਰ-ਵਿਗਿਆਨ ਤੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ।^{੨੩੪}

ਇਸਨੂੰ ਮਹਦ ਦੇ ਚੁਸਤ ਅਤੇ ਘੋਰਤ ਦੇ ਸਾਂਝ-ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵਜੋਂ ਗੁਪਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਤੇ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਅੰਡੇ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ੇਚਤ ਕਰਨ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਅੰਡੇ ਦਾ ਭਰਵੇਂ ਵਿੱਚ ਪਲਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਬਦਲ ਸਕਣ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅੰਡੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੁਕਰਾਣੂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਕਰਾਣੂ ਦਾ ਮਾਦਾ ਸਰੀਰ ਸਮੇਂ ਨਿਸ਼ੇਚਤ ਅੰਡੇ ਵਿੱਚ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੁਕਰਾਣੂ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅੰਡੇ ਦਾ ਭਰਵੇਂ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕੀ ਸ਼ੁਕਰਾਣੂ ਦੀ ਚੁਸਤੀ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਹਾਰ 'ਤੇ ਚੁਕਾਉਣਾ ਮਹਦ ਮਨ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ, ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਨਾ ਤਾਂ ਅੰਡਾ ਹੀ ਸ਼ੁਕਰਾਣੂ ਨੂੰ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸ਼ੁਕਰਾਣੂ ਅੰਡੇ ਨੂੰ ਤੋੜਦਾ ਹੈ। ਅੰਡੇ ਦੀ ਦਾ ਗੁਣਸੁੰਦਰ ਨਿਰਪਾਰਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਦੋਹਾਂ ਲਿੰਗਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਉਤਮ ਨਹੀਂ ਗੁਣਸੁੰਦਰਾਂ ਦੀ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਗਿਣਤੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਮੈਥਲ ਦੇ ਅਨੁਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਖੁੱਚੇ ਸ਼ੁਕਰਾਣੂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਅਨੁਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਵਾਹਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਘੋਰਤ ਅਤੇ ਮਹਦ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜਣਨ-ਕੁੱਖਕਾਵਾਂ, ਅੰਡਾਂ ਅਤੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਮਹਦ ਸ਼ੁਕਰਾਣੂ ਚੁਸਤ ਅਤੇ ਘੋਰਤ ਦੇ ਅੰਡੇ ਨੂੰ ਸੁਸਤ 'ਆਧੁਨਿਕ ਖੁੱਚੇ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਖੁੱਚੇ ਦੇ ਗੁਣ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਵੱਲੋਂ ਬਾਹਰੀ ਦੇ

ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਿ ਘੋਰਤ ਅਤੇ ਮਹਦ ਦੀ ਰਜ ਸ਼ੁਕਰਾਣੂਆਂ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਹੀ ਖੁੱਚੇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਹਦ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਲਈ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਦਾਇਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਿਰਪਾਰਤ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਅਰਸ਼ਤੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਘੋਰਤ ਅਤੇ ਮਹਦ ਦੇ ਬਹੁਤੀ ਮਿਲਾਪ ਤੋਂ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਆਦਮੀ ਬਿਨਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਸੀ ਕਿ ਘੋਰਤ ਵਿੱਚ ਜਾਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਦਾ ਦੂਜਾ ਗੁਣ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋਇਆ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮਹਦ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲਕੇ ਜਨਮ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਖੁੱਚੇ ਪ੍ਰਤੀ ਜਿਸ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵੀਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਮਹਦ ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਤੇ ਨਰ ਅਤੇ ਮਾਦਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸੰਬੰਧੀ ਅਨੇਕਾਂ ਵਰਤਾਰੇ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਘੋਰਤ

ਉਸਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਪੱਖੋਂ ਤੰਦਰੁਸਤ ਔਰਤਾਂ ਤਾਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਕੁਝ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਹਰਜਾਨਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਭੁਗਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਰਦ 'ਤੇ ਇਸ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਬੋਝ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵੱਖਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠਤਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਮਰਦ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠਤਾ ਕਾਰਨ, ਮਰਦ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨੀਵੇਂ ਦਰਜੇ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਮੰਨਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਰਤ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਮਾੜਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਬਾਰੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੜਤਾਲ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਗਲਾ ਘੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਦਫਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਕੁਝ ਬਚ ਵੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਚੰਗੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਕੁੜੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸਮਾਜ ਔਰਤ ਨੂੰ ਤਾਹਨਿਆਂ-ਮਿਹਣਿਆਂ ਦੀ ਬੇਛਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਔਰਤ 'ਤੇ ਇਹ ਚੀਜ਼ ਐਨੀ ਭਾਰੂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੁੜੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ 'ਲਿੰਗ' ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਣ ਦੇ ਉਪਾਅ ਕਾਰਨ ਇਹ ਕੰਮ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਘਟ ਰਹੇ ਲਿੰਗ ਅਨੁਪਾਤ ਤੋਂ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਲਿੰਗ ਨਿਰਧਾਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਣਸੂਤਰ (ਰਜ ਅਤੇ ਵੀਰਜ) ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਵਿੱਚ (X) ਅਤੇ (Y) ਕਰਕੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਮਦੀਨ ਦੇ ਅੰਡੇ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਕਿਸਮ ਦਾ ਗੁਣਸੂਤਰ (XX) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਰ ਦੇ ਵੀਰਜ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ (X) ਅਤੇ (Y) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਦੀਨ ਦੇ (X) ਗੁਣਸੂਤਰ ਨਾਲ ਨਰ ਦਾ (X) ਗੁਣਸੂਤਰ ਹੀ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਬੱਚਾ ਮਾਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜੇ ਮਦੀਨ ਦੇ (X) ਗੁਣਸੂਤਰ ਨਾਲ ਨਰ ਦਾ (Y) ਗੁਣਸੂਤਰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਬੱਚਾ ਨਰ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਚਾਣਚੱਕ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ। ਨਰ ਦੇ (X) (Y) ਗੁਣਸੂਤਰਾਂ ਦੀ ਚਾਲ 'ਚ ਫਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸਨੂੰ ਸੂਖਮ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਖੇੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਿਖੇੜੇ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਮਨਚਾਹੀ ਔਲਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇੱਥੇ ਮਰਦ ਜਾਂ ਔਰਤ ਦਾ ਹੱਥ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਨਰ ਜਾਂ ਮਦੀਨ ਦੀ ਉਪਜ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ (X) ਜਾਂ (Y) ਗੁਣਸੂਤਰ, ਮਰਦ ਵੱਲੋਂ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਮਰਦ ਦੀ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਤਰਕ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਔਰਤ 'ਤੇ ਹੀ ਸਾਰਾ ਬੋਝ ਸੁੱਟਦਿਆਂ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਔਰਤ 'ਤੇ ਹੈ, ਮਰਦ ਦੇ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਗੁਣਸੂਤਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਗੁਣਸੂਤਰ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੀਜ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਕਿਹੜਾ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪੁੰਗਰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਤਾਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹੈ। ਪਰ ਧਰਤੀ ਔਰਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਔਰਤ ਧਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਆਪਣੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠਤਾ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦਮੀ ਇਕ ਹੋਰ ਤਰੀਕਾ ਲੱਭ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਕਾਸ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਦੂਜਾ ਸਿਧਾਂਤ ਡਾਰਵਿਨ ਦੀ ਵਿਕਾਸਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤੋਂ ਵਿਕਾਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਾਦਾ ਹੀਨ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਹੈ ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਖੋਜਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਰ ਅਤੇ ਮਦੀਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉੱਥੇ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੈ। ਕਿਧਰੇ ਨਰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਮਾਦਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਧੇਰੇ ਹੈ।

ਸਰੀਰਕ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਇਹੀ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਧਰੇ ਮਦੀਨ ਵੱਡੀ ਹੈ ਕਿਧਰੇ ਨਹ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਵਿਕਾਸਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਉਂਝ ਵੀ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਵਾਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ 'ਚ ਹਨ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਉੱਤਮ ਮਨੁੱਖ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ।

2. ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਆਧਾਰ

ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨ ਜਿੱਥੇ ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵੱਖਰਤਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਉਸਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਇਹ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹਾਸਿਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਦਾ ਸਰੀਰਕ ਆਧਾਰ ਹੈ ਉੱਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਨਸਿਕ ਆਧਾਰ ਵੀ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਸੀਮੇਨ ਦਾ ਬੇਵਾਅ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ “ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਨਹੀਂ ਜੋ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਹ ਉਹ ਆਪ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ।”³⁹

ਔਰਤ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਾਚਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਫਰਾਇਡ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਭਾਵਨਾਤਮਕ-ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਨਿਯਮਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਣ/ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕਾਮ ਸ਼ਕਤੀ (Libido) ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਫਰਾਇਡ ਅਨੁਸਾਰ “ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਨੋ-ਬਣਤਰ ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲੀ ਨੂੰ ਮੌਖਿਕ, ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਗੁੱਦਾ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਨੂੰ ਲਿੰਗਕ ਅਵਸਥਾ ਦੱਸਿਆ।”⁴⁰

ਫਰਾਇਡ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਹਿਲ ਪ੍ਰਿਥਮ ਚੇਸ਼ਟਾ ਮੌਖਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਨੰਦ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਮੂੰਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਚੁੰਘਣਾ, ਚੁੰਮਣਾ, ਚੱਟਣਾ, ਖਾਣਾ, ਨਿਗਲਣਾ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਤੋਂ ਦੁੱਧ ਪੀਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵਿੱਚ ਗੁੱਦਾ ਅਵਸਥਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਲ-ਤਿਆਗ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਟੱਟੀ ਕਰਨਾ, ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਨਾ, ਖੁੱਕਣਾ ਆਦਿ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ, ਤੀਸਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਮ ਅਵਸਥਾ ਲਿੰਗਕ ਅਵਸਥਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਨੰਦ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਲਿੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਰਾਇਡ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਨਰ ਬੱਚਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵੱਲ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਪਿਓ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਪਿਓ ਵਾਂਗ ਢਾਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦੀ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਦਵੇਦਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਗੁੰਝਲ ਨੂੰ ਉਹ ਯੂਨਾਨੀ ਮਿੱਥ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਓਡੀਪਸ ਗੁੰਝਲ (Oedipus Complex) ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਫਰਾਇਡ ਅਨੁਸਾਰ ਨਰ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਵੱਲੋਂ ਸਜਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਿੰਗ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਅਗਲੀ ਗੁੰਝਲ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਫਰਾਇਡ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਦਾ ਬੱਚੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਨੰਦ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਲਿੰਗ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇੱਥੇ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲ ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਉਸਦੇ ਮੋਹ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਮਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਸ਼ਾਇਦ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਉਣ ਕਰਕੇ) ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਦਵੰਦਤਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਮਾਂ ਨਾਲ ਵੈਰ-ਭਾਵ ਰੱਖਦੀ ਹੋਈ ਉਸਦਾ ਸਥਾਨ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਫਰਾਇਡ ਨੇ ਇਸ ਗੁੰਝਲ ਦਾ ਨਾਂ ਇਲੈਕਟਰਾ ਗੁੰਝਲ (Electra Complex) ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਕਲਪਿਆ ਕਿ ਮਾਦਾ ਬੱਚਾ ਜਦੋਂ ਨਰ ਬੱਚੇ ਦੇ ਲਿੰਗ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੀਨ ਭਾਵਨਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੈ' ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਫਰਾਇਡ ਨੇ ਮਨੁੱਖ (ਔਰਤ/ਮਰਦ) ਦੀ ਮਨੋ-ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮਰਦ ਲਿੰਗ (Phallic) ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਫਰਾਇਡ ਦੀਆਂ ਔਰਤ ਮਨੋ-ਬਣਤਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕੱਟੇ ਲਿੰਗ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਹੈ।

ਫਰਾਇਡ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਮ-ਸ਼ਕਤੀ (Libido) ਤੱਤ ਰੂਪ 'ਚ ਮਰਦਾਵੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਮ-ਸ਼ਕਤੀ ਭਾਵੇਂ ਮਰਦ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਔਰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮਰਦਾਵੀਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਆਨੰਦ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਮਰਦ ਲਿੰਗ (Phallic) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਔਰਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਆਨੰਦ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਭਗਦਵਾਰ (Vagine) ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਿੱਥੇ ਮਰਦ ਤੀਜੀ ਅਵਸਥਾ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਲਿੰਗ ਅੰਗ 'ਤੇ ਸਥਿਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਔਰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਤੀਜੀ ਅਵਸਥਾ ਭਗਨਸਾ (Clitoris) ਤੋਂ ਭਗਦਵਾਰ (Vagina) ਵੱਲ ਆਨੰਦ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਸਥਾਨ ਅੰਤਰਣ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲੰਮੇਰੀ ਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨੋਤਾਪੀ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਧਿਕ ਹਨ।

ਫਰਾਇਡ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੋਗੁੰਝਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇਦ, ਈਗੋ ਅਤੇ ਸੁਪਰਈਗੋ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਅੰਤਰਮਨ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਦਾ ਲਗਭਗ ਲੋਪ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵੀ ਹਰ ਕਿਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਫਰਾਇਡ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਮਨੋਗੁੰਝਲਾਂ ਨੂੰ ਪੱਛਮ ਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਪੂਰਬੀ (ਭਾਰਤੀ) ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਫਰਾਇਡ ਦਾ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵੀ ਪੱਛਮ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਦੀ ਹੈ। ਕੁੜੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਵੱਲ ਝੁਕਾਓ ਅਤੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਮਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣਾ ਸਿਰਫ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਕਾਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਨ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਫਰਾਇਡ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ 'ਨਰ' ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮਾਦਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਨਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੇ ਔਰਤ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਇਕ ਪਾਸੜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਕ ਐਡਲਰ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਕਾਰਕਾਂ 'ਤੇ ਘਟਾਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਹ ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਗੁੰਝਲ ਨੂੰ ਉਹ ਯਥਾਰਥ ਤੋਂ ਪਲਾਇਨ ਕਰਕੇ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਉਹ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗ੍ਰਿਫਤ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤ ਵਿੱਚ ਨਾ ਆਉਣ 'ਤੇ ਉਹ ਸਮੁੱਚੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਰ

ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਫਰਾਇਡ ਨੂੰ ਕੱਟਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ 'ਲਿੰਗ' ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਲਿੰਗ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਦਾ ਹਰ ਕਰਮ ਜਾਂ ਬਹੁਤੇ ਕਰਮ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰਲੇ ਮਾਤਰ ਹਨ। ਇਸ ਅਧੀਨ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਦਰਖਤ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇਸੇ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਕੱਟਦਿਆਂ ਸਿਮੋਨ ਦੀ ਬੇਵਾਹਾਰ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦਰਖਤ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਭਲਾ ਮਰਦ ਦਰਖਤ ਉੱਤੇ ਕਿਉਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ? ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਰਸਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ?

ਫਰਾਇਡ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਯੋਨਿਕ ਉਤਪ੍ਰੇਰਕ ਜਾਂ ਕਾਮਵਾਸਨਾ ਹੈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ। ਲਾਕਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇੱਛਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ। ਪਰ ਲਾਕਾ ਕੋਲ ਇੱਛਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹਾਨੀ, ਕਮੀ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਲਾਕਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਇੱਛਾ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਲਈ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਲਾਕਾ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਦੀ ਬਜਾਇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਲਗਾਓ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਜਰੂਰਤਾਂ ਬਾਕੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਲਾਕਾ ਨੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ - ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਹੈ 'ਕਲਪਨਾਤਮਕ', ਜੋ ਪੂਰਨਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਸੰਕੇਤਕ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਅਸਲ।

ਇਤਿਹਾਸਕ - ਭੌਤਿਕਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ

ਇਤਿਹਾਸਕ-ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਇਤਿਹਾਸ ਪ੍ਰਤੀ ਲੋਕਮੁਖ ਹੈ, ਵਿਅਕਤੀਮੁਖ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦੀ ਲੋਕਮੁਖਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੱਥ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਵਰਗ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪਰਸਪਰ ਤਣਾਓ ਹੈ। ਇਹ ਤਣਾਓ ਹੀ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣਤਾ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਦੂਜੇ 'ਤੇ ਹੱਕ ਜਮਾ ਕੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਬਲਸ਼ਾਲੀ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਦਲਿਤਾਂ ਲਈ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਵੇਂ ਹੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਮਾਜ 'ਚ ਦਲਿਤ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਹੈ। ਏਂਗਲਜ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਹੀ ਹੈ। ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬਾ ਉਸਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਉਤਪਾਦਨ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਆਦਿ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਸੀਮਿਤ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਮਿਲਜੁਲ ਕੇ ਟੋਲੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਸਾਂਝੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਜਾਂ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਔਰਤ ਮਰਦਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੈਕਸੁਅਲ ਸੰਬੰਧ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸਰਲ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਕਾਰਨ ਬੱਚੇ ਦੇ ਪਿਓ ਦੀ ਬਜਾਇ ਉਸਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਮਾਂ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਕਬੀਲੇ ਦੀ ਮੁਖੀ ਵੀ ਔਰਤ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, "ਮਦੀਨ ਲੀਹ ਦੀ ਅੰਕਨ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਇਕ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਜਿਹੜਾ ਪਿਤਰੀਗਤ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਬਣਾਉਂਦਾ ਸੀ ਜਾਂ

ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਰਹੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਜਦ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਉਚੇਰਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।”⁴¹

ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਕੰਮ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋਂਦ 'ਚ ਆਈ। ਔਰਤ ਦੀ ਜਨਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੀਵਨ ਨਿਰਵਾਹ ਅਤੇ ਪੈਦਾਵਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਲਕੀ ਆਦਮੀ ਦੇ ਹੱਥ ਚਲੀ ਗਈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਔਰਤ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ।

ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਲਈ ਵਾਰਸ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਟੋਲੀ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਜੋੜਾ ਵਿਆਹ 'ਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਵਾਰਸ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਪਰਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਤਲਾਕ ਲੈ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਕਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰ ਮਾਤਰ ਸੱਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਪਿੱਤਰ ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਔਰਤ ਹਰ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਦੀ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਸਦਾ ਸਥਾਨ ‘ਗੋਣ’ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਏਂਗਲਜ਼ ਅਨੁਸਾਰ, “ਮਾਤਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਮਾਲਕ ਭੈਣ ਦੇ ਬੱਚੇ ਬਣਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿੱਤਰਸੱਤਾ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ। ਬੱਚੇ ਬਾਪ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਵਾਰਸ ਬਣਨ ਲੱਗੇ।”⁴²

ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਵਧੇਰੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ। ਵਧੇਰੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਹੋਰ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਲਾਮਦਾਰੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਗੁਲਾਮ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਲਾਮ ਪਤਨੀ ਵੀ ਮਾਲਕ ਦੀ ਕਾਮ-ਵਾਸਨਾ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਚਾਹੇ ਮਰਜ਼ੀ ਮਾਲਕ ਖਰੀਦ ਵੇਚ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਭੂਮਿਕਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਪੂਰਨ ਰੂਪ 'ਚ ਮਰਦ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਮੰਨੂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਇਸਤਰੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਉਮਰ ਦੀ ਹੋਵੇ, ਸੁਤੰਤਰ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰੇ। ਪਿਤਾ, ਭਾਈ ਜਿੱਥੇ ਤੌਰ ਦੇਣ ਉਸ ਪਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇ। ਭਾਵੇਂ ਪਤੀ ਬੇਗੁਣ, ਵਿਭਚਾਰੀ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਪਤੀਬਰਤਾ ਇਸਤਰੀ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਾ ਮੋੜੇ। ਪਤੀਬਰਤਾ ਇਸਤਰੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਉਸਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾਲੇ ਅਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਦੂਜਾ ਪਤੀ ਨਾ ਕਰੇ।”⁴³

ਪਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸੀ। ਇਕ ਵਿਆਹ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚੱਲਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਦਮੀ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਕਾਰਨ ਸਹੂਲਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਆਦਾ ਵਿਆਹ ਵੀ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਬਾਂਝਪਨ, ਨਪੁੰਸਕਤਾ ਦਾ ਖਮਿਆਜ਼ਾ ਵੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਭੁਗਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਂਝਪਨ ਕਾਰਨ ਪਤੀ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਸਕਤਾ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਨਾ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਮਰਦ ਦੇ ਇਕ ਪੁਰਖੀ ਰਾਜ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਕੋਈ

ਰੁਕਾਵਟ ਨਾ ਰਹੀ ਅਤੇ ਔਰਤ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰਦ ਦੀ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਗਈ। ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਿਸਟਮ ਕਾਰਨ ਮੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਨਾਲ ਔਰਤ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਔਰਤ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਮਨ-ਪ੍ਰਚਾਵੇ ਦਾ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਇਕ ਵਸਤੂ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਪਹਿਚਾਣੀ ਜਾਣ ਲੱਗੀ।

ਇਸੇ ਲਈ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਇੱਜਤ ਲਈ ਖਤਰਾ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਰ ਦੇਣ, ਬਾਲ-ਵਿਆਹ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ, ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ, ਵੇਸਵਾ-ਗਮਨੀ ਆਦਿ ਕੁ-ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿੱਤਰ-ਸੱਤਾ ਵਾਲੇ ਰਾਜਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪੂਰਨ ਰੂਪ 'ਚ ਔਰਤ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ। ਆਰਥਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਆਦਮੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਆਜ਼ਾਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਾ ਬਣ ਸਕੀ।

ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਔਰਤ ਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਆਰਥਿਕਤਾ ਪੱਖੋਂ ਉਸਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਾਹ ਵੀ ਲਿਆ ਪਰ ਇੱਥੇ ਵੀ ਉਸਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਉਸਨੂੰ ਘੱਟ ਮਜ਼ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਕੰਮ ਮਿਲਦਾ, ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਦੋ ਸਥਿਤੀਆਂ ਮੱਧਕਾਲੀ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਜਮਾਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ। ਇਸੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਨਾਰੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੈਨਿਨ ਔਰਤ ਦੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਔਰਤ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਉਹ ਘਰੇਲੂ ਗੁਲਾਮ ਹੀ ਰਹੀ ਕਿਉਂਕਿ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮ ਉਸਨੂੰ ਚੂਰ-ਚੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਸਨੂੰ ਰਸੋਈ ਅਤੇ ਬਾਲ-ਪੰਘੂੜਿਆਂ ਨਾਲ ਨਰੜ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਜ਼ਾਲਮਾਨਾ, ਗ਼ੈਰ-ਉਪਜਾਊ, ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ, ਹੱਡ-ਭੰਨਵੀਂ ਮੁਸ਼ੱਕਤ 'ਤੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰਦੀ ਰਹੀ।”⁴⁴

ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ ਉਤਪਾਦਨ ਸਿਰਫ਼ ਨਿੱਜੀ ਉਪਭੋਗ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਵਟਾਂਦਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਘਰੇਲੂ ਕੰਮ, ਨਾਸ਼ਤਾ, ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ, ਸਫ਼ਾਈਆਂ ਕਰਨਾ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ, ਕਮੀਜਾਂ ਨੂੰ ਬਟਣ ਲਾਉਣਾ, ਪਾਟੇ ਕੱਪੜੇ ਸਿਓਣਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਔਰਤ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਖਪ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਜਮਾਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਾਰਨ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਸਮੂਹ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਵਿਚਕਾਰ ਆਰਥਿਕ ਅੰਤਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੈਸਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ਪਰ ਔਰਤਾਂ ਇਕ ਸਮੂਹਕ ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੈਸੇ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਔਰਤਾਂ ਜੋ ਵਟਾਂਦਰੇ ਪੱਖੋਂ ਲਾਹੇਵੰਦ ਨਾ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਆਦਮੀ ਜੋ ਮੰਡੀ ਲਈ ਜਿਨਸਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਦੇ ਬਰਾਬਰ (ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਢਾਂਚੇ) ਨਹੀਂ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮ ਵਾਧੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਲਾਹੇਵੰਦ ਨਹੀਂ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਕਮਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਘਰੇਲੂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਮਰਦ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਈ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਛੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਨਸਲ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ 'ਚ ਬੀਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਰਾਹਤ ਦੁਆ ਕੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੈਦਾਵਾਰ 'ਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਉਦੋਂ

ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪਰਿਵਾਰ ਇਕ ਆਰਥਿਕ ਇਕਾਈ ਨਾ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦਾ ਨੀਵਾਂ ਦਰਜਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮ ਹਨ। ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਨੀਵੇਂ ਦਰਜੇ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜਦੋਂ ਔਰਤਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਇਕਾਈ ਬਣ ਜਾਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਅਜਿਹਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੀ ਔਰਤ ਦੇ ਦਰਜੇ ਪੱਖੋਂ ਬਰਾਬਰਤਾ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੰਸਥਾ, ਜੋ ਪ੍ਰਾਕਿਰਤਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਰਸਮ ਹੈ, ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਬਜਾਇ ਜਾਤੀ ਜਮਾਤੀ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਏਂਗਲਜ਼ ਆਖਦਾ ਹੈ, “ਜਦੋਂ ਸਾਂਝੀ ਜਾਇਦਾਦ ਉੱਤੇ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਪਿੱਤਰੀ ਹੱਕ ਅਤੇ ਇਕ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਪ੍ਰਥਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖੁਦ ਸਾਰਾ ਅਮਲਾ ਇਉਂ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸਦੇ ਨਿੱਜੀ ਗੁਣਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸਦੀ ਮਿਲਖ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”⁴⁵

ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਅਜਿਹੇ ਵਿਆਹ ਟੁੱਟਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚਲੀ ਬੁਰਜੂਆ ਸੋਚ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਤਲਾਕਸ਼ੁਦਾ ਔਰਤ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਾਂ ਬਦਤਰ ਹੋ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਖਰਚਾ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਕਾਰਨ ਹਾਲਤ ਬੁਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਅਤੇ ਲਾਲਚੀ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਵੇਸਵਾਗਮਨੀ ਜਨਮਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਖਿਮਿਆਜਾ ਫਿਰ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਭੁਗਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਹੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਔਰਤ ਇਕ ਆਜ਼ਾਦ ਹਸਤੀ ਬਣ ਜਾਵੇ।

ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਰਨ ਲੜਕੇ-ਲੜਕੀ ਦੇ ਸੁਚੱਜੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਇਕ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਦਾ ਆਧਾਰ ਆਰਥਿਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਸਾਥੀ ਦੀ ਚੋਣ 'ਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚੋਣ ਠੀਕ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੱਖਰੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਸ੍ਰੈ -ਨਿਰਭਰਤਾ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਰਵਜਨਕ ਦੇਖਭਾਲ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਲ ਵਿਆਹ, ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ, ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਾ ਸਮਝਣਾ, ਵੇਸਵਾਗਮਨੀ, ਦਾਜ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਬੁਰਜੂਆ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਆਦਮੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸਹੀ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਬੌਧਿਕ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਮਾਜ 'ਚ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ।

ਏਂਗਲਜ਼ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ, “ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜੀ ਉਤਪਾਦਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰੇਲੀ ਕੰਮਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਨਿੱਜੀ ਕੰਮ ਹੈ, ਓਨਾ ਚਿਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ

ਸਮਾਜੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮ ਨਿਗੂਣੀ ਹੋਂਦ ਤੱਕ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਮੰਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕੇਵਲ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸਨਅਤ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਨਾ ਕੇਵਲ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਸੰਭਵ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲੇ ਨਿੱਜੀ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵੀ ਸਰਵਜਨਕ ਸਨਅਤ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।”⁴⁶

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨਾਲ ਔਰਤ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਪੂਰੇ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਜੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣ 'ਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ 'ਮੁਕਤੀ' ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧਨ 'ਚ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਪਰ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੱਛੜੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਦਲਾਅ ਸਮਾਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪੱਛੜੇਪਨ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ 'ਔਰਤ-ਮੁਕਤੀ' ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ ਜਿਸਨੂੰ 'ਨਾਰੀਵਾਦ' ਦਾ ਜਨਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਔਰਤ ਬਾਕੀ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਲਾਮੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਲਾਮ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਖੀਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇਗੀ। ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸਦਾ ਪੱਧਰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਅੰਦੋਲਨ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿਧਰੇ ਚੇਤਨ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਅਚੇਤਨ। ਜਿੱਥੇ ਸਾਊਦੀ ਅਰਬ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਅਜੇ ਵੀ ਮਾੜੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੁੱਖ ਮਾਣ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਕੋਈ ਇਕ ਪੈਮਾਨਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪੂਰਬੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮ ਵਾਂਗ ਚੇਤਨ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਔਰਤ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਕੋਈ ਲਹਿਰ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ ਪਰ ਇੱਥੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਔਰਤ ਦੀ ਮੰਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਸਮਾਜਿਕ ਕੰਮਾਂ ਅਧੀਨ ਇਸਨੂੰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਵੀ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ 'ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਅੰਦੋਲਨ' ਦਾ ਇਕ ਲੰਬਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।

ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਪੱਛਮੀ ਸੰਦਰਭ

ਪੱਛਮ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਅੰਦੋਲਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਲੱਖਣਤਾਵਾਂ ਵੇਖਣ 'ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀਆਂ ਚੱਲੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਇਟਾਲੀਅਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀ (ਰੈਨੇਸਾਂ), ਅਮਰੀਕੀ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸਿਸੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਸਾਰ ਅੰਦੋਲਨ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਅਮਰੀਕੀ ਘੋਸ਼ਣਾ (1776) ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕ ਬਾਰੇ ਫਰਾਂਸਿਸੀ ਘੋਸ਼ਣਾ

(1779) ਵਰਗੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਮਾਨਵੀ ਵਿਵੇਕ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਸਦਾ ਸਾਰੇ ਯੂਰਪੀ ਸਮਾਜ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਔਰਤ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ।

ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਸਾਰ ਅੰਦੋਲਨ

18ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ, ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਸਾਰ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਬਰਾਬਰੀ ਜਾਂ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਠਾਇਆ ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅਰਥ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਆਦਮੀ ਤੇ ਔਰਤ ਦੋਵੇਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਔਰਤਾਂ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੌਧਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀਣ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਵਾਲਤੇਅਰ, ਦਿਦੈਰੋ, ਮਾਂਟੇਸਕਿਉ ਤੇ ਰੂਸੋ ਵਰਗੇ ਵਿਚਾਰਕਾਂ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਤੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮੂਲ-ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵੇਗ ਦੀ ਉਪਜ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਪਤਨੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਸਰਵਜਨਕ ਖੇਤਰ ਲਈ, ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਸਾਰ ਅੰਦੋਲਨ ਨਾਲ ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰਤ ਕੀਤਾ। ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਸਾਰ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਮਰਦ ਪੱਖੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਚੁਨੌਤੀ ਦਿੱਤੀ।

ਮੈਰੀ ਵਾਲਸਟਾਇਨਕਰਾਫਟ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੈਰੀ ਵਾਲਸਟਾਇਨਕਰਾਫਟ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਵਿੰਡੀਕੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਦੀ ਰਾਇਟਸ ਆਫ਼ ਵੂਮੈਨ' (1792) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ, ਇਸਨੂੰ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੁਸਤਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਰੀ ਨੇ ਰੂਸੋ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਵਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਚਾਰ ਨੁਕਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ।

1. ਉਹਨਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀਆਂ ਤੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਨ।
2. ਔਰਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਆਦਮੀ ਦੇ ਭੋਗ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰੀ ਕਾਰਨ ਬੌਧਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵੀ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ।
3. ਆਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਰੱਬੀ ਦੇਣ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਹੱਕ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨੈਸਰਗਿਕ ਗੁਣ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।
4. ਮੈਰੀ ਨੇ ਬਰਾਬਰ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ ਜੋ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਿਆ। ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਵੋਟ ਦੇ ਹੱਕ, ਕਾਨੂੰਨੀ ਹੱਕ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਦੀ ਮੰਗ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀ ਹੋਇਆ।

ਇਹ ਨੁਕਤੇ ਰੂਸੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਗਏ।

ਵਾਲਸਟਾਇਨਕਰਾਫਟ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਵਿੰਡੀਕੇਸ਼ਨ ਆਫ ਦ ਰਾਇਟਸ ਆਫ ਵੂਮੈਨ' ਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਬਾਇਬਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੂਤਰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ 'ਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੰਗੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਵੀ ਛੋਟੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕ 'ਚ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਔਰਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਵਿਚਲਾ ਅੰਤਰ ਨਿੱਜੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਰੱਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਗਈ।

ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਸਮਾਜਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਸੇਂਟ ਸਾਇਮਨ, ਫੂਰਿਅਰ ਅਤੇ ਰਾਬਰਟ ਐਵੇਨ ਆਦਿ ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਸਮਾਜਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ। ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਇਕਮੁੱਤ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਮੁੱਦੇ ਸਨ।

1. ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਸੰਪੱਤੀ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਔਰਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣਗੀਆਂ।
2. ਉਤਪਾਦਨ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵੰਡਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।
3. ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਂ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦੀਆਂ ਧੱਜੀਆਂ ਉਡਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਮਰਦ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸ਼੍ਰੋਤ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਉਲਟ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਦਾ ਦਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦ ਸਮਾਜ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੰਨਿਆ।

ਵਿਲੀਅਮ ਥਾਂਪਸਨ

ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਵਿਲੀਅਮ ਥਾਂਪਸਨ ਨੇ ਅੰਨਾ ਵਿਹਲਰ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ, "Appeal of one half of human Race, Women, Against the Prestensions of the other half, Men to Return them in Political and thence civil and Domestic slavery" ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਉਸਨੇ ਜੇਮਜ਼ ਮਿੱਲ ਦੇ ਇਕ ਲੇਖ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਜਾਂ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕੋਈ ਹਿੱਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਥਾਂਪਸਨ ਨੇ ਇਸਦੇ ਬਦਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੇ

ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹੱਕਾਂ, ਬਰਾਬਰ ਬੌਧਿਕ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਦੱਸਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਸੰਪੱਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਂਝੀ ਮਲਕੀਅਤ ਅਤੇ ਸਾਹਿਕਾਰਤਾ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਹੱਕ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਿਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ, ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਜੜਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

ਉਤਪਾਦਨ ਜਾਂ ਨਿੱਜੀ ਸੰਪੱਤੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠਤਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਦਮੀ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਅਤਾਰਕਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੂੰਜਾਉਂਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਥਾਂਪਸਨ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਵਾਲਸਟਾਇਨਕਰਾਫਟ ਦੇ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਅਗਲੀ ਕੜੀ ਸੀ। ਆਦਮੀ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਔਰਤਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ੍ਰੋਤ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ 'ਔਰਤ-ਮੁਕਤੀ' ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਦੱਸਿਆ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਔਰਤ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿੰਤਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਕੜ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੀ ਮੁਕਤੀ ਤੋਂ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਗਿਆਨ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲੇਗਾ।

ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦ

18ਵੀਂ ਅਤੇ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਮੈਰੀ ਵਾਲਸਟਾਇਨਕਰਾਫਟ (1759-1873), ਹੈਰੀਅਤ ਟੇਲਰ (1807-1958), ਜੌਨ ਸਟੂਅਰਟ ਮਿਲ (1806-1873) ਵਰਗੇ ਸਭ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਜੌਨ ਲਾਕ ਅਤੇ ਰੂਸੋ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਆਪਣੇ ਲੇਖਣ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਚਰਚਾ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਦਾਰਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਸਮਾਨ ਸੁਵਿਧਾ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਇਹਨਾਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਾਂ ਨੇ ਪਿੱਤਰਸੱਤਾਤਮਕ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਦੁਜੈਲੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਤਰਕ ਸੰਗਤ ਠਹਿਰਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਆਮ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਨਕਾਰਿਆ। ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਜਾਂ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਨਿਯਮ ਸਮਾਜਿਕ ਬਦਲਾਓ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ 'ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਹੋਏ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਨਕਾਰਣ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਭੇਦਭਾਵ ਮਿਟਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪੁਨਰ-ਸਮਾਜੀਕਰਨ ਨੂੰ ਰੇਖਾੰਕਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਵ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਰਾਹੀਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮੌਕੇ ਅਤੇ ਔਰਤ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਬਦਲਾਵਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਰਮਤ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮੁੱਦਿਆਂ

ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਰਗ, ਨਸਲ, ਦੇਸ਼ ਆਦਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਮਿਟਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਘਰ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸਰਵਜਨਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਧਾਰਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ। ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਰਕਪੂਰਨ, ਸਹਾਇਕ, ਯਾਂਤਰਿਕ, ਵਿਗਿਆਨਕ, ਧਰਮ-ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਕ ਦਾਇਰੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਅਤਾਰਕਿਕ, ਪਵਿੱਤਰ, ਭਾਵੁਕ ਅਤੇ ਨਿੱਜ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਾਉਣ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਆਹ/ਤਲਾਕ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਜਾਂ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਨਿਯਮਤ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ, ਉਜਰਤੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦੀ ਹੈ। 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਿਵਾਈ ਪਰ ਪਤਨੀ ਤੇ ਮਾਂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਕ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਇਹ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਮੁੱਦੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਰੈਡੀਕਲ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਉਠਾਏ।

ਜੋਹਨ ਸਟੂਅਰਟ ਮਿੱਲ

ਮਿੱਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਫਿਲਾਸਫਰ, ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਤੇ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਜਨਮ ਲੰਡਨ ਵਿਖੇ 1806 'ਚ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਮੁੱਢਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਵੀ ਉੱਚ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਰੀਵਾਦ 'ਤੇ ਵੀ ਕਲਮ ਚਲਾਈ। ਅਸੀਂ ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅੱਜ ਵੀ ਵਡਮੁੱਲੇ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਿੱਲ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਔਰਤ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਮ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ ਦੂਜਾ ਬਾਹਰ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਲਈ।

ਮਿੱਲ ਔਰਤ ਦੀ ਗੁਲਾਮ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਘੋਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਗੁਲਾਮ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਹਾਰਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਾਨਵੀ ਸਿਰਜਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਘੋਖਦਾ ਹੈ।

‘ਦ ਸਬਜੈਕਸ਼ਨ ਆਫ ਵਿਮੈਨ’ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਮੁੱਚੇ ਔਰਤ ਵਰਗ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਸੰਕਲਪਾਂ ਤੇ ਸੰਗਠਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਾ ਤੇ ਬਿਆਨਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਔਰਤ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰੂਪ ਦੀ ਸਮਝ ਆਉਣ ਲਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ

ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਹੈ। ਉਹ ਔਰਤ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਹੋਣੀ ਬਣਨ ਤੇ ਹੋਣੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਫ਼ਰਕ ਦੱਸ ਕੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਘੋਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਮਰਦ ਦੀ ਔਰਤ 'ਤੇ ਸਰਦਾਰੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਸਮਾਂ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮਾਲਕ-ਗੁਲਾਮ ਪ੍ਰਥਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਵਾਲਾ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਕਿਨਾਰੇ ਹੈ। ਉਹ ਔਰਤ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ, ਪਰੰਪਰਾ, ਮਾਲਕੀ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਬੁਵਆਰ ਵਾਂਗ ਉਹ ਵੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਵਿੱਚ ਨੁਕਸ ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ਮਿੱਲ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਹ ਭੇਦਭਾਵ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਔਰਤ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਬਦਲਦੀ ਹੋਈ ਭੂਮਿਕਾ ਨਾਲ ਇਹ ਪਤਨ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਹੋਂਦ ਲਈ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ।

ਆਰਥਿਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਮਿੱਲ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ 'ਤੇ ਮਰਦ ਦਾ ਹੀ ਕੰਟਰੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਕੋਲ ਇਹ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮਿੱਲ ਵਾਂਗ ਵਰਜੀਨੀਆ ਵੁਲਫ ਨੇ ਵੀ ਔਰਤ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਮਿੱਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਬਦਲ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਹਿਤਕ ਕਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਵਧੀਆ ਰਸਤਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਮਰਦ ਦਾ ਹੀ ਨਿਯੰਤਰਣ ਸੀ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁਣ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਕਲਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਵਰਤ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਬਹੁਤੇ ਆਲੋਚਕ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਲਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਨੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਕੋਈ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮਿੱਲ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤਾਂ, ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਕਲਾਤਮਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮਿੱਲ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਮ ਔਰਤ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਫਿੱਟ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਹੋਰ ਭਲਤ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਗੁਲਾਮ ਪ੍ਰਥਾ, ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਆਦਿ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਸਦੀ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਉਹ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ ਵਰਤਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁੱਗਣਾ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਮਿੱਲ ਦੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਨਾਰੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਝਲਕ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦ

ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਧੀਨ 'ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ' ਬਾਰੇ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਾਰਕਸ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਅੰਕ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਪੂਰੇ ਮਨੁੱਖੀ

[illegible][illegible]

ਪੰਨਾ ੭੪

ਪਰਮ ਤੇਸਰਾ ਪੁਸ਼ੀ-ਪੁਸ਼ੀ ਹੋਂ ਪਾਉਤਿ ਜੇ ਯੋਸ਼ਿ ਤੇ ਪਰ ਸਿਦੀਦਸ ਅਫੀਸ ਪਾਪੇ ਜਾਨੈ ਤੇਜਸ ਤੇਜਸ
ਜਾਪੈ ਤੇ ਤੇਜਸ ਹੋਂ ਪਾਉਤਿ ਜੇ ਪਰ ਦੇਵੀਤਰ ਬੋਲੈ ਅਫੀਸਪੁ ਅਧਿਪਤਿ ਪੁਸ਼ੀ, 'ਪੁਰ ਬੋਲੈ ਅਫੀਸਪੁ
ਅਧਿਪਤਿ ਹੋਸਤਿ ਰਹਿ । ਪੁਰ ਕਾਰ ਪਾਤਿ ਪਰਮ ਤੇਜਸ ਪਰ, 'ਪਰ ਦੇਵੀਤਰ ਪੁਸ਼ੀ ਸਾਧਨਾ ਤੇਜਸ
ਪੁਸ਼ੀ, -ਪਰ ਦੇਵੀਤਰ ਦੇਵੀਤਰ ਕਾਰ ਪਾਤਿ ਦੇ ਅਫੀਸਪੁ ਪੁਸ਼ੀਤਰ ਹੋਂ ਪੁਸ਼ੀਤਰ ਜੇ ਪੁਸ਼ੀਤਰ ਪਰਮ

ਸਵੈਂ ਹੈ।

ਵਿਵੇਕਪੁਤਰਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਮਾਰਕਸ-ਲੇਨਿਨਿਸਟਾਂ ਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਇਕ ਮੀਲ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਉਹ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਿੱਤਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਾਂਗ ਵੇਖਿਆ, ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲਿੰਗਕ ਪੀੜ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਿੱਤਕ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਦੇਣ ਹੈ। ਅਧੁਨਿਕ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਿੱਤਕ ਦੇ ਪ੍ਰੰਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤੋਂ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ

ਮਰਕਮਵਾਦ ਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਪਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਧੀਨ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਮਰਕਮਵਾਦ ਨੇ ਸਿੱਖੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਉਸਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਅੰਦੋਲਨ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਇਸ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਘੱਟ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਘੱਟ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਘੱਟ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

८।

[illegible]

ਏਂਗਲਜ਼

ਏਂਗਲਜ਼ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਪਰਿਵਾਰ, ਨਿੱਜੀ ਸੰਪੱਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ’ ਦਾ ਨਾਰੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਅਤੇ ਲੂਇਸ ਮਾਰਗਨ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ‘ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਏਂਗਲਜ਼ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ‘ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ ਕਿ, “ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣਤਾ ਉਸਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣਤਾ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣਤਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ‘ਤੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣਤਾ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।”⁴⁸

ਏਂਗਲਜ਼ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ‘ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਔਰਤ ਤੋਂ ਉਸਦਾ ਔਰਤਪਨ ਖੋਹ ਲਵੇਗੀ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ ‘ਤੇ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਉੱਥੇ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਭੌਤਿਕਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਮੰਨਿਆ। ਜਿੱਥੇ ਔਰਤ ਪਰ-ਆਸ਼ਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਏਂਗਲਜ਼ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ “ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਪਤੀ ਬੁਰਜੂਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਤਨੀ ਦਲਿਤ।... ਔਰਤ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਰਵਜਨਕ ਉੱਦਮ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣਾ ਹੋਵੇਗਾ।”⁴⁹

ਏਂਗਲਜ਼ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਏਂਗਲਜ਼ ਨੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਾਲ ਦੇ ਮਾਤ-ਸੱਤਾਮਈ ਕਬੀਲਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਮੰਤੀ ਯੁੱਗ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਪੱਧਰਾਂ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਰੂਪ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰਥ ਵਿਵੇਚਨ ਆਪਣੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਦਲਿਤ ਨਾਲ ਅਤੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਪੂੰਜੀਪਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਠੀਕ ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਇਕ ਦਲਿਤ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਅਤੇ ਆਦਮੀ ਦੋਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਏਂਗਲਜ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ “ਆਦਮੀ ਸ਼੍ਰੇਣਤਾ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਵੀ ਖਿਸਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।”⁵⁰

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਂਗਲਜ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਦਲਿਤ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਔਰਤ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਆਰਥਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਨਾਲ ਮਰਦ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣਤਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਏਂਗਲਜ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਰੰਭਕ ਲੇਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕ੍ਰਿਤ ‘ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰ ਵਰਗ ਦੀ ਦਸ਼ਾ’ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਤਣਾਅ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਪਤਨ ‘ਤੇ ਜੋ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁੱਸਾ ਜਾਹਿਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ‘ਪਰਿਵਾਰ, ਨਿੱਜੀ ਸੰਪੱਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ’ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਚੁੱਲ੍ਹੇ-ਚੌਂਕੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ, ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੱਢਣ ਦੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਔਰਤ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਦਮ ਦੱਸਿਆ।

ਏਂਗਲਜ਼ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਅਤੇ ਠੋਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੇਬੇਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਨਾਰੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦ’ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਬੇਬੇਲ ਦੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੇ ਪੂਰੇ ਯੂਰਪ ‘ਤੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਮਾਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗਿਆਨ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਇਕ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ

ਕਲਾਰਾ ਜੈਟਕਿਨ, ਰੋਜ਼ਾ ਲੁਕਸਮਬਰਗ ਆਦਿ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਔਰਤ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਔਰਤ-ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ। ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਮ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਾਧਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਸੰਗਠਨਾਂ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਮਾਨਤਾ, ਜੱਚਾ-ਬੱਚਾ ਲਈ ਬੀਮਾ, ਕੰਮਕਾਜੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਵਾਂਗ ਔਰਤਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਖਾਸ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰੂਸ ਦੀ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਔਰਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਠੋਸ ਰੂਪ 'ਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ।

ਕਲਾਰਾ ਜੈਟਕਿਨ ਨੇ ਲੈਨਿਨ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸੁਝਾਏ ਰਸਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਪੇਸ਼ਿਆਂ 'ਚ ਲੱਗੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਬਰਾਬਰ ਵੋਟਨ, ਕੰਮਕਾਜੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਮਾਵਾਂ ਲਈ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਘਰੇਲੂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹਤ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕੰਮ, ਵਿਆਹ 'ਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਹੱਕਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਗਈ।

ਜੂਲੀਅਟ ਮਿਸ਼ੇਲ

ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਏਂਗਲਜ਼ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਤਾਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਿਸ਼ੇਲ, ਏਂਗਲਜ਼ ਦੀ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਉਲਟ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਉੱਪਰ ਮਰਦ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਔਰਤ ਦੇ ਜਨਮ ਅਨੁਭਵ ਉੱਤੇ ਮਲਕੀਅਤ। ਮਿਸ਼ੇਲ ਚਾਰ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਬਣਤਰ ਜੋ ਉਤਪਾਦਨ ਤੇ ਪ੍ਰਜਨਣ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਜਕੜਦੀ ਹੈ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਪੱਧਰ ਬੜੇ ਹੀ ਸੂਖਮ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਧੱਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਿਰਫ ਉਤਪਾਦਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਔਰਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ।

1. ਉਤਪਾਦਨ (Production) : ਇਹ ਪੱਧਰ ਲਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਕਾਰਜ ਔਰਤ ਜਾਂ ਮਰਦ ਲਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਦਾ ਹੈ। ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਉੱਜਰਤ ਤੇ ਘੱਟ ਮੁਹਾਰਤ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਸੌਂਪੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਸਕੱਤਰ (Personal Secretary), ਨਰਸ (Nursing), ਰਸੋਈ ਦੇ ਕੰਮ (Kitchen Job) ਸਵਾਗਤ ਕਰਮਚਾਰੀ (Receptionist) ਆਦਿ।
2. ਪ੍ਰਜਨਣ (Reproduction) : ਇਸ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਦੇ ਪਿਓ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਕੰਮ ਸਿੱਧੇ ਤੇ ਅਸਿੱਧੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਨਾਲ ਹੀ ਆ ਜੁੜਦਾ ਹੈ।

3. ਸਮਾਜੀਕਰਨ (Socialization) : ਇਹ ਕੰਮ ਵੀ ਪ੍ਰਜਨਣ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਔਰਤ ਉੱਪਰ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣ। ਮਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਧਰਮ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਸਮੋ-ਰਿਵਾਜ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

4. ਕਾਮੁਕਤਾ (Sexuality) : ਇਹ ਪ੍ਰਜਨਣ ਦਾ ਇਕ ਉੱਪ-ਅੰਗ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਾ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਔਰਤ ਦਾ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਸੀਮਿਤ ਤੇ ਮਕਾਨਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੂਲੀਅਟ ਮਿਸ਼ੇਲ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਧੱਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੇਵਲ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਉਸਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਗਾਰਡਾ ਲਰਨਰ

ਲਰਨਰ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕ "The Creation of Patriarchy" ਵਿੱਚ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਏਂਗਲਜ਼ 'ਤੇ ਪੁਰਖਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅੰਤਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਸੁਮੇਰ, ਮੈਸਪੋਟਾਮੀਆ, ਮਿਸਰ ਤੇ ਅਸੀਰੀਆ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਾਜਾਂ, ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਨੂੰਨ, ਕਲਾ ਤੇ ਬੁੱਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਰਖਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕੁਝ ਖਾਸ ਪੜਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋਈ ਹੈ।

1. ਮਰਦ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਜਨਮ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਉਧਾਲਣ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਗੁਲਾਮੀ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ 'ਚ ਕਰ ਲਿਆ।
2. ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਸਥਿਤੀ ਨੇ ਹੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸੀਮਿਤ ਹੋ ਗਈ।
3. ਜਦੋਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਤਦ ਨਵੇਂ ਕਾਨੂੰਨ ਤੇ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਮਰਦਾਂ ਲਈ ਖੇਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਘਰ ਦਾ।
4. ਔਰਤ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਮਰਦ ਵਿੱਚ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਤੇ ਦਾਸ ਪ੍ਰਥਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ।
5. ਮਰਦਾਨਗੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ 'ਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਔਰਤਾਂ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।
6. ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਖੋਹ ਲਈ ਗਈ। ਬੱਸ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਜਨਣ 'ਤੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

7. ਔਰਤਾਂ ਤਦ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਬ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਜਦੋਂ ਮਰਦਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਗਿਆਨ ਤੇ ਚੰਗੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਨਾਰੀਵਾਦ

ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਵਿੱਚ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਆਧਾਰ ਦਾ ਸੋਮਾ ਫਰਾਇਡ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਵਚੇਤਨ ਜਾਂ ਇਡੀਪਸ ਕੰਪਲੈਕਸ ਤੇ ਇਲੈਕਟਰਾ ਕੰਪਲੈਕਸ ਅਤੇ ਯੱਕ ਲਾਕਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਬੱਚੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਰਾਇਡ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਰੀ ਦੇ 'ਨਿੰਪੁਸਕੀ ਕੰਪਲੈਕਸ' (Cartration Complex) ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੈ। ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਲੀ ਲਿੰਗਕ ਘਾਟ (Lack of Penis) ਕਾਰਨ ਨਾਰੀ ਨਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਘੱਟ ਅਨੁਸ਼ਾਸਤ, ਘੱਟ ਸਮਾਜਿਕ, ਕੋਮਲ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਨੌਜਵਾਨ ਜਾਂ ਮੁਟਿਆਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਮਰਦਾਨਗੀ ਤੇ ਔਰਤਪਨ ਪਛਾਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਜਿਸ ਮਨੋ-ਲਿੰਗਕ ਉਸਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਫਰਾਇਡ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰੂਪ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿੰਗਕ ਪਛਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੁਜੈਲੀ ਮੰਨਣ ਵੇਲੇ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ/ਸਭਿਆਚਾਰਕ/ਰਾਜਨੀਤਿਕ/ਆਰਥਿਕ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਫਰਾਇਡ ਅਨੁਸਾਰ ਜੈਂਡਰ ਆਤਮਿਕਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜਨਮ-ਜਾਤ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦਾ ਹੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮੁੱਢਲੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਾਂ ਔਰਤਪਨ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਮਰਦਾਨਗੀ ਉਹ ਚੇਤਨਾ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਨਵਜਾਤ ਚੇਤਨ ਅਤੇ ਅਵਚੇਤਨ ਲਿੰਗਕ ਪਛਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਿੰਪੁਸੀਕਰਨ ਅਤੇ ਇਡੀਪਸ ਕੰਪਲੈਕਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਾਲ-ਲੜਕੀ ਅਤੇ ਬਾਲ-ਲੜਕੇ ਦੋਨਾਂ ਲਈ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਫੈਲਿਕ ਜਾਂ ਪੁਰਖ ਲਿੰਗ ਦੀ ਹਾਜਰੀ ਬਾਲ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਮਰਦ ਆਤਮਿਕਤਾ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਲ ਲੜਕੀ ਦੀ ਔਰਤਪਨ ਦੀ ਪਛਾਣ ਇਸ ਪਛਾਣ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵਰਗੀ ਹੈ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਿੰਪੁਸੀਕਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਫੈਲਿਕ ਦੀ ਘਾਟ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬਾਲ-ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਲੜਕਾ ਬਣਨ ਦੀ ਲੋਚਾ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਮਰਦ ਲਿੰਗ ਈਰਖਾ (Penis Envy) ਨਾਲ।

ਨਵਜਾਤ ਮੁੱਢਲੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਾਂ ਔਰਤ ਪਛਾਣ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਰਦ ਪਛਾਣ ਨਾਲ। ਮਨੋਲਿੰਗਕ ਇਕ ਜਟਿਲ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਬਾਲ-ਲੜਕੀ ਜਾਂ ਬਾਲ-ਲੜਕੇ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਉਸਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਨੋ-ਔਰਤਪਨ ਜਾਂ ਮਰਦਾਨਗੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸਰੀਰ ਵਿਧਾਨ ਤਾਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮੁੱਢਲੀ ਬਾਈਓਸੈਕਸੁਲਿਟੀ (ਨਰ-ਮਾਦਾ) ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਦਮਨ, ਕਾਨੂੰਨ, ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਦੱਬੀਆਂ ਅਤੇ ਵਰਜਿਤ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਟੈਬੂ ਨੂੰ ਸਵਿਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਚੇਤਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਨੈਸੀ ਚੋਦੋਰੋਵ ਫਰਾਇਡ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਬਾਲ ਲੜਕੀ ਪੂਰਵ ਇਡੀਪਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬਾਲ ਲੜਕੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਇਕਾਗਰਤਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਉਹ ਜਲਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਬਾਲ ਲੜਕੇ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਚਪਨ ਨੂੰ ਟੱਪ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵੱਖਰੇ ਆਪੇ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਾਤਾ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਫਰਾਇਡ ਦੀ ਪੁਰਖ ਲਿੰਗ ਈਰਖਾ ਸੰਬੰਧੀ ਦਿੱਤੀ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ 1917 ਵਿੱਚ ਕੈਰਨ ਹੋਰਨੀ (Karen Horney) ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਇਕ ਤਰਫ਼ਾ ਬਿਆਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਤੱਥ ਕੇਵਲ ਨਰ ਸੋਚ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਔਰਤ ਦੀ ਮਾਤ ਸ਼ਕਤੀ ਬਦਲੇ ਇਹ ਨਿਗੂਣੀ ਜਿਹੀ ਸਰੀਰਕ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਉਮੀਦਵਾਦੀ ਜਨਨ ਸ਼ਕਤੀ, ਮਾਤ-ਸ਼ਕਤੀ ਆਦਿ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਅਜਿਹਾ ਤੱਥ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਰਦ ਜਨਨ-ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਉਣ (Lack) ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੈ।

ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਚਿੰਤਕ ਯੱਕ-ਲਾਂਕਾ (Jacques Lacan) ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਅਵਚੇਤਨਾ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਿਰਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਇਸਦਾ ਕਾਰਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਅਣਹੋਂਦ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ ਉਵੇਂ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਚਿੰਤਕ ਕਿਸੇ ਗ਼ੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਇਸਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਲਾਕਾ ਫਰਾਇਡਵਾਦ ਵੱਲ ਮੁੜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਫਰਾਇਡ ਦੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਅਪੂਰਨ ਮਰਦ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

“ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ ਸਕੂਲ ਅਵਚੇਤਨਾ ’ਤੇ ਪਏ ਹੋਏ ਅਨੁਚਿਤ ਦਬਾਵਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੀਖਿਆ ਦੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਅਲਿਜ਼ਾਬੇਥ ਸਪੇਲਮੈਨ ਦੇ ਲੇਖ 'Gender in the Context of race, race and class' ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਇਕ-ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਕੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ‘ਗੋਰੀਆਂ ਤੇ ਕਾਲੀਆਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਦੀ ਅਵਚੇਤਨਾ ਵੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਅਵਚੇਤਨਾ ’ਤੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਾਲੀਆਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਉਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਦੁਖਾਂਤਮਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਜ਼ਿੱਲਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਨਿਆਪੂਰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਉਣਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਨਿਸ਼ਚਿੰਤ ਮਾਤਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸੁਖਾਂਤ ਪਰੀ ਕਥਾਵਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।”⁵¹

ਅਸਤਿਤਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦ

“ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਹੈ ਜੋ ਮਰਦਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਦੁਬਾਰਾ ਸਾਡੀ ਹੋਂਦ ’ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਫਰਾਂਸਿਸੀ ਫਿਲਾਸਫਰ ਸਾਰਤਰ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ "Being and Nothingness" ਵਿੱਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਸਤਿਤਵ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਾਰਤਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੇਲੇ ਉੱਠਿਆ ਸੀ ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਚੱਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਫਿਲਾਸਫੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਸੱਚ ਹੋਣ ਲਈ ਉਸਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਹ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗਿਣਤੀ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ 10 ਦਾ ਅੰਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਇਸਨੂੰ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਫੇਰ ਵੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ 'existence preceeds essence' ਇਸਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ? ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ, ਫੇਰ ਉਹ ਖੁਦ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਖੁਦ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਤਦ ਤੱਕ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਕੁਝ ਬਣਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'Existentialism and Humanism' ਵਿੱਚ ਸਾਰਤਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਤਿਤਵ ਉਹ ਫਿਲਾਸਫੀ ਹੈ, ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖੁਦ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰਤਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਤਿਤਵ ਦੇ ਤਿੰਨ ਢੰਗ ਹਨ :

1. ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ (Being - in - itself)
 2. ਆਪਣੇ-ਆਪ ਲਈ ਹੋਣਾ (To - Being - For - Itself)
 3. ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਹੋਣਾ (Being - For - Others)
1. ਇਹ ਉਹ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਜੋ ਖੁਦ ਦੀ ਹੋਣੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਹੈ (Whithout Reflexive - Awareness - As Thing) ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਕ ਕੁਰਸੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੁਦ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।
 2. ਖੁਦ ਦੀ ਹੋਣੀ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ, ਜੋ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹੈ। ਇਕ ਸਰੀਰ ਇਕ ਕੁਰਸੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਚੇਤਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਮਨ ਵਿਚਾਲੇ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਾਂ (Body is Contingency and Freedom) ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ (Being - in - Itself) ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਹੋਂਦ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰੋਕਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਰੀਰਕ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਹਾਂ, ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਕੁਰਸੀ ਵਾਂਗ ਕੇਵਲ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਬਣੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਉਸਦੀ ਵੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।
 3. ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਹੋਣਾ (Being - For - Others) ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਘੂਰ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਘੂਰਦੇ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਦੂਜੇ ਬੰਦੇ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਇਹ ਸਾਰਤਰ ਦਾ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਮ (ਇਕ ਨੌਕਰ, ਅਧਿਆਪਕ, ਅਫ਼ਸਰ ਆਦਿ) ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਬੁਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ, ਜਦ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮਨੁੱਖ ਹੋ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਰਤਰ 'ਮਨੁੱਖ' ਦੇ 'ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ' 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਾਰਤਰ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ Man with capital 'M' and woman with capital 'W' ਇਕ ਮੇਜ਼ ਦੀ ਹੋਂਦ ਕੇਵਲ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮੇਜ਼ ਨੂੰ ਇਕ ਬਾਲਣ ਵਜੋਂ ਵੀ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਗਿਆਨ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ ਜੋ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਮੇਜ਼ ਤਦ ਹੀ ਮੇਜ਼ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਕੁਰਸੀ ਵੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਹੋਰ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਵੀ। ਸਾਰਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰਾ ਰੌਲਾ ਹੀ ਤੱਤ

ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਮਹਿਲਾ ਦੀ ਪੁਰਸ਼ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਲਈ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ। ਇਸੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਦਾ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ। ਇਸੇ ਲਈ ਫਾਇਰਸਟੋਨ ਦਾ ਤਰਕ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਜਨਨ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਰੈਡੀਕਲ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਕੁਝ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਰੋਕਾਰ ਵਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਨੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਹ ਨਿਮਨ ਹਨ :

1. ਰੈਡੀਕਲ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਿੰਗ ਆਧਾਰਿਤ ਜੈਂਡਰ ਪਛਾਣ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਵੇਖਦੇ ਹਨ।
2. ਇਹ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਆਧਾਰਿਤ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।
3. ਇਹ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੁਰਖ ਦੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਅਨੁਸਰਣ 'ਤੇ ਕਿੰਤੂ ਕਰਦੇ ਹਨ।
4. ਇਹ ਔਰਤ ਲਈ ਨਵੇਂ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪਹਿਲੋਂ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਮਰਦਾਵੇਂ ਮੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋਣ।
5. ਰੈਡੀਕਲ ਨਾਰੀਵਾਦੀ, ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਹਰਾ ਹੈ, 'ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹੈ'।
6. ਰੈਡੀਕਲ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਮਹਿਲਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮਹਿਲਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲੈਣ ਤੇ ਇਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਪੁਰਖ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਵੇ।
7. ਕੁਝ ਰੈਡੀਕਲ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਖ਼ਾਰਜ ਕਰਕੇ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਲੈਂਗਕਿਤਾ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਰੈਡੀਕਲ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਗਹਿਰੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਤਾਕਤ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸੰਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਦੇ ਹੋਏ ਤਮਾਮ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਜਾਰੀ ਵਿਵਸਥਾਗਤ ਭੇਦਭਾਵ ਨੂੰ ਵਿਖਾਉਣ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਹੈ। ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਪਰੰਪਰਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਰੈਡੀਕਲ ਨਾਰੀਵਾਦ ਇਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਬਲਪ੍ਰਯੋਗ ਕਿਹਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਸਾਰੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਮ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬੇਪਰਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੈਂਡਰ ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ। ਰੈਡੀਕਲ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਕਾਰਜ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਾਰਜਭਾਰ ਹੈ ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ।”⁵³

ਸੀਮੇਨ ਦਾ ਬੇਵਾਅਰ

ਸੀਮੇਨ ਦਾ ਬੇਵਾਅਰ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚਰਚਿਤ ਨਾਂ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਿਆ। ਉਸਦੀ ਦੇਸ਼ਤੀ ਅਸਤਿੱਤਵਵਾਦੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਜਯਾ

ਪਾਲ ਸਾਰਤਰ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਬੇਅਵਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜੀਵਨ 'ਚ 'ਔਰਤ' ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਔਖ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸੀ, ਪੁਰਾਤਨ ਸੋਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਸੀਮੇਨ ਨੇ ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵਰਗੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ, ਸਗੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਬਲ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਦਿਸ਼ਾ ਆਪ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਸਾਰਤਰ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੋਸਤ ਰਹੀ, ਉਸਨੇ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਘਰ ਵਸਾਉਣ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ। ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਬੇਅਵਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਜ਼ਾਦ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਜਿਉਂਦੀ। ਸਾਰਤਰ ਵੱਲੋਂ ਸ਼੍ਰੋ -ਜੀਵਨੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਔਰਤ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਹਿਤ, ਇਤਿਹਾਸ, ਦਰਸ਼ਨ-ਸ਼ਾਸਤਰ, ਸਮਾਜ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਕਈ ਹੋਰ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪੂਰੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਸੀ - ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ'। ਜਿਸਦਾ ਹਿੰਦੀ 'ਚ ਅਨੁਵਾਦ 'ਇਸਤਰੀ ਉਪੇਕਸ਼ਿਤਾ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ।

ਉਸਨੇ ਖੋਜਿਆ ਕਿ 'ਔਰਤ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ'। ਉਸਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ' 'ਤੇ ਸਾਰਤਰ ਦੇ ਅਸਤਿੱਤਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਹੈ। ਅਸਤਿੱਤਵਵਾਦ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਪੂਰਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਸੀਮੇਨ ਨੇ ਔਰਤ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਔਰਤਪਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੀਮੇਨ ਮਾਂ ਹੋਣ ਨੂੰ ਸੁੱਖਦਾਈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਜੰਜਾਲ ਸਮਝਦੀ ਸੀ। "ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ ਸੀ ਕਿ ਔਰਤ ਦੀ ਯੋਨੀ ਉਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਘੁਟਨਿਆਂ ਦੇ ਬਲ ਰਹਿਣ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਜਰੂਰ ਮੰਨਦੀ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉੱਭਰ ਕੇ ਹੀ ਔਰਤ ਇਕ ਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਤਰਕ ਇਹ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਗੁਆ ਕੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਸਕੇਗੀ। ਬਾਅਦ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀਮੇਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਕ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਔਰਤ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਨ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ।"⁵⁴

ਸੀਮੇਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਆਜ਼ਾਦ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਂਗ ਜੀਵਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚ 'ਤੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਧਾਰਨ ਮੱਧਵਰਗੀ ਔਰਤ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ (ਮਜ਼ਦੂਰਨੀਆਂ) ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਕੋਈ ਅੰਦੋਲਨਮਈ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾਉਣ 'ਚ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਫਰਾਂਸ 'ਚ ਚੱਲੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਅੰਦੋਲਨਾਂ 'ਚ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਗਰਭਪਾਤ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਨਤਾ, ਵੱਖਰੇ ਔਰਤ ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸੀਮੇਨ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਕਈ ਆਪਸ-ਵਿਰੋਧੀ, ਗ਼ਲਤ-ਠੀਕ ਵਿਚਕਾਰ ਉਲਝੀ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਪੱਖ ਅਤੇ ਵਿਪੱਖ ਵਿੱਚ ਕਈ ਦਲੀਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਕ ਸਮੇਂ ਇਸ

ਪੁਸਤਕ ਨੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਔਰਤ-ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਚੁੱਪੀ ਤੋੜੀ ਸੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਕਵਾਰਟਜ਼ ਦੀ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਬਹੁਤ ਸਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ “ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਕੁਝ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।”⁵⁵

ਕੋਟ ਮਿਲੇਟ

ਕੋਟ ਮਿਲੇਟ ਨੇ ਨਾਰੀਵਾਦ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ “Sexual Politics” ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਲਿੰਗ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਲਿੰਗ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਲਿੰਗ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਬਣਾਈ ਤੇ ਵਧਾਈ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਗਰਾਮਸ਼ੀ (Gramscian) ਅਤੇ ਫੂਕੋ (Foucault) ਦੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵਰਗਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਰਗ ਦੂਜੇ ਵਰਗ ’ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲਿੰਗ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹੈ (Everything is Political) ‘ਸੈਕਸੁਅਲ ਪੋਲਿਟਿਕਸ’ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ :

1. ਲਿੰਗਕ ਰਾਜਨੀਤੀ
2. ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ
3. ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ

ਉਹ ਲਿੰਗਕ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਜਾਤੀ, ਜਮਾਤੀ, ਰੰਗ, ਨਸਲ ਆਦਿ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿੱਤਰ ਸੱਤਾ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਧੌਕੇਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ। 1. ਚਿੰਤਨ ਵਿਗਿਆਨ, 2. ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨ, 3. ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ, 4. ਮਾਨਵ-ਵਿਗਿਆਨ, 5. ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ, 6. ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ, 7. ਸ਼ਕਤੀ, 8. ਜਮਾਤ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਖਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਪੁਰਖਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਿਵੇਂ ਸਫਲਤਾ ਸਾਹਿਤ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਿਲੇਟ ਨੇ ਵੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ’ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਜੈਵਿਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤਾਵਾਦ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਔਰਤ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਧੀਨਤਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਉਹ ਦੋ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਲਾਂ (ਲਿੰਗਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਕਾਲ) ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਸਿਆਸੀ, ਵਿਵਾਦੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਯੋਗਦਾਨਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਲਿੰਗਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਕਾਲ (1830-1930) ਵਿੱਚ ਕਈ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਨਾਰੀਵਾਦ ਪਰਿਪੇਖ ਵਜੋਂ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕਈਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਇਸਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੋਇਆ। ਪ੍ਰਤੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ (1930-1960) ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇਟ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਈ ਮੁੱਢਲੀ ਵੰਗਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸੀਮੋਨ ਵਾਂਗ ਮਿਲੇਟ ਵੀ ਫਰਾਇਡ ਦੇ ਪੁਰਖ ਲਿੰਗ ਜਨਣ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਚਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੈ -

ਡੀ.ਐੱਚ. ਲਾਰੈਂਸ, ਹੈਨਰੀ ਮਿਲਰ, ਨੌਰਮਨ ਮੇਲਰ ਅਤੇ ਜੈਨੇ। ਜੈਨੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਉਸਨੇ ਪੁਰਖਵਾਦੀ ਲੇਖਕਾਂ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਧਾਰਾ

ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਔਰਤ-ਮੁਕਤੀ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਦਰੋਹੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਧਾਰਾ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਧਾਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਜੋ ਯੋਨ-ਪੀੜਤ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਗ-ਪੀੜਤ ਨੂੰ ਵੀ ਜੋੜ ਕੇ ਵੇਖਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਅੰਦਰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਾਰ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਕੇ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਜੋ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਵਾਦੀ, ਨਜ਼ਰੀਆ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸਦਾ ਜੰਮ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਮਿਹਨਤ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋ ਬਹਿਸ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਇਹਨਾਂ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਨਾਲ ਦੋਹਰਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਇਕ ਵੇਤਨੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਅਵੇਤਨੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ। ਇਕ ਅਵੇਤਨੀ ਘਰੇਲੂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਇਕ ਉਪਭੋਗਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ। ਇਹ ਅਵੇਤਨੀ ਘਰੇਲੂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਇਕ ਉਪਭੋਗਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਜੋ ਭੂਮਿਕਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਿੰਨਾ ਸੌਖਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨਾ ਓਨਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸੰਗਠਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ 'ਤੇ ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਬਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਲਿਸੇ ਵੇਗੇਲ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਿਧਾਂਤਕ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਅੱਜ ਕੋਈ ਵੀ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਕਠੋਰ ਜੜ੍ਹਸੂਤਰਵਾਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਕਠੋਰਤਾ ਨਾਲ ਠੁਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਵਕਤਾ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਵਿਆਪਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਔਰਤ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਹੁਣ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਾਮਪੰਥ ਅੰਦਰ ਵਿਭਿੰਨ ਰੁਝਾਨਾਂ ਅਤੇ ਵਿਵਾਦਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਤਲਾਸ਼ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੰਗਠਿਤ ਲਹਿਰਾਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਪੁਨਰ-ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਦਾਇਰੇ 'ਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵੇਗੇਲੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਅਤੇ ਨਾਰੀਵਾਦ ਵਿਚਕਾਰ ਚੱਲੇ ਆਉਂਦੇ ਅਲਗਾਓ ਦੀ

ਸਮਾਪਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨੀਤੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਖੀ ਜਾਂ ਦੁਖੀ ਵਿਆਹੁਤਾ ਮੇਲ ਜਾਂ ਤਲਾਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਚੱਲੇ ਆ ਰਹੇ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ ਦੇ ਲੋਪ 'ਚ ਫਸੀ ਹੋਈ ਹੈ।”⁵⁶

ਉੱਤਰ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਜਨਮ

ਉੱਤਰ-ਸੰਰਚਨਾਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦ

ਅੱਸੀ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ, ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਵ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਤੇ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਸੱਤਾ ਦੀ ਬਹਿਸ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚੁੱਕੇ। ਜੋ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਾਕਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸਨ ਪਲਟ ਕੇ ਉੱਤਰ-ਸੰਰਚਨਾਵਾਦ ਵੱਲ ਮੁੜ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਦਮਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭੌਤਿਕ ਜਗਤ ਇਕ ਨਿਰਧਾਰਕ ਤੱਤ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।

ਐਲਨ ਸਿਕਸੂ

ਸਿਕਸੂ ਦਾ ਜਨਮ ਓਰਾਨ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਉਸਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਫੌਕਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਜੇਮਜ਼ ਜੁਆਏਸ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ 'ਤੇ ਸੀ। ਉਹ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਪੈਰਿਸ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਵੀ ਰਹੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨਾਲ ਜੁੜੀ। ਉਸਦੀ ਵਿਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰ ਯੱਕ ਦੈਰਿਦਾ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਵੀ ਰਹੀ। ਲੂਸੀ ਇਰੀਗੈਰੇ (Deconstruction) ਤੇ ਜੂਲੀਆ ਕ੍ਰਿਸਤੀਵਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿਕਸੂ ਵੀ ਉੱਤਰ-ਸੰਰਚਨਾਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ (Post Structuralist Feminist Theories) ਦੀ ਜਨਮ ਦਾਤੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 1990 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨੋਂ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਪਰ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਿਹਾ।

ਸਿਕਸੂ ਨੇ ਕਾਮੁਕਤਾ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ। ਸਿਕਸੂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਕਾਮੁਕਤਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 1975 ਵਿੱਚ ਸਿਕਸੂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲੇਖ 'Le Rire Dé La Meduse' (The Laugh of Medusa) ਛਪਵਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿਕਸੂ ਔਰਤ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਸੁਝਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਗੁਲਾਮ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਵਜੋਂ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਨਵੀਂ ਲਿਖਤ ਨੂੰ 'ਨਾਰੀ-ਲੇਖਕ' (Ecriture Feminine) ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਔਰਤ ਨੂੰ ਖੁਦ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਔਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਸਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲੇਖਣੀ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਾਂਗ ਦੂਰ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।”

ਸਿਕਸੂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਬਹੁਆਰਥਿਕ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਸਿਕਸੂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਸ਼ਾ ਨਾਰੀ ਨਾਰੀਤਵ (Femal Femininity), ਕਾਮੁਕਤਾ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚਲੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ। ਸਿਕਸੂ ਉੱਪਰ ਦੈਰਿਦਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਿਕਸੂ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੁਰਖਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਵੰਗਾਰ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਚਿੱਟੀ ਸਿਆਹੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ

ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਕੇਵਲ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਣ ਲਈ ਵਰਤ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਵੇਂ ਦਿਸ਼ਾਵੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਿਕਸੂ ਦਾ “ਨਾਰੀ-ਲੇਖਨ” (Ecriture Feminine) ਸਿਧਾਂਤ ਹੋਰ ਫਰਾਂਸਿਸੀ ਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮੋਨੀਕ ਵੀਟੀ, ਲੂਸੀ ਈਰੀਗੈਰੇ ਅਤੇ ਜੂਲੀਆ ਕ੍ਰਿਸਤੀਵਾ ਦੇ ਨਾਂ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਫਰਾਂਸਿਸੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਕਹਿ ਕੇ ਸੱਦਦੇ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਮੈਰੀ ਕਾਲਰਾਜ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਉੱਤਰ-ਸੰਰਚਨਾਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਹਨ।

ਜੂਲੀਆ ਕ੍ਰਿਸਤੀਵਾ

ਜੂਲੀਆ ਕ੍ਰਿਸਤੀਵਾ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲ ਦਾਰਸ਼ਨਕ ਵਿਦਵਾਨ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਜਨਮ 24 ਜੂਨ, 1942 ਨੂੰ ਸਲਾਈਵੇਨ ਬਲਗਾਰੀਆ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕਾਰਨ ਜੂਲੀਆ ਨੂੰ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਕੂਲ ’ਚ ਦਾਖਲੇ ਲਈ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੇ ਹੀ, ਉਸਨੂੰ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਸੰਬੰਧੀ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਾਮਯਾਬ ਵੀ ਹੋਈ।

ਜੂਲੀਆ ਕ੍ਰਿਸਤੀਵਾ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਕਾਵਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬ’ 1984 ਵਿੱਚ ਕੋਲੰਬੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰੈੱਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ, ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ, ਮਾਨਵ-ਵਿਗਿਆਨ, ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਮਝ ਹੋਣੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਜੂਲੀਆ ਦਾ ਉੱਤਰ-ਸੰਰਚਨਾਵਾਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਦੇਹੀ, ਨਾਰੀਵਾਦ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਅੰਜਾਮ ਦੇ ਰਾਹ ਖੋਲ੍ਹੇ ਹਨ।

ਕ੍ਰਿਸਤੀਵਾ ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੀ ਪਾਤਰ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਨਾਰੀ-ਆਤਮ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਇਸਦੀ ਭਿੰਨਜਾਤਿਤਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ ਲਈ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਉਲਟ, ਨਾਰੀ ਦੇਹ ਬਾਰੇ ਰੇਖਕੀ ਅਤੇ ਇਕ ਪਾਸਾਰੀ ਸਮਝ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਰਿਦਮ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵਿਸਤਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸਤੀਵਾ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਬੜੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੇਹ ਬਾਰੇ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਨਾਰੀ-ਦੇਹ ਬਾਰੇ, ਇਕ ਨਵਾਂ ਚਿੰਤਨ ਸ਼ਾਸਤਰ ਉਸਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸਤੀਵਾ, ਨਾਰੀ-ਦੇਹ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਮਹੱਤਵ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਭਿੰਨਜਾਤਿਤ ਅਰਥ ਅਤੇ ਉਨਮਾਦ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ/ਸਿੰਬੋਲਿਕ ਮੁੜ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਕ੍ਰਿਸਤੀਵਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਤਮ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਤਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਉਹ ਬੌਧਿਕ ਅਤੇ ਪੂਰਵ ਬੌਧਿਕ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਹੋਵੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸਤੇਵਾ ਲਈ ਨਾਰੀ-ਦੇਹ ਵੀ ਆਪਣਾ ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਉਨਮਾਦ ਤਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੇ ਉਹ ਸਹਿਜ-ਪਰਿਵਰਤਕ ਚਿੰਨਸਿਰਜਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ/ਸਿੰਬੋਲਿਕ ਤੋਂ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਮਧਿਅਸਥਿਤ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਲੈਣ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਸਤੇਵਾ, ਐਲਨ ਸਿੱਖੂ ਅਤੇ ਲੂਸੀ ਇਰੀਗੈਰੇ ਦੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫਰਾਂਸਿਸੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਰੀ-ਦੇਹ ਵਿੱਚ ਇਕ ਧਮਾਕਾਖੇਜ਼ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਡੀਪਲ, ਏਜੰਸੀ ਤੋਂ ਰੋਕੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਦਾਮਨਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਫਰਾਇਡ ਵਾਂਗ ਇਰੀਗੈਰੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਬਾਲ-ਕੁੜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗ਼ੈਰਹਾਜ਼ਰ ਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ, ਸ਼ਬਦਾਂ, ਦ੍ਰਵਾਂ, ਛੋਹਾਂ, ਚਮੜੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਰਾਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸਤੇਵਾ ਵੀ ਨਾਰੀ ਦੇਹ ਤੋਂ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਚਿੰਤਾ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ।

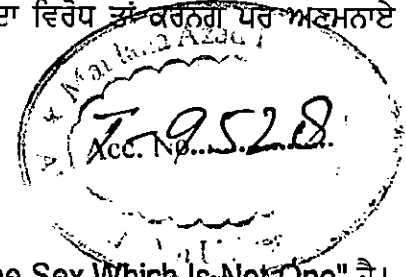
ਕ੍ਰਿਸਤੇਵਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਬੰਧ “ਨਾਰੀ-ਕਾਲ” ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਈਸਾਈ-ਯਹੂਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ “ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ” ਵਜੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸਤੇਵਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ-ਦੇਹ ਦਾ ਉਨਮਾਦ “ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਦੀ ਕੜੀ ਨੂੰ ਧਮਕਾਉਂਦਾ ਹੈ”। ਕ੍ਰਿਸਤੇਵਾ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਬਹੁ-ਪੱਖਿਤਾ, ਦਬਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਜਗਤ ਦੇ ਦਬਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ-ਦੇਹ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਈਸਾਈ ਕੀਮਤਾਂ ਜਾਂ ਪਿਤਰਕੀ ਕੋਡਾਂ ਨਾਲ ਨਾਰੀ-ਦੇਹ ਨੂੰ ਸਮਝੀ ਜਾਣਾ ਨਾਰੀ ਦੇਹ ਦੀ ਕੋਰਿਕ-ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਬਹੁਪੱਖਤਾ ਨਾਲ ਨਿਆਂ ਨਹੀਂ। ਨਾਰੀ-ਦੇਹ/ ਆਤਮ ਸੰਸਾਰਕ/ ਪਵਿੱਤਰ ਸਪੇਸ ਲਈ ਪੁਨਰ-ਗੁਫਤਾਰੂ ਹੈ। ਨਾਰੀ-ਦੇਹ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਲ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਅਤੇ ਭਿੰਨਜਾਤਿਤ ਹੈ, ਰੇਖਕੀ ਨਹੀਂ।

ਆਪਣੀ ਦੇਹ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਨਾਰੀ ਆਪਣਾ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਇਤਿਹਾਸ, ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਕਾਲ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਨਾਰੀਤਵ ਦੇ ਮਰਦਾਵੇਂ ਮਾਡਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ-ਦੇਹ, ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਖੇਤਰੀਕਰਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਥ ਵੀ ਸਾਜਦੀ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਦੇਹ ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਪਿਤਰਕੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਲੋੜਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ। ਅੱਜ ਨਾਰੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਤਕਨਾਲੋਜੀਆਂ, ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਾਂ, ਸਾਇਬਰ-ਨੈਟਿਕ ਜੋੜ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕ੍ਰਿਸਤੇਵਾ ਦਾ ਨਾਰੀ-ਦੇਹ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰੇਮਾਤਮਕ ਅਤਰਿਕਤਾ (Libidinal Axxcess) ਹੈ - ਪੱਛਮ ਦੇ ਵਿਵੇਕਸ਼ੀਲ ਪੁਰਸ਼ ਲਿੰਗ-ਕੇਂਦਰਤ ਪਰਵਚਨ ਵਿੱਚ ਚਿੰਨਸਿਰਜਕ ਦਖਲ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਸਤੇਵਾ ਨੇ ਨਾਰੀ-ਦੇਹ ਬਾਰੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਥਾਪਿਤ ਵਿਚਾਰ ਉਲਟਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਨਾਰੀ-ਦੇਹ ਦੀ ਦੋ ਧਰੁਵਤਾ/ ਭਿੰਨਜਾਤਿਤਾ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸਤੇਵਾ ਨੇ ਬੜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸਤੇਵਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹਾਸ਼ੀਅਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਈ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚੌਖਟਿਆਂ ਨੂੰ ਹਿੰਸਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸਤੇਵਾ ਦਾ ਨਾਰੀ-ਦੇਹ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੇਮਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਉਸਾਰਿਆ ਚਿੰਨ-ਸ਼ਾਸਤਰ, ਰੇਖਾਤਮਕ ਅਤੇ ਖੇਤਰਬੱਧ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਡੀਪਲ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਤੋੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨਕ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਰੀ-ਦੇਹ ਨੂੰ ਗੀਤ,

ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਉਨਮਾਦ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੁਕਤ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਪੇਸ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜੀ ਜਾਂਦੀ, ਨਾਰੀ ਦੇਹ ਲਈ ਆਪਣੀ ਇਸ ਬਹੁਪੱਖਤਾ ਅਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸ ਦੇਹ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ, ਉਨਮਾਦ, ਛੂਹ ਅਤੇ ਸੈਨਤ ਨਿਸ਼ੇਧਾਤਮਕ ਇਡੀਪਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਗੀ ਪਰ ਅਣਮਨਾਏ ਰਹਿਣਗੇ।”

ਲੂਸੀ ਇਰੀਗੈਰੇ

ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਫਰਾਂਸਿਸੀ ਚਿੰਤਕ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲਿਖਤ "The Sex Which Is Not One" ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਚੱਲੀ। ਉਸਨੇ ਨਾਰੀਤਵ ਅਤੇ ਮਾਂ ਹੋਂਦ ਦੁਬਾਰਾ ਤੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਪੁਰਖਵਾਦ ਵਾਲੀ ਪਰਤਾ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਮਿਟਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਬਣਾਂ ਸਿਕਸੂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸਤੇਵਾ ਵਾਂਗ ਫਰਾਇਡ ਤੇ ਲਾਕਾ ਦੇ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਖ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਔਰਤ ਕਾਮੁਕਤਾ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਜਰੂਰੀ ਨਾਰੀਤਵ ਦੇ ਅਰਥ ਗੁਆ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਵੇਂ ਪੁਰਖ ਲਈ ਪਰਤਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਉਵੇਂ ਔਰਤ ਲਈ ਉਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੇ 'ਪੁਰਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ' ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਤੇ ਔਰਤ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਰੀਗੈਰੇ ਕਾਮੁਕਤਾ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚਲੇ ਏਕਾਤਮਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਲਿੰਗਕ ਆਨੰਦ, ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਸ੍ਵੈ-ਕਾਮੁਕ ਭਾਵ (Auto Erotic) ਅਤੇ ਬਹੁਅਰਥਕ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਪੁਰਖ ਕਾਮੁਕਤਾ ਕੇਵਲ ਪੁਰਖ ਲਿੰਗ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ। ਔਰਤ ਬਹੁਤੱਤੀ ਲਿੰਗਕ ਅੰਗ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਔਰਤ ਕਾਮਨਾ ਪੁਰਖ ਕਾਮਨਾ ਲਈ ਪੂਰਨਤਾ ਵਿਦੇਸ਼ ਹੈ। ਔਰਤ ਕਾਮਨਾ ਦੀ ਇਹੋ ਪਰਤਤਾ ਔਰਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪਰਤਤਾ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਇਕ ਲੇਖ "Gestures in Psychoanalysis" ਵਿੱਚ ਉਹ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ' ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਇਕ ਬੱਚੇ ਤੇ ਬੱਚੀ ਦੇ ਢੰਗ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਖਵਾਦੀ ਕਾਨੂੰਨ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਲਈ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਅਰਥ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਲਈ ਇਹ ਲਿੰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਵੱਖਰੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪੁਰਖਵਾਦੀ ਜੰਜਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਔਰਤ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੀ ਗਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਹੋਰ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਪੁਰਖਵਾਦੀ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪੁਰਖਵਾਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਵਿਦਰੋਹ ਉੱਠ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਲਿੰਗਕ ਆਨੰਦ, ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਰੀਗੈਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤ ਦਾ ਸਰੀਰ ਇਕ ਜਸ਼ਨ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਕੋਈ ਕਮਜ਼ੋਰੀ, ਇਸਨੂੰ ਜਾਂ ਇਸਦੀ ਉੱਪ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬਦਲ ਵਿਧੀ (Substitute Strategy) ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਰੀਗੈਰੇ ਇਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਮੀ (Lack) ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਪੁਰਖਵਾਦ ਵੱਲੋਂ ਜੋ ਅਰਥ ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਕਾਮਨਾ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਉਹ ਗ਼ਲਤ ਹਨ ਅਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਤੋੜਨਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜੁਡੀਥ ਬਟਲਰ

ਜੁਡੀਥ ਬਟਲਰ ਅਮਰੀਕਨ ਉੱਤਰ-ਸੰਰਚਨਾਵਾਦੀ ਫਿਲਾਸਫਰ ਦਾ ਜਨਮ 26 ਫਰਵਰੀ 1956 ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਇਸਨੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਰਸ਼ਨ, ਅਜਬ-ਗਜਬ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਤੇ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਇਕ ਇੰਟਰਵਿਊ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ : 'ਮੈਂ ਲਿੰਗ ਪ੍ਰਤੀ ਪੱਖਪਾਤ ਰਹਿਤ ਹਾਂ।' ਉਸਨੇ 1984 ਵਿੱਚ ਦਰਸ਼ਨ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਯੇਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਡਾਕਟਰੇਟ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਉਹ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਵਿੱਚ ਬਤੌਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੜ੍ਹਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਉਸਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਿਤਾਬ "ਜੈਂਡਰ ਟਰਬਲ" (Gender Trouble) 1990 ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸੀਮੇਨ ਦਾ ਬੇਅਵਾਰ, ਜੂਲੀਆ ਕ੍ਰਿਸਤੇਵਾ, ਸਿਗਮੰਡ ਫਰਾਇਡ, ਯੱਕ ਲਾਕਾ, ਲੂਸੀ ਇਰੀਗੈਰੇ, ਮੋਨੀਕਵਿਟੀ, ਯੱਕ ਚੈਰਿਦਾ ਅਤੇ ਫੂਕੋ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਫਰਾਇਡ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਨਰ-ਨਾਰੀ, ਮਰਦ-ਔਰਤ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮੂਹ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਜਿਸਦੇ ਸਾਂਝੇ ਗੁਣ-ਔਗੁਣ, ਫਾਇਦੇ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਆਦਿ ਹਨ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਕੰਮ ਇਕਾਤਮਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਲਈ ਉਚਿਤ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸਥਾਪਿਤ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸਰੀਰਵਾਦ ਨੂੰ ਨੁਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਰੀਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਨਾਲ ਹੀ ਜੈਂਡਰ ਨੂੰ ਪੁਰਖਵਾਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਦੇਣ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜੋ ਖੁਦ ਸਰੀਰਕ ਨਿਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਕ ਅਭਿਨੈ (Performativity) ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਇਕ ਖਾਸੇ (Essence) ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਸੁਭਾਵਕ ਦਿਸਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਿੰਗ (Sex), ਜੈਂਡਰ (Gender), ਕਾਮੁਕਤਾ (Sexuality) ਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸੈਕਸ ਕਾਮਨਾਵਾਂ (Heterosexual Desires) ਆਦਿ ਸਭ ਸਾਡੇ ਸਮੇਂ ਅਧੀਨ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਤਹਿਤ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਬੰਧਨਾਂ ਹੇਠ ਦੋਬਾਰਾ-ਦੋਬਾਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਹਿਤ ਬਟਲਰ ਜੈਂਡਰ ਲਿੰਗ ਤੇ ਕਾਮੁਕਤਾ ਨੂੰ ਅਭਿਨੇਤਾ ਅਧੀਨ ਸਿਧਾਂਤਬੱਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣਾਈ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬਦਲੀ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੋਵੇਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਦੁਨਿਆਵੀ ਖਾਸਾ, ਇਕ ਤੱਤ, ਇਕ ਸਰੀਰਕ ਦੇਣ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਟਲਰ ਜੈਂਡਰ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਦੀ ਥਾਂ ਤਰਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਜੋ ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਬਟਲਰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਵੇਂ ਰਾਹ, ਨਵੀਂ ਪਹਿਚਾਣ, ਨਵੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਲੱਭਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਆਪਣੇ ਵਰਗੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਹਿਚਾਣ ਕਿਸੇ ਖਾਸੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੁੜੀ। ਬਟਲਰ ਬੇਵਾਅ ਦੇ 'ਔਰਤ ਦਾ ਬਣਨਾ' ਵਾਲੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਬੇਵਾਅ ਅਤੇ ਬਟਲਰ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜੈਂਡਰ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਟਲਰ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਨਾਰੀਵਾਦ ਅਗਲੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ।

ਈਲੇਨ ਸਵੈਲਟਰ

ਸਵੈਲਟਰ ਨੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਮਸਲਿਆਂ 'ਤੇ ਇਕ ਲੇਖ "Feminist Criticism In The Wilderness" (1981) ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਮੁਖੀ ਆਲੋਚਨਾ (Gynocriticism) ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਔਰਤ ਕੇਂਦਰਤ ਚਿੰਤਨ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਸਾਹਿਤ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਮਾਨਸਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੱਖਰਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਰੂਪਣ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਉਦੇਸ਼ ਅਸਤਿਤਵਵਾਦ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਵੱਖਰਾ ਬੁਰਜਵਾਦ ਭਾਸ਼ਾ, ਇਤਿਹਾਸ, ਰੂਪ, ਸ਼ੈਲੀ, ਢਾਂਚੇ, ਸੰਦੇਸ਼, ਪਾਤਰ ਚਿਤਰਣ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਆਦਿ ਨਾਲ ਵੀ ਵੱਖਰਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਵੈਲਟਰ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੱਖ ਦਰਸਾਏ ਹਨ।

1. ਨਾਰੀਤਵ ਪੱਖ (Geminine Phase) (1840-80) ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੜਾਅ ਦੇ ਤਹਿਤ ਔਰਤ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਭਾਰੂ ਮਰਦ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀ।
2. ਨਾਰੀਵਾਦ ਪੱਖ (Feminist Phase) (1881-1920) ਇਸ ਪੜਾਅ ਦੇ ਤਹਿਤ ਉਗਰ (Radical) ਤੇ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਥਾਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਰਿਹਾ।
3. ਨਾਰੀ ਪੱਖ (Female Phase) (1920 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਲਾ) ਇਸ ਪੜਾਅ ਤਹਿਤ ਔਰਤ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਵੈਲਟਰ ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਇਕ ਪਾਠਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਜਿਸ ਔਰਤ ਦੀ ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਾਲਤ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਦੀ ਹੈ। ਸਵੈਲਟਰ ਅਨੁਸਾਰ ਆਲੋਚਨਾ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਬਹੁਤ ਸੀਮਿਤ ਹੈ। ਸਹੀ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਪੂਰਵ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਪੁਰਖ ਆਲੋਚਨਾ ਪਰਿਪੇਖ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਇਹ ਵਿਧੀ ਪੁਰਖਵਾਦੀ ਹੈ। ਸਵੈਲਟਰ ਅਜਿਹੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਪੁਰਖ ਦੀ ਉਸ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਸੱਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਨਾਰੀਮੁਖੀ ਆਲੋਚਨਾ (Gynocriticism)

ਸਵੈਲਟਰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਇਕ ਪਾਠਕ ਤੋਂ ਇਕ ਲੇਖਕ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਰਚਨਾਵਾਂ (Gyneetests) ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚਲੀ ਵੱਖਰਤਾ ਹੀ ਨਾਰੀਮੁਖੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਮੁੱਢਲੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਾਰ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਨ।

1. ਜੈਵਿਕ ਪੱਧਰ (Biological Basis)
2. ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਧਰ (Linguistical Level)
3. ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਧਰ (Psychological Level)
4. ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਧਰ (Cultural Level)

ਤੋਰੀਲ ਮੋਈ

ਤੋਰੀਲ ਮੋਈ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਹੱਕ 'ਚ ਭੁਗਤਦੇ ਹੋਏ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ "Sexual/ Testual Politics" ਵਿੱਚ ਘੋਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

1. ਨਾਰੀਵਾਦ (Feminist) : ਇਹ ਇਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਥਿਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਨਸਾਨ ਪੂਰੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਇਕ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਜੋਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਚੇਤਨਾ ਇਸ ਸਾਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀ ਹੈ।
2. ਨਾਰੀ (Femail) : ਇਹ ਇਕ ਸਰੀਰਕ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਔਰਤ ਵਜੋਂ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।
3. ਨਾਰੀਤਵ (Femininity) : ਇਹ ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੈ, ਜੋ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਥਾਂ ਦੇਣੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਦਾ ਇਕ ਰੂਪ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਾਲਿਆਂ ਦਾ ਨਾਰੀਵਾਦ, ਤੀਜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਨਾਰੀਵਾਦ, ਮਰਦ ਨਾਰੀਵਾਦ ਆਦਿ 'ਤੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਚਿੰਤਕਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕ੍ਰਿਸਟਾਬੇਲ ਪੈਕਹਰਸਟ, ਬੈਟੀ ਫਰੀਡਨ (The Feminine Mystique), ਲਿਸੇ ਵੋਗੇਲ ਆਦਿ ਵੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਹਨ।

ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਸੰਦਰਭ

ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਥਿਤੀ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਜਾਂ ਖਿੱਤੇ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਾਨਸਿਕ ਉੱਨਤੀ ਦੀ ਤੌਰ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਹੋਣਾ ਵੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਦੇਹ ਸਰੀਰ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ ਉੱਥੇ ਔਰਤ ਵੀ ਹੋਰਨਾ ਵਸਤਾਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਵਸਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੂਰਬੀ ਸੋਚ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਤਰਮਨ ਵੱਲ ਉਤਰਦਿਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਆਰੰਭੀ। ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਮੇਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਇਕ ਰੁਕਾਵਟ ਜਾਣਿਆ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਰੱਬ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਟੀਚਾ ਮਿੱਥ ਕੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੁਰਕਾਰਦਾ ਮਰਦ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਜਾਂ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਨੂੰ ਤਿਆਗਦਾ ਔਰਤ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦਾ ਕਾਂਡ ਉਲੀਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨਕ ਉਪਲੱਬਧੀਆਂ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ

ਤੱਕ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਧੀਨ ਪਤੀ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਮੰਨਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਮਰਦ ਆਪਣੀ ਮਨਮਰਜੀ ਨਾਲ ਔਰਤ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਦੀ ਦੁਜੈਲੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਬਿਆਨਦਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। “ਔਰਤ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਉਮਰ ਦੀ ਹੋਵੇ, ਸੁਤੰਤਰ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰੇ। ਬਾਲਪਨ ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ ਦੀ, ਜੁਆਨੀ ਵਿੱਚ ਪਤੀ ਦੀ, ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾਲੇ। ਔਰਤ ਪਿਤਾ, ਭਾਈ, ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਉਲੰਘਣ ਦੀ ਕਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾ ਕਰੇ। ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦੇਵੇ, ਉਸ ਪਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਕੇ ਪਰ ਪੁਰਸ਼ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਦੀ ਵੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਭਾਵੇਂ ਪਤੀ ਔਗੁਣਹਾਰਾ, ਵਿਭਾਚਾਰੀ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਪਤੀਵਰਤਾ ਔਰਤ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਾ ਮੋੜੇ। ਪਤੀਵਰਤਾ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਉਸਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾਲੇ ਅਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਦੂਜਾ ਪਤੀ ਨਾ ਕਰੇ।”⁵⁷

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੁਕਤੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਨੇ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਅਨੁਭਵ ਹੰਢਾਇਆ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਇਹ ਵੱਖਰਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਆਧਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਮਾਜ ਦਾ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕਿਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਨੁਭਵ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਅਚੇਤ ਜਾਂ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਰਗ ਦਾ ਹੀ ਪੱਖ ਪੂਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਹੀ ਉਪਜਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਜਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨਿਰਨੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਆਚਰਣਕ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਰੋਤ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਨੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੰਢਾਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਪਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਬਿਆਨ ਵੀ ਹੁਣ ਮਰਦ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਮਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਆਪ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਰਅਤ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਹੀ ਬਟੋਰੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਸਬੂਤ ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਵੇਰਵਿਆਂ ਤੋਂ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਜਨਮ ਕੌਮੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਨੂੰ ਹੀ ਮਰਦ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਹਿੱਤ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ। ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ ਵੀ ਹੋਇਆ ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ 1910 ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਮਹਾਂਮੰਡਲ, 1917 ਵਿੱਚ ਵੋਮੇਨਜ਼ ਇੰਡੀਅਨ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਅਤੇ 1927 ਵਿੱਚ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਵੋਮੇਨਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ/ਸਥਿਤੀ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ। 1932 ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਸੰਗਠਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਰਗਰਮ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਨਾਲ ਮੱਧਵਰਗੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਵੀ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮਰਦ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਆਰੰਭ ਲਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਘਰ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲੀ ਕੁਝ ਰਾਹਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰਾਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਵਤੀਰਾ ਬਦਲਣ ਤੋਂ ਸੀ। ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਅਤੇ ਖੇਤਰ

ਅਨੁਸਾਰ ਤਿੰਨ ਪੜਾਅ ਪਾਰ ਕੀਤੇ। ਡਾ. ਚਰਨਜੀਤ ਕੌਰ ਅਨੁਸਾਰ, “ਪਹਿਲੇ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪੜਾਅ ’ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜੋ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਮਰਦ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਕਾਰਣ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਮਰਦ ਵੱਲੋਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਣਾ ਮਾਰਨਾ ਆਦਿ। ਦੂਜੇ ਪੜਾਅ ’ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੱਕ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਤੀਜੀ ਪੱਧਰ ਔਰਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਸੰਬੰਧੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਭ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੁਜੈਲੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਪੜਾਅ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਰਲਗੱਡ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।”⁵⁸

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਪੂਰਾ ਸੰਸਾਰ ਇਕਰੂਪ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਵੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ਨਾਰੀਵਾਦ ਔਰਤ ਦਾ ਮਰਦ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਲਈ ਇਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਚੱਲੀ ਔਰਤ ਮੁਕਤੀ ਲਹਿਰ ਪੱਛਮ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰੋਂ ਉੱਠੀ, ਉੱਥੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪੈਦਾਵਾਰੀ ਸਾਧਨ ਬਦਲੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਤੋਲ ਬਦਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਬਦਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਆਪਣੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ’ਚ ਹੋਂਦ ’ਚ ਆਈ। ਵੋਟ-ਅਧਿਕਾਰ, ਕੰਮ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਮੁੱਚੇ ਮਰਦਾਵੇਂ ਸੋਚ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵੱਖਰੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਐਨ ਉਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਭਾਰਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਪੈਦਾਵਾਰੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਥਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਦਖਲ ਦੁਆਰਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਜਨਮ ਨਿਰੋਲ ਔਰਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਪਾਏ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਗਠਿਤ ਹੋਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ/ ਪ੍ਰਸਾਰ ਨਾਲ ਇੱਥੇ ਔਰਤ ਦੇ ਹੱਕ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਾਜ-ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਨੇ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਮੋਹਨ ਰਾਏ ਨੇ ਸਤੀ-ਪ੍ਰਥਾ ਵਰਗੀ ਘਿਨਾਉਣੀ ਰਸਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਲੜਾਈ ਲੜਾਈ ਲੜੀ। ਈਸ਼ਵਰ ਚੰਦਰ ਵਿੰਦਿਆ ਸਾਗਰ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਕਈ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਜਗੀਰੂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਲਿਖਦਿਆਂ ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਵਿਧਵਾ ਆਸ਼ਰਮ ਬਣਾਏ ਗਏ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਹਮੋ ਸਮਾਜ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸਮਾਜ, ਥਿਆ ਸੋਫੀਕਲ ਸੋਸਾਇਟੀ ਆਦਿ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਐਨੀ ਬੈਸੰਤ, ਸਿਸਟਰ ਨਿਵੇਦਿਤਾ, ਵਿਵੇਕਾਨੰਦ ਵਰਗੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ‘ਧਰਮ ਸੁਧਾਰ’ ਕਰਦਿਆਂ, ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਮੁੱਢਲੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਅੰਤਿਮ ਤੌਰ ’ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੋਖਲੇ ਜੀ ਦੀ ਸਰਵੈਂਟਸ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਸੋਸਾਇਟੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਮੋਟੀਆਂ ਕਈ ਨਿਰੋਲ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਗਰੁੱਪ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਵਿੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਮਾਜ ਦੀ

ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਮਰਿਯਾਦਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਔਰਤ ਦੇ ਹੱਕ ਦੀ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਨੇ ਚਲਾਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ, ਬਾਲ ਵਿਆਹ ਦਾ ਵਿਰੋਧ, ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ, ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਧਰਮ ਸੁਧਾਰਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਲਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ।

ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਾ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੌਂਸਲਾ ਭਰ ਗਿਆ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ 'ਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੰਸਾ ਲਿਆ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਤਨਾ ਵੀ ਜਾਗਰਤ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਾ ਪਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਸਰਲਾ ਦੇਵੀ ਚੌਧਰਾਣੀ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਭੀਕਾ ਜੀ ਕਾਮਾ, ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਦੋਨਾਰਾ, ਰਾਣੀ ਗਾਇਤਲੋ ਆਦਿ ਨੇ ਡਟ ਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਚਿਟਾਗਾਮ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਤੀਲਤਾ ਵਾਦੇਕਰ, ਕਲਪਨਾ ਦੱਤਾ, ਸੁਨੀਤੀ ਘੋਸ਼, ਕਮਲਾ ਲਤਾ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ।

ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ 'ਨੈਸ਼ਨਲ ਕੌਂਸਲ ਆਫ ਵੂਮੈਨ ਇਨ ਇੰਡੀਆ' ਪਹਿਲੀ ਭਾਰਤੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸੀ ਜੋ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ/ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਅਧੀਨ ਚਲਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਕੰਮ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਔਰਤ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਆਮ ਕਰਕੇ ਜਥੇਬੰਦਕ ਤਾਣਾ, ਕੁਲੈਕਟਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਚਾਲਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਛੋਟੀ-ਮੋਟੀ ਦਸਤਕਾਰੀ ਜਿਵੇਂ ਸਿਲਾਈ ਵਗੈਰਾ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਜਥੇਬੰਦੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਰੱਖਦੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰਨ ਉਦਾਸੀਨ ਸੀ। ਐਨੀ ਬੈਂਸੰਤ ਤੇ ਮਾਰਗਰੇਟ ਕਜਿਨਜ਼ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ 1917 ਵਿੱਚ 'ਵਿਮੈਨਜ਼ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ' ਬਣਾਈ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ 'ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਵਿਮੈਨ ਕਾਨਫਰੰਸ' ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣੀ। 1919 ਵਿੱਚ ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵੱਲੋਂ ਡੈਪੂਟੇਸਟ 'ਸੈਕਟਰੀ ਆਫ ਸਟੇਟ ਫਾਰ ਇੰਡੀਆ' ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸਰੋਜਨੀ ਨਾਇਡੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਦੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ ਪਰ ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤਾਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ - ਮੈਸੂਰ, ਬੜੌਦਾ ਅਤੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਸਨ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਰੋਜਨੀ ਨਾਇਡੂ, ਕਮਲਾ ਦੇਵੀ ਚਟੋਪਾਧਿਆ, ਅਰੁਨਾ ਆਸਿਫ ਅਲੀ ਵਰਗੀਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਸਕੂਲ ਆਦਿ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਕਈ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਘੇਰਾ ਗ਼ਰੀਬ, ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਤੱਕ ਫੈਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਵੀ ਮਿਲੀ ਪਰ ਇਸਨੇ ਆਪਣਾ ਆਧਾਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਕਿਸਾਨ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਦੂਜੀ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ 'ਮਹਿਲਾ ਆਤਮ-ਰਕਸ਼ਾ' ਸੰਮਤੀ ਬਣੀ, ਜਿਸਨੇ ਫਾਸਿਸਟਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਜੋਰ ਪਾਇਆ ਇਸਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਅੰਕ-ਵੰਡ ਦੇ ਵਲੰਟੀਅਰਾਂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਵਿਭਾਗਾਂ ਅੰਦੋਲਨ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੰਸਾ

ਲਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਂਧਰਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ 'ਆਂਧਰਾ ਮਹਿਲਾ ਸੰਘ' ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ 'ਵਿਮੈਨ ਸੈਲਫ ਡਿਫੈਂਸ ਲੀਗ' ਬਣੀ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ 'ਲੋਕ ਇਸਤਰੀ ਸਭਾ' ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀ ਵਿਚਾਰ ਉਲਾਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਾਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਆਧਾਰਾਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਰਫ ਮਜ਼ਦੂਰ ਕਿਸਾਨ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਫਰੰਟ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਲੜਨ ਦੀ ਥਾਂ ਨਿਰੋਲ ਮਜ਼ਦੂਰ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਲਾਇਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਆਧਾਰੀ ਮੋਰਚੇ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਇਸਤਰੀ ਵਿੰਗ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਸਤਰੀ ਵਿੰਗ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੀ ਕਈ ਵਿਭਾਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਨਾ-ਕਾਫੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਜਨਤਕ ਆਧਾਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਲੇਵਰ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੁਝ ਆਜ਼ਾਦ ਖ਼ਿਆਲ ਮੱਧਵਰਗੀ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਗਰੁੱਪ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ, ਹੱਲ ਕਰਨ, ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਔਰਤ ਪੱਖੀ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ, ਲਾਗੂ ਕਰਨ, ਜਨਤਕ ਰਾਇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਆਦਿ ਕੰਮ ਹੱਥ 'ਚ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ, ਧਰਨੇ ਆਦਿ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ।

ਅੱਜ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵੋਮੈਨ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿੰਦਾ ਕਾਂਤ ਹੈ। ਇਹ ਔਰਤ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਲੜਣ ਵਾਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪਾਰਟੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਵੋਮੈਨ ਸੈੱਲ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਔਰਤ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਖਿਲਾਫ ਮੁਜ਼ਰਮਾਂ 'ਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੇ ਧੱਕੇ ਖਾਣੇ ਬਚਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 16 ਦਸੰਬਰ, 2012 ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਬਲਾਤਕਾਰ ਮਾਮਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਾਸਟ ਟਰੈਕ ਅਦਾਲਤਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਬਲਾਤਕਾਰ ਪੀੜਤ ਮਹਿਲਾ ਲਈ ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ 'ਚ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਹਨ।

ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ : ਸਮਾਨਤਾ ਤੇ ਵਖਰੇਵਾਂ

ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਕਸਰ ਦੋ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮੁੱਦੇ ਉਠਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਵਖਰੇਵਾਂ। ਸਾਰੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦਾ ਸਮਾਨਤਾ ਤੋਂ ਅਰਥ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਹੈ ਪਰ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਹਿਸ ਛਿੜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਹਿਸ ਅਜਿਹੇ ਮੋੜ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੋਂ ਅਗਲੇ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਬੰਦ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੁਕਤੇ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਲਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ? ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ੁਤੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ

ਕਿਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? ਲਿੰਗ ਵਖਰੇਵਾਂ ਕੀ ਹੈ? ਵਖਰੇਵੇਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਕਿਵੇਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਆਦਿ। ਔਰਤ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਦਮੀ ਨਾਲੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਸਲ, ਉਮਰ, ਲਿੰਗਕ ਸੋਚ ਆਦਿ ਕਾਰਨ ਵੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਵੱਖਰਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਅਜੇ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਨਵੇਂ ਸਿਧਾਂਤ ਖੋਜਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸੋਧ ਦੇ ਸਕਣ।

“ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਵਖਰੇਵੇਂ ਬਾਰੇ ਪਹੁੰਚ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਧਰਾਤਲਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਵਖਰੇਵੇਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖਣ ਵਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਮਾਜਿਕ ਵੰਡ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਾਲ ਅਟੁੱਟ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਬੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਦੀ ਵੀ ਨਿਰਪੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਪੂਰਵ-ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਧਾਰਨਾਵਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ, ਸੰਕਲਪਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇਸਤਰੀ ਕਦੀ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਗਿਣੀ ਗਈ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ ਪਰ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ। ਇਉਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ, ਲਿੰਗ ਕੇਂਦਰਿਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਵਾਦੀ ਤੇ ਕੁਝ ਲਘੂਤਮਵਾਦੀ, ਮਰਦ ਤੇ ਔਰਤ ਵਿਚਲੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ ਲੋੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਪੁਨਰ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੇ ਚਿੰਤਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਬਾਰੇ 19ਵੀਂ ਤੇ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਗਿਆਨ ਸੀ, ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਲਈ, ਇਸਤਰੀ ਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ, ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਆਕਾਰ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨਿਖੇਧ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ਵਖਰੇਵਾਂ ਲਗਭਗ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵੰਡ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਏਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਪੈੜ ਵਿੱਚ 1980-90 ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਸਮਾਜਿਕ ਡਾਰਵਿਨਵਾਦ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤੀ ਹੋਈ। ਇਸਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਰਵਾਇਵਲ ਆਫ਼ ਦਾ ਫਿਟੈਸਟ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪੂਰੇ ਬਲ ਨਾਲ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮਰਦਾਨਗੀ ਤੇ Femininity ਸਮਾਜਿਕ ਸਿਰਜਨਾਵਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕੇਵਲ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਹੀ ਹਨ। ਨਾਰੀਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੀ ਓਟ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਬਾਰੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਪਰ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਔਰਤ ਦੇ ਜੀਨ, ਮਰਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਖ਼ਤਰਾ ਮੁੱਲ ਲੈਣ ਦੇ ਵਿਹਾਰਕ ਨੁਕਤੇ ਉੱਤੇ ਸਮਰੂਪਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।”⁵⁹

ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀ

ਪੰਜਾਬ ਇਕ ਸੀਮਾਵਰਤੀ ਪ੍ਰਾਂਤ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਆਏ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਸਤਿਉਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਹੀ ਵਸਨੀਕ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਆਰੀਆ,

ਮੁਗਲਾਂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਸਨ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਉੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਵਾਲੇ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਜਗੀਰੂ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ 'ਚ ਜਕੜੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਬਾਕੀ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਔਰਤ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸੁਧਰੀ ਵੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਪੁਰਾਣਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਖਾਸ ਇੱਜਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, 'ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮੇ ਰਾਜਾਨੁ'। ਆਖ ਕੇ ਉਸਦਾ ਦਰਜਾ ਉਚਿਆਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰਦਾ ਪ੍ਰਥਾ, ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦੀ ਰਸਮ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਕਾਰਨ ਇੱਥੇ ਉੱਕਾ ਹੀ ਗਾਇਬ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਇਕ ਸੀਮਾਵਰਤੀ ਪ੍ਰਾਂਤ ਰਿਹਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨਿੱਤ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਚੌਖਟੇ ਕਾਰਨ ਹੋਰਨਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਸ ਖਿੱਤੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੱਖਰਾ ਹੈ, ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਆਗਮਨ ਸਦਕਾ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਿੱਤੇ, ਰੀਤੀ-ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਨੁਹਾਰ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਿੱਤ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਿਆਂ ਤੇ ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬਣ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਤਾਂ ਉਡੀਕ ਕਰਨਾ ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਆਗਮਨ 'ਤੇ ਵੀ ਔਰਤ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਹੁੰਦੀ, ਲੁੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਬਦਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਰ ਵਾਰ ਉਹ ਮਰਦ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਖਿਡੌਣਾ ਹੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। 'ਅਸੀਸ' ਜਿੱਥੋਂ ਉਸ ਵਿਚਦੀ ਮਰਦ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਧਰਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਬਦਅਸੀਸ ਵਰਗੀਆਂ ਗਾਲ਼ਾਂ ਉਸਦਾ ਹੀ ਕਲੋਜਾ ਛੱਲੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ 'ਬੁੱਢ ਸੁਹਾਗਣ ਹੋਵੇ', 'ਵੀਰ ਜਿਉਣ', 'ਪੁੱਤ ਖਿਡਾਵੇ' ਆਦਿ। ਗਾਲ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਔਰਤ ਦੀ ਹੀ ਬੇਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮਾਂ, ਭੈਣ ਜਾਂ ਧੀ ਦਾ ਗਾਲ਼ਾ ਕੱਢਣਾ।

ਹਮਲਿਆਂ ਕਾਰਨ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬੋਲਬਾਲੇ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਪਰ ਵਿਧਵਾ ਜੀਵਨ ਜਿਓਣ ਦੀ ਮੋਹਲਤ ਮੌਤ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕੀਤੇ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਕਾਰਨ ਵਿਧਵਾ ਹੋਣਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਤਿਰਸਕਾਰ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਜੀਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪਰਦਾ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਵੀ ਪੰਜਾਬਣਾਂ ਨੇ ਕਦੋਂ ਦਾ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।

ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਹੁ ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਥਾ ਵੀ ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਰੂਪ 'ਚ ਚਲਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਿੱਤ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਗੀਰਦਾਰ ਬਹੁ-ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਬਾਂਝਪਣ ਤੇ ਨਪੁੰਸਕਤਾ ਦਾ ਖਮਿਆਜ਼ਾ ਜਿੱਥੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਭੁਗਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਲੇ ਜੱਟ ਇਕ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਵਿਆਹ ਕੇ ਬਦਲਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਔਰਤ ਦੇ ਬਹੁ-ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਕਰਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾਜ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਕਾਰਨ ਧੀ ਅਤੇ ਧੀ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਧੀ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਹ ਪਰਾਇਆ ਧੰਨ ਹੈ। ਲੜਕੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਤੱਕ ਰੋਲਣ ਵਾਲੀ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾਜ ਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਅੱਜ ਵੀ ਦਾਜ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਦਾਜ ਦੀ

ਗੱਲ ਤੋਰਦਿਆਂ ਸੋਚੇਬਾਜ਼ੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੈ ਕਿ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਜਿੰਨੇ ਕਿੱਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਆਵੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉਤਨੇ ਲੱਖ ਦਾਜ 'ਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਰਿਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਆਪਸ 'ਚ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਮੀਨ ਕਾਰਨ ਬਹੁ-ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਰਹੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਂ ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਜੱਟ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਬੁੜ੍ਹ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਛੜਿਆਂ ਦੀ ਨਸਲ ਬਣਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਵੇਸਵਾ ਗਮਨੀ, ਬਲਾਤਕਾਰ ਜਾਂ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਸੁਰਖੀਆਂ 'ਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਂਝ ਔਰਤ ਅਤੇ ਛੜਿਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ 'ਚ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੁੱਤ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਸਾਂਭਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੇਠ ਹਰ ਮਾਂ ਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਸੁਖਾਵੀਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅੱਜ ਵੀ ਮਰਦ ਦੀ ਉਡੀਕ ਔਰਤ ਲਈ ਖੇਤ, ਲਾਮ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਲੋਕ ਕਲਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ 'ਔਰਤ ਨੇ ਮਰਦ ਦਾ ਤੋਹ ਲੋੜਿਆਂ ਹੈ', ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਸਬੂਤ ਹਨ।

ਵਿਕਸਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਨੇ ਔਰਤ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਚੱਲੀਆਂ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਲਛਮਣ ਰੋਖਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁਰਨ ਵਾਲੀ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਤਾਂ ਲੈ ਆਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਜੇ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਹੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੜਕੀਆਂ ਨੇ ਲੜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਛਾੜਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਮਾਨਸਿਕ ਪਾੜੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਵੱਧ ਪੜ੍ਹੀਆਂ-ਲਿਖੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਤ-ਬਰਾਦਰੀ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਦਿਆਂ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਲੜਕੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਚੋਣ ਦੀ ਪਹਿਲ ਮਰਦ ਦੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਸੰਪੰਨ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ ਪੜ੍ਹਣਾ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਆਪਣਾ ਮਾਰਕੀਟ ਮੁੱਲ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਅਕਾਦਮਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨਾਲ ਕੁੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਹਾਲੇ ਵੀ ਉਹ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਵਰ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਗਰਜ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰੀਤ ਵਿਹੂਣੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਹੰਢਾਉਣਾ ਔਰਤ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਭਾਵੁਕ ਸੰਸਾਰ ਗੁਆ ਕੇ ਔਰਤ ਬਿਮਾਰੀਆਂ 'ਚ ਗੁੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ-ਅਸਿੱਖਿਆ ਕਾਰਨ ਬਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿੱਥ ਜਦੋਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਗੁਆ ਬੈਠਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨੌਬਤ ਪਿਆਰ ਵਿਹੂਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਜਾਂ ਤਲਾਕ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਮਾਨਸਿਕ ਭਾਵੁਕਤਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਕੇਵਲ ਔਰਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਮਰਦ ਵੀ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਦੀ ਥਾਂ ਪਤੀਵਰਤਾ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕਲਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਜੋੜੀਆਂ ਜੱਗ ਬੋੜੀਆਂ ਤੇ ਨਰੜ ਬਥੇਰੇ'।

ਪਰ ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ ਔਰਤਾਂ ਜਿੱਥੇ ਆਰਥਿਕ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਨਾਲ ਹੀ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪਾ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਰਲ ਬੈਠਦੀਆਂ ਹਨ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਮਸਲੇ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਇਕਹਿਰੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ

ਹੈ ਉੱਥੇ ਮਰਦ ਦੁਆਰਾ ਘਰ ਦੀਆਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ 'ਚ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਨਾ ਪਾਉਣ ਕਾਰਨ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਬੋਝ ਉਸ 'ਤੇ ਲੱਦਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਹਿਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ 'ਗੁੜ੍ਹ ਚਾਹ ਤੇ ਪੂਣੀ ਕੱਤ ਕੁੜੇ, ਆਪ ਜਾਹ ਤੇ ਵੀਰੇ ਨੂੰ ਘੱਤ ਕੁੜੇ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਵ ਜਮੰਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਅੱਜ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਹੀ ਸਫਾਇਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਆਮਦ ਹੋਵੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਅਨੁਪਾਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਘਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਵਹਿਸ਼ੀਪੁਣੇ, ਕਤਲਾਂ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਆਸਾਰ ਹਨ।

ਪੁਰਾਤਨ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅੱਜ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਅਤੇ ਨਵੀਨਤਾ ਦੇ ਦੁਰਾਹੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਅੱਜ ਦੀ ਪੰਜਾਬਣ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਸਦਕਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ, ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ, ਆਪਣੀ ਦੇਹੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਾਮੁਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਤੋਂ ਖੁੰਝ ਗਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਸਦੀ ਮੰਗ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਮ ਸੰਬੰਧਾਂ ਜਾਂ ਭੋਗ-ਵਿਲਾਸ ਤੱਕ ਸਿਮਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਨੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਜਖ਼ਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਔਰਤ 'ਮਰਦ' ਬਣਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਮਕਸਦ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਤੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਭਰੇ ਰਵੱਈਏ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ। ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਹਾਣੀ ਬਣਨ। ਇਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਸੀਬ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਸਿਰਜ ਕੇ ਦੇ ਸਕਣਗੇ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਔਰਤ ਤਿੰਨ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ 'ਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ 'ਚ ਉਹ ਔਰਤਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਸ ਕੀਤਾ ਪਰ ਆਜ਼ਾਦ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਪਤੀ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਪੂਰਬੀ ਵੰਗ ਨਾਲ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਦੂਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ 'ਚ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਵਿਆਹ ਕੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੀਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਜੰਮ-ਪਲ ਕੇ ਜਵਾਨ ਹੋਈ ਔਰਤ ਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਘਰ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪੂਰਬੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਹਰੀ ਵੱਖਰਤਾ 'ਚ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਕੀਮਤ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਲੀਲਾ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਬੀ ਜਾਂ ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ, ਮੱਧਕਾਲੀ ਚਿੰਤਨ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ, ਸਾਮੰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਧਰਮ ਕੇਂਦਰਤ ਨੈਤਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਨਕਸ਼, ਮੁਹਾਂਦਰੇ, ਪੈਰਾਡਾਇਮ ਤੇ ਵਿਹਾਰ-ਤੰਤਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਅਰਬ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ।

ਨਵੇਂ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਦਾ ਮੌਸਮ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਕਾਨੂੰਨ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਭਾਸ਼ਾ, ਧਰਮ, ਸਦਾਚਾਰ ਤੇ ਭੂਗੋਲ ਸਭ ਨਵੇਂ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹੋ ਕੇ ਆਈ ਇਹ ਔਰਤ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਵੇਂ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੋਚ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਆਚਾਰ ਤੇ ਵਿਹਾਰ ਸਿਰਜਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੀ ਦੂਰਬੀਨ 'ਚੋਂ ਨਿੱਜੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਤੇ ਲਿੰਗ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਤਜ਼ਰਬੇ ਤੇ ਝਟਕੇ, ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਵਿਆਹ ਰਾਹੀਂ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਤੇ ਅਣਭਿੱਜ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਜੀਵਨ 'ਚ ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਓਤਪੋਤ ਹਨ ਤੇ ਬੁਢਾਪਾ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਢਾਂਚੇ ਵੀ, ਇਕੱਲ ਲਈ, ਕੋਈ ਕਾਟ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਬੁਢਾਪਾ, ਔਲਾਦ ਦੀ ਅਵਹੇਲਨਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਇੰਜ ਨਿੱਜ, ਪਦਾਰਥ, ਪੈਸਾ, ਆਨੰਦ, ਜੀਵਨ ਤੇ ਮੌਤ, ਵਸਤੂਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅੰਦਰ ਭੈਅ ਤੇ ਅਸੁਰੱਖਿਆ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਚੇਤਨ ਤੇ ਅਵਚੇਤਨ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਮਰਦ, ਪਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਪਨਾਹ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਅੱਜ ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਲਈ ਸੀਮਿਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਹੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਮਰਦ ਅੱਗੇ ਸਮਰਪਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਮਰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨੂੰ ਤਰਸ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਰਦ ਵੱਲੋਂ ਅਣਗੌਲਣਾ, ਦੁਰਕਾਰੇ ਜਾਂ ਬੇਦਖਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਭੈਅ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਦਹਿਸ਼ਤ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਔਰਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਮਰਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਰੱਖਿਆਤਮਕ ਪੈਂਤੜੇ 'ਤੇ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਔਰਤ ਇਸੇ ਲਛਮਣ ਰੇਖਾ ਵਿੱਚ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਤੇ ਲੇਖਕ, ਪਰੰਪਰਾ 'ਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਸਮੀਕਰਨਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਾਤਾ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਮਝਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਨਾ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਉੱਤਰ ਬਣਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤ ਅਸਮੰਜਸ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਓਨੀ ਰੱਖਿਆਤਮਕ ਪੈਂਤੜੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ (ਭਾਰਤੀ) ਨੌਕਰੀਪੇਸ਼ਾ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਉਹ ਵੀ ਦੋਧਾਰੀ ਤਲਵਾਰ 'ਤੇ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਵੀ ਭੋਗ ਰਹੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪਟਿਆਲਾ : ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, 2006, ਪੰਨਾ-699.
2. The Second Sex, Simon De Beauvoir, Translated by H.M. Parshley, New York, Vintage Books, 1974, P-15.
3. ਡਾ. ਪ੍ਰਭਾ ਖੇਤਾਨ, ਸ਼੍ਰੀ ਤਪੇਖਤਾ, ਨਵੀਂ ਦਿਲੀ, ਹਿੰਦ ਪਾਕੇਟ ਬੁਕਸ, 1998, ਪੇਜ-356.
4. Webster English Dictionary.
5. Jane Freedman, Feminism, Open University Press, Bakhingam - Philadelphia, P-21.
6. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-2.
7. The Dictionary of Feminist Theory.
8. The Oxford English Dictionary
9. Webster's Encyclopedia - Unabridged Dictionary of English Language.
10. An Etymological Dictionary of Modern English.
11. Concise Oxford Dictionary Check.
12. Shushila Singh Feminism Theory, Criticism, Analysis, Delhi, Pencraft International, 1997, P-2.
13. ਡਾ. ਚਰਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1999, ਪੰਨਾ-23.
14. ਡਾ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਰਾੜ, ਨਾਰੀਵਾਦ : ਸਿਧਾਂਤ, ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਵਿਹਾਰ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2002, ਪੰਨਾ-15.
15. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-15-16.
16. ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1983, ਪੰਨਾ-242.
17. Shushila Singh Feminism Theory, Criticism, Analysis, Delhi, Pencraft International, 1997, P-22.
18. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ, ਵਿਨੋਦ ਮਿੱਤਲ, ਬੁਵਾਰ ਦਾ ਨਾਰੀਵਾਦ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2011, ਪੰਨਾ-34.
19. ਡਾ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਰਾੜ, ਨਾਰੀਵਾਦ : ਸਿਧਾਂਤ, ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਵਿਹਾਰ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2002, ਪੰਨਾ-15-16.
20. (ਅਨੁ.) ਪ੍ਰਭਾ, ਖੇਤਾਨ, ਸ਼੍ਰੀ ਤਪੇਖਤਾ, ਨਵੀਂ ਦਿਲੀ, ਹਿੰਦ ਪਾਕੇਟ ਬੁਕਸ, 1998, ਪੇਜ-35.

21. ਦੇਵਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਸੰਪਾ.), ਨਵਾਂ ਪੁਰਾਣਾ ਮਾਖਿਉਂ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1998, ਪੰਨਾ-310-313.
22. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਸੇਲ, ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 2000, ਪੰਨਾ-27.
23. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-244.
24. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-20.
25. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-173.
26. ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 1990, ਪੰਨਾ-52.
27. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-85.
28. ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ-413.
29. ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਸ਼ਰਮਾ (ਅਨੁ.), ਮੰਨੂ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ, ਪਟਿਆਲਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, 1989, ਪੰਨਾ-240.
30. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਕਾਵਿ ਤੱਕ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2004, ਪੰਨਾ-17.
31. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-17.
32. ਸਾਖਨਾ ਆਰਥ, ਨਿਰੇਦਿਤਾ ਸੇਨ, ਜਿਨੀ ਲੋਕਨੀਤਾ (ਸੰਪਾ.), ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ : ਸੰਬਰਥ ਏਕ ਸੁਫ਼ਦੇ, ਦਿੱਲੀ, ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਲਯ ਵਿਸ਼ਵਵਿਦਯਾਲਯ, 2001, ਪੇਜ-1-2.
33. ਡਾ. ਬੇਅੰਤ ਕੌਰ, ਨਾਰੀਵਾਦ ਚਿੰਤਨ : ਪਰਿਪੇਖ ਤੇ ਵਿਹਾਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਨਵਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2001, ਪੰਨਾ-24.
34. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-34-35.
35. ਸਾਖਨਾ ਆਰਥ, ਨਿਰੇਦਿਤਾ ਸੇਨ, ਜਿਨੀ ਲੋਕਨੀਤਾ (ਸੰਪਾ.), ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਸ਼ਵਵਿਦਯਾਲਯ, 2001, ਪੇਜ-11-13.
36. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-11-13.
37. Simon De Beauvoir, The Second Sex, Translated by H.M. Parshley, Vintage Book, New York, 1974, P-35.
38. ਡਾ. ਚਰਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1999, ਪੰਨਾ-15-16.
39. Simon De Beauvoir, The Second Sex, Translated by H.M. Parshley, Vintage Book, New York, 1974, P-35.
40. ਡਾ. ਚਰਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1999, ਪੰਨਾ-18.
41. ਫਰੈਡਰਿਕ ਏਂਗਲਜ਼, ਟੱਬਰ, ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਉਤਪਤੀ, ਮਾਸਕੋ, ਪ੍ਰਗਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1978, ਪੰਨਾ-19.
42. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-56.

43. ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਸ਼ਰਮਾ (ਅਨੁ.), ਮੰਨੂ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ, ਪਟਿਆਲਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, 1989, ਪੰਨਾ-240.
44. ਵੀ.ਆਈ. ਲੈਨਿਨ, ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਬਾਰੇ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪੰਜਾਬ ਬੁੱਕ ਸੈਂਟਰ, ਮਿਤੀਹੀਣ, ਪੰਨਾ-70.
45. ਫਰੈਡਰਿਕ ਏਂਗਲਜ਼, ਟੱਬਰ, ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਉਤਪਤੀ, ਮਾਸਕੋ, ਪ੍ਰਗਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1978, ਪੰਨਾ-111.
46. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-222.
47. ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ, ਸਰਲਾ ਮਹੇਸ਼ਵਰੀ, ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿਲੀ, 2007, ਪੇਜ-48.
48. ਫਰੈਡਰਿਕ ਏਂਗਲਜ਼, ਟੱਬਰ, ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਉਤਪਤੀ, ਮਾਸਕੋ, ਪ੍ਰਗਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1978, ਪੰਨਾ-12.
49. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-14-15.
50. ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ, ਸਰਲਾ ਮਹੇਸ਼ਵਰੀ, ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿਲੀ, 2007, ਪੇਜ-48.
51. ਸਪਨਾ ਸੇਠੀ, ਨਾਰੀ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਸਰੋਕਾਰ, ਦਿੱਲੀ, ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2009, ਪੰਨਾ-36.
52. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ, ਵਿਨੋਦ ਮਿੱਤਲ, ਬੁਵਾਰ ਦਾ ਨਾਰੀਵਾਦ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2011, ਪੰਨਾ-64.
53. ਸਾਧਨਾ ਆਰਯ, ਨਿਵੇਦਿਤਾ ਮੇਨਨ, ਜਿਨੀ ਲੋਕਨੀਤਾ (ਸੰਪਾ.), ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ : ਸੰਬਰਧ ਏਕ ਮੁਢਦੇ, ਦਿਲੀ, ਨਿਦੇਸ਼ਾਲਯ ਵਿਸ਼ਵਵਿਦਯਾਲਯ, 2001, ਪੇਜ-5-6.
54. (ਅਨੁ.) ਪ੍ਰਭਾ, ਖੇਤਾਨ, ਸ਼੍ਰੀ ਤਪੇਖਤਾ, ਨਵੀਂ ਦਿਲੀ, ਹਿੰਦ ਪਾਕੇਟ ਬੁਕਸ, 1998, ਪੇਜ-12.
55. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-13.
56. ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ, ਸਰਲਾ ਮਹੇਸ਼ਵਰੀ, ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿਲੀ, 2007, ਪੇਜ-50-51.
57. Engles : The Origion of The Family Private Property and the State, Moscow, Progress Publication, 1948, P-240.
58. ਡਾ. ਚਰਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1999, ਪੰਨਾ-43.
59. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਦਰਭ ਕੋਸ਼-3, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2007.

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਔਰਤ ਬਿੰਬ

ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਜੋ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਾਪਰੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਇਹਨਾਂ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਪਾਂ 'ਚ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਣੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਨਿੱਜਵਾਦ, ਦਵੰਦ ਅਤੇ ਖਪਤ ਰੁਚੀਆਂ ਆਦਿ ਤਣਾਅ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਣਾਅ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਿਸੇ ਵੱਖਰੇ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਲੋੜ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਨਾਵਲ ਵਰਗੇ ਰੂਪਕਾਰ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਿਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਇਆ। ਬੰਗਾਲ 1757, ਮੈਸੂਰ 1799 ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ 1849 ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਕਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਬੀਜ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚੋਂ ਖੋਜੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

“ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਪਿੱਛੇ, ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਆਰਥਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਹੀ ਕਾਰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬੰਗਾਲੀ, ਹਿੰਦੀ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਜਨਮ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਯੂਰਪ ਵਿਚਲੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਭਿੰਨ ਸਨ।”

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਵਿਵਸਥਾ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਮੱਧਵਰਗੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਗਿਆਨ ਦੇ ਚਾਨਣ ਸਦਕਾ ਇਹ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਗੁਲਾਮੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਘਾਰ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਜਿੱਥੇ ਰਿਆਇਤਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਸੀ ਉੱਥੇ ਧਾਰਮਿਕ-ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆ ਚੁੱਕੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਜਮਾਤੀ ਸਥਿਤੀ ਕਾਰਨ ਸਿੱਧੇ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੇ ਟੇਵੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ-ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਇਕ ਸੁਚੇਤ ਲੇਖਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰੀ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਧਾਰਮਿਕ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਿਰਤ ਪਈ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਧਾਰਵਾਦ ਦੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ, ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਨਾਲ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ ਅਰਧ-ਇਤਿਹਾਸਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਰਚੇ ਗਏ ਹਨ। ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆ ਹਾਸ-ਵਿਅੰਗ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਨਾਵਲ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਸਮੇਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਧਾਰਵਾਦ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਨਾਵਲ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਿੰ: ਨਿਰੰਜਨ ਤਸਨੀਮ, ਪ੍ਰੋ: ਆਈ.ਸੀ. ਨੰਦਾ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ੂਆ ਫਜ਼ਲਦੀਨ ਆਦਿ ਨੇ ਵੀ ਨਾਵਲ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਬਾਰੇ ਆਲੋਚਕਾਂ 'ਚ ਮੱਤਭੇਦ ਹਨ।

ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ-ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਅਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਦੂਜਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਾਵਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉੱਚ ਮੱਧ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੁਆਰਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਹੱਥੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੱਤਾ ਅਹਿੰਸਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹਥਿਆਉਣ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ 'ਚੋਂ ਰੂਪ ਧਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਮੱਧਵਰਗੀ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਵਲੀ ਸਫ਼ਰ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲੀ ਸਫ਼ਰ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਤਬਦੀਲੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਨਾਵਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿਰੋਧੀ ਰੂਪ ਦਾ ਹੱਲ ਸਥਿਤੀ ਪਰਿਵਰਤਨ 'ਚ ਵੇਖਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਿਅਕਤੀ ਪਰਿਵਰਤਨ 'ਚ ਵੇਖਦਾ ਹੈ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ-ਤੀਜੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ ਅਤੇ ਦੁੱਗਲ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਪਿੱਛੋਂ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ, ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ, ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਰਾਓ, ਗਿਆਨੀ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹਨ।

ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਵਾਦ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਇਕ ਅਤਿ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਅਰਥ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ, ਕਰਨਲ ਨਰਿੰਦਰਪਾਲ, ਮੋਹਨ ਕਾਹਲੋਂ ਆਦਿ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਨਾਵਲ ਲਿਖੇ ਹਨ।

ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਤਿੱਖਾ ਜਮਾਤੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖਾਰਥੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਭਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਦਿ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ 'ਤੇ ਕਲਮ ਅਜਮਾਈ।

ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਧੀਨ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਠੀ, ਨਰਿੰਜਨ ਤਸਨੀਮ ਅਤੇ ਸੁਖਬੀਰ ਆਦਿ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ, ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ, ਮੋਹਨ ਕਾਹਲੌਂ, ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁੱਸਾ, ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲੀ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਿਲਿੰਗ, ਮਿੱਤਰ ਸੈਨ ਮੀਤ ਆਦਿ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਧੀਨ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਅਧੀਨ ਨਾਵਲਕਾਰ ਵਸਤੂ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸੁਭਾਵਕ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤਦਾ ਹੈ, ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ।

ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਦੇ ਕੁਝ ਨਾਵਲ ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਧੀਨ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਕਸਲਬਾਜ਼ੀ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਹੋਇਆ।

ਇਹਨਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 90 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਿਸਟਮ ਅਧੀਨ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨਾਵਲ ਲਿਖੇ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਮੋਹਨ ਕਾਹਲੌਂ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਮਛਲੀ ਇਕ ਦਰਿਆ ਦੀ'। ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਵਾਚਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਜਿਵੇਂ ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਯੁੱਧ ਨਾਦ'।

ਮਿੱਤਰ ਸੈਨ ਮੀਤ ਆਪ ਖੁਦ ਇਕ ਵਕੀਲ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਪੇਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾਵਲ 'ਤਫ਼ਤੀਸ਼' ਅਤੇ 'ਕੌਰਵ ਸਭਾ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। 20 ਤੋਂ 21ਵੀਂ ਸਦੀ 'ਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੌਰਾਨ ਬਦਲ ਰਹੇ ਮੁੱਲ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਗਾਥਾ ਬਲਜਿੰਦਰ ਨਸਰਾਲੀ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਆਖ਼ਰੀ ਕਥਾ' ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਛੱਤਰ ਗਿੱਲ ਦਾ 'ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਅਸਮਾਨ' ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਿੱਥੇ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਅੱਗੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਪੁਰਾਣੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸਮੇਤ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦਾ 'ਆਹਣ', ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਦਾ 'ਬਸ ਹੋਰ ਨਹੀਂ' 90 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ।

“ਪੱਛਮੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਉੱਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਹੈ। ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲ ਉੱਤੇ ਵੀ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅਸਿੱਧੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ, ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬਲੀ, ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ, ਰਸ਼ਪਿੰਦਰ ਚਸ਼ਿਮ ਦੇ ਨਾਵਲ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਪੱਖੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਬੀਜ ਪਰਿਵਰਤਤ ਹੋਈ ਵਸਤੂ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਪੂਰਬਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚੋਂ ਖੋਜੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ-ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ-ਕੰਵਲ-ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ

ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ-ਕੰਵਲ ਪਰੰਪਰਾ ਔਰਤ ਦੀ ਸੰਕਟਗ੍ਰਸਤ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ। ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਦਰਭ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਦਾ ਫੋਕਸ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਤਾੱਘ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾਵਲਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਤੋਖ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੌਰ ਦਾ ਟਿਵਾਣਾ, ਬਲੀ, ਨੇਗੀ ਆਦਿ ਦਾ ਨਾਵਲ ਪੱਛਮ ਦੀ ਇਕਪਾਸਤ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਦਰਭ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਨਾਰੀ ਪਾਤਰ ਰੂੜੀਵਾਦੀ-ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਮੁੱਲ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਦੀ ਮੁੱਲ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦੇ ਹੋਏ ਉਲਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਬਲਕਿ ਮਾਨਵ-ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਾਵੇਂ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਤਾੱਘ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ-ਥੋੜ੍ਹੀ ਭਿੰਨਤਾ ਸਾਹਿਤ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ।”²

ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਜਨਮ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਹੋਂਦ 'ਚ ਆਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਧਾਰਨਾ ਅਧੀਨ ਔਰਤ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲਣ ਦੀ ਪੱਖੀ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚੇਤਨਾ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਮਰਦਾਵੇਂ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਔਰਤ ਵਿਰੋਧੀ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਪਛਾਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਹੈ। ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚੇਤਨਾ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵੀ ਬਣਾਏ ਗਏ ਜੋ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਲਹਿਰ ਸਤਹੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਦ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਵੀ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਨਿਰੋਲ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਧਾਰਾ ਅਧੀਨ ਅਸੀਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੁੰਦਰੀ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ, ਮਿੱਠਾ ਮਹੁਰਾ, ਚਿੱਟਾ ਲਹੂ, ਪਿਆਰ ਦੀ ਪਾਤਰ, ਅੱਧ ਖਿੜਿਆ ਫੁੱਲ, ਪਵਿੱਤਰ ਪਾਪੀ, ਕਟੀ ਹੋਈ ਪਤੰਗ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਦੇ ਮੋੜਾ, ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ, ਹਾਣੀ, ਪਾਲੀ, ਰੂਪਧਾਰਾ ਅਤੇ ਜੇਰਾ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦਾ ਅਣਵਿਆਹੀ ਮਾਂ, ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਾਵਲ, ਜੈ ਸ਼ਿਰੀ, ਡਾ. ਦੇਵ, ਪਿੰਜਰ, ਆਲਣਾ, ਬੁਲਾਵਾ, ਇਕ ਸਵਾਲ, ਇਕ ਸੀ ਅਨੀਤਾ, ਚੱਕ ਨੰਬਰ ਛੱਤੀ, ਧਰਤੀ ਸਾਗਰ ਤੇ ਸਿੱਪੀਆਂ, ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ, ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ, ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਠੀ ਦੇ ਇਕ ਖਾਲੀ ਪਿਆਲਾ, ਆਬਰਾ-ਕਦਾਬਰਾ, ਬਦਨਾਮ ਸੜਕਾਂ, ਸੁਖਬੀਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪੁਲ, ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਕਮਰੇ, ਅੱਧੇ-ਪੌਣੇ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਾਲ ਬੱਤੀ, ਅੱਧੇ-ਅਧੂਰੇ, ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਏਹੁ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ, ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ, ਤੀਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਪੀਲੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ, ਹਸਤਾਖਰ, ਪੈੜਚਾਲ, ਕਥਾ ਕੁਕਨੁਸ ਦੀ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ

ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲੀ ਦੇ ਆਪਣੀ ਛਾਵੇਂ, ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਲੀ ਧਰਤੀ, ਠਰੀ ਰਾਤ, ਧੁੱਪ ਦੀ ਵਾਟ, ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦੇ ਪੋਸਟ ਮਾਰਟਮ, ਧੁੱਪ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ, ਕੱਟੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਟੁੱਟੇ ਤ੍ਰਿਕੋਣ, ਮਨਜੀਤ ਰਾਣਾ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੁੜੀਆਂ, ਦਿਲ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ, ਔਖੇ ਪਾਲਣੇ ਬੋਲ, ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁੱਸਾ ਦੇ ਰਾਤ ਦੇ ਰਾਹੀ, ਅੱਗ ਦਾ ਗੀਤ, ਰੋਹੀ ਬੀਆਬਾਨ, ਬੁਰਕੇ ਵਾਲੇ ਲੁਟੇਰੇ, ਦਰਸ਼ਨ ਮਿੱਤਵਾ ਦੇ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਵਾਲੀ ਤੀਵੀਂ, ਕੁੜੀਆਂ-ਚਿੜੀਆਂ, ਕੇਵਲ ਸੂਦ ਦੇ ਮੁਰਗੀਖਾਨਾ, ਬੰਤ ਸਿੰਘ ਚੱਠਾ ਦਾ ਤਿੰਨ ਕੁੜੀਆਂ, ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ ਦੇ ਜਲ ਬਿਨੁ ਕੁੰਭ, ਕੱਲਰ ਕੇਰੀ ਛੱਪੜੀ ਅਤੇ ਰਸਪਿੰਦਰ ਰਸਿਮ ਦਾ ਔਰਤ ਮਨਫੀ ਮਰਦ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਅਧੀਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਔਰਤ-ਮਰਦ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਧੁਰੀ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਉੱਥੇ ਇਕ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ 'ਚ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਚਲਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਉੱਪਰ ਹੇਠਾਂ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਧੀਨ ਲਿਖੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਿਰੋਲ ਔਰਤ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਨਾਵਲ ਲਿਖੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਖੋਜ ਅਧਿਐਨ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦਸ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ।

1. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ	6. ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ
2. ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ	7. ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ
3. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	8. ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲੀ
4. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁੱਸਾ	9. ਅਜੀਤ ਕੌਰ
5. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ	10. ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ

ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਔਰਤ

1. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ (1920-)

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਨੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ (1944), ਪਾਲੀ (1946), ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ (1950), ਰਾਤ ਬਾਕੀ ਹੈ (1953), ਲਹੂ ਦੀ ਲੋਹ (1976), ਸਿਵਿਲ ਲਾਇਨਜ਼ (1957), ਰੂਪਧਾਰਾ (1959), ਹਾਣੀ (1960), ਭਵਾਨੀ (1961), ਐਨਿਆਂ 'ਚੋਂ ਉੱਠਿਆ ਸੂਰਮਾ (1985), ਮਨੁੱਖਤਾ (1978), ਤੋਸ਼ਾਲੀ ਦੀ ਹੰਸੇ (1993) ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਏ ਹਨ। ਕੰਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਦੂਜਾ

ਸਭ ਤੋਂ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਨਾ ਬੱਝ ਕੇ ਬਦਲਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ, ਸਮਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਭਿੰਨ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਸਤੂ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖਣ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦਾ ਅਮਲ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਣ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਦਸ਼ਾ ਵੀ ਸੰਚਾਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੰਵਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਕਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀ, ਦੱਬੇ-ਦੁਚਲੇ ਅਤੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਰਗ ਵਾਲੀ ਹੋਣੀ ਭੋਗਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਵਿਤਕਰਾ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਕੀ ਹੈ? ਅਤੇ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਦਾ ਜਵਾਬ ਕੰਵਲ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁਸੁਰੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕੰਵਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਕੋਰੀਆਂ, ਆਪਣੀ ਔਰਤ ਹੋਂਦ ਦੀ ਨਿਗੂਣਤਾ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀਆਂ, ਮਰਦ ਆਸਰੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦੀਆਂ ਬੇਵੱਸ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪੜ੍ਹ-ਲਿਖ ਕੇ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹੋੜ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀਆਂ 'ਔਰਤ-ਮਰਦ ਵਿਤਕਰੇ' ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਹਨ।

ਕੰਵਲ ਦਾ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪੜ੍ਹਾਈ-ਲਿਖਾਈ, ਆਰਥਿਕ-ਆਜ਼ਾਦੀ, ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰੀਤ ਵਿੱਚ ਔਰਤ-ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਮਸਲੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਨਹੀਂ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਸਹਿੰਦਝ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਅ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

“ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਜੋ ਘਰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ ਉਹ ਘਰ ਔਰਤ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦੀ ਥਾਂ ਕੈਦੀ ਅਤੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਆਰੰਭਕ ਨਾਵਲਾਂ ‘ਸੱਚ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ’ ਅਤੇ ‘ਪਾਲੀ’ ਵਿੱਚ ‘ਘਰ’ ਔਰਤ ਨੂੰ ਰਾਸ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਾਲੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਦਮਨ ਤਹਿਤ ਘਰ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਣਦੀ, ਮਰ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚੰਨੋ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਰੂਪ, ਮਾਲਣ, ਤੇਜੇ, ਗੁਰਬਿੰਦਰ ਜਿਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਥਾਂ ਪਿਤਾ-ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਕੈਦ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਜੇਕਰ ਇਸ ਕੈਦ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ ਹਾਣੀ, ਪੜ੍ਹ-ਲਿਖ ਕੇ ਆਰਥਿਕ, ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ, ਆਜ਼ਾਦ ਹਨ ਤਾਂ ਵੀ ਘਰ ਇਕ ਪੈਰ ਦੀ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜੋ ਹਾਣੀ-ਪਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ‘ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਔਰਤ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਔਰਤ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਇਸ ਤਣਾਓ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਕੰਵਲ ਆਪਣੀ ਸਮਾਜੀ-ਇਤਿਹਾਸੀ ਕ੍ਰਿਟੀਕ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਰੰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸਮਝਣ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਲਈ ਹਮਦਰਦੀ, ਸਤਿਕਾਰ, ਪਿਆਰ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਰੱਖਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਾਮ/ਕਾਮਨਾ ਨਾਲੋਂ ਮਰਦ ਕਾਮ/ਕਾਮਨਾ ਤਹਿਤ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਲੋੜ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਰਦ ਵਿਰੋਧੀ ਪੈਂਤੜੇ ਦੇ ਸਿਰਜਨ ਨਾਲੋਂ ਸੈਕਸੁਐਲਟੀ ਦੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ।”³

ਅਸੀਂ ਕੰਵਲ ਦੇ 'ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ', 'ਹਾਣੀ', 'ਰੂਪਧਾਰਾ' ਅਤੇ 'ਤੋਸ਼ਾਲੀ ਦੀ ਹੰਸੇ' ਚਾਰ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਰਾਂਗੇ।

'ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ' ਅਤੇ 'ਹਾਣੀ' ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸੰਦਰਭ ਤੋਂ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਜਦ ਔਰਤ ਦਾ ਪਿਆਰ ਸਿਰਫ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਦਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਵਿਆਹ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਕਰਵਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਉਹ ਚੋਰੀ ਅਤੇ ਓਹਲੇ 'ਚ ਨਿਭਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਸਥਾਪਿਤ ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ 'ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ' ਰਾਹੀਂ ਤੋੜਦੀਆਂ ਹਨ।

'ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ' ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਮਰਦ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬੇਕਦਰੀ, ਔਰਤ-ਚਾਹਤ, ਔਰਤ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਚੰਨੋ, ਸ਼ਾਮੋ ਅਤੇ ਬਚਨੋ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਤ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਚੰਨੋ ਰੂਪ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੀ ਚਾਹਤ ਨੂੰ ਉਹ ਮਾਂ-ਪਿਓਂ ਬਾਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਰੂਪ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਚਿੱਟੀ ਦੁੱਧ ਵਰਗੀ ਇਕੋ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਜੇ ਤੇਰੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੁਹੱਬਤ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਈਏ।”⁴

ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਚੰਨੋ ਦੇ ਭਰਾ ਕਰਤਾਰੇ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਿਰਫ ਚੜ੍ਹਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਤਾਰਾ ਹਰ ਅੜਚਣ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਜਾ ਕੇ ਰੂਪ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਕਰਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੱਕਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸੇ ਦੀ ਮਰਦ ਹਊਮੈਂ ਕਾਰਨ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਚੰਨੋ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਚੰਨੋ ਆਖਦੀ ਹੈ

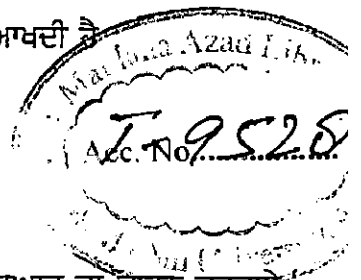
“ਜਿੱਥੇ ਮੇਰੇ ਸਾਕ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਏ... ਉੱਥੇ ਕਰਿਓ। ਨਹੀਂ ਮੈਂ...”⁵

ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਕਰਤਾਰੇ ਦੀ ਜੱਟ ਹਾਊਮੈਂ ਨੂੰ ਸੱਟ ਵੱਜਦੀ ਹੈ।

“...ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਦੀ ਐਨੀ ਹਿੰਮਤ।”⁶

ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਚੰਨੋ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕਰਤਾਰੇ ਦੀ ਜੱਟ-ਮਰਦ ਹਾਊਮੈਂ ਨੂੰ ਵੱਜੀ ਸੱਟ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਚੌਧਰ ਜਮਾਉਣ ਲਈ ਬਜਿੱਦ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਚੰਨੋ ਰੂਪ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕੋਈ ਵਿਵਰਜਿਤ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੀ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅਧੂਰੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਰਾਹੀਂ ਸਾਂਝ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਪਿਤਰਕੀ ਸੰਸਥਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਸਵੀਕਾਰ ਵੀ।

ਰੂਪ ਅਤੇ ਚੰਨੋ ਵਾਂਗ ਸ਼ਾਮੋ ਅਤੇ ਦਿਆਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਵੀ ਅਧੂਰੀ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਰੂਪ ਤੇ ਚੰਨੋ ਦਾ ਪਿਆਰ ਜੱਟ ਹਾਊਮੈਂ ਕਾਰਨ ਸਿਰਫ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਦਾ ਉੱਥੇ ਸ਼ਾਮੋ ਅਤੇ ਦਿਆਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਭਾਗੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਕੁੜੀ ਦੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੀ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ-ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਅਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ।

“ਇਕ ਕੁਆਰੀ ਕੁੜੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਕਦੋਂ ਵਿਆਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਗੋਤ ਦਾ ਵੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਹਾਣ ਅਤੇ ਦਿਲ ਮਿਲ ਜਾਣ 'ਤੇ ਕੋਈ ਭਾਈਚਾਰਾ ਪੁਸ਼ਤੋ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਕਦੋਂ ਬਦਲਦਾ ਸੀ?”⁷

ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਦੁਆਰਾ ਰਚਾਇਆ ਕਾਜ ਹੀ ਮਾਣ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਵਿਰਵੀ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਉੱਧਲ ਕੇ ਆਈ ਆਖ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਮਾਂ-ਬਾਪ, ਭੈਣ-ਭਰਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਵੀ ਭੋਗਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਮੋ ਨੂੰ ਉੱਧਲ ਜਾਣ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਤਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਲਾਜ ਅੱਗੇ ਮਿੱਧਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਦੁਨੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨੱਕ-ਵੱਢੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਖਵਾ ਸਕਦੀ ਸੀ।”⁸

ਸ਼ਾਮੋ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਚੰਨੋ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਨਾ ਸ਼ਾਮੋ! ਇਹ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰੀਂ। ਨਿਕਲ ਕੇ ਵੀ ਚੰਦਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਜਿਉਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣ।”⁹

ਚੰਨੋ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਰੂਪ ਲੈਣ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਹੈ :

“ਨਿੱਕਲ ਤੁਰਨਾ ਕਿੰਨਾ ਔਖਾ, ਕੋਈ ਕੀ ਕਹੇਗਾ? ਉੱਧਲ ਕੇ ਆਈ... ਰੂਪ ਦੇ ਪਿਆਰ ਸਾਥ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ, ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਭੁੱਖ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰ ਮਾਪੇ...”¹⁰

ਉਧਾਲਾ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਲੰਕਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਚੰਨੋ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮੋ ਦੇ ਸਾਹਸ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਅੱਗੇ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

‘ਹਾਣੀ’ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀਆਂ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਤਾਪੀ, ਧੰਤੋ ਅਤੇ ਬੀਰੋ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਥਾਪਿਤ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਤਾਪੀ ਅਤੇ ਧੰਤੋ ਔਰਤ ਹੋਣ, ਨੀਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀਆਂ ਜੰਮਪਲ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਮਰਦ ਹਾਊਮੈਂ ਦੀ ਮਾਰ ਝੱਲਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਧੰਤੋ ਇਸ ਮਾਰ ਦਾ ਵਿਦਰੋਹ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਹਾਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤਾਪੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਫੀਲੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਹਤ ਪੱਖੋਂ ਫੀਲੇ ਨਾਲੋਂ ਨਰੋਈ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ‘ਮੁੱਲ ਦੀ ਤੀਵੀਂ’ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਫੀਲੇ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕ ਸਕਦੀ। ਫੀਲਾ ਜਦੋਂ ਧੰਤੋ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਧਵਾਂ ਬੇਟ ਦੇ ਦੁਹਾਜੂ ਤੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਨੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦਾ ਦਿਓਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹਰ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ 'ਚ ਕੰਮ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਮਾਨੇ ਦੇ ਆਖੇ 'ਤੇ ਫੀਲਾ ਸੰਜੋਗਾਂ ਸਿਰ ਭਾਡਾਂ ਫੋੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤਾਪੀ ਬੋਲਦੀ ਹੈ :

“ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਬੁੱਢੇ ਨਾਲ ਸੰਜੋਗ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ।”¹¹

ਪਰ ਫੀਲਾ ਅੱਗੋਂ ਜੁਆਬ ਦੇ ਕੇ ਤਾਪੀ ਨੂੰ ਧਰਤੀ 'ਚ ਗੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਤੇਰੇ ਪਿਓ ਨੇ ਸੂਰਨੀਏਂ ਕਿਵੇਂ ਸੰਜੋਗ ਬਣਾਏ ਸੀ।”¹²

ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ 'ਚ ਘਿਰਿਆ ਫੀਲਾ ਜਦੋਂ ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰ ਨਿੱਕੇ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾਈ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਧੰਤੋ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਿੱਕੇ ਦੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤਾਪੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਦੀ ਸੂਰਤ 'ਚ ਫੀਲੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਆਤਮਸ਼ਾਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

“ਖ਼ਬਰੇ ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਔਕੜ ਆਈ ਹੋਵੇ, ਐਵੇਂ ਕੋਈ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਵੇਚਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੇਰਾ ਬਾਪੂ ਮੈਨੂੰ ਵੇਚ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਧੰਤੋ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਬਾਪ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਵੇਚ ਸਕਦਾ? ਡਾਢੇ ਅੱਗੇ ਮਿੰਨਤ ਤਰਲੇ ਦੀ ਹੀ ਵਾਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ : ਸੋ ਉਸ ਨਮਾਣੇ ਨੇ ਮੰਨੀ ਨਹੀਂ।”¹³

ਉਹ ਫੀਲੇ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ 'ਚ ਆਤਮਸ਼ਾਤ ਤਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਧੰਤੋ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਫੀਲਾ ਨਿੱਕੇ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਤਾਪੀ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਅੰਦਰਲਾ ਰੋਹ ਅਤੇ ਗੁੱਸਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਆਹ ਨੋਟ ਸਾਂਭੀ।”

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦੀ।”

“ਇਹ ਤਾਂ ਅਜੇ ਤੇਰੇ ਪਿਓ ਵਾਲੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੁੜੇ।” ਧੰਤੋ ਦਾ ਬਾਪੂ ਵੀ ਤਾਅ ਖਾ ਗਿਆ।

“ਨਹੀਂ ਪੂਰੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਵੇਚ ਦੇ।”¹⁴

ਧੰਤੋ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਲੇਰ ਔਰਤ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਤਾਪੀ ਫੀਲੇ ਦੀ ਕੁੱਟ ਖਾ ਕੇ ਵੀ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਧੰਤੋ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੀ ਹੈ :

“ਬਾਪੂ! ਜੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਮਾਰਿਆ, ਤਾਂ ਤੂੰ ਕੀਤਾ ਪਾਵੇਂਗਾ।”¹⁵

ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਿੱਧਵੀਂ ਦੁਹਾਜ਼ੂ ਨੂੰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਮਾਂ! ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦੇ, ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ, ਭਾਵੇਂ ਮਰਨਾ ਨਾ ਪੈ ਜਾਵੇ।”¹⁶

ਧੰਤੋ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸਦਾ ਮੁੱਲ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਬੇਵਸੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸਹੇਲੀ ‘ਬੀਰੋ’ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜਿਆ ਲਾਭਾ ਵੀ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਮੋਦਨ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ। ਪਰ ਧੰਤੋ ‘ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ’ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀਆਂ ਪਾਤਰ ਚੰਨੋ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮੋ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਕ ਬਾਗੀ ਔਰਤ ਹੈ ਉਹ ਖ਼ੁਦ ਉਧਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਘਰੋਂ ਸਹੁਰੇ (ਨਿੱਕੇ) ਦੀਆਂ ਗ਼ਲਤ ਹਰਕਤਾਂ ਕਾਰਨ ਭੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਬੀਰੋ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਮੋਦਨ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਦਲੇਰੀ ਸਦਕਾ ਉਹ ਅਖ਼ੀਰ ਮੋਦਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਹੀ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਕੱਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਸਦਕਾ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਾਥੀ ਸਾਥ ਨਾ ਦੇਵੇ। ਮੋਦਨ ਦੇ ਸਾਥ ਸਦਕਾ ਹੀ ਧੰਤੋ ਦੁਖਾਂਤਕ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਧੰਤੋ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ‘ਬੀਰੋ’ ਦੇ ਸਾਥੀ ਲਾਭੇ ਦੁਆਰਾ ਸਾਥ ਨਾ ਦੇਣ 'ਤੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੀਰੋ ਲਾਭੇ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦੀ ਹੈ :

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸੂਰਮਾ ਸਮਝ ਕੇ ਪਿਆਰ ਪਾਇਆ ਸੀ... ਬੰਦਿਆ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫੜਨੀ, ਜੇ ਤੇੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਭਾਹੁਣੀ।”¹⁷

ਬੀਰੋ ਖੁਦ ਲਾਭੇ ਨਾਲ ਉੱਧਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਲਾਭਾ ਪਿੰਡ ਦਾ ਵੈਲੀ ਜੱਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਆਪਣੀ ਹੱਤਕ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬੀਰੋ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“...ਮਾੜੀ ਕਿਸਮਤ ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੀ, ਜਿਹੜੀ ਮਰਦ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪਾ ਬੈਠੇ।... ਮਰਦ ਦਿਲ ਦੇ ਖੋਟੇ, ਬੇਈਮਾਨ, ਬੇ-ਪਰਵਾਹ ਤੇ ਪੱਥਰ..”

“ਤੀਵੀਂ ਜੇ ਚੰਗੀ ਹੋਵੇ, ਕਦੇ ਅੱਖਾਂ ਚਾਰ ਨਾ ਕਰੇ, ਨਾ ਦੁੱਖ ਭੋਗੇ ਨਾ ਭੱਠ ਝੋਕੇ...”¹⁸

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਤਾਪੀ ਤੇ ਬੀਰੋ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਵੀ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀਆਂ ਹਨ ਉੱਥੇ ਧੰਤੋ ਵਿਦਰੋਹੀ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਨਾਲ ਵੀ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਦੀ ਹਵਾਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਮੋਦਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਦੁਖਾਂਤ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਮਰਦ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਦੁਖਾਂਤਕ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰੇ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

‘ਰੂਪਧਾਰਾ’ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਮਾਲਣ, ਤੇਜ ਕੌਰ, ਜੈ ਕੁਰ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਜਿੱਥੇ ਦੁਖਾਂਤਕ ਹੋਣੀ ਦੀਆਂ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ ਉੱਥੇ ਜਗਰੂਪ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਸਮਾਜਿਕ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦੀ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਹਾਸਿਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕੰਵਲ ਔਰਤ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਆਖਦਾ ਹੈ :

“ਗੁਲਾਮ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਹੋਣਾ ਹੀ ਲਾਹਣਤ ਹੈ। ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਪੱਥਰ, ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਭਾਰ, ਵਿਆਹ ਪਿੱਛੋਂ ਵਗਦਾ ਨਾਸ਼ੂਰ ਤੇ ਜੇ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਉਹ ਮੁੜ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਦਾ ਗੁਨਾਹ ਕਰ ਬੈਠੇ, ਮਨਹੂਸ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।”¹⁹

ਜਿੱਥੇ ਪੂਰਨਮਾਸੀ ਅਤੇ ਹਾਣੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਵਲ ‘ਸੁਤੰਤਰ ਪਿਆਰ ਦੇ ਹੱਕ’ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ‘ਚ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਰੂਪਧਾਰਾ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਔਰਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਪਰਿਵਾਰਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ‘ਚ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਜਗਰੂਪ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਕੇਸਰ ਵਰਗਾ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦਾ ਹਾਣੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮਾਲਣ ਅਤੇ ਤੇਜੋ ਵਰਗੀਆਂ ਔਰਤ-ਵਿਰੋਧੀ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਪਰ ਤਣਾਓਗ੍ਰਸਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਔਰਤ ਆਰਥਿਕ ਸੰਪੰਨਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ-ਪਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਵੀ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਮਰਦ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ।

ਮਾਲਣ ਜਗਰੂਪ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਹੈ। ਰੋਟੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੋਈ ਹੀਲਾ-ਵਸੀਲਾ ਨਾ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਉਹ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਰ ਵਧੀਕੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਔਖਆਈਆਂ ਝਾਗ ਕੇ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭਤੀਜੀ (ਜਗਰੂਪ) ਨੂੰ ਚੋਰੀਓ ਧੀ ਕਰਕੇ ਪਾਲਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪਤੀ ਹੱਥੋਂ ਤੰਗ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਉਹ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੰਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਦਲਾ ਲਊ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ। ਮਾਲਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤੇਜੋ ਵੀ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਕਾਰਨ ਦਾਜ ਨਾ ਲਿਆ ਸਕਣ ‘ਤੇ ਸਹੁਰੇ ਦੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

“ਤੇਜੋ ਦੇ ਮਾਪੇ ਗ਼ਰੀਬ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਖਾਸ ਦਹੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੇ... ਇਕ ਪਾਸੇ ਛੱਡੀ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਉਸਦੀ ਰੱਤ ਸੁਕਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਹੁਰੇ ਦੀਆਂ ਹਾਬੜੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸਦਾ ਮਾਸ ਤੋੜ-ਤੋੜ ਖਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਇਸ ਟੱਕਰ ਵਿੱਚ ਦੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੁਝਾੜ ਭੰਨ ਸੁੱਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਂਭਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਤਣੀਆਂ ਬੇਹਥਿਆਰ ਬਾਹਾਂ ਹਉਂਕਾ ਭਰ ਕੇ ਹਿੱਕ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈਆਂ। ਮਜ਼ਬੂਰ ਤੇ ਬੇਵੱਸ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਪਾੜ ਖਾਣੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਮਜ਼ਲੂਮ ਹੋ ਗਈ।”²⁰

ਨਾਵਲਕਾਰ ਤੇਜੋ ਨੂੰ ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਜਾਗੀਰਵਾਦੀ ਮਰਦ ਵਿਭਚਾਰ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਔਰਤ ਇਕ ਵਸਤੂ ਵਾਂਗ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਮ-ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮਾਤਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਤੇਜੋ ਬਦਚਲਣ ਔਰਤ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਚਿਤਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ।

ਤੇਜੋ ਦੇ ਉਲਟ ਰੂਪ ਨੂੰ ਕੇਸਰ ਉਸਦੀ ਇਕ ਧਿਰ ਬਣ ਕੇ ਆਸਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੇਸਰ ਰੂਪ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਸਿਰ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਤੱਕ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਰੂਪ ਵੱਲੋਂ ਭਰਾ ਬਣਾਏ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਉਸਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰੰਤ ਘਰ ਲੈ ਆਉਣ 'ਤੇ ਕੇਸਰ ਉਸ 'ਤੇ ਵਿਭਚਾਰ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਰੂਪ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਮਾਲਣ ਵਾਂਗ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਤਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੀ ਔਰਤ ਹੋਣ ਦੀ ਦੁਜੈਲੀ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਚੇਤੰਨ ਹੈ।

“ਮੈਂ ਅੱਜ ਕਮਾ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਚਿਆਰੇ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਇਕ ਕੌੜਾ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਆਖਾਂਗੀ, ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗਾਂਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਔਰਤ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਕ ਔਰਤ ਹਾਂ, ਜਿਹੜੀ ਧੀ ਹੈ, ਮਹਿਬੂਬ ਹੈ, ਭੈਣ ਹੈ, ਮਾਂ ਹੈ। ਰੂਹ ਰਖਦੀ ਹਾਂ ਜੋ ਗ਼ਮੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਪਰਛਾਈਆਂ ਨਾਲ ਬਿੜਕਦੀ ਸੁੰਗੜਦੀ ਹੈ। ਦਿਮਾਗ਼ ਰੱਖਦੀ ਹਾਂ ਜੋ ਸੋਚਦਾ ਅਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦਿਲ ਰੱਖਦੀ ਹਾਂ, ਜੋ ਧੜਕਦਾ ਅਤੇ ਤੜਪਦਾ ਹੈ... ਹਰ ਮਰਦ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਹੰਝੂ ਨਹੀਂ ਵਹਾ ਸਕਦੀ, ਮਤਾ ਧਰਤੀ ਸੜ ਜਾਵੇ... ਇਕ ਦਿਨ ਆਏਗਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗਾ, ਜਦ ਤਾਰੀਖ਼ ਆਪ ਮੇਰਾ ਦੁੱਖ ਪੁੱਛੇਗੀ। ਸਿਵਾਇ ਫੁੱਟ ਕੇ ਰੋਣ ਦੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਵੀ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਔਰਤ ਹਾਂ।”²¹

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੰਵਲ ਸਿਰਜਿਤ ਜਗਰੂਪ ਦਾ ਔਰਤ ਬਿੰਬ ਅਤੇ ਨਜ਼ਰੀਆ ਆਧੁਨਿਕ ਰੰਗਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਮੱਧਕਾਲੀ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸੋਚ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਦਿਆਂ ਹਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੇ ਬੁਲੰਦ ਹੋਸਲੇ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਔਰਤ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਮਰਦ ਦੇ ਸਾਥ ਵਿੱਚ ਹੀ ਟੁੱਟਦੇ ਹਨ ਅਜਿਹਾ ਕੰਵਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ 'ਚ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

2. ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ (1932-2010)

ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਚਾਲੀ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਫ਼ਰ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਉਹ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋਏ। ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਲਘੂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ - ਪਰਦਾ ਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ (1970), ਅੱਧਾ ਆਦਮੀ (1977), ਸੁਲਗਦੀ ਰਾਤ (1978), ਕੱਖਾਂ ਕਾਨਿਆਂ ਦੇ ਪੁਲ (1979), ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਅਤੀਤ, ਢਿੱਡ ਦੀ ਆਂਦਰ ਅਤੇ ਜਿਨਿ ਸਿਰ ਸੋਹਨਿ ਪਟੀਆਂ, ਬਸ ਹੋਰ ਨਹੀਂ (1988), ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੱਡੇ ਅਕਾਰੀ ਨਾਵਲ ਕੋਠੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ (1985), ਪਰਤਾਪੀ (1993), ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਢਾਬ (2003) ਆਦਿ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ 1930-35 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1980-85 ਤੱਕ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਨਾਵਲ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਕੋਠੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ' ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ (1987) ਦਾ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

‘ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ’ ਦਾ ਨਾਵਲ ‘ਗੋਲੇ’ ਜੱਟ ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਣਖ, ਮੁਕੱਦਮੇਬਾਜ਼ੀ, ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਗਹਿਣੇ ਰੱਖਣ, ਅੰਤਰ-ਜਾਤੀ ਵਿਵਰਜਿਤ ਸੰਬੰਧ ਆਦਿ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਗੋਲੇ, ਗੁਰਮੀਤ, ਸ਼ਿੰਦਰ, ਮਨਪ੍ਰੀਤ, ਸੁਰਜੀਤ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਔਰਤ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਿੰਬ ਉਸਾਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗੋਲੇ ਦਾ ਪਿਆਰ ਰਾਮੇ ਚਮਿਆਰ ਨਾਲ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਿਮਨ ਜਾਤੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਜੱਟ ਹਉਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਗੋਲੇ ਦਾ ਭਰਾ ਬਚਿੱਤਰ ਰਾਮੇ ਚਮਿਆਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਵੀ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵੀਹ ਸਾਲੀ ਕੈਦ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਹ ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਗੁਰਮੀਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ-ਮੁਕਾਉਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੈਦ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਇੱਕ ਰਾਤ ਉਹ ਗੁਰਮੀਤ ਨੂੰ ਬਸਰੇ ਨਾਲ ਵੇਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਦਰੇ-ਅੰਦਰ ਘੁੱਟਦਾ ਆਤਮਹੱਤਿਆ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਗੋਲੇ ਜੋ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੜਹੋਲ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਨਕੇ ਉਸਦੀ ਮਾਮੀ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮਾਮੀ ਅਤੇ ਗੁਆਂਢਣ ਬੇਗਾਨੇ ਧੰਨ ਦੇ ਵਧਣ-ਫੁੱਲਣ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦੀਆਂ ਗੋਲੇ ਦੇ ਹੁੰਦੜਹੋਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਰਸ਼ਕ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਆਂਢਣ ਮਾਮੀ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਬੇਗਾਨਾ ਧਨ ਐ, ਫੈਲੀ ਜਾਂਦੈ। ਮੁੰਡਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਨੂੰ ਸੌ ਵਾਰੀ ਬਿਮਾਰ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ। ਕਿਸੇ

ਜੱਟ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਖੇਡਦੀ ਐ ਆਪਣੇ ਘਰ। ਪਾਲ-ਪੋਸ ਕੇ ਤੋਰ ਦਿਆਂਗੇ, ਮਾਂ ਬਾਹਰੀ ਨੂੰ।”²²

ਜਦੋਂ ਗੋਲੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਖਸਰੇ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਗੁਰਮੀਤ ਕੌਰ ਦਾ ਪੁੱਤ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਥਾਂ ਗੋਲੇ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਸੀ। ਗੁਰਮੀਤ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ

ਦੇ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣ, ਆਤਮਹੱਤਿਆ ਕਰਨ, ਸਹੁਰੇ ਦੀ ਮੌਤ, ਦੋਵਾਂ ਪੁੱਤਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਅਤੇ ਬਸ਼ੀਰੇ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਗੋਲੇ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ।

ਪਰ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਗੋਲੇ ਆਪਣੇ ਰਾਮੇ ਚਮਿਆਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਦੁਰਗਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਾ ਸਮਝਦੀ ਜਗਰੂਪ ਦੇ ਨਸ਼ੇਝੀ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਨੂੰ ਹੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਗੋਲੇ ਦਾ ਵਿਆਹ ਨਬਾਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤ ਜਗਰੂਪ ਨੂੰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਹੁਤ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਉਣ 'ਤੇ ਵੀ ਜਦੋਂ ਗੋਲੇ ਬੱਚਾ ਨਾ ਜਨਮ ਸਕੀ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਸੱਸ ਪੋਤੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਤਰਸਦੀ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੀ ਜੱਗ ਤੋਂ ਤੁਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸ਼ਰੀਕੇ 'ਚ ਬਲਵੰਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਪਤਨੀ ਖਾਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ ਪਰਿਵਾਰ 'ਚੋਂ ਅੱਖੜ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਸੁਰਜੀਤ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਦੋਵੇਂ ਵਾਰ ਪੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਆਕੜ ਵੀ ਪੂਰੀ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਬਲਵੰਤ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੋਲੇ ਦੇ ਮੋਹ ਭਰੇ ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਬਲਵੰਤ ਦੇ ਲਾਲਚੀ ਸੁਭਾਅ ਕਾਰਨ ਗੋਲੇ ਉਸ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰਨ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਡਾਢੀ ਦੁਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਲਵੰਤ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਉਹ ਆਟਾ ਚੱਕੀ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦਾ ਕੁੜਤਾ ਪੁਆ ਕੇ ਰਾਮੇ ਚਮਿਆਰ ਦੀ ਯਾਦ 'ਚ ਗੁਆਚਣ ਦਾ ਨਿੱਘ ਹੀ ਮਾਣਦੀ ਹੈ।

ਬਲਵੰਤ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋਈ ਗੋਲੇ ਸੰਤੂ ਗੰਜੇ ਦੀ ਨੂੰਹ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖੜਾ ਰੋਂਦੀ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਦਰਦ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਗੋਲੇ ਨੂੰ ਸ਼ਿੰਦਰ ਦਾ ਦੁੱਖ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਿੰਦਰ ਗੋਲੇ ਦੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੋਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਦਰਦ ਬਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

“ਸ਼ਰੀਕ ਜੱਟ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਤੂੰ ਨਿੱਤ ਚੰਮ ਲਹੌਨੀ ਐਂ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ, ਬਠਿੰਡੇ ਚੱਲਿਆ ਕਰ। ਪੈਸਾ ਵੀ ਮਿਲੂ ਤੇ ਬੰਦਾ ਵੀ। ਸ਼ਿੰਦਰ ਗੋਲੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਅੱਖਾਂ ਪਾ ਕੇ ਆਖ ਰਹੀ ਸੀ।

‘ਹਾਏ ਹਾਏ! ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਔਖੀ ਐਂ ਭੈਣੇ। ਫੇਰ ਕਿਮੇ ਕਰਦੀ ਐਂ?’

‘ਕਰਨਾ ਕੀ ਸੀ, ਬੱਸ ਬਠਿੰਡੇ ਜਾਨੀ ਆਂ। ਆਪਣੇ ਜੁਆਕ ਪਾਲਦੀ ਆਂ। ਘਰ ਆਲੇ ਦਾ ਢਿੱਡ ਪੂਰਾ ਕਰਦੀ ਆਂ। ਸਹੁਰੇ ਦਾ ਬੁਢਾਪਾ ਸਾਂਭਦੀ ਆਂ। ਕਦੇ ਪੰਜ ਸੌ ਮਿਲ ਜਾਂਦੈ, ਕਦੇ ਸੱਤ ਸੌ, ਕਦੇ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਵੀ।’²³

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਦੀ ਮਾਰੀ ਸ਼ਿੰਦਰ ਗੋਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬਠਿੰਡੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਬਠਿੰਡੇ ਵੇਸਵਾਗਿਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਆਪ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਇਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜੁਆਨੀ ਜਾਣ 'ਤੇ ਗਾਹਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ 'ਤੇ ਹੀ ਉਸਨੇ ਇਹ ਕਿੱਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ।

“ਗੁਲਾਬੇ ਸੱਠ ਸਾਲ ਦੀ ਬੁੱਢੀ ਤੀਵੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਓਧਰ ਅੰਬਰਸਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿੱਧਰੋਂ ਆਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਤੀਹ-ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ, ਆਪ ਵੀ ਇਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ।”²⁴

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗੋਲੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਤੌਰ-ਤਰੀਕੇ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਨੱਪਦਾ ਹੈ। ਬਠਿੰਡੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੀ ਸੂਹ ਜਗਰੂਪ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਗਰੂਪ ਇਸ ਸਦਮੇ ਨੂੰ ਨਾ ਸਹਾਰਦਾ ਵਧੇਰੇ ਨਸ਼ਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ

ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੇਲੋ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਮਰਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਉਸ ਲਈ ਤਾਂ ਜਗਰੂਪ ਇੱਕ ‘ਰੂੜੀ’ ਸੀ ਜੋ ਬਾਰ ਮੂਹਰੋਂ ਚੁੱਕੀ ਗਈ।

ਜਗਰੂਪ ਦੀ ਮੌਤ ‘ਤੇ ਆਈ ਭਾਬੀ ਗੁਰਮੀਤ ਨੂੰ ਗੇਲੋ ਜਿੰਦ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਉਹ ਗੇਲੋ ਦੀ ਕੁੜੀ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੀਤ ਦਾ ਮਨ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਮੁੰਡੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਾਰਨ ਕੁਸੈਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਗੇਲੋ ਦੀ ਕੁੜੀ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜਗਰੂਪ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਅਰਸਾ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਗੇਲੋ ਨੂੰ ਸ਼ਿੰਦਰ ਫਿਰ ਬਠਿੰਡੇ ਜਾਣ ਲਈ ਆਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਰੋਣਾ ਰੋਂਦੀ ਹੈ। ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਣ ‘ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਗੇਲੋ ਨੂੰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਗੇਲੋ ਦੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੱਟੀ ਵਾਲੀ ਅਣਖ ਜਾਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਉਹ ਦੁਰਗਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਵਾਈ ਦੀ ਆਮਦ ‘ਤੇ ਹਾਸੇ-ਠੱਠੇ ‘ਚ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਉਸਨੇ ਉਹਦੀ ਬਾਂਹ ਮਰੋੜ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

“ਕੁੜੀ ਤੇਰੀ ਤਿਆਰ ਵੈ ਹੁਣ। ਕਦੇ ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਲੈ ਆਇਆ ਕਰ। ਪੂਰਾ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ।”

“...ਉਹਨੇ ਬੈਠੀ-ਬੈਠੀ ਨੇ ਤਾੜ ਕਰਦਾ ਇੱਕੋ ਜ਼ਰ ਦਾ ਥੱਪੜ ਗੁਲਾਬੋ ਦੀ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਜੜ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਖੜੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬੋ ਦੀ ਬਾਂਹ ਮਰੋੜ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਥੱਲੇ ਫਰਸ਼ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟ ਲਿਆ। ਦੋ ਲੱਤਾਂ ਕੱਸ ਕੇ ਉਹਦੀ ਵੱਖੀ ਵਿਚ ਮਾਰੀਆਂ। ਲੱਤਾਂ ਕਸੂਤੇ ਥਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਤੋਂ ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਮਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਹੋ ਗਈ। ਗੇਲੋ ਨੇ ਆਪਣੇ ਝੋਲੇ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈ। ਜਾਂਦੀ ਹੋਈ ਉਹਦੇ ਬਾਰ ਵਿਚ ਖੁੱਕ ਕੇ ਆਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਰਾਮਜ਼ਾਦੀ, ਡੈਣ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਦੀ।”²⁵

ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਕਦੀ ਬਠਿੰਡੇ ਨਹੀਂ ਗਈ। ਗੁਰਮੀਤ ਨੇ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਵਿਆਹ ਕੇ ਘਰ ਜਵਾਈ ਰੱਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੇਲੋ ਦਾ ਵੀ ਪਿੰਡ ਆਉਣਾ-ਜਾਣਾ ਸੌਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਕਾਰ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਵਿਚ ਗੁਰਮੀਤ ਤੇ ਬਸ਼ੀਰੇ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਣ ‘ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਤਾਂ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰਮੀਤ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਗੇਲੋ ਦੀ ਕੁੜੀ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਨਾਂ ਕਰ ਗਈ ਸੀ।

‘ਪਰਤਾਪੀ’ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਰਤਾਪੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਾਣ ਦਾ ਮਰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਸਦਾ ਸੁਪਨਾ ਤਾਂ ‘ਜਿਉਣਾ’ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਜਿਉਣੇ ਨਾਲ ਜੀਣ-ਮਰਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਬੁਣੇ ਸਨ ਪਰ ਇਹ ਸੁਪਨੇ ਪੂਰੇ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦੁੱਧ ਦੇਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਡੇਰੇ ਦੇ ਮਹੰਤ ਧਰਮ ਦਾਸ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਕੀਤਾ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਰਤਾਪੀ ਦਾ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਜ਼ਾ ਉਸ ਇਕੱਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਭੁਗਤਣੀ ਪਈ। ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਮਾਪੇ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ‘ਚ ਗੱਜਣ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਉਸਦੇ ਬਰ ਮੇਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰਤਾਪੀ ਨੂੰ ਧਰਮਦਾਸ ਤੇ ਗੱਜਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

“ਉਹਨੂੰ ਦੁੱਖ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੇ ਕੀ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਚੁਬਾਰੇ ਦੀ ਇੱਟ ਮੋਰੀ ਨੂੰ ਲੱਗ ਗਈ। ਉਹਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਮਹਿਲੀਂ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਝੋਟਾ ਉਹਦੇ ਮਗਰ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ, ਉਹਦੀ ਹਿੱਕ ਉੱਤੇ ਆ ਚੜ੍ਹਦਾ, ਉਹ ਧਰਮਦਾਸ ਸੀ ਜਾਂ ਇਹ ਗੱਜਣ।”²⁶

ਇੱਥੇ ਹੀ ਪਰਤਾਪੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਸਦੇ ਦਿਓਰ ਚਾਨਣ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੱਜਣ ਉਸਦੀ ਬੇਵਾ ਚੰਦ ਕੁਰ ਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਵਿਆਹ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਵੇਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਪਰਤਾਪੀ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸਾਨੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਤਾਪੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ। ਧਰਮਦਾਸ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦਬੰਗ ਔਰਤ ਵੀ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਤੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਰਹਿਮੋ-ਕਰਮ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ।

ਜ਼ਮੀਨ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦਾ ਸਹਾਰਾ ਬਣਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਵਿਚਕਾਰ ਖੂਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਭਰਮ ਨੂੰ ਵੀ ਉਘਾੜਦੀ ਹੈ। ਹਰਦੇਵ ਜ਼ਮੀਨ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਬੇਬੇ ਮਰਦੀ-ਮਰਦੀ ਕੋਈ ਪੰਗਾ ਖੜ੍ਹਾ ਨਾ ਕਰਜੀਂ। ਅਸੀਂ ਭਰਾ-ਭਰਾ ਕਿਤੇ ਐਵੇਂ ਵੱਢਕੇ ਮਰਦੇ ਫਿਰੀਏ।”²⁷

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਤਾਪੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਨੇ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਿਕਾਰ ਔਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਔਰਤ ਦੀ ਹੀਣ-ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰਤਾਪੀ ਆਪਣੇ ਦਮਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮੰਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਇਹ ਲੁਕਵੇਂ ਰੂਪ 'ਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਰਤਾਪੀ ਦੇ ਬਾਪ ਮੈਂਗਲ ਦੀ ਦਿਆਲੋ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ 'ਚੋਂ ਧੀ ਦੇ ਜਨਮ 'ਤੇ ਬਾਪ ਦੇ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਝਲਕਦੀ ਹੈ।

“ਜੀਹਦੇ ਘਰ ਰੱਬ ਨੇ ਕੁੜੀ ਦੇ 'ਤੀ, ਨੀਵਾਂ ਸਿਰ ਰੱਖੂ। ਧੀਆਂ ਆਲੇ ਸਦਾ ਈ ਹਾਰੇ।”²⁸

ਧੀ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਡਰਨਾ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਬਿਆਨ ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਖੂਬੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਿਸਾਨ ਉੱਜ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਪੌਣ ਉੱਚੀ ਕਰਕੇ ਤੁਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਧੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵੇਲੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁੜਮਾਂ ਅੱਗੇ ਝੁਕਣਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਧੀ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਤ੍ਰਹਿਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਡਾ. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਚੰਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ :

“ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਧੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਮੋਹ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਬਲਕਿ ਇਹ ਮੋਹ ਹੀ ਧੀ ਦੀ ਨਿਹੱਦ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਬਣਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧੀ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਘਰ ਭਾਵ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਮੁਸੀਬਤ ਨਾ ਝੱਲਣੀ ਪਵੇ। ਧੀ ਦੇ ਸੁੱਖ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਮਾਂ-ਪਿਓ, ਭਰਾ, ਜਵਾਈਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਆਦਰ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਜੱਟ ਤਾਂ ਜਵਾਈ ਅੱਗੇ ਹੀ ਝੁਕਦੇ ਬਸ।”²⁹

ਅਣਖੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਚਾਹੇ ਨਿਗੂਣੀ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਹਾਲਾਤ ਵੱਸ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਔਰਤ ਅਬਲਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਬਲਾ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਹੋਏ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਵੀ ਜਾਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਸਤੂ-ਸਥਿਤੀ ਪਰਤਾਪੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਪਰਤਾਪੀ ਇਸ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਧਰਮਦਾਸ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

“ਧਰਮਦਾਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ, ਜਿਵੇਂ ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਰਾ ਜ਼ਹਿਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਤਾਕਤ ਭਰਨ ਲੱਗੀ। ਉਹਨੂੰ ਲਗਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੇ ਪਿੰਡੇ ਦੀ ਜੂਠ ਧੋਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਕੋਈ ਸੁੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਅਹਿਸਾਸ ਉਹਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।”³⁰

ਜਿੱਥੇ ਪਰਤਾਪੀ ਇਕ ਦਲੇਰ ਪਾਤਰ ਵਜੋਂ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਗੱਜਣ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਵੱਸ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਗੱਜਣ ਦਾ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ, ਆਪਣੇ ਇਕ ਪੁੱਤ ਦੇ ਗਵਾ ਲੈਣ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧੀ ਸੁਰ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਉਂਦੀ।

‘ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਢਾਬ’ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਦੁੱਲੇ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰੋ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਉਮਰ ਪੱਖੋਂ ਅਸਾਵਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰੋ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮਤਰੇਏ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਨਜਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਿਵਰਜਿਤ ਰਿਸ਼ਤੇ ਲਈ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ। ਸਰਦਾਰੋ ਮੈਂਗਲ ਨਾਂ ਦੇ ਜੱਟ ਨਾਲ ਉਧਲਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਲੋੜ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਸੰਭਵ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹਾਣ-ਪ੍ਰਵਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਰਦਾਰੋ ਨੇ ਹਾਣ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਲਈ ਸਾਮੰਤੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਵਿਦਰੋਹ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਇਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਔਰਤ ਜਾਤੀ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਗੁਲਾਮ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਾਮੰਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਾਰਨ ਉਸਨੇ ਅਨਿਆਂ ਭੋਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦਾਬੇ ਹੇਠ ਪੀੜਤ ਪਿਰ ਅਤੇ ਧੱਕੇ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਢਾਬ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ, ਉਲਝਣਾਂ ਅਤੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਦੀਆਂ ਅਤ੍ਰਿਪਤ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਸਮਾਜ 'ਚ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਰੁਤਬਾ ਦਿਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਮੱਘੇ, ਮੀਤੋ ਅਤੇ ਰੂਪੋ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਨਪਸੰਦ ਸਾਥੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ।

ਗੁਰਦਿਆਲ ਕੌਰ, ਜੀਤੋ ਅਤੇ ਦਿਆਲੋ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੋਡੇ ਟੇਕਦਿਆਂ ਦੁੱਖ ਝੱਲਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਮਾਨਸਿਕ-ਸਰੀਰਕ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਝੱਲਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਕੌਰ ਤਾਂ ਇਸ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਨਾ ਝੱਲਦੀ ਰੋਗੀ ਹੋ ਕੇ ਮਰ ਗਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਰਦਾਰੋ ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਤੀਜੀ ਪਤਨੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ 'ਚ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰੋ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਉਸਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੇ ਕੁੜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਦੁੱਲਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਨੂੰਹਾਂ-ਪੁੱਤ ਉਸ ਨਾਲ ਠੀਕ ਵਰਤਾਓ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

“ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰਦਾਰੋ ਸਿਰਫ਼ ਵੀਹ-ਬਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਦੁੱਲਾ ਉਹਨੂੰ ਖੰਡ-ਖੇਡਣੇ ਵਾਂਗ ਸਾਂਭ-ਸਾਂਭ ਰੱਖਦਾ। ਨੂੰਹਾਂ ਹੱਸਦੀਆਂ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਸਰਦਾਰੋ ਵੱਡੀ ਨੂੰਹ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸੀ। ਨੂੰਹਾਂ ਝੋਰਾ ਕਰਦੀਆਂ, ‘ਬੁੱਢੇ ਦੀ ਅਕਲ ’ਤੇ ਪੜਦਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ ਇਹਨੂੰ ਏਸ ਉਮਰ ’ਚ ਨਵੀਂ ਤੀਜੀ ਘਰ ਲਿਆ ਕੇ ਬਿਠਾਉਣ ਦੀ?’ ਸ਼ਰਮ ਲਾਹ’ਤੀ ਧੋਲ-ਦਾੜੀਏ ਨੇ।”³¹

ਦੁੱਲੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਦੋ-ਦੋ ਊਠ ਦੇ ਕੇ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਦਾਰੋ ਨੇ ਤੀਜੇ ਮੁੰਡੇ ਖੁੱਡੇ ਨਾਲ ਯਾਰੀ ਪਾ ਲਈ ਪਰ ਦੁੱਲੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ’ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਛੋਟਿਆਂ ਖੁੱਡੇ ਤੇ ਚੰਨੂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਖੱਡੂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਹਰ ਤੋਰ ਕੇ ਚੰਨੂ ਤੇ ਉਹਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਗਾਨੀ ਨੂੰ ਘਰ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਸਰਦਾਰੋ ਨੇ ਮੈਂਗਲ ਨਾਲ ਯਾਰੀ ਪਾ ਲਈ ਪਰ ਰੋਜ਼-ਰੋਜ਼ ਚੋਰੀ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਅੱਕ ਉਸਨੇ ਮੈਂਗਲ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੋਚਣ ਲਈ ਕਿਹਾ :

“...ਇਕ ਦਿਨ ਸਰਦਾਰੋ ਬੋਲੀ, “ਇਹ ਨਿੱਤ ਦਾ ਕੁੱਤ-ਖਾਨਾ ਮੁਕਾਅ ਕਿਉਂ ਨੀ ਦਿੰਦਾ, ਮੈਂਗਲਾ?”

“ਕਿਸੇ ਮੁੱਕੂ ਇਹ?”

“ਮੈਨੂੰ ਲੈ ਚੱਲ ਕਿਧਰੇ। ਕਿਤੇ ਵੀ ਲੈ ਜਾ। ਮੈਨੂੰ ਏਸ ਬੁੜ੍ਹੇ ਦੀ ਕੈਦ ’ਚੋਂ ਛੁਡਾ ਦੇ। ਆਪਾਂ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰ ਲਾਂਗੇ। ਰੋਟੀ ਖਾਈ ਜਾਮਾਂਗੇ। ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਬਾਂਦੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹੂੰਗੀ।”

“ਅੱਛਾ! ਇਹ ਗੱਲ ਐ?” ਮੈਂਗਲ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ।³²

ਫਿਰ ਉਹ ਸਰਦਾਰੋ ਨਾਲ ਬਹਿਲ ਪਿੰਡ ਰਹਿਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਜੱਸੀ ਇਕ ਪੁੱਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਿੱਛੋਂ ਬਿਜਲੀ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰੋ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਮੈਂਗਲ ਫੇਰ ਪਿੰਡ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੱਸੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇੱਥੇ ਹੀ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦਾ ਚੇਲਾ ਰਾਮਦਾਸ ਡੇਰੇ ਦਾ ਮੁਖੀਆ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਉਸਦੇ ਡੇਰੇ ’ਚ ਸੁੱਖ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਣ ਆਉਂਦੇ ਮੱਘੇ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੁੱਖ ਮੱਘੇ ਨੂੰ ਗਰਭਵਤੀ ਕਰ ਆਪ ਭੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੱਘੇ ਦੀ ਮਾਂ ਰਾਮਦਾਸ ਕੋਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਰਾਮਦਾਸ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਸ਼ਿਆਮ ਛੋਜੀ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਮੱਘੇ ਇਕ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਸੁੱਖ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਿਆਮ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਪਿੰਡ ’ਚ ਹੀ ਕਿਰਪਾਲ ਨਾਲ ਵੀ ਉਹ ਸੁਖਾ ਸਮਝ ਕੇ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

“ਬੇਰੀ, ਇਹ ਉਹ ਬੇਰੀ ਸੀ। ਧਰਤੀ, ਉਹੀ ਧਰਤੀ ਸੀ। ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਢਾਬ ਵਾਲੀ। ਕਿਰਪਾਲ, ਉਹੀ ਸੁੱਖ ਹੁੰਦਾ, ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਢਾਬ ਵਾਲਾ। ਪਲਾਂ-ਛਿਣਾਂ ਲਈ ਉਹੀ ਸੰਸਾਰ ਹੁੰਦਾ। ਪਲਾਂ-ਛਿਣਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਫੇਰ ਉਹੀ ਮਨਜੀਤ ਕੁਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ, ਹਮੀਰਗੜ੍ਹ ਪਿੰਡ ਦੀ ਨੂੰਹ। ਸ਼ਿਆਮੇ ਹੋਲਦਾਰ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ।”³³

ਅਣਖੀ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸਾਨੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਜਿਨਸ ਵਾਂਗ ਸਮਝ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਢਾਬ’ ਨਾਵਲ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ‘ਜੱਸੀ ਸਰਪੰਚ’ ਵਿੱਚ ਰੂਪੇ ਦੇ ਹੁਸਨ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

“ਉਂ ਤਾਂ ਜਾਰ ਸਪੋਲੀਆ ਐ, ਘੋਗੇ ਦੀ ਤੀਮੀਂ, ਹੱਥਾਂ ‘ਚੋਂ ਤਿਲਕ-ਤਿਲਕ ਜਾਂਦੀ ਹੋਊ, ਤੁਰਦੀ ਦੇਖੀ ਐ ਕਦੇ ਪੱਥਾਂ ‘ਤੇ ਈ ਤੁਰਦੀ ਐ। ਅੱਡੀ ਨੂੰ ਉਹ ਲਾਉਂਦੀ ਧਰਤੀ ‘ਤੇ।”

“ਤੂੰ ਚੰਗ-ਢੰਗ ਦੇਖਣੇ ਐ, ਦੇਖ ਲੈ।”

“ਨਾ, ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਕਾਹਨੂੰ।”

“ਫੇਰ ਦੇਖ ਲੀਂ, ਸਰਵਣ ਤੇ ਚੰਦ ਆਲੀ ਹੋਊ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਵੀ। ਇਕ ਤਾਂ ਉਂ ਜਾਨ ਗਵਾ ਬੈਠਾ, ਕੁੱਤੀ ਰੰਨ ਪਿੱਛੇ, ਦੂਜੇ ਉਮਰ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ‘ਚ ਬੀਤ ਜੂ। ਕੀ ਸੁਆਦ ਆਇਆ।”³⁴

ਅਣਖੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾ ਪਿੱਛੇ ਔਰਤ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਕਿਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਇਸ ਮਾੜੀ ਦਸ਼ਾ ਲਈ ਸਾਰਾ ਸਮਾਜ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ।

ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਦੁਹਾਜੂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁੜੀ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਆਰਥਿਕ ਦਸ਼ਾ ਚਾਹੇ ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾ ਤਾਂ ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ‘ਤੇ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ‘ਤੇ। ਸਰਦਾਰੋ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸਰਦਾਰੋ ਦੇ ਮਾਪੇ ਦੁੱਲੇ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਰਦਾਰੋ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਦੀ ਚੀਸ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦੇ ਹੀ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਦੁੱਲੇ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੋਂ ਇਸ ਟੀਸ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ :

“ਕੁੱਤੀ ਹਰਾਮਜ਼ਾਦੀ। ਕਿੱਧਰ ਨਿਗਾਅ ਐ ਤੇਰੀ?”

“ਨਿਗਾਅ ਤੇਰੇ ਕੰਨੀ ਐ, ਜਿਹੜਾ ਸਹੇੜ ਤਾ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ, ਹੋਰ ਕਿੱਧਰ ਐ ਨਿਗਾਹ ਮੇਰੀ।”³⁵

ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਦਾ ਦਰਦ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਕੇਵਲ ਕਾਮ-ਵਾਸਨਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਨ ਸਮਝ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਔਰਤ ਦੀ ਸ੍ਵੈ-ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਅਨੈਤਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਕੁਚੱਕਰ ਚੱਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਸਰੀਰਕ ਭੁੱਖ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਤਮੰਨਾ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਮਰਦ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਚਾਹੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਾਜ ਇਸਨੂੰ ਉੱਕਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਹਾਣ ਮੇਲ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੀ ਨਿਭਦਾ ਹੈ। ਸਰਦਾਰੋ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜਦ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਦੁੱਲਾ ਵੀਹ-ਬਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਸਰਦਾਰੋ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਬੁਰਾ ਮਨਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਾਰੀ ਰਹਿਣਾ ਇਸੇ ਯੁੱਗ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਮੰਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਵਿਹੁਣੀ ਔਰਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਰਦ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਉਸੇ ਸਹਾਰੇ ਕੱਟਦੀ ਹੈ।

‘ਬਸ ਹੋਰ ਨਹੀਂ’ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਨੇ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਅਤੇ ਜੰਗੀਰੂ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਮੱਧਵਰਗੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਜੰਮੀ-ਪਲੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ, ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਉਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਮਾਪਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵਿਆਹ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ 'ਤੇ ਉਹ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਸੰਦਲੀ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਲੈਂਦੀ। ਆਖਦੀ, “ਕੋਈ ਪਸ਼ੂ ਆ, ਬਈ ਜੀਹਨੂੰ ਮਰਜ਼ੀ ਮੇਰਾ ਚੱਸਾ ਫੜਾ ਦਿਓਗੇ? ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਘਰੋਂ ਕੱਢਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਕੋਈ ਵੀ ਮੁੰਡਾ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਬੋਪ ਦਿਓਗੇ।”³⁶

ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਉਸਦੀ ਨੇੜਤਾ ਰਮਿੰਦਰਪਾਲ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਨੇੜਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਦਲੀ ਰਮਿੰਦਰਪਾਲ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਨੇੜਤਾ ਨੂੰ ਉਹ ਪਿਆਰ ਸਮਝ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਅਖੀਰ ਸੰਦਲੀ ਦੁਆਰਾ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਹ ਆਤਮਹੱਤਿਆ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਸੰਦਲੀ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਚੁਣਨ ਦੀ ਉਸਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਘਰਦਿਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਖੋਂ ਬੌਣੇ ਰਮੇਸ਼ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਦਲੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਦਲੀ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰਦਿਆਂ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਨ 'ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਮੁੜ ਰਮੇਸ਼ ਕੋਲ ਜਾਣ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਸੰਦਲੀ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਤੇ ਭਰਪੂਰ ਜੀਵਨ ਜਿਓਣ ਲਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ 'ਚ ਹਰਦੇਵ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਪਤਨੀ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਸੰਦਲੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚਲਾ ਸੰਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਜੋ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਖੋਂ ਸੰਦਲੀ ਦਾ ਹਾਣੀ ਹੈ। ਉਹ ਹਰਦੇਵ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਲੜਕੇ ਵਿਵੇਕ, ਹਰਦੇਵ ਦੀ ਬੱਚੀ ਗੌਰੀ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਬੱਚੀ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰਦੇਵ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਲਤ ਨਾ ਛੱਡ ਸਕਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਤਮਘਾਤ ਵਰਗੀ ਮੌਤ ਮਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਦਲੀ ਟੁੱਟ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਬਿਖਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ।

“ਰੰਡੇਪੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਔਰਤ ਅੰਦਰੋਂ ਵੀ ਮਰ-ਮੁੱਕ ਜਾਵੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਸੰਦਲੀ ਦੀ ਸੋਚ ਨੇ ਮੋੜਾ ਖਾਧਾ। ਮਾਲੀ ਨਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕੀ ਫੁੱਲ ਖਿੜਨਾ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਮੌਸਮਾਂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਰੋਕ ਸਕਿਆ ਹੈ? ਉਹੀ ਮੌਸਮ ਹਰ ਸਾਲ ਮੁੜ ਕੇ ਫੇਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਜ਼ਰ ਚੁੱਕੇ ਮੌਸਮ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਰੋਵਾਂ ਮੈਂ?”³⁷

ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਵਦੇਵ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਦਲੀ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਏ। ਸ਼ਿਵਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੰਦਲੀ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਲੋੜ ਤਾਂ ਹੈ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਭੋਗਣਾ ਤੇ ਮਾਨਣਾ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਪਤਨੀ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।

“ਸੰਦਲੀ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਈ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਦੇਖੋ, ਸ਼ਿਵਦੇਵ ਸਿੰਘ। ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧ ਅਚਾਨਕ ਬਣੇ। ਬੜੀ ਸੋਹਣੀ ਨਿਭ ਰਹੀ ਐ ਆਪਣੀ। ਏਵੇਂ ਈ ਨਿਭਦੀ ਰਹੂਗੀ। ਇਹਨਾਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਕਦੇ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਆਉਂਗੀ। ਥੋੜੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੋ। ਮੈਂ ਬਬੇਰਾ ਦੁੱਖ ਦੇਖਿਆ। ਇਕ ਨਾਲ ਤਲਾਕ ਹੋਇਐ, ਦੂਜਾ ਕੋਲ ਨੀ ਰਹਿਆ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੀਜਾ ਨੀ ਕਰਨਾਂ। ਬਸ ਹੋਰ ਨਹੀਂ।”³⁸

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਦਲੀ ਇਕ ਆਧੁਨਿਕ ਔਰਤ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਲੈਣੇ ਜਾਣਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਖੋਂ ਮਰਦ ਦੀ ਮੋਹਤਾਜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

3. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ (1933-)

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਇਕ ਮੀਲ-ਪੱਥਰ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਕੋਟੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਹੋਂਦ ਪੁੰਜੀਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਵਿਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰਹੱਸਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਦਕਾ ਹੋਈ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ਤੇ-ਨਾਤੇ, ਉਪ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ 'ਚ ਨਿਭਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ-ਰਸਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਪਰੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲ ਹਨ - ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ (1964), ਅਣਹੋਏ (1966), ਰੇਤੇ ਦੀ ਇਕ ਮੁੱਠੀ (1968), ਕੁਵੇਲਾ (1969), ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ (1972), ਆਥਣ-ਉੱਗਣ (1974), ਅੰਨ੍ਹੇ ਘੋੜੇ ਦਾ ਦਾਨ (1991) ਅਤੇ ਆਹਣ (2008)।

‘ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ’, ‘ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ’ ਅਤੇ ‘ਪਰਸਾ’ ਨਾਵਲਾਂ ’ਤੇ ਅਸੀਂ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ।

‘ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ’ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰਲੀ ਔਰਤ ਦੀ ਯਥਾਰਥਕ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗ਼ੈਰ ਮਰਦ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਗ਼ਲਤੀ ਜੇ ਭਾਨੀ ਵਰਗੀ ਔਰਤ ਕਰ ਵੀ ਬੈਠਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿੱਕੇ ਵਰਗਾ ਪਤੀ ਕੁੱਟ-ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ’ਚ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਔਰਤ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਮਾਣ-ਮਰਿਆਦਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਧੀ ਅਤੇ ਨੂੰਹ ਦਾ ਸਾਊਪੁਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਭਾਨੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਜਗਸੀਰ ਤੋਂ ਹੀਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਗਸੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵੰਗਾਰਦਿਆਂ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਜੇ ਹੈ ਕੋਈ ਕਣੀ ਤਾਂ ਸਿੱਧੀ ਅੱਖੀਂ ਮੱਥੇ ਲੱਗਿਆ ਕਰ, ਐਂ ਡਰ ਕੇ ਨੀਂ ਪੁੱਗਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।... ਚੰਦਰਿਆ ਜਿੰਨਾ ਰੱਬ ਨੇ ਰੂਪ ਦਿੱਤੇ, ਜੇ ਓਨਾ ਮਰਦਾਉਪੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ। ਪੱਟ ਵੇਖ ਲਹਿ ਜਾਣੇ ਦੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਖਰਾਦ ਕੇ ਬਣਾਏ ਹੁੰਦੇ ਐ। ਜੀਅ ਕਰਦੈ ਖਰਬੂਜੇ ਆਂਗੂੰ ਦੰਦੀਆਂ ਵੱਢ-ਵੱਢ ਕੇ ਖਾ ਲਾਂ।”³⁹

ਭਾਨੀ ਦਾ ਜਗਸੀਰ ਵੱਲ ਝੁਕਾਅ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਵਿੱਚ ਹਾਣ ਦੀ ਕਮੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਭਾਨੀ ਇਸ ਵਲਗਣ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਤੋੜ ਨਹੀਂ ਸਕੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਦਬਾ ਕੇ ਮੜ੍ਹੀ ਤੇ ਦੀਵਾ ਜਗਾ ਕੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਨੰਦੀ ਵਰਗੀ ਔਰਤ ਸਮਾਜਿਕ ਵਲਗਣਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਜਿਊਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਸੰਤਾਪ ਉਸਦੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਭੁਗਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਆਹੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਭਾਵੁਕ-ਸਾਂਝ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਚੋਗਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤੀ ਦੀ ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਸਾਂਝ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਨੰਦੀ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਠਹਿਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਤਾਂ ਤੁਰ ਗਿਆ ਹੁਣ ਉਹ ਆਪ ਇਕੱਲੀ ਤੜਪਣ ਲਈ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਪਤੀ ਦੀ ਮੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਟਕੋਰ ਲਾਓਣੇ ਬਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

“ਲੈ ਜੋ ਨਿਭਗੀ ਸੋ ਭਲੀ, ਹੁਣ ਹੋਰ ਮੈਥੋਂ ਆਸ ਨਾ ਰੱਖੀਂ। ਅਗਲੀ ਫ਼ਸਲ ਨੂੰ ਜੇ ਮੰਨਤਾ ਕਰੋਣ ਵਾਲੀ ਲਿਆਏਂਗਾ ਤਾਂ ਖ਼ਬਰਨੀ ਡਿਗਦੀ-ਢਹਿੰਦੀ ਮੈਂ ਵੀ ਆ ਜੂੰ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਰੱਬ ਰਾਜ਼ੀ। ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਨੀ ਮੈਥੋਂ ਕੱਟੀਦਾ... ਹੋਰ ਕੁਸ਼ ਕਰਨ ਜੋਗੀ ਨੀਂ ਤਾਂ ਆਵਦੇ ਕੋਲ ਈ ਸੱਦ ਲੈ, ਦਿਨ-ਰਾਤ ਐਂ ਦੇਖ-ਦੇਖ ਕਲਪਾ ਤਾਂ ਨਾ...”⁴⁰

ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਇਹ ਵਡੱਤਣ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਪਤੀ ਦੇ ਸਾਥ 'ਚ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨੰਦੀ ਇਕ ਸੁਸ਼ੀਲ ਪਤਨੀ ਤੇ ਪਿਆਰੀ ਮਾਂ ਹੈ। ਉਹ ਮਰਦੇ ਦਮ ਤੱਕ ਪਤੀ ਦਾ ਵੰਸ਼ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਚਿੰਤਤ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਾਥ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਦੀਵਾ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਔਰਤ, ਮਰਦ ਨੂੰ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੇ ਸਾਈਂ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਚਿਤਵਦੀ ਹੈ।

‘ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ’ ਨਾਵਲ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਅਸਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਮੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਮੁੱਲਾਂ ਕਾਰਨ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਈ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਦੁਖਾਂਤਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਉਲੀਕਦਿਆਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਵੇਚੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਨੂੰ ਦਾਨੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਚਿਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

‘ਦਾਨੀ’ ਅਤੇ ‘ਹਰਕੁਰ’ ਵਰਗੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਇਸ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀਆਂ ਭਾਗੀ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰਕੁਰ ਘਰ ਦੇ ਝਗੜਿਆਂ 'ਚ ਪਿਸਦੀ ਹੈ। ਦਾਨੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੈ-ਮਾਣ ਤੇ ਅਣਖ ਨਾਲ ਜਿਊਣਾ ਅਤੇ ਲੰਬੀ ਸੋਚ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਤਣਾਓ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਦਾਨੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਭਰੀ ਬਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਮਰਜ਼ੀ ਨਹੀਂ। ਰੁਲਦੂ ਨਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ ਜਦੋਂ ਮੋਦਨ ਲਈ ਦਾਨੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੋੜਨ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਤੇ ਪਿੱਛਲਝਾਤ ਪੁਵਾਉਂਦਾ ਆਖਦਾ ਹੈ :

“ਉਹਦੀ ਉਮਰ ਤਾਂ ਹੋਊਗੀ ਤੀਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ। ਇਕ ਨਿਆਣਾ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਮੁੰਡਾ ਗੋਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮਾਲਕ, ਸਰੀਕਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਤਾਂ।”⁴¹

ਰੁਲਦੂ ਮੋਦਨ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਦਾਨੀ ਨਾਲ ਕਰਨ 'ਚ ਕਾਮਯਾਬ ਤਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਾਨੀ ਦੇ ਪੇਕਿਆਂ ਦੇ ਲਾਲਚੀ ਸੁਭਾਅ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਕੁੜੀ ਦੀ ਬਜਾਇ ਉਸਦੀ ਵਸਤ ਵਾਂਗ ਕੀਮਤ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਮੋਦਨ ਦੇ ਦਾਗੀਪੁਣੇ ਨੂੰ ਪੁਣਦੇ ਹਨ ਪਰ ਰੁਲਦੂ ਦੁਆਰਾ ਪੈਸੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ 'ਤੇ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਤੁਸੀਂ ਮੂੰਹੋਂ ਮੰਗੋ ਸਈ ਕੀ ਮੰਗਦੇ ਓ। ਪਹਿਲਾਂ ਗੱਲ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਤੁਰੀ ਤੇ ਡੂਢ ਮਹੀਨਾ ਜਾਬੜਾਂ ਦਾ ਭੇੜ ਕਰ ਕਰਾ ਕੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ 'ਤੇ ਲਿਆਂਦੀ। ਤੂੰ ਸਿਆਣੈ... ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਚੀਜ਼ ਵੀ ਕੀ ਐ?”⁴²

ਪਰ ਮੋਦਨ ਦੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਵੀ ਦਾਨੀ ਦੁਆਰਾ ਜੀ ਜਾਨ ਨਾਲ ਘਰ ਸਾਂਭਣ 'ਤੇ ਵੀ ਹਰਕੁਰ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਚਹੁੰ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਪਿੱਛਲਗ ਮੁੰਡਾ ਵਿਹੁ ਵਰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

“ਖ਼ਬਰੈ ਕੀ ਮੰਦਾ ਲਖਾ ਕੇ ਆਈ ਐਂ, ਮੇਰੇ ਤੇ ਕੋਈ ਅਤਬਾਰ ਈ ਨੀਂ ਕਰਦਾ... ਡੂਢ ਵਰ੍ਹਾ ਪੇਕੀਂ ਭਰਜਾਈ ਨੇ ਫੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਡਾਰਾਂ ਬਣਾ-ਬਣਾ, ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ 'ਚ ਖੱਜਲ ਕਰੀ ਰੱਖਿਆ - ਅਕੇ, 'ਇਹ ਤਾਂ ਫਲਾਣੇ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਕੇ ਜਾਊਗੀ, ਇਹ ਧਿਮਕੇ ਦੇ ਵਸੂਗੀ। ਮੁੜ ਕੇ ਸਹੁਰੀਂ ਜਾ ਕੇ ਜੇਠ ਨੂੰ ਕਰੂਗੀ।' ਏਥੇ ਹੁਣ ਬੇਬੇ ਜੀ ਓਹੀ ਕਰਨ ਲਗ ਪੀ।”⁴³

ਮੋਦਨ ਨੂੰ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉਸਦਾ ਅਜਿਹਾ ਵਿਹਾਰ ਚਲਿੱਤਰਬਾਜ਼ ਔਰਤ ਵਰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਉਹ ਛੇਤੀ ਕੀਤਿਆਂ ਉਸ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਸਨੂੰ ਉਦੋਂ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਜਦੋਂ ਦਾਨੀ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਪਤੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਪਾਸਾ ਵੱਟਦੀ। ਉਹਦੇ ਸਿਵੇ ਨੂੰ ਫਰੋਲ ਕੇ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆ ਵੀ ਕੀ ਜਾਣੈ - ਕਾਹਨੂੰ ਐਵੇਂ... ਦਾਨੀ ਦਾ ਭਰਾ ਵਰਿਆਮ ਦੂਜੀ ਉਮੀਦਵਾਰੀ ਸਮੇਂ ਦਾਨੀ ਨੂੰ ਲੈਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਦਾਨੀ ਉਸ ਨਾਲ ਚਲੀ ਤਾਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮੁੜ ਕਦੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਬਹੁੜਦੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਰੁਲਦੂ ਚੌਰੀਓਂ ਉਹਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ :

“ਗੱਲ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਨਿਕਲੀ ਕਿ ਦਾਨੀ ਦੇ ਪੇਕਿਆਂ ਨੇ ਦੋ-ਹਜ਼ਾਰ ਲੈ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਨਿਆਣਾ ਹੋਣੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਈ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।”⁴⁴

ਦਾਨੀ ਜਦੋਂ ਮੋਦਨ ਦੇ ਬਿਮਾਰ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਹ ਤਿਆਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਰੁਲਦੂ ਵੀ ਹੌਂਕਾ ਭਰਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ‘ਇਹ ਤਾਂ ਦਾਨ ਕੁਰੇ ਤੈਨੂੰ ਈ ਉਡੀਕਦਾ ਸੀ ਐਨੇ ਦਿਨਾਂ ਦਾ’

ਮੋਦਨ ਦੇ ਮਰਨ 'ਤੇ ਦਾਨੀ ਦੀ ਦੁਖਾਂਤਕ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਰੋ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਰੁਲਦੂ ਦੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਕਿੱਥੇ ਜਾਵੇਂਗੀ ਦਾਨੀ ਆਖਦੀ ਹੈ।

“ਵਾ 'ਚ ਉੱਡੇ ਭੱਥੂ ਦਾ ਵੀ ਜੀ, ਕੋਈ ਟਕਾਣਾ ਹੁੰਦੇ।...”⁴⁵

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾਨੀ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਅਰਧ-ਜਾਗੀਰਵਾਦੀ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ 'ਚ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਬੇਪਤੀ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਇਕ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

‘ਪਰਸਾ’ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਜੀਵਾਦੀ ਦੌਰ ਦੀਆਂ ਬਦਲ ਰਹੀਆਂ ਪਰੰਪਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਪੱਖ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਰਹੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਔਰਤ ਚਾਹੇ ਆਪ ਬਾਂਝ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਨਪੁੰਸਕ ਦੋਹਾਂ ਹੀ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁੱਖ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਭੋਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮੁਖਤਿਆਰ ਕੌਰ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਹੇੜੇ ਨਪੁੰਸਕ ਪਤੀ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ। ਉਹ ਇਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਕਾਰਨ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਪੈਸਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕੁਝ ਫੈਸਲੇ ਇਸ ਆੜ 'ਚ ਖੁਦ ਵੀ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਵਾਰਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਵਾਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹੀ ਉਹ ਪਰਸੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਪੁੱਤ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਔਲਾਦ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਭੁੱਖ ਹੈ। ਔਲਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹੀ ਉਹ ਸਾਧਾਂ-ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਔਲਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਮਾਨਵੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਵੀ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਹ ਅਮਾਨਵੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਵੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਮਾਜ ਵੀ ਉਸਦਾ ਇਸ ਓਹਲੇ 'ਚ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਜਦੋਂ ਚੰਗੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਮਾਲਕ ਮੁਖਤਿਆਰ ਕੌਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਘੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਔਲਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਹਰਿਦੁਆਰ ਗੰਗਾ ਨਦੀ 'ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਆਏ ਪਰਸੇ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ :

“ਪਰਸਾ ਜਿਵੇਂ ਸੁੰਨ ਹੋ ਗਿਆ।... ਫੇਰ ਅਗਾਂਹ ਵਧ ਕੇ, ਉਹਦੀ ਨਰੋਈ ਥੀਮ ਵਰਗੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਭਰਵੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੱਟਦੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ, ‘ਏਸ ਚੰਦਰੀ ਦੇਹ ਨੇ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰਈ ਲੂਹ ਤਾ ਪੰਡਤ ਜੀ। ਮਨ ਉੱ-ਈ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ... ਮਾਛੀ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇ ਦਿਓ।... ਇਹੋ ਬੇਨਤੀ ਐ।’ ...ਤੇ ਅਗਲੇ ਪਲ ਜਦੋਂ ਉਹਨੇ ਮੁਖਤਿਆਰੋ ਦੀ ਭਰਵੀਂ ਦੇਹ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤਪੋਸ਼ 'ਤੇ ਪਟਕਾ ਕੇ ਸੁੱਟਿਆ ਤਾਂ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਅੰਗ ਬੱਜਰ ਸਮਾਨ ਹੋ ਗਏ ਜਾਪੇ।”⁴⁶

ਉਹ ਗੰਗਾ ਵਰਗੀ ਪਵਿੱਤਰ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਮੁਖਤਿਆਰੋ ਵਰਗੀ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

“ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਮੁਖਤਿਆਰੋ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਪੱਕੀ ਪੀਲੂ ਵਾਂਗ ਰਸੀ-ਰਸੀ ਲੱਗੀ। ਇਕ ਅਸਚਰਜ ਖੁਮਾਰੀ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਅਲਸਾਈ, ਸਿੱਧਣ ਸਿੱਧਾ ਲੇਟੀ ਰਹੀ। ਅਰਧ-ਕੁਆਰੀ-ਕਾਇਆ ਤੇ ਤਪਦੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਭਟਕਣ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਜੇਠ-ਹਾੜ ਦੀਆਂ ਧੁੱਪਾਂ ਦੀ ਸਾੜੀ ਧਰਤੀ, ਸੌਣ ਦੇ ਭਰਵੇਂ ਮੀਂਹ ਨਾਲ ਸੀਤਲ ਹੋ ਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਨਿੱਖਰੇ ਆਕਾਸ਼ ਹੇਠ ਆਨੰਦ ਵਿਭੋਰ ਹੋ ਕੇ ਲੇਟੀ ਹੋਵੇ।”⁴⁷

ਉਹ ਮੁਖਤਿਆਰੋ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਂਭਦਾ ਹੋਇਆ ਸਵਿੱਤਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

“ਪਰਸੇ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਹੱਥਾਂ ਉੱਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾਇਆ... ਪਰ ਬਿੰਦ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਮੁੜ ਸਵਿੱਤਰੀ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਧਾ ਖੜੋ ਕੇ ਖੰਘੂਰਾ ਮਾਰਦਿਆਂ, ਸੁਭਾਵਿਕ ਭਰਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, ਇਹ ਤੇਰੀ ਝੋਲੀ ਏਸ ਕਰਕੇ ਪਾਇਆ ਸਵਿੱਤਰੀਏ ਬਈ ਹੁਣ ਇਹਦੀ ਮਾਤਾ ਤੂੰ ਹੀ ਐਂ।... ਤੂੰ ਹੀ ਇਹਨੂੰ ਪਾਲਣੈ ਵਿਆਹੁਣੈ - ਪਾਣੀ ਵਾਰਨੈ, ਇਹ ਘਰ ਹੁਣ ਤੇਰਾ।”⁴⁸

ਸਵਿੱਤਰੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਸੇ ਦੀ ਹੀ ਮੰਗ ਰਹਿ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਵਿਧਵਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਉਸਨੂੰ ਕੋਲ ਨਾ ਰੱਖ ਸਕਿਆ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਮੁਖਤਿਆਰੋ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਵਿੱਤਰੀ ਵੀ ਚੰਗਾ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਦੀ ਚਾਹਤ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਪਰਸੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਵਧਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਿੱਤੀ। ਪਰਸਾ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸਵਿੱਤਰੀ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਹੱਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਇਕ ਪਾਤਰ ਗੰਗੀ ਆਪਣੇ ਹਾਣੀ ਬਸੰਤ ਨਾਲ ਭੱਜ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਬਸੰਤ ਉਸਦੀ ਬਾਂਹ ਨਹੀਂ ਫੜਦਾ। ਗੰਗੀ ਦੀ ਕੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਇਰਾਦਾ ਭਰਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਹਾਣੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਉਸਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਲਏ ਫੈਸਲੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਪਾਪ ਦੀਆਂ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

4. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁੱਸਾ (1953-1998)

ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁੱਸਾ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਬੁਰਕੇ ਵਾਲੇ ਲੁਟੇਰੇ (1977), ਰਾਤ ਦੇ ਰਾਹੀ (1979), ਰੋਹੀ ਬੀਆਬਾਨ (1982), ਅੱਗ ਦਾ ਗੀਤ (1985) ਅਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਦਰਿਆ (1991) ਉਸਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਵਲ ਹਨ। ‘ਬੁਰਕੇ ਵਾਲੇ ਲੁਟੇਰੇ’ ਪਹਿਲਾ ਨਾਵਲ ਹੈ ਜਿਸ ‘ਤੇ ਰੋਮਾਨੀਅਤ ਦਾ ਰੰਗ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ। ‘ਰਾਤ ਦੇ ਰਾਹੀ’ ਵਿੱਚ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਖੜੋਤ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਛੋਟੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਦੇ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਜਿਨਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚਲੇ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਰੋਹੀ ਬੀਆਬਾਨ’ ਵਿੱਚ ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਉਪਰੰਤ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਛੋਟੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਦਰਿਆ’ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ-ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਸਮਗਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾ ਹੈ।

‘ਰਾਤ ਦੇ ਰਾਹੀ’ ਨਾਵਲ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਛੋਟੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹੀਣਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜਿਆ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਕਟ ਹੈ। ਦੀਪੇ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਜੰਮਪਲ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਪੱਖੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੈਲੇ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਕਾਮੁਕ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਹੀ ਉਹ ਕਾਮੇ ਕੇਵਲ ਵੱਲ ਝੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕੁਆਰੇ ਕੇਵਲ ਨਾਲ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਅਣਜੋੜ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਕ ਬੰਧਨ ਸਮਝਦੀ ਹੈ।

“ਕੇਵਲ!” ਦੀਪੋ ਨੇ ਉਸਦੀ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲੱਗੀ ਨੇ ਨਿੱਘ ਮਹਿਸੂਸਦਿਆਂ ਮੋਹ ਭਿੱਜੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਆਖਿਆ, “ਤੇਰੇ ਲਈ ਮੈਂ, ਜਾਨ ਵਾਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਆਂ, ਬਸ ਹਾਣੀਆ। ਹਰ ਦੁੱਖ ਤਸੀਹੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਮਰਦ ਬਣ ਕੇ ਕੱਟੂੰ। ਤੇਰੇ ਬਿਨਾ ਮੈਨੂੰ ਨੇਰਾ ਈ ਨੇਰਾ ਦਿਸਦਾ।”⁴⁹

ਦੀਪੋ ਦੇ ਉਲਟ ਗੁਰਬੰਸੇ ਦਾ ਪਤੀ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਨਰੋਆ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸੱਸ ਗੁਰਬੰਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਨਾਲ ਛਾਉਣੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦੀ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਨੋਹਣੇ ਨਾਲ, ਫਿਰ ਦੇਵਕਿਆਂ ਵਾਲੇ ਭੋਲੀਏ ਸੇਬੇ ਵੱਲ ਝੁਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸਦਾ ਪੂਰੇ ਘਰ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਦੀਪੋ ਆਪਣੇ ਮਨਪਸੰਦ ਮਰਦ ਦੇ ਸਾਥ ਵਿੱਚ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।

“ਮੈਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਆਉਂ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਲੱਗੇ, ਜਿਹੜੇ ਜਾਭਾਂ ਦੇ ਭੇੜ ਕਰਦੇ ਸੀ, ਉਹ ਲਾ ਲੈਣ ਆਵਦਾ ਜ਼ੋਰ, ਬਜਾ ਲੈਣ ਢੋਲ।”⁵⁰

ਭਾਵੇਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਵਸਥਾ ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਪੇਂਡੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੀ ਨੂੰਹ ਧੀ ਉਸੇ ਪਿੰਡ 'ਚ ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਬੈਠੇ। ਇਹ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਪਛਾੜਿਆਪਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਦੀਪੋ ਨੂੰ ਘਰ ਮੋੜਨ ਸਮੇਂ ਕੇਵਲ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ :

“ਜੇ ਇਹ ਆ-ਜੇ, ਮੇਰਾ ਘਰ ਵਸ ਜਾਵੇ... ਫਿਰ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਅੱਗ ਵੀ ਮੱਚੂ... ਦੀਵਾ ਵੀ ਜਗੂ... ਅੰਦਰਲੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੇ ਉਹਦਾ ਆਪਣਾ-ਆਪ ਖੇੜ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਲ ਦੇਹ ਗਿੱਲੀ ਮਿੱਟੀ ਵਾਂਗ ਬਹਿੰਦੀ ਗਈ। “ਲੋਕ ਕੀ ਆਖਣਗੇ? ਪਿੰਡ ਦੀ ਬਹੂ ਛੜੇ ਨੇ ਘਰ ਪਾ-ਲੀ। ਭੈਣ-ਭਰਾ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬੋਲਣੇ ਜਾਣਗੇ... ਸ਼ਰੀਕੇ-ਕਬੀਲੇ ਆਲੇ ਉੱਭਰ ਕੇ ਭਾਮੇ ਕੁਝ ਨਾ ਆਖਣ... ਪਰ ਮਾੜੀ-ਮਾੜੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਮਿਹਣਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾੜਨਗੇ... ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਵੈਰ... ਕੈਲੂ ਭਾਵੇਂ ਕੁਸ਼ ਨਾ ਆਖੇ... ਪਰ ਪਤਿਆਉਰੇ ਲੋਕ ਕਦੋਂ ਜਰਦੇ... ਐ।”⁵¹

ਆਦਮੀ ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਜਿੱਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਖੋਹ ਖਾਂਦਾ ਫਿਰੇ ਪਰ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਔਰਤ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਦਾ ਆਉਣਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ‘ਰਾਤ ਦੇ ਰਾਹੀਂ’ ਵਿੱਚ ਅਲੱਗ ਰਹਿੰਦਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਘਰ ਬਿਗਾਨੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਬੰਤੋ ਨੂੰ ‘ਅੱਚਰਵਾਲੀਆ ਕਾਕਾ’ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਬੰਤੋ ਨਾਲ ਝਗੜ ਪੈਂਦਾ ਹੈ :

“ਮੂੰਹ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਮੈਂ ਬੋਲਾਂ? ਰਿਹਾਵੇ! ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਯਾਰ ਤੂੰ ਹੰਢਾਵੇ! ਤੇ ਕੇਵਲ ਕਚੀਚੀ ਖਾ ਕੇ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਧਾ ਕੇ ਆਇਆ।”⁵²

ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀਆਂ ਸੰਗ ਜੁੜ ਰਹੇ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਬਿਨਾ ਸਰਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਕੇਵਲ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਮਰੋ ਦੇ ਬੱਚਾ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੰਤੋ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਕੇਵਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੀਪੋ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਵਸਾ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁੱਲ ਦੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਘਰੇ ਵਸਾਉਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਥਾਪਿਤ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਮਨ ਜਾਤੀ ਦੀ ਔਰਤ ਉਸਦੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਇੱਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿਵਾ ਸਕਦੀ ਜਿਹੜੀ ਜੱਟੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ।

“ਲੋਕ ਕੀ ਆਖਣਗੇ ਸਾਲਾ ਚਮਿਆਰੀ ਲਿਆਇਐ।”⁵³

ਹਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਦਰਸ਼ਕ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਜਾਂਦੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਹੀ। ‘ਰਾਤ ਦੇ ਰਾਹੀਂ’ ਵਿਚਲੇ ਕੇਵਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹਨ, ਪੇਂਡੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਨੈਤਿਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਘਰਦਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਪੇਂਡੂ ਭਾਈਚਾਰਾ ਕੇਵਲ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵਰਜਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਭ ਦੇ ਜਾਣਦਿਆਂ-ਬੁਝਦਿਆਂ ਵੀ ਦੀਪੋ ਕੇਵਲ ਦੇ ਘਰੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਥਿਤੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਦੀਪੋ ਕੇਵਲ ਦੇ ਘਰੇ ਵਸਣ ਵਾਸਤੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਦਰਸ਼ਕ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਦੂਰ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਮਾਜ ਇਸ ਪਰਾਹਣ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਾਰਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਕੇਵਲ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਉਸਦੀ ਭਤੀਜੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੀਪੋ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

‘ਅੱਗ ਦਾ ਗੀਤ’ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਗੀਰੋ ਜੋ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਉਹ ਦੇਬੂ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪਤਨੀ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤੀ ਔਰਤ ਹੈ। ਦੇਬੂ ਦੇ ਬਾਂਹ ਵੱਢੇ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਨਕਾਰਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਕਾਰਨ ਗੀਰੋ ਉਸ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਦੇਬੂ ਦੇ ਭੂਆ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਧੰਮੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਬੈਠਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਉੱਭਰਵਾਂ ਤੱਥ ਕਾਮ-ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਜੱਟਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੰਮੀ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਕਾਮਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਸੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾਲ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਜੀਵਨ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਲੋੜਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ‘ਅੱਗ ਦਾ ਗੀਤ’ ਦਾ ਦੇਬੂ ਪਹਿਲੀ ਹੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਸੋਹਣੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਛੋਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇਖ-ਪਰਖ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਿਚੋਲੇ ਉੱਪਰ ਹੀ ਯਕੀਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਭਰੀ ਪੰਚਾਇਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦੇਬੂ ‘ਪਿਆਰੇ’ ਨੂੰ ਵਸਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈਚਾਰਾ ਉਸਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵਜੋਂ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਦੇਬੂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਕੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਕ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਘਰ ਵਸਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਔਰਤ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸ਼ਰੀਕੇ ਜਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਆਹ ਦੇਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਦੇਬੂ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਸੋਹਣੀ-ਸੁਨੱਖੀ ਵਹੁਟੀ ਗੀਰੋ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਦਰ ਮਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਬੂ ਭਾਈਚਾਰਕ ਦਬਾਅ ਜਾਂ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਵਸ ਜਾਣ ਦੀ ਸ਼ਰਮ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਦਾ ਹੋਇਆ, ਯਥਾਰਥਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ

ਅਨੁਕੂਲ ਚਲਦਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦਾ ਹੈ। ਦੇਬੂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪਤਨੀ ਗੀਰੋ ਆਪਣੇ ਸੁਹੱਪਣ ਸਦਕਾ ਅਤੇ ਪੇਕੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰਨ ਸਦਕਾ ਸਾਧਾਰਨ ਕੰਮੀ ਔਰਤਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਾੜੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਜਾਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਤਾਂ ਹਰ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕ ਵੇਲੇ-ਕੁਵੇਲੇ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਤਾਂ ਸਫ਼ਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਇੱਕ ਕਿੱਤੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕ ਸਾਂਝੀ ਸੀਰੀ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੱਟ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਆਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹ ਗੋਰੇ ਕੂੜੇ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਵਾਉਣ। ਗੀਰੋ ਇਸ ਲਾਹਣਤ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿੱਚ ਹੈ।

“ਗੋਹਾ-ਕੂੜਾ ਨੀ ਮੈਥੋਂ ਹੂੰਝ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਮਤਰਿਆਲ ਸਿਰ ਪਾ ਕੇ ਹੀ ਜੂਨ ਕਰਨੀ ਐਂ, ਐਦੂੰ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਮਰਿਆ ਹੀ ਚੰਗਾ।”⁵⁴

ਜਦੋਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਮੁਕੰਦ ਕੁਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਪੋਤੀ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਗੀਰੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਾਂਹ ਕਰਦੀ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਨਾ ਬੇਬੇ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਨੀ ਐਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਕਦੇ।”⁵⁵

ਜੱਦੀ ਪੁਸ਼ਤੀ ਕਿੱਤਾ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿੱਤੇ ਨੂੰ ਬਦਲਕੇ ਬੰਦਾ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਨਪੜ੍ਹ ਗੀਰੋ ਇਸ ਸਹਿਜ ਗਿਆਨ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੱਟ-ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਨੂੰ ਨਕਾਰਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜੱਟ ਤੇ ਸੀਰੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਿਸ਼ਤਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੱਟ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਕਿਰਤ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਸੀਰੀ ਬਣਕੇ ਉਸਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਵੀ ਲੋੜ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਕੁਝ ਖਾਸ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਘਰੇ ਜਾਂ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਸੀਰੀ ਨੂੰ ਉਪਜ ਦਾ ਇਕ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹਿੱਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਿੱਸਾ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਧ-ਘੱਟ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤਕੜੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੂੰ ਹਰ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਵੱਧ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਸਰੂਪ ਬਦਲਿਆ ਹੈ। ਕੁੱਸਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮੁੱਢਲੇ ਤਣਾਵਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਉਪਲੱਬਧ ਹਨ।

‘ਅੱਗ ਦਾ ਗੀਤ’ ਵਿੱਚ ਮੁਕੰਦ ਕੁਰ ਅਤੇ ਗੀਰੋ ਦਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

“ਇਹੀ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਿੰਨੀਆ ਬਈ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਹਰਤੇ ਕਰਤੇ ਆ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਨੀ ਐਂ?

ਨਹੀਂ ਮਿਰਚਾਂ 'ਚੋਂ ਹਿੱਸਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨੀ ਹੁੰਦਾ।”

“ਕਿਉਂ ਹਿੱਸਾ ਕਾਹਤੋਂ ਨੀ ਹੁੰਦਾ?” ਗੀਰੋ ਨੇ ਸੂਈ ਚੰਦੇ ਵਿੱਚ ਟੰਗ ਕੇ ਲਾਵੇਦਾਰਨੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ।

“ਮਿਰਚਾਂ ਜੱਟ ਕੋਠੇ 'ਤੇ ਬੀਜਦੇ ਐ।”⁵⁶

‘ਅੱਗ ਦਾ ਗੀਤ’ ਵਿੱਚ ਸੱਤੋ ਦੇ ਮਿੱਠੂ ਅਤੇ ਗੁਰਮੇਲ ਨਾਲ ਵਿਵਰਜਿਤ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾ ਨੂੰ ਨਕਾਰਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਢੇ ਜੈ ਦੇਵ ਪੰਡਿਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਨੌਜਵਾਨ ਸੱਤੋ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਭਾਵੁਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਗੁਰਮੇਲ ਨਾਲ ਤਾਂ ਉਹ ਪਿੰਡੋਂ ਹੀ ਉੱਪਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਇਕ ਅੰਗਰੀਣ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਪਿਓ ਗੁਰਮੇਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਤੋਂ ਉਹ ਸੁਹਜ-ਸੁਆਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿਹੜਾ ਸੱਤੋ ਤੋਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ :

“ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਨੱਕ ਉਸਦੀ (ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਦੀ) ਛਾਤੀ ਕੋਲ ਕਰਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਾਹ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਿਆ। ਇਕ ਬਾਰ ਫਿਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਮੁੜਕੇ ਨਾਲ ਗਿੱਜੀ-ਗਿੱਜੀ ਹਵਾੜ। ‘ਤੂੰ ਨਾਹ-ਨੂਹ ਤਾਂ ਲਿਆ ਕਰ।’”⁵⁷

ਸੱਤੋ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਨੇੜਤਾ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਖੀਰ ਉਹ ਸਦਾ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮੇਲ ਦੇ ਆਪਣੀਆਂ ਤਿੰਨ ਧੀਆਂ, ਪੁੱਤਰ, ਪਤਨੀ, ਮਾਂ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਅਵੱਗਿਆ ਕਰਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਸਦੀਆਂ ਮੂਲ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਦਬਾਅ ਹੈ, ਇਸ ਘਟਨਾ-ਕ੍ਰਮ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਕੁੱਸਾ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਆਭਾਸ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

5. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ (1943-)

ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਸੜਕਨਾਮਾ ਰਚੀ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੜਕਨਾਮਾ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਉਪਲੱਬਧੀਆਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਸਦੇ ਰਚੇ ਨਾਵਲ ਹਨ - ਹੀਰੋਸ਼ੀਮਾ (1977), ਕੱਲਰੀ ਧਰਤੀ (1980), ਸੂਲੀ ਟੰਗੇ ਪਹਿਰ (1986), ਕੱਚੀਆਂ ਕੰਧਾਂ (1991), ਜੀ.ਟੀ. ਰੋਡ (1992), ਲਾਲ ਬੱਤੀ (1998), ਅੰਨਦਾਤਾ (2002), ਪੰਜਵਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ (2005), ਸਤਲੁਜ ਵਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ (2007), ਢਾਹਵਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ (2009)। ਉਸ ਕੋਲ ਪੇਂਡੂ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਤੇ ਕਲਕੱਤੇ ਵਰਗੇ ਮਹਾਂਨਗਰੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਰੂਪ ਤੇ ਕਰੂਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਡਰਾਇਵਰੀ ਦੇ ਕਿੱਤੇ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਵੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਲਾਲ ਬੱਤੀ’ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਵੇਸਵਾਗਿਰੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਚਿੱਤਰ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਸਮਰਾਏਦਾਰੀ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਚਿਹਨਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੇਚਣ ਵਾਲ, ਖਰੀਦਦਾਰ ਅਤੇ ਵਸਤ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਅਧੀਨ ਮੰਡੀ ਨਾਲ ਬੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਗ਼ਰੀਬ ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ

ਕਾਮੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੇਵਕੀ ਮੌਸੀ ਵਰਗੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਝਾਂਸਾ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲੈ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਠਿਆਂ 'ਤੇ ਰਹਿ ਕੇ ਜਿਸਮ ਫਰੋਸ਼ੀ ਦਾ ਧੰਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਕੋਠਿਆਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਮੁਨਾਫ਼ਾਖੋਰੀ, ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਮਦਦ ਅਤੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੇ ਕਾਮ-ਹਾਬੜੇ ਗਾਹਕਾਂ ਦੀ ਜਿਨਸੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵੇਸਵਾਗਿਰੀ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਨਾ-ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਅੰਤ ਵੀ ਇਸੇ ਸੁਰ 'ਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

“ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦਾ ਰਹੇਗਾ।”⁵⁸

ਇਸ ਨਾਵਲ ਰਾਹੀਂ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਪਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਵਾਇਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ 'ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨਜ਼ਰੀਆ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘ੍ਰਿਣਿਤ ਪਾਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾ ਵੇਖਕੇ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਸਵਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ 'ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਕੱਸਦਿਆਂ ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ :

“ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਹੀ ਵੇਸਵਾ-ਬਿਰਤੀ ਹੈ... ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਊ ਪੁਰਸ਼ ਇਹਨਾਂ ਸਰਾਪੀਆਂ ਅਬਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਘ੍ਰਿਣਾ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਦੇਖਦੇ ਹਨ।”⁵⁹

ਇਹ ਨਾਵਲ ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਦੇ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਪਿੱਛੇ ਛਿਪੇ ਕੋਹਲੇ 'ਤੇ ਘਿਨਾਉਣੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਔਰਤਾਂ ਜਾਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਉਸ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਪੇਟ ਦੀ ਭੁੱਖ ਬੁਝਾਉਣ ਬਦਲੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਭੁੱਖ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਕਾਮ ਵਾਸਨਾ 'ਚ ਝੁਲਸ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹ ਨਾਵਲ ਵੇਸਵਾਬ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਉਮਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਜਿਸਮ-ਫਿਰੋਸ਼ੀ ਦੇ ਧੰਦੇ ਕਾਰਨ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਇਹ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਦੇ ਧੰਦੇ ਲਈ ਸਿਰ ਤੋਂ ਛੱਤਾਂ ਵੀ ਖੁੱਸ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਨਾਵਲਕਾਰ ‘ਕੁਵੇਲਾ’ ਆਖਦਾ ਹੈ :

“ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁਵੇਲੇ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਹੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ‘ਲਾਲ ਬੱਤੀ’ ਇਹਨਾਂ ਸਰਾਪੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਕੁਵੇਲੇ ਦਾ ਰੁਦਨ ਹੈ।”⁶⁰

ਇਹ ‘ਕੁਵੇਲਾ’ ਇਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਮਾੜੀ ਤੋਂ ਵੀ ਬਦਤਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੋ ਮੌਤ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜੀ ਹੈ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਸੰਚਾਲਕ ਵੀ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬੀਨਾ ਮਾਸੀ ਵਰਗੀਆਂ ਤੋਂ ਕਮਰੇ ਖਾਲੀ ਕਰਵਾ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਰੁਲਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੀਨਾ ਮਾਸੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਕਰੁਣਾਮਈ ਚਿੱਤਰ ਨਾਵਲ 'ਚੋਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

“ਸਾਰਾ ਜਿਸਮ ਖੁਰਕ-ਖੁਰਕ ਕੇ ਬੀਨਾ ਦੇ ਨਹੁੰ ਦੁਖਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲਹੂ ਵੀ ਸਿੰਮਦਾ ਹੈ... ਉਹ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਕਰਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।”⁶¹

ਕੰਚਨਾ ਵਰਗੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਬੀਨਾ ਮਾਸੀ 'ਚ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਸਭ ਮਰਾਂਗੀਆਂ, ਸਭ ਮਰਾਂਗੀਆਂ... ਬੀਨਾ ਮਾਸੀ ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ, ਕੋਈ ਸੁਸਤੀ ਨਾਲ। ਸਾਡਾ ਸਭਨਾ ਦਾ ਇਹੀ ਅੰਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਤੇਰੇ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੂਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਵਾਂਗੀਆਂ। ਇਹੀ ਵਿਧਾਨ ਹੈ ਇੱਥੇ। ਰੰਡੀ, ਬੁੱਢੀ ਜਾਂ ਰੋਗੀ ਹੋਣ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਮਰ ਜਾਵੇ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਹਰ ਰੰਡੀ ਦਾ ਅੰਤ ਮਾੜਾ ਹੈ।”⁶²

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਵੇਸਵਾਗਿਰੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ/ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤ ਦੀ ਇਕ ਭਿਆਨਕ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਪੇਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਨੇ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਲਾਤਕਾਰ ਨੇ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਨੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨੇ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਸਮਝਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਕ ਜਿਸਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਜਾਂ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਔਰਤਾਂ/ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਕਰੁਣਾਮਈ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਭੱਦਰ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੰਨੇ-ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਲੋਕ ਵੇਸਵਾ ਸਮਾਜ ਬਾਰੇ ਜਿੱਥੇ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਹੱਕ 'ਚ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਉਹੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹਮਬਿਸਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਵੇਸਵਾਗਿਰੀ ਦਾ ਧੰਦਾ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ 'ਤੇ ਇਕ ਕਲੰਕ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਰੁਣਾਮਈ ਸਥਿਤੀ ਉਦੋਂ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸੁੱਖ-ਦੁੱਖ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਵੀ ਦਰਦਨਾਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੋਹ-ਮਮਤਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ 'ਗਾਹਕ' ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

“ਕੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਸਲਮਾ? ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ? ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਆਏਗੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਤਾਂ ਚਲੀ ਗਈ। ਪਰ ਇਹ ਕਸਟਮਰ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਫਿਰ ਵੀ ਆਏਗਾ। ਪੱਕਾ ਕਸਟਮਰ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਜਾਹ ਮੇਰੀ ਧੀ, ਆਪਣਾ ਧੰਦਾ ਬੜਾ ਨਿਰਮੋਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਗਾਹਕ ਆਪਣੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸਮਝ ਲਾ ਸਦਾ ਲਈ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।”⁶³

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਇਆ ਵਰਗੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜੂ ਨੂੰ ਦਵਾਈ ਨਾ ਦਵਾ ਸਕੀ ਅਤੇ ਸਲਮਾ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਅਫਸੋਸ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਪਦਾਰਥਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧੰਦਾ ਆਪਣੀ ਚੁਲ ਜਮਾਈ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਿਸਟਮ ਅਧੀਨ ਚਲਦੀਆਂ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੀ ਮਿਲੀ ਭਗਤ ਹੈ। ਨੇਤਾ, ਪੁਲਸ, ਵਕੀਲ, ਡਾਕਟਰ ਆਦਿ ਸਭ ਦਾ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ ਦੇਸ਼ ਚਲਾਉਣ ਨਾਲੋਂ ਸਰਕਾਰ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਧੰਦਾ ਪੱਕ ਦੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਨਵੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਅਣ-ਵਿਆਹੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਜੰਮੀਆਂ ਔਲਾਦਾਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਜਿਸਮ ਵੇਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦਾ ਨਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜਿੱਥੇ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਔਲਾਦ (ਕੁੜੀਆਂ) ਇਸ ਧੰਦੇ 'ਚ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉੱਥੇ ਮੁੰਡੇ ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਕੁੜੀਆਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਵੀ ਦਲਾਲ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :

“ਦੀਸ਼ੇ ਇਕ ਖ਼ਤ ਕਾਲੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਲਿਖੀਂ।... ਲਿਖਕੇ ਪੁੱਛੀਂ ਹਰਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”⁶²

ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬਾਲ-ਮਨ 'ਤੇ ਦਰਦ ਦੀ ਇਕ ਅਮਿੱਟ ਲੀਕ ਛਪ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਆਧਾਰ ਭੂਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਥਾਂ ਕਲਕੱਤੇ ਵਰਗੇ ਮਹਾਂਨਗਰ ਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇਸ਼ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਵੇਸਵਾਗਿਰੀ ਵਿੱਚ ਪਈਆਂ ਔਰਤਾਂ, ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾਜਾਇਜ਼/ਹਰਾਮੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਹਰ ਕਿੱਤੇ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜੇ ਇਹ ਧੰਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਰੂਪ 'ਚ ਚਲਦਾ ਵਿਖਾਈ ਨਾ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੋਵੇ ਲੁਕਵੇਂ ਰੂਪ 'ਚ ਪੈਰ ਜ਼ਰੂਰ ਪਸਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੌਰਾਨ ਵੇਸਵਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਕਾਮੂਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਇਕ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਪਾਠਕ ਦੇ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਸੁੱਖ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਬਣਨ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਵੇਰਵੇ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਰੁਣਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ 'ਚ ਪੇਸ਼ ਔਰਤ

6. ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ (1919-2005)

ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਭਾਵੇਂ ਕਵਿੱਤਰੀ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਮਿਲੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਸਦੇ ਨਾਵਲ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਨਾਵਲ ਲਿਖਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਨਾਰੀ ਜਗਤ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ, ਉਲਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਨਾਰੀ ਦੇ ਮਨ ਅਤੇ ਜਿਸਮ ਉੱਪਰ ਘਟਿਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲ ਇਹ ਹਨ - ਡਾ. ਦੇਵ (1949), ਪਿੰਜਰ (1950), ਆਲੁਣਾ (1952), ਅਸੂ (1952), ਇਕ ਸਵਾਲ (1955), ਬੁਲਾਵਾ (1960), ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ (1961), ਰੰਗ ਦਾ ਪੱਤਾ (1963), ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ (1963), ਧਰਤੀ ਸਾਗਰ ਤੇ ਸਿੱਪੀਆਂ (1965), ਏਕਤਾ ਤੇ ਏਰੀਅਲ (1969), ਜਲਾਵਤਨ (1970), ਜੇਬ ਕਤਰੇ (1970), ਯਾਤਰੀ (1971), ਪੱਕੀ ਹਵੇਲੀ (1972), ਅੱਕ ਦਾ ਬੂਟਾ (1972), ਅੱਗ ਦੀ ਲਕੀਰ (1974), ਕੱਚੀ ਸੜਕ (1975), ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ (1975), ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ (1976), ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ (1977), ਤੇਰਵਾਂ ਸੂਰਜ (1978), ਉਨੀਜਾਂ ਦਿਨ (1979), ਕੋਰੇ ਕਾਗਜ਼ (1982)।

ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ

ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਭਾਵੇਂ ਸੰਤੁਲਿਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਕਾ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਵਰਨਣ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਔਰਤ ਦੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਬੰਧਨਾਂ 'ਚ ਜਕੜੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਚਿਤਰਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਰਚਨਾ 'ਤੇ ਵੀ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਹਾਣੀ ਤਲਾਸ਼ਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਹੀਂ। ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਵਸੇ ਮਨਪਸੰਦ ਹਾਣੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਸਹਿਤ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਾਡਾ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਅੰਤ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ। ਔਰਤ ਵਿਰੋਧੀ ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਰਨ ਮਰਦ ਦੀ ਹਾਊਸੇਂ ਅਤੇ ਸੱਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਹੁਤੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਮਨ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਕੋਨਿਆਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਇਹ ਅਕੱਟ ਧਾਰਨਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅੜਿੱਕਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਦਾ ਸਰਬਾਂਗੀ ਵਿਕਾਸ ਭੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਅੜਿੱਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਡਾਕਟਰ ਦੇਵ, ਪਿੰਜਰ, ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅਤੇ ਇਕ ਸੀ ਅਨੀਤਾ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ।

‘ਡਾਕਟਰ ਦੇਵ’ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮਮਤਾ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਣਵਿਆਹੀ ਮਾਂ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਦੇਵ ਦੀ ਬਜਾਇ ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਮਾਪੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਜਗਦੀਸ਼ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਗਦੀਸ਼ ਦੀ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਕੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਅਤੀਤ ਬਾਰੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਗਦੀ ਹੈ।

ਮਮਤਾ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਅਣਵਿਆਹੀ ਮਾਂ ਹੈ ਜੋ ਆਮ ਮਾਵਾਂ ਵਰਗੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਹਾਸਿਲ ਨਹੀਂ। ਜਗਦੀਸ਼ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਮਮਤਾ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਮਮਤਾ ਆਪਣੀ ਮਨੋਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਇੰਜ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ :

“ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਇਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹਿਆ, ਮੈਂ ਹੋਰ ਪਤੀ ਚੁਣਾਂ, ਮੈਂ ਹੋਰ ਬੱਚੇ ਜੰਮਾਂ, ਸਮਾਜ ਨੇ ਆਪ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਰਾਹ ਪਾਇਆ ਏ।”⁶⁵

ਮਮਤਾ ਰਾਹੀਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਔਰਤ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਤਨੋ-ਮਨੋ ਅਸਵੀਕਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

‘ਪਿੰਜਰ’ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਤਾਰੇ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਵੀ ਮਨ ਦੇ ਹਾਣੀ ਨਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਉਧਾਲੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਉਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਵੱਲੋਂ ਹੋਈ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਕਾਰਨ ਦੁੱਖਮਈ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ

ਹੈ। ਉਧਾਲੀ ਗਈ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਮੁੜ ਵੱਸਣ ਦੀ ਇਜ਼ਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਰਸ਼ੀਦਾ ਆਪਣੇ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਕੱਢਣ ਲਈ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਦੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੇ ਰਸ਼ੀਦੇ ਦੀ ਭੂਆ ਕੱਢ ਲਿਆਂਦੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਦਾ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਸਜ਼ਾ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਭੁਗਤਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਜਦੋਂ ਪੂਰੇ ਰਸ਼ੀਦੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਉਸਨੂੰ ਘਰ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਬੈਠਦੀ ਹੈ :

“ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਰੱਖਾਂਗੇ। ਕੌਣ ਤੈਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਖੜੇਗਾ? ਤੇਰਾ ਧਰਮ ਗਿਆ, ਤੇਰਾ ਜਨਮ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਜੇ ਬਿਰਕੀਏ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਏਥੇ ਲਹੂ ਦੀ ਛਿੱਟ ਨਹੀਂ ਲੱਭਣੀ।”⁶⁷

ਪੂਰੇ ਕੋਲ ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕੋ ਇਕ ਰਸਤਾ ਮੌਤ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਦਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਰਸ਼ੀਦਾ ਉਸਨੂੰ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਸਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਪਿੰਜਰ ਸਮਝਦੀ ਰਸ਼ੀਦੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਵੀ ਹਮੀਦਾ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸੋਚਦੀ ਹੈ :

“ਪੂਰੇ ਦਿਨ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿੱਚ ਹਮੀਦਾ ਬਣਦੀ, ਪੂਰੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਪੂਰੇ ਸੋਚਦੀ, ਉਹ ਨਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹਮੀਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਪਿੰਜਰ ਦਾ ਪਿੰਜਰ ਸੀ ਜਿਹਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਰੂਪ ਸੀ, ਨਾ ਕੋਈ ਨਾਂ ਸੀ।”⁶⁸

ਪੂਰੇ ਜਦੋਂ ਗਰਭਵਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਮ ਮਾਵਾਂ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਤਨੇ-ਮਨੇ ਅਸਵੀਕਾਰੇ ਪਤੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ :

“ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਸਿਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਤੀਕਣ ਉਹਦਾ ਪਿੰਡਾ ਮਟਰਾਂ ਦੀ ਉਸ ਫਲੀ ਵਾਂਗਣ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਅੰਦਰ ਮਟਰਾਂ ਦੇ ਸੁੱਚੇ ਦਾਣਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਗਲੀਜ਼ ਸੁੰਡੀ ਪਲਦੀ ਪਈ ਸੀ।”⁶⁹

ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਇਸ ਅਣਚਾਹੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਬੱਚੇ ਦਾ ਜਨਮ ਉਸਦੀ ਮਮਤਾ ਨੂੰ ਜਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਧਾਲੀ ਗਈ ਔਰਤ ਦਾ ਦਰਦ ਪੂਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭਰਜਾਈ ਲਾਜੋ ਨੂੰ ਭਰਾ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਲਾਜੋ ਆਪਣੇ ਘਰ ਮੁੜ ਜਾਏਗੀ ਤਾਂ ਸਮਝਣਾ ਪੂਰੇ ਅੱਜ ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ। ਮੇਰੇ ਜੋਗੀ ਹੁਣ ਏਥੇ ਹੀ ਥਾਂ ਹੈ।”⁷⁰

ਇਸੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਤਾਰੋ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਕਾਰਨ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਤਾਰੋ ਦਾ ਪਤੀ ਦੂਜੀ ਔਰਤ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਘਰ ਰਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਨਿਰਹੋਂਦ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਉਸਨੂੰ ਨਸੀਹਤ ਦਿੰਦੀ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਨਾ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਝੱਲ ਖਲੇਰੀਂ। ਜੀਅ ਨੂੰ ਥਾਵੇਂ ਪਾ। ਉਹ ਜਾਣੇ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਜਾਣੇ, ਰੱਬ ਤੇ ਗਵਾਹ ਏ ਨਾ, ਤੈਨੂੰ ਉਹਨੇ ਵਿਆਹ ਕੇ ਖੜਿਆ ਏ।”⁷¹

ਤਾਰੋ ਪਦਾਰਥਕ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਤੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਿਯਾਦਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ‘ਪਤੀ ਦਾ ਘਰ ਅਸਲੀ ਘਰ’ ਹੋਣਾ ਉਸ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਰਾਹ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਦੁਆਰਾ ਤਾਰੋ ਨੂੰ ਇਸ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਧੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਏ, ਮਾਪੇ ਜੀਹਦੇ ਹੱਥ ਮਰਜ਼ੀ ਏ ਉਹਦੇ ਗਲ ਦੀ ਰੱਸੀ ਫੜਾ ਦੇਣ।”⁷²

ਤਾਰੇ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਘਰਦਿਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀਆਂ।

‘ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ’ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਕੰਮੀ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਮੰਗੇਤਰ ਪਾਲੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਪਾਲੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਉਸਦਾ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਸੁਮੇਸ਼ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਪਿਆਰ ਜਿਸਮਾਨੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਏ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਸੁਮੇਸ਼ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਕੰਮੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ‘ਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ‘ਤੇ ਬੋਝ ਨਹੀਂ ਬਣਨ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਆਪ ਹੀ ਉਸਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਚੁੱਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਚੇਤਨਾ ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਬਤ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਇਕ ਗ਼ਲਤ ਫਹਿਮੀ ਦਾ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਮਤਾ ਉਹ ਸੋਚੇ ਕਿ ਬੱਚੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਭਾਰ ਪਾ ਕੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਵਿਆਹ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਬੱਚੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹਾਂ।”⁷³

ਇਹ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾਵਾਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਦੀ ਬਜਾਇ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਲਈ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਿਯਾਦਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਜੇ ਇਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਪਤੀ ਰੂਪ ‘ਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਤਾਂ ਉਸ ਬੱਚੇ ਸਹਾਰੇ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਭਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਕਾਰਨ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਸਾਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਇਕੱਲਤਾ ਭੋਗਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਦਾ ਹਾਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਸਾਥ ਲਈ ਇਹ ਭਾਵਨਾਵਾਂ-ਭਰਪੂਰ ਹਨ। ‘ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ’ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਕੰਮੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੇ ਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਸਾਥ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਸਾਥ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਬੰਦਾ ਵੱਸਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉੱਜੜ ਜਾਂਦਾ ਏ।

ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਸਾਥ ਹੋਵੇ ਬੰਦਾ ਵੀਰਾਨ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਬਾਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”⁷⁴

ਅਜਿਹੀ ਔਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਅਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਲੜਕੀ ਦੀ ਮਨੋਅਵਸਥਾ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ‘ਚ ਵਿਚਰਦੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪਏ ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਸਮਝ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕੰਮੀ ਦੀ ਮਾਂ ਤਾਰਾ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਘਰੋਂ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ‘ਤੇ ਫਿਰ ਉਸੇ ਘਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕੰਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੁਆਰਾ ਇੰਝ ਕੁੱਟਮਾਰ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਸਭ ਸਹਿਣ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸਮਝ ‘ਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਕੰਮੀ ਦੁਆਰਾ ਨਰਕ ‘ਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛੇ ਜਾਣ ‘ਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਤਾਰਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਹੋਰ ਕਿੱਥੇ ਰਵਾਂ ਕੰਮੋ! ਜਨਾਨੀ ਆਟੇ ਦੀ ਤੋਣ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਅੰਦਰ ਰੱਖੋ ਤਾਂ ਚੂਹੇ ਖਾਂਦੇ ਨੇ, ਬਾਹਰ ਰੱਖੋ ਤਾਂ ਕਾਂ ਪੈਂਦੇ ਨੇ।”⁷⁵

ਤਾਰੇ ਦੇ ਜਵਾਬ ਤੋਂ ਜਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪਛਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ। ਪਤੀ ਘਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਸਿੱਟਾ ਔਰਤ ਨੂੰ ਭੁਗਤਣਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਰੇ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਉਸਦੇ ਸਬਰ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਕੁੱਟਮਾਰ ਕੇ ਘਰੋਂ ਕੱਢ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਔਰਤ ਦਾ ਕੋਈ ਘਰ ਨਾ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕੰਮੀ ਆਖਦੀ ਹੈ:

“ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਦਮੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਕੱਢਦਾ ਏ, ਕਦੀ ਔਰਤ ਨੇ ਵੀ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਕੱਢਿਆ ਏ? ਏਸੇ ਲਈ ਨਾ ਕਿ ‘ਘਰ’ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਦਮੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਏ! ਔਰਤ ਦਾ ਕੋਈ ਘਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ...”⁷⁶

ਪਰ ਕੰਮੀ ਦੀ ਮਾਂ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਸਮਝ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੰਮੀ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਧੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਜਨਮ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਕੰਮੀਏ! ਵਿਆਹ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਏ।”⁷⁷

ਤਾਰਾ ਪਿਤਰਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਜਿਊਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਤਾਰੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਕੰਮੀ ਨੂੰ ‘ਚੁੱਪ ਵੱਟੀ ਰੱਖਖ ’ਚ ਹੀ ਔਰਤ ਦੀ ਭਲਾਈ’ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣਾ ਵੀ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਹੱਥੋਂ ਕੁੱਟ ਖਾ ਕੇ ਪਿੰਡੇ ’ਤੇ ਪਏ ਨੀਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲੁਕਾਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਇਕ ਸਹੇਲੀ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ’ਤੇ ਕੰਮੀ ਦੀ ਮਾਂ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਾਲੋ, ਪੌੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਡਿੱਗ ਪਈ ਸਾਂ, ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ’ਤੇ ਨੀਲ ਪੈ ਗਏ ਨੇ, ਮਸਾਂ ਅੱਜ ਮੰਜੀ ਉੱਤੋਂ ਉੱਠਣ ਜੋਗੀ ਹੋਈ ਆਂ।”⁷⁸

ਤਾਰੇ ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਮਰਿਯਾਦਾਵਾਂ, ਬੰਧਨਾਂ ਤੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ ਉੱਥੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਕੰਮੀ ਕਦੇ ਵੀ ਵਿਆਹ ਨਾ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੁਮੇਸ਼ ਦੇ ਮਿਲ ਜਾਣ ’ਤੇ ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ’ਤੇ ਕੋਈ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਸੁਮੇਸ਼ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਪੂਰਨਤਾ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਕੰਮੀ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੀ ਹੈ :

“ਚਕਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਕ ਪਲੇਟ ਨੂੰ ਮੂਧਿਆਂ ਕਰਕੇ ਰੋਟੀ ਵੇਲਦੀ ਰਹੀ। ਕੋਈ ਰੋਟੀ ਗੋਲ ਨਾ ਆਈ। ਪਰ ਇਕ ਪੂਰਨਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ’ਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਆਇਆ ਏ। ਕੱਲ੍ਹ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਅੱਜ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ, ਕਦੇ ਪਛਤਾਵਾਂਗੀ ਨਹੀਂ।”⁷⁹

ਸੁਮੇਸ਼ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਹਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਅਤੇ ਕੈਰੀਅਰ ਕਾਰਨ ਉਹ ਕੰਮੀ ਤੋਂ ਪਾਸਾ ਵੱਟਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੰਮੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

‘ਇਕ ਸੀ ਅਨੀਤਾ’ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਅਨੀਤਾ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਗਰ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਉਲਟ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਰਾਮਪਾਲ ਸਚਦੇਵ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲ ਮਰਦ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਸੁਲੀ ਹੀ ਚੜ੍ਹਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਹਰ ਹਾਲ ਮਰਦ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ‘ਇਕ ਸੀ ਅਨੀਤਾ’ ਦੀ ਪਾਤਰ ਔਰਤ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਇਕ ਜਿਸਦਾ ਨਾਂ ਅਨੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਸ੍ਰੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਨੰਦ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸੀ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਪਾਲ ਸਚਦੇਵ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਮਜ਼ਹਬ ਹਿੰਦੂ ਸੀ, ਦੇਸ਼ ਭਾਰਤ ਸੀ ਤੇ ਜਿਹਦੇ ਉੱਤੇ ਕਈ ਅਸੂਲ ਤੇ ਕਈ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।”⁸⁰

ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਨੇ ਜੋ ਸੁੱਚਤਾ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਇਹੀ ਔਰਤ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਅਨੀਤਾ ਇਕ ਵਾਰ ਸਾਗਰ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਪਛਤਾਵੇ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਗਰ ਵੀ ਅਨੀਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਵਸਤੂ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੀਤਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਨੀਤਾ ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤਹਿਤ ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਤਾਂ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸਾਗਰ ਦੇ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਜਾਣ ’ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਵਿਅਰਥ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਹੈ :

“ਇਹ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ... ਜਿਹਨਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਡੀਕਦੀ ਰਹੀ, ਉਹਨਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸੱਖਣਿਆਂ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ... ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਾਂਗੀ ਮੈਂ ਇਸ ਜਿਸਮ ਨੂੰ... ਇਸ ਜਿਸਮ ਨੂੰ ਸੁੱਚਿਆਂ ਰੱਖ ਕੇ ਮੈਂ ਕੀ ਸਵਾਰ ਲਿਆ... ਕੀ ਸੁਰੱਖਣ ਇਹੋ ਹੁੰਦਾ ਏ?”⁸¹

ਅਨੀਤਾ ਨੂੰ ਸਾਗਰ ਦੀ ਛੋਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸੁੱਚਾਪਣ ਵਿਅਰਥ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਆਦਮੀ ਦੀ ਹਰ ਜਾਇਜ਼-ਨਾਜਾਇਜ਼ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ’ਤੇ ਹੀ ਪੂਰਨ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਅਨੀਤਾ ਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਇਕਬਾਲ ਨਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕਬਾਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਮਾਜ ਇਕ ਅੜਚਣ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕਬਾਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਹ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮੁਸੀਬਤ ਝੱਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਅਨੀਤਾ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਮਾਜ ਅੱਗੇ ਝੁਕਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਬਗ਼ਾਵਤੀ ਰੂਪ ’ਚ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਮੈਂ ਅੰਦਰੋਂ-ਬਾਹਰੋਂ ਇਕ ਹੋ ਕੇ ਜਿਊਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਆਂ ਇਕਬਾਲ। ਮੈਂ ਇਸੇ ਲਈ ਸਮਾਜ ਦੇ ਉਸ ਬੰਧਨ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਕਿ ਉੱਥੇ ਮੈਂ ਅੰਦਰੋਂ ਮੁੜ ਹੋਰ ਜਿਊਂਦੀ ਸਾਂ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ।”⁸²

ਅਨੀਤਾ ਜਿਸ ਸ਼ਖ਼ਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਬੰਦੀਆਂ ਤੋੜ ਕੇ ਉਸੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਲਈ ਹੀ ਇਕਮਿਕ ਹੋ ਕੇ ਜਿਊਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਮਪਾਲ ਸਚਦੇਵ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਤੀ ਦਾ ਘਰ ਛੱਡਣ ਵੇਲੇ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੀ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਕਸੂਰਵਾਰ ਠਹਿਰਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਉਸਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਦੀ ਹੈ :

“ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਮਾਸਾ ਵੀ ਗਿਲਾ-ਉਲਾਂਭਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਇਕ ਪੀੜ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਚੰਗੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕੀ, ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਸੰਗਲੀ ਨਾਲ ਖਿੱਚ ਕੇ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਖਿੱਚਣਾ, ਧਰੀਕਣਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਹੋਵਾਂ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਹਾਲ ਉੱਤੇ ਰਹਿਣ ਦਿਓ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਸਮਝਾਂਗੀ।”⁸³

ਅਨੀਤਾ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮਾਣ ਅਤੇ ਗੌਰਵ ਲਈ ਇਹ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਿਯਾਦਾ ਨੂੰ ਉਲੰਘਣ ਦਾ ਸਾਹਸ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਰੋਧਤਾ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਅਸਾਵੇਂਪਣ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਦਰਜੇ ਦੇ ਮੇਚ ਦੀ ਨਹੀਂ।

7. ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ (1932-)

ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਛਪਣ ਨਾਲ ਟਿਵਾਣਾ ਜਾਣ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉਪ-ਭਾਵੁਕ ਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਸਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹੋਣੀ ਦੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਿੰਬ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ‘ਅਗਨੀ ਪਰੀਖਿਆ’ ਵਿੱਚ ਉਹ ਰਮਾਇਣ ਵਿਚਲੀ ਇਕ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਵਾਚਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਮਨੁੱਖ ਵਾਂਗ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਤੀਤਵ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਸਦਾ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮਰਦ ਹਾਊਸ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ‘ਏਹੁ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ’ (1969) ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਭਾਨੋ, ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਮੁਸੀਬਤ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਅਸੀਮ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਨਾਲ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਪਰਾਜਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ‘ਦੂਸਰੀ ਸੀਤਾ’ (1975) ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਆਪਣੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਬਿਰਤੀ ਅਤੇ ਕਰੁਣਾਮਈ ਸਥਿਤੀ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਹਰ ਰੂਪ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਪੇਂਡੂ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ, ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ, ਜਵਾਨ, ਅੱਧਖੜ੍ਹ, ਸੁਹਾਗਣ, ਵਿਧਵਾ ਆਦਿਕ ਹਰ ਉਮਰ, ਸਮਾਜਿਕ ਹੈਸੀਅਤ ਅਤੇ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ (1970), ਤੀਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ (1970), ਪੀਲੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ (1980), ਧੁੱਪ ਛਾਂ (1976), ਸੂਰਜ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ (1972), ਹਸਤਾਖਰ (1982), ਪੈੜਚਾਲ (1984), ਰਿਣ ਪਿੱਤਰਾਂ ਦਾ (1987), ਐਰ-ਵੈਰ ਮਿਲਦਿਆਂ (1986), ਲੰਘ ਗਏ ਦਰਿਆ (1990), ਉਸਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਨਾਵਲ ਹਨ। ‘ਕਥਾ ਕਹੋ ਉਰਵਸ਼ੀ’ (1999) ਲੇਖਿਕਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਕਾਰੀ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਇਹ ਉਸਦਾ ਸ੍ਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਮੂਲਕ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲੇਖਿਕਾ ਦੀ ਕਰਤਾਰੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਵੀ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਗਿਣਤਮਿਕ ਤੇ ਗੁਣਤਮਿਕ ਪੱਖੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦੇਣ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹੋਣੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਯਤਨ ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਟਿਵਾਣਾ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ‘ਅਗਨੀ ਪਰੀਖਿਆ’ ਵਿੱਚ ਰਮਾਇਣ ਦੀ ਇਕ ਮਿੱਥ ਦਾ ਨਵੇਂ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਜ ਦਾ ਆਦਮੀ ਵੀ ਮੱਧਕਾਲੀ ਸੋਚ ਦਾ ਹੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਔਰਤ ਦੇ ਸਤੀਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਸੰਤਾਪ ਦੀ ਕਥਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁੜੀ ਲਈ ਵਰ ਟੋਲਣ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਤੀਆਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਾਈਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਰੂੜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

“ਸਾਥੋਂ ਹਾਏ ਨਿੰਦਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ,
ਤੇਰੀ ਵੇ ਸਹੇੜ ਬਾਬਲਾ।”
ਪੁੱਤ ਵੱਡਿਆਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਕਾਲੇ,
ਦੇਖੀਂ ਧੀਏ ਨਿੰਦ ਨਾ ਬਹੀਂ।”⁸⁴

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਸ਼ਹਿਰਨ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ‘ਬਾਬਲ ਦੀ ਸਹੇੜ’ ਵਾਲੇ ਗੀਤ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਇਸ ਰੂੜੀ ਨੂੰ ਨਿੰਦਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਬਸ ਇੰਨੀ ਹੀ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਕਿ ਉਹ ਬਾਬਲ ਦੀ ਸਹੇੜ ਹੈ ਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ? ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕਾਣਾ ਹੈ, ਡੁੱਡਾ, ਵੈਲੀ, ਲੰਗੜਾ, ਐਸੀ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਕੀ ਬਕਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਲ ਦੀ ਸਹੇੜ ਖ਼ਾਤਰ ਉਮਰ ਗਾਲ ਲਈ ਜਾਵੇ।”⁸⁵

ਮਨਦੀਪ ਆਧੁਨਿਕ ਸੋਚ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਮਨਪਸੰਦ, ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਸੋਹਣੇ ਮੰਗੇਤਰ ਨਾਲੋਂ ਰਿਸ਼ਤਾ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ’ਤੇ ਉਹ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਹੇੜ ਜਗਪਾਲ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਗਪਾਲ ਅਨਪੜ੍ਹ, ਨਾਮਰਦ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਵੀ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਦੇ ਕੇ ਉਹ ਦੁੱਖ ਸਹੇੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਮਨਦੀਪ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਗਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ’ਤੇ ਉਹ ਵਿਦਰੋਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

“ਆਹੋ ਮੈਂ ਬੰਦੂਕ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਨਹੀਂ... ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਰ ਹੀ ਦੇਵੇਗੇ ਨਾ। ਅੱਗੇ ਕਿਹੜਾ ਮੈਂ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਾਂ। ...ਅੱਗੇ ਵਰ੍ਹੇ ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੀ ਤਕਦੀਰ ਏ, ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵਟਾਈ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਵੀ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਆਦਮੀ ਆਪ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਖੌਲਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਔਰਤ ਨੂੰ... ਉਸਨੂੰ ਪਤੀ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ ਏ।”⁸⁶

ਜਗਪਾਲ ਤੋਂ ਤਲਾਕ ਲੈਣ ਉਪਰੰਤ ਮਨਦੀਪ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਮਿਲੇ ਮੌਕਿਆਂ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਕੇ ਸ੍ਵੈ-ਪੀੜਾ ਸਿਰਜਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਬੋਲਿਆ ਭਰਾ ਉਸਨੂੰ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਹੀ ਕੋਸਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਸਾਡੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਹੋਣਾ ਏਂ ਵੀਰ।”⁸⁷

ਮਨਦੀਪ ਦੇ ਕਾਲਜ ਦਾ ਕੁਲੀਗ ਹਰਿੰਦਰ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ ਪਰ ਮਨਦੀਪ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਇਹ ਪਿਆਰ ਰਹਿਮ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

“ਪਰ ਏਡਾ ਰਹਿਮ ਕਿਉਂ?”

“ਇਹ ਰਹਿਮ ਨਹੀਂ ਮਨਦੀਪ ਇਹ ਮੇਰੀ ਭੁੱਖ ਹੈ ਫੁੱਲਾਂ ਰਾਣੀਏ।”

ਮਨਦੀਪ ਤੁਝਕ ਪਈ... “ਨਹੀਂ... ਨਹੀਂ... ਤੁਸੀਂ ਜਾਓ... ਤੁਸੀਂ ਜਾਓ।”⁸⁸

ਮਨਦੀਪ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੀ ਹਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਆਧੁਨਿਕ ਪੱਖੀ ਸੋਚ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ 'ਚੋਂ ਖਾਰਜ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

‘ਏਹੋ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ’ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਭਾਨੀ ਮੁੱਲ ਵਿਕਦੀ ਤੀਵੀਂ, ਵਿਧਵਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਪਤੀ ਦੇ ਨਪੁੰਸਕ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਇਸ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਇਕਾ ਭਾਨੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਓ ਦੁਆਰਾ ਮੋਰਾਂਆਲੀ ਦੇ ਸਰਵਣ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਨੇ ਦਾ ਪਿਓ ਪਸ਼ੂ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਚਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਪਰ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਲਈ ਗਾਂ-ਮੱਝ ਵੇਚਣ ਦੀ ਥਾਂ ਭਾਨੀ ਨੂੰ ਹੀ ਵੇਚ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕਿਸੇ ਵਸਤ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਉਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਸ਼ੂਆਂ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

“ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਬੇਬੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਤੇ ਜਹਿਮਤ ਨਾ ਪਵੇ ਕਿਸੇ ’ਤੇ। ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨੇ ਕੋਡੀਓਂ ਹੋਲੇ ਕਰਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੱਝ ਵੇਚੀ। ਫੇਰ ਬਲਦ। ਜਿੰਦਣ ਨਿਆਈਂ ਵਾਲੇ ਖੇਤ ਦਾ ਗੂਠਾ ਲਾ ਕੇ ਆਇਆ, ਬਾਪੂ ਮਸ਼ੀਨਿਆ ਜਿਹਾ ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਖਾਧੇ ਪੀਤੇ ਈ ਅੰਦਰ ਪੈ ਗਿਆ ਜਾ ਕੇ।”

“ਕੁੜੇ ਭਾਨੇ, ਆਹੋ ਜ਼ਮੀਨ ਤਾਂ ਜੱਟ ਦੀ ਜਾਨ ਹੁੰਦੀ ਐ।”

“ਫੇਰ ਬੇਬੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਓ। ਪੈਸਾ ਘਰ ਇਕ ਨਾ। ਮੂੰਹ ਲਗਦੇ ਥਾਮਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਈ ਲੈ ਬੈਠੇ ਸੀ। ਹਾਰ ਕੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਧਰਤਾ, ਬਈ ਮੁੰਡਾ ਕਿਵੇਂ ਬਚ ਰਹੇ।”⁸⁹

‘ਮੁੱਲ ਦੀ ਤੀਵੀਂ’ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ’ਚ ਕੋਈ ਆਦਰ-ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸਰਵਣ ਦੇ ਪੰਜ ਭਰਾ ਮਿਲ ਕੇ ਸਰਵਣ ਦਾ ਮੁੱਲ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਾਂਝੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਂਗ ਭਾਨੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਂਝੀ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਭਾਨੇ ਆਪਣੀ ਮਰਿਆਦਾ ਤੋੜਣ ਦੇ ਹੱਕ ’ਚ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਰਵਣ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰਵਣ ਵੀ ਉਸਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਰਵਣ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਟ ਮਾਰ ਕੇ ਅੱਧ ਮਰਿਆ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਰਵਣ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਵਿਧਵਾਪੁਣਾ ਕੱਟਣਾ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ‘ਸਿਰ ਧਰਨ’ ਦੀ ਥਾਂ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਚਾਦਰਦਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਕੋਲ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸੱਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ‘ਪੁੰਨ ਨਾਲੇ ਫੁਲੀਆਂ’ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵੱਸ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਵੇਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਭਾਨੇ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਭਰਾ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਵਿਕ ਜਾਂਦੀ

ਹੈ ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਮੌਤ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਪੁੱਗਦੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਰੈਣਾ ਅਮਲੀ ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੇ ਰੁਪਏ ਦੇ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਦੱਸ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਸਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਨੇ ਵੀ ਇਸ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਨਰੈਣੇ ਅਮਲੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਤਨੀ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਫਰਜ਼ ਤਾਂ ਪੂਰੇ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮਨੋ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਤੀ ਸਰਵਣ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੂਝ ਨਰੈਣੇ ਅਮਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਹੈ :

“ਕਈ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤੂੰ ਵੀ ਭਾਨੇ ਕੋਈ ਭੂਤ-ਚੁੜੇਲ ਈ ਲਗਦੀ ਐਂ। ਵੱਸ ਕੀਤੀ ਭੂਤ-ਚੁੜੇਲ ਆਂਗ ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਤਾਂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਐ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਬੁੱਕਲ 'ਚ ਲੈਨਾ ਜਾਣੀ ਖਾਲੀ ਜੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਐਂ। ਤੂੰ ਜਾਣੇ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਈ ਚਲੀ ਜਾਨੀ ਐ।”⁹⁰

ਭਾਨੇ ਦਾ ਮਨ ਨਰੈਣੇ ਵਰਗੇ ਅਮਲੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਜੋ ਸਰਵਣ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਬਰ-ਮੇਚ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਭਾਨੇ 'ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

“ਤੂੰ ਸਰਵਣ ਦਾ ਨਉਂ ਨਾ ਲਿਆ ਕਰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ।”⁹¹

ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਔਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਧਰਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਪੂਰਤੀ ਔਰਤ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਭਾਨੇ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਨਰੈਣੇ ਘਰ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਨੇ ਦਾ ਪਤੀ ਨਿਪੁੰਸਕ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਗੁਆਂਢਣ ਭਾਨੇ ਨੂੰ ਔਲਾਦ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਜੜ੍ਹ ਲਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਨੇ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਲੈ, ਜੀ ਹੁਣ ਕਿੱਥੇ, ਬੇਬੇ ਬੈਠ ਕੇ ਤਾਂ ਉੱਠਿਆ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਤੇਰੇ ਅਮਲੀ ਤੋਂ।”

“ਤੂੰ ਤਾਂ ਕਮਲੀ ਐਂ ਬੇਬੇ ਕਦੇ ਸੁੱਕੇ ਦਰੱਖਤ ਵੀ ਹਰੇ ਹੋਏ ਨੇ? ਫੂਕਿਆ ਤਾਂ ਪਿਆ ਉਹ ਅਮਲਾਂ ਦਾ।”⁹²

ਭਾਨੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਮੱਧਕਾਲੀ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਖਿਆਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ। ਇਹੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਉਸਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਜਾਗਰ ਨਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ ਵੀ ਭਾਨੇ ਨੂੰ ਭਾਵੁਕ ਕਰਕੇ ਔਲਾਦ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

“ਇਉਂ ਈ ਤੁਰ ਜਾਣੈ ਜਗ ਤੋਂ?”... “ਧੀਆਂ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦੇ।”

“ਉਸ ਅਮਲੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਖਾਲੀ ਜਾਮੇ ਜਗ ਤੋਂ, ਭਲਕੇ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ ਤੇਰਾ ਕੌਣ ਆਪਣਾ ਹੋਊ।”⁹³

ਭਾਨੇ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਰਾਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਚੁਣਦੀ ਪਰ ਨਰੈਣੇ ਵੱਲੋਂ ਭਾਗਵੰਤੀ ਨਾਲ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਤੇ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਬੱਚੇ ਦਾ ਪਿਤਾ ਬਣਨ 'ਤੇ ਕੋਈ ਚੋਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਨਰੈਣਾ ਆਪਣਾ-ਆਪਾ ਲੁਕਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਹੋਰ ਵਿਆਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਾਪ ਬਣਨ ਦੇ ਕਾਬਲ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੀ ਢਲੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਘਰ ਵਸਾਉਣ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

“...ਆਪਣਾ ਤਾਂ ਵੇਲਾ ਜਾ ਲੰਘ ਗਿਆ ਸੀ।”⁹⁴

ਨਰੈਣਾ ਸਮਾਜਿਕ ਨਮੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਭਾਗਵੰਤੀ ਨਾਲ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਗਵੰਤੀ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧਾਂ 'ਚੋਂ ਨਰੈਣੇ ਲਈ ਵਾਰਸ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਰਵਣ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਭਾਨੋ ਨਰੈਣੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਰੋਸ ਜ਼ਾਹਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਅਖੀਰ ਜਦੋਂ ਨਰੈਣਾ ਉਸਨੂੰ ਚੋਟੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਫੱਤੇ ਕੋਲ ਵੇਚ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਿਯਾਦਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਕਾਰਨ ਉਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਹੈ।

“ਬਿਨਾ ਘੱਗਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਘੁੰਢ ਕੱਢਿਆਂ ਅੱਜ ਭਾਨੋ ਸੱਥ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਣਾਂ ਵਾਂਗ ਲੰਘੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।”⁹⁵

ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ’ ਦੀ ਕੰਵਲ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ‘ਚੋਂ ਹੈ ਜੋ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਪੜ੍ਹੀਆਂ-ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮੱਝਾਂ-ਗਾਈਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਔਰਤ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪੈਣ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਦੀਆਂ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਸੁਪਨ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਮਕਾਲੀ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀਆਂ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਪ-ਦੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲਝਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ‘ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਕੂਲ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਦੁਖਾਂਤਮਈ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ‘ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ’ ਦੀ ਕੰਵਲ ਆਧੁਨਿਕ ਔਰਤ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਔਰਤ ਦਾ ਵਸਤ ਬਣਨਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ :

“ਕੁੜੀ ਨਾ ਹੋਈ ਮੱਝ ਗਾਂ ਹੋ ਗਈ, ਬਈ ਮਿਣੋ ਤੋਲੇ, ਭਾ ਕਰੋ ਤੇ ਸੌਦਾ ਕਰ ਲਓ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਕਰਵਾਵਾਂਗੀ ਜਿਹੜਾ ਬਿਨਾ ਦੇਖੇ ਹੀ ਕਰੂਗਾ।”⁹⁶

ਪਰਸਪਰ ਚੋਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਧੀਨ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹੇ, ਦੁਹਾਜੂ ਵਿਅਕਤੀ ਹਰਨੇਕ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸਦੀ ਸ੍ਰੀ ਚੋਣ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਗੁਣਾਂ ‘ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ।

‘ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ’ ਵਿਚਲੀ ਸਰਦਾਰਨੀ (ਕੰਵਲ ਦੀ ਮਾਂ) ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਫੈਸ਼ਨ ਤੇ ਉਸਦੇ ਬਾਹਰ ਘੁੰਮਣ-ਫਿਰਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ। ਕੰਵਲ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੀ ਹੱਤਕ ਸਮਝਣਾ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਲੀਹਾਂ ਉੱਪਰ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਗੌਰਵ ਸਰਦਾਰਨੀ ਕੰਵਲ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਹੇਠੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ :

“ਆਹੋ ਇਉਂ ਈ ਹੋਊ ਪਿਉ ਦਾਦੇ ਦਾ ਨਉ ਬੜਾ। ਆਖਣਗੇ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਧੀ ਦਫਤਰਾਂ ‘ਚ ਧੱਕੇ ਖਾਂਦੀ ਫਿਰਦੀ ਐ।”⁹⁷

ਕੰਵਲ ਦਾ ਪੁੱ: ਅਮਰਜੀਤ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ‘ਤੇ ਕਿ ਪੁੱ: ਬਾਲ-ਬੱਚੇਦਾਰ ਹੈ ਇਸਨੂੰ ਚੈਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਵਿਆਹ ਚੰਗੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਲਾਇਸੈਂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

‘ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ’ ਦੀ ਕੰਵਲ ਅਜਿਹੀ ਇਸਤਰੀ ਹੈ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਫਿਰ ਸਮਝੌਤਾਵਾਦੀ ਰੁਚੀ ਅਪਨਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੀ ਇਕਹਿਰੀ ਔਰਤ ਦਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਬੜੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਵਕਤ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ‘ਤੇ ਡਟੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਕੰਵਲ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦੇ ਦੁਹਾਜੂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ :

ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਦੂਸਰੀ ਸੀਤਾ ਕੋਲ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਠਹਰ ਨਹੀਂ।”¹⁰⁰
 ਵਿਚੋਂ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਸੀਤਾ ਦੀ ਨਿਹਕਲੀਨਤਾ ਨੂੰ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦਾ ਆਦਰ ਤੇ ਪ੍ਰਫਲਗੀ ਪਿੱਛੇ
 “ਪਹਿਲੀ ਸੀਤਾ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਦੂਸਰੀ ਸੀਤਾ ਸਿਮੀਦਾਰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟੀਤ ਵਰਗ
 ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਲੇਖਿਕਾ ਨੇ ਰਾਮਾਇਣ ਦੀ ਸੀਤਾ ਵਾਲੀ ਪਿੱਥ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ :

ਸਕਣ ਤੇ ਨਾ ਆਪਾਂ ਰੱਖ ਸਕੀਏ।”⁹⁹
 ਅੰ। ਆਪਣੇ ਭਈ ਉਹ ਉਦਣ ਦੀ ਮਰਗੀ।... ਬਸ ਪਤਾ ਵੀ ਭਾਜੇ, ਨਾ ਉਸਦੇ ਸਹੁਰੇ ਰੱਖ
 “ਜੈ ਆਸੀ ਨਾ ਤੜਾ ਹੋ ਓ ਪੁੰਡਿਆ, ਉਹ ਜਿਹੜੀ ਘਰੋਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਗਈ ਆਪਣੀ ਹੁਣ ਕੀ ਭਾਗੀ
 ਉਸਨੂੰ ਰੋਕ ਲੈਂਦਾ ਹੈ :

ਆਧੁਨਿਕ ਸੋਚ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਕਾਰਨ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਭਰਣ ਅਤੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਸਮਰਥਕ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦਾ ਪਿਓ
 ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਲੇ ਨਿਮਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਕਾਰਨ ਉੱਚੀ ਪਿਰ ਵਿਰੋਧ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਠਾਏ ਅਸਮਰਥ ਹਨ। ਸੀਤਾ ਦਾ ਭਰਾ
 ਬਲਦੇਵ ਦੇ ਸ਼ਬਦਸੁਝੀ ਕੀਤੇ ਉਪਾਲੇ ਉਪਰੰਤ ਸਮਾਜਿਕ ਨੌਮਸ਼ੀ ਕਾਰਨ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ। ਉਸਦੇ
 ਜਿਨਸੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅੰਤ ਮੌਤ ਸਹੇਲੇ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਗੀਤਾ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਤਰਜ਼ੀ ਪਿਰ ਦੇ ਮਾਲਕ
 ਉੱਚ-ਵਰਗ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੀਤਾ ਵੀ ਉੱਚ ਵਰਗ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ
 ਹੈ। ਸੀਤਾ ਇਕ ਗਰੀਬ ਤੇ ਨੀਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਿਮਨ-ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ‘ਤੇ
 ਇਹ ਵਿਵਾਹ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਇਹ ਪਰੰਪਰਕ ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ
 ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ।

‘ਦੂਸਰੀ ਸੀਤਾ’ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਆਪਣੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਰਤੀ ਅਤੇ ਕਹੁਣਾਈ ਸਥਿਤੀ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤੀ
 ਭਾਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।

ਹੁਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਉਸ ਉੱਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਾਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰਾਹ ‘ਤੇ ਤੋਰਨ
 ਸਮਾਜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਾਣ ਤੇ ਪਸੰਦ ਦਾ ਵਰ ਚੁਣਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਤਾਂ ਪਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਕ ਵਾਰ ਨਾਪਸੰਦ
 ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਕਟਗ੍ਰਸਤ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ‘ਚ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਗੁਆ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਕੰਵਲ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ
 ਉੱਗਲਾਂ ‘ਤੇ ਨਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਧਾਏ ਹੋਥ ਵੀ ਉਹ ਡੋਕਰਾਂ ਦਿੰਦੀ
 ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਡੋਕਰਾਉਣ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਉਹ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ
 ਉਹ ਆਪਣਾ ਦਰਦ ਭੁਲਾਉਣ ਲਈ ਨੀਸ਼ਾਮਤ ਕਰਨ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਭਾਵਨਾ ਅਧੀਨ ਉਹ ਹਰ
 ਕੰਵਲ ਦੀਆਂ ਦੋ ਛੋਟੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਸਾਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਸਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
 ‘ਦਾਤ ਹਮਾਰੀ’ ਦੀ ਕੰਵਲ ਦੇ ਸਾਂਵਲੇ ਰੰਗ ਕਾਰਨ ਪੁੰਡੇ ਵਾਲੇ ਉਸਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਅਤੇ ਇੰਝ ਨਾਇਕਾ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਚੋਣ ਹੈ।”⁹⁸

ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਈ ਕਈ ਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਭਵਿੱਖ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਰਣਾ ਚੇਤਨ
 “ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਇੰਝ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੰਵਲ ਅੰਦੋਂ ਹੀ ਗਲਤ ਰਾਹ ਚੁਣ

ਉੱਚ ਵਰਗ ਅੱਗੇ ਲਾਚਾਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸੀਤਾ ਦਾ ਪਿਓ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਸੀਤਾ ਦੀ ਹੋਣੀ ਆਖ ਕੇ ਸਬਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਸਮਾਜਿਕ ਨਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਸਹੁਰਾ ਮਾਨਸਿਕ ਕਸ਼ਟ ਭੋਗਦਾ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਦਿਆਲਾ ਤੇ ਸੱਸ ਰੱਖੀ ਵੀ ਮਾਨਸਿਕ ਕਸ਼ਟ ਭੋਗਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਨਾਵਲ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ 'ਵਸਤੂ ਹੋਂਦ' ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ।

8. ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲੀ (1939)

ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਛਾਵੇਂ (1979), ਠਰੀ ਰਾਤ (1982), ਧੁੱਪ ਦੀ ਵਾਟ (1986), ਗੁਆਚੇ ਸੂਰਜ (1994) ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਲੀ ਧਰਤੀ ਉਸਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲ ਹਨ। 'ਆਪਣੀ ਛਾਵੇਂ' ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਪੜ੍ਹ-ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ ਖੜੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਪਰੰਪਰਕ ਅਤੇ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਉਸਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। 'ਠਰੀ ਰਾਤ' ਵਿੱਚ ਲੇਖਕਾ ਨੇ ਕਿਰਸਾਣੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ-ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। 'ਧੁੱਪ ਦੀ ਵਾਟ' ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪਰਿਪੇਖ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਔਰਤ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਸਮਾਜਿਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਰਥਕਤਾ ਹੈ। ਬੱਲੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਲੇਖਕਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਤਮ-ਤਰਸ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼-ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਰਵਾਇਤੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਗਲਪੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਬੱਲੀ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਿਰ ਪ੍ਰਤੀ ਉਲਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਸੰਤੁਲਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਕਰਦੀ ਹੈ।

'ਠਰੀ ਰਾਤ' ਨਾਵਲ ਪੇਂਡੂ ਕਿਸਾਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਗਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜੀ ਯਥਾਰਥਕ ਰੰਗਣ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਅਣਜੋੜ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਤੋ, ਸ਼ਮਿੰਦਰੋ, ਭੰਤੀ ਔਰਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸੀਆਂ ਅਣਜੋੜ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਤੋ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਮਾਰ ਝੱਲ ਰਹੇ ਸਰਵਣ ਤੋਂ ਭਾਵੁਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਬੋਝ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਕਾਰਨ ਜਦੋਂ ਸੰਤੋ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਰਪੰਚ ਨਾਲ ਉੱਧਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਚਿੰਨੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

‘ਮੈਂ’ ਈ ਜਾਣਦੀ ਆਂ ਜਿਹੜੇ ਵਰ੍ਹੇ ਸਰਵਣ ਨਾਲ ਕੱਟੇ ਆ ਕਿਸੇ ਸੂਲੀ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਛੀ ਜਵਾਕ ਵੀ ਜੰਮੇ ਆ ਪਰ ਮੇਰਾ ਅੰਦਰ ਨੀ ਭਿੱਜਿਆ ਉਹਦੇ ਨਾਲ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਇਹ

ਮਹਿਸੂਸ ਨੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਬਈ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਛਾਂ ਹੈਗੀ। ਕਰਮਾਂ ਮਾਰਿਆ ਕਦੇ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਕੋਲ ਬਹਿ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ। ਕਦੇ ਕੋਈ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਪੁੱਛਦਾ। ਕਦੇ ਤਾਂ ਟੱਬਰ ਸਮਝ ਕੇ ਹੱਸ ਕੇ ਬੋਲਦਾ।”¹⁰¹

ਕਰਨੈਲ ਨਾਲ ਉਪਲਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਉਸਦਾ ਸੰਕਟ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸਦਾ ਉਪਲਣ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਨਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਕਰਨੈਲ ਦਾ ਅਸਲ ਚਿਹਰਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ 'ਤੇ ਸੰਤੋ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੇ ਭਵਿੱਖ 'ਚ ਨਵੇਂ ਸੰਕਟ ਉਪਜਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਮਿੰਦਰੋ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਚੰਗੇ ਸਰਦੇ-ਪੁੱਜਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਸੌਂਕਣ ਕਰਨੈਲੋ ਵੀ ਚੰਗੇ ਘਰ ਦੀ ਧੀ ਹੈ। ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸ਼ਮਿੰਦਰੋ ਦਾ ਵਿਆਹ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਦੁਹਾਜੂ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਨੈਲੋ ਸ਼ਮਿੰਦਰੋ ਨਾਲ ਸੌਂਕਣ ਵਾਲਾ ਸਾਤਾ ਰੱਖਦੀ ਉਸਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਦਵਾਈ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਗਰਭ ਡਿੱਗਣ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਮਿੰਦਰੋ ਅੰਦਰੋਂ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਔਲਾਦ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਕਰਕੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪਾਲੇ ਦਾ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਦਾਸ ਵੀ ਹੈ :

“ਉਸਦਾ ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਗੰਢ ਜਿਹੀ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਵੇਖੇ। ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੋਹੇ। ਕੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ... ਵਰਗੀਆਂ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹਨ? ਕੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਉਸਦੇ ਡੌਲੇ, ਪਿੰਜਣੀਆਂ ਪੱਟ... ਵਰਗੇ ਸਨ? ਉਹ ਚਕਰਾ ਜਿਹੀ ਗਈ। ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਪਾਲਾ ਉਸ ਤੋਂ ਗੁੜ ਦੀ ਡਲੀ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਫੜਾਉਣ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ।”¹⁰²

ਗਰਭ ਦਾ ਅਸਲੀ ਮਹੀਨਾ ਛੇਵਾਂ ਪਰ ਦਾਈ ਨੂੰ ਚੌਥਾ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਦਾਈ ਇਸ ਬਾਬਤ ਸ਼ੱਕ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸੱਸ ਇਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਸਫ਼ਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਅਤਰੀਏ ਏਹਨੂੰ ਮਰਨ ਮਿੱਟੀ ਚੜ੍ਹੀ ਵੀ ਸੀ, ਉਂ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਜਰਨੈਲ ਸੁੰ ਦੇ ਜਵਾਕ ਵੀ ਭਾਰੀਓ ਹੁੰਦਾ ਆ। ਆਹ ਛੋਟੀ ਮਰ ਜਾਣੀ ਨੇ ਕਿੰਨਾ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਐ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਜਾ ਕੇ ਕਿਤੇ ਹੋਈ ਸੀ।”¹⁰³

ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਕਾਮ-ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰਾ ਕਦੇ ਵੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪਰ ਉਹ ‘ਢਕੀ ਰਿੱਝਣ’ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਾਲਚ ਵੱਸ ਤਰਜੀਹ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਹਰਕੁਰ ਭੰਤੀ ਨੂੰ ਸਰਵਣ ਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਕਾਮ-ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇਜਾਜ਼ਤ ਵੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਓਹਲਾ ਰੱਖਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ :

“ਹਾਰ ਕੇ ਮੈਂ ਇਕ ਦਿਨ ਕਿਹਾ, “ਭੰਤੀ ਭਾਈ ਕਿਉਂ ਜਗ ਨੂੰ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦਿਖਾਉਣ ਲੱਗੀ ਐਂ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਘਰ-ਬਾਰ ਤੇਰਾ ਈ ਐ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਭ ਤੇਰੇ ਈ ਨੌਕਰ ਆਂ। ਜੇ ਜੀ ਆਵੇ ਕਰ ਤੈਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਆ ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੀ ਨਾ ਤਾਂ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਤੇ ਜਾਈਂ ਧੀਏ ਨਾ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦਿਖਾਈਂ।”¹⁰⁴

ਸ਼ਮਿੰਦਰੋ ਤੇ ਭੰਤੀ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਪਿਓ ਦੇ ਹਾਣ ਜਾਂ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਮਿੰਦਰੋ ਆਪਣੇ ਹਾਣੀ ਪਾਲੇ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਨਾਲ ਖ਼ੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਵਣ ਭੰਤੀ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਬਲਬੀਰੋ ਦਾ ਪਤੀ

ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਅਧਿਆਪਕ ਹੈ। ਬਲਬੀਰੋ ਦੀ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਸੁਖਾਵੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਬਲਬੀਰੋ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਭਾਵੁਕ ਤੇ ਬੌਧਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸੂਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਲਬੀਰੋ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ :

“ਅੱਧੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਈ ਨੀ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਦੱਸਦਾ ਉਹਦੇ ‘ਚੋਂ’ ਅੱਧੀਆਂ ਮੇਰੇ ਪੱਲੇ ਨੀਂ ਪੈਂਦੀਆਂ।”¹⁰⁵

ਬਲਬੀਰੋ ਦਾ ਪਤੀ ਸੁਰਜੀਤ ਆਪਣੀ ਸਹਿ ਅਧਿਆਪਕਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਬਲਬੀਰੋ ਪਰੰਪਰਕ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਪਤੀਬਰਤਾ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬੱਲੀ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਦੁੱਖ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਿਤਰਦੀ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਚਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਰ ਜਾਇਜ਼ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਢੰਗ ਵਰਤਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਚਿਤਰਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਰਨੈਲੋ ਅਤੇ ਦਿਆਲੋ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਔਰਤਾਂ ਹਨ। ਦਿਆਲੋ ਆਪਣੀਆਂ ਤਿੰਨ ਦਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨੂੰਹ ‘ਤੇ ਵੀ ਰੋਅਬ ਜਮਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਰਨੈਲੋ ਆਪਣੀ ਦਰਾਣੀ ਭੰਤੀ ਦਾ ਬੱਚਾ ਗਿਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬੱਲੀ ਦੀਆਂ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਦੀ ਇਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕੱਲੀਆਂ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਨਿੱਸਲ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਰਾਹ ਅਪਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬੱਲੀ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਪਾਤਰ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕਠੋਰ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਭੋਗਦੀਆਂ ਹਨ ਨਾ ਕਿ ਭਾਵੁਕਤਾ ਵੱਸ।

‘ਆਪਣੀ ਛਾਵੇਂ’ ਅਤੇ ‘ਧੁੱਪ ਦੀ ਵਾਟ’ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਦਵੰਦ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੇ ਤਣਾਓ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

‘ਆਪਣੀ ਛਾਵੇਂ’ ਨਾਵਲ ਔਰਤ ਮਨ ਦਾ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਪਦਾਰਥਕ ਹੋਂਦ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਤਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਗੀਰੂ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਔਰਤ ਪੂਰਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ ਭੁਪਿੰਦਰ ਵੀ ਜਗੀਰੂ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਕੁੱਟਦਾ-ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਵਿਰੁੱਧ ਜਿਨਸੀ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਤਨਖਾਹ ਖੋਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੇਕੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦਾ। ਦੀਸ਼ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਆਧੁਨਿਕ ਔਰਤ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਉਠਾਉਂਦੀ। ਮਨਜੀਤ ਵਰਗੇ ਸਾਥੀ ਦਾ ਸਾਥ ਮਿਲਣ ‘ਤੇ ਉਹ ਪਤੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੱਡ ਤਾਂ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਆਉਣ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਬੁਣਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਮੈਂ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂਗੀ ਤੇ ਇਹ ਦੂਰੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਪਿਆਰ ਖਿੱਚ ਭਰ ਦੇਵੇਗੀ।... ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇਸ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਕਰਨਾ ਹੈ... ਉਹ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਹਿਣਗੇ। ਦੀਸ਼ ਤੇਰੇ ਆਉਣ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਵੱਢ-ਵੱਢ ਖਾਂਦੇ। ਸੁੰਨੇ-ਸੁੰਨੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਤੂੰ ਤੇ ਐਵੇਂ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰ ਆਈ।”¹⁰⁶

ਮਨਜੀਤ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਵੀ ਦੀਸ਼ੋ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਸਾਵੀ ਪੱਧਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮਨਜੀਤ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਮਰਨ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਆਪਣਾ ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡਣ 'ਤੇ ਪਛਤਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਹਾਲਤ ਵੀ 'ਠਰੀ ਰਾਤ' ਦੀ 'ਸੰਤੋ' ਵਰਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਘਰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਪਰਤਦੀ। ਦੀਸ਼ੋ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ 'ਚੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

“ਜੇ ਇਹੀ ਕੁਝ ਸਹਿਣ ਕਰਨਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਸੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਬੈਠੀ ਰਹਿੰਦੀ।

ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸੀ।”¹⁰⁷

ਪਤੀ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਅਤੇ ਮਨਜੀਤ ਨਾਲ ਚਿਸ਼ਤਾ ਨਾ ਨਿਭਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਪਤੀ ਦੀ ਭਾਲ ਪਿੱਛੇ ਉਸਦਾ ਪਰੰਪਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਛੁੱਟੜ ਜਾਂ ਤਲਾਕਸ਼ੁਦਾ ਨੂੰ ਇੱਜ਼ਤ ਜਾਂ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਕੱਲੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬੁਠੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੇ ਕਲੰਕਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੀਸ਼ ਦੇ ਘਰੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਸਹੁਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਬਦਚਲਣ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਨਜੀਤ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਲਈ ਦਬਾਅ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ :

“ਤੂੰ ਕਹਿ ਦੀਸ਼ੋ ਮਾਤੀ ਆ - ਉਸ ਕੋਲ ਬੰਦੇ ਆਉਂਦੇ ਆ - ਆਖ-ਆਖ ਅਸੀਂ ਨੀਂ ਰੱਖਣਾ

ਉਸਨੂੰ ਘਰ।”¹⁰⁸

ਉਸਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਾਲੇ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਦੁਰ-ਵਿਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬਦਲੀ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

“ਤੋਬਾ! ਮੇਰੀ ਬਦਲੀ ਸੀ ਕੋਈ - ਘਰ-ਘਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ। ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ

ਚਰਚੇ-ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਆਂ - ਉੱਚ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀਆਂ - ਉੱਚ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿੱਚ

ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਸੀ ਲੋਕ।”¹⁰⁹

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਇਕ ਔਰਤ ਹੈ ਜੋ ਖੁਦ ਔਰਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸੌੜੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਸਦਕਾ ਦੀਸ਼ ਦੀ ਬਜਾਇ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਕ 'ਚ ਬੋਲਦੀ ਹੈ :

“ਤਨਖਾਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਨੀ। ਉਲਟਾ ਲੜਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ। ਤੁਸੀਂ

ਜੇ.ਬੀ.ਟੀ. ਟੀਚਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੀ ਇਹੋ ਜੀਆਂ।”¹¹⁰

ਦੀਸ਼ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਸ੍ਰੈ-ਨਿਰਭਰ ਔਰਤ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਪਤੀ/ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ ਪਰ ਸ੍ਰੈ-ਨਿਰਭਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ 'ਠਰੀ ਰਾਤ' ਦੀਆਂ ਪਾਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਬੇਵੱਸ ਤੇ ਲਾਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਛਾਵੇਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਤੈਅ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

‘ਪੁੱਪ ਦੀ ਵਾਟ’ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਔਰਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਤਿੰਨ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਿਆਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭੂਆ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਪਰੰਪਰਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿੱਧਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵਿਧਵਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਪਰੰਪਰਕ ਜਗੀਰੂਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕੱਲਤਾ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿਦਕ ਤੇ ਸਿਰਝ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਹੈ ਜੋ ਪਰੰਪਰਕ ਨੈਤਿਕ ਕੀਮਤਾਂ

ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਚੰਨੀ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਆਹ ਟੁੱਟਣ ਕਾਰਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਜਿਦਰ ਨਾਲ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ
ਆਧੁਨਿਕ ਯੌਰਤ ਵਾਂਗ ਖੁੱਲ੍ਹ ਮਾਣਦੀ ਹੈ, ਮਹਿਫ਼ਲਾਂ 'ਚ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤਰਜਾਤੀ ਪਿਆਰ
ਰਾਜ਼ੀਰ ਵਾਂਗ ਉਸਦੀ ਸਹੇਲੀ ਰੰਮੀ ਵੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਦਵੇਂਦ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ। ਉਹ

ਆ ਗਿਆ ਸੀ।¹¹²

ਜਿੰਦਗੀ ਸਰਾਬ ਦੀ ਭਰੀ ਬੋਤਲ ਵਰਗੀ। ਜਿਸ ਥਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਸੁਣਦਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਸਰੋਰ ਜਿਹਾ
“ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਹੀ ਸਰਾਬ ਦੀ ਖਾਲੀ ਬੋਤਲ ਵਰਗੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭੁੱਖਿਆ ਦੀ

ਹੈ। ਲੇਖਿਕਾ ਰਾਜ਼ੀਰ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਰਾਹੀਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ :

ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਾਜ਼ੀਰ ਇਸ ਅਹਿਸਾਸ ਤੋਂ ਕੋਰੀ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਹੀ ਉਸਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਚਿੜਕ ਜਾਂਦਾ
ਦਸਾ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਗ਼ੁਲਾਬ ਕੌਰ ਨੇ ਬੇਝੁੰ ਸਮਾਂ ਹੀ ਸਹੀ ਪਰ ਮਰਦ ਮੇਲ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਮਾਣਿਆ
ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਕੱਲੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੀ
ਰਾਜ਼ੀਰ ਰੱਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਿਕਾ ਨਾ ਲੈ ਸਕੀ। ਗ਼ੁਲਾਬ ਕੌਰ ਵਾਂਗ ਪਰੰਪਰਕ ਕੀਮਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਰਾਜ਼ੀਰ ਸ੍ਰੀ-ਨਿਰਭਰ
ਭੋਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ਼ੀਰ ਦੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਸਭਵੇਂ ਵੀ ਉਸਦੀ ਜਿੰਦਗੀ 'ਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ
ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਪ੍ਰਧੀਰ ਰਾਜ਼ੀਰ ਦੀ ਸੁਕੋਚਤਾ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭੌਤੀ ਵੇਲੇ
ਰਾਜ਼ੀਰ ਆਧੁਨਿਕ ਯੌਰਤ ਦੇ ਇਸ ਮਾਨਸਿਕ ਦਵੇਂਦ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸੀ ਪ੍ਰਧੀਰ ਨਾਲ ਟੋਕਤਾ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ

ਲੰਮੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹੁਸੀਨ ਵਜੋਂ ਜਬਰ ਦੀ ਭੱਰੀ ਵਿੱਚ ਸਾਥ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਸੁੱਟੇ ਸਨ।¹¹³

ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ? ਜੇ ਕਿਸੇ ਬੇ-ਆਸੀ ਆਸ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਗ਼ਾਲ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।
ਉਸਨੇ ਸਵਰਜ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾ 'ਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੱਢਿਆ? ਕੀ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸ
“ਉਹ ਕਿਉਂ ਅੰਨੇ ਵਧੇ ਸਵਰਜ ਦਾ ਭਾਰ ਆਪਣੇ ਮੁਖਿਆਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕੀ ਵਿਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ? ਕੀ

ਅੰਗੂਰੀ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸਦੀ ਇਹ ਭੁੱਖੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

ਵੇਖ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਤਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਪਤੀ ਪੁੱਤੀ ਪੁਰਨ ਮੋਹ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਸਵਰਜ ਦੀ
ਰਾਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਸਵਰਜ ਦੇ ਘਰੀਆਂ ਚਰਿਤਰ ਕਾਰਨ ਅਰਾਥਿਕ ਸ੍ਰੀ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਤੋਂ

ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭ-ਲਿਖ ਕੇ ਨੌਕਰੀ ਲੱਗ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਪੁੱਤੀ ਸੁਚੇਤ ਵੀ ਹੈ।
ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿੱਧਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ 'ਚ ਜੀਮੀ ਪਈ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਜਗੀਰ
ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪਾਤਰ ਰਾਜ਼ੀਰ ਕੌਰ ਹੈ ਜੋ ਅਰਧ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਅਤੇ ਅਰਧ ਪ੍ਰਜੀਵਦਾਰੀ
ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੁੱਝਦਾ।

ਭਰਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਨ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂਦੀ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੈ ਇਸ ਸਥਿਤੀ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਉਸਨੂੰ
ਗ਼ੁਲਾਬ ਕੌਰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਾਥਿਕ ਹੋਰ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ-ਨਿਰਭਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਨਿਰਭਰਤਾ, ਪਤੀ ਅਤੇ

ਦੇ ਆਸਰਾ ਲੈਣ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਸਿਫਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਸ ਅਦਾਰਸ ਨੂੰ ਉਹ ਖੋਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ।
ਧਾਰਾਮਿਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਵਾਸ ਉਸਨੂੰ ਵਿਧਵਾ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਕੇ ਧਰਮ
ਦੀ ਕਹਿਰਤਾ ਕਾਰਨ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਜਗੀਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ

ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਰਜਿੰਦਰ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਾਤ ਕਾਰਨ ਪਰੰਪਰਕ ਜਾਤ-ਜਮਾਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਸਦਕਾ ਉਦਾਸ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਗਈ ਹੈ :

“ਸਾਰੀ ਤਿਆਰੀ ਦਰਮਿਆਨ ਰਮਨ ਨਰਵਸ ਰਹੀ। ਉਸਦੇ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਜਿਵੇਂ ਝੂਠੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਤੌਖਲਾ ਸੀ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਘਰਦਿਆਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦਾ ਭੈਅ ਜਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਸੀ।”¹¹³

ਰਾਜਬੀਰ ਦੀਆਂ ਸਾਬਣ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਬਹੁਤ ਸੌਂਝੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ 'ਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਪਕੜ ਪੀਢੀ ਹੈ। ਔਰਤ-ਮਰਦ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪ੍ਰੀਤਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ 'ਚ ਜਿਉਣ ਦਾ ਇੱਛੁਕ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਪਰੰਪਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਅਨੈਤਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਲਿਤਾੜ ਕੇ ਬੁਰਜ਼ਵਾ ਸਮਾਜ ਵੱਲ ਵਧਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਤਰ ਕਲਪਨਾ ਹੈ ਜੋ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕੋਹਜਾ ਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਦੀ ਹਵਾਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਰਾਹ ਤੁਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਮਰਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਜਿਨਸੀ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਕਲਪਨਾ ਰਾਜਬੀਰ ਨੂੰ ਨਿਰਸੰਕੋਚ ਆਪਣੇ ਗ਼ੈਰ-ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ :

“ਇਕ ਸਨੇਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮੇਰੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈਆਂ ਨਾਲ ਸੈਕਸ ਸੰਬੰਧ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ

ਇਕ ਮਾਸਟਰ ਸੋਢੀ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਖ਼ਰਾਬ ਕੀਤਾ।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੀ ਇਹ ਇਕ ਲੋੜ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਏ ਜਾਂ

ਈਜ਼ੀਲੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸੈਕਸ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ।”¹¹⁴

ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਉਸਦਾ ਮਾਮਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਹਵਾਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ, ਉਸਦੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਉਸਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵਰਾਜ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਸਕ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਲਪਨਾ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਣ ਲਈ ਵਿਦਰੋਹ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਭਟਕਣਾ ਕਾਰਨ ਉਹ ਚੰਗਾ ਤੇ ਸਾਵਾਂ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਧੁੱਪ ਦੀ ਵਾਟ’ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭੂਆ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਪਰੰਪਰਕ ਜਗੀਰੂ ਕੀਮਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਰਨ ਤਰਾਸਦੀ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਬੀਰ ਤੇ ਰੰਮੀ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਦਵੰਦ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸਤ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਲਪਨਾ ਅਤਿ ਆਧੁਨਿਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਔਰਤ ਦੇ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਪਰਕ ਔਰਤ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਟਲਣਯੋਗ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਆਧੁਨਿਕ ਔਰਤ ਪਰੰਪਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਬੋਝ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਲਾਚਾਰ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ‘ਧੁੱਪ ਦੀ ਵਾਟ’ ਤਿੰਨ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਬਦਲਦੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

9. ਅਜੀਤ ਕੌਰ (1934-)

ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮੱਧ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਪਰ ਸੁਵਿਤ੍ਰ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲੈਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੌਰੀ, ਫਾਲਤੂ ਔਰਤ (1974), ਧੁੱਪ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ (1968), ਪੋਸਟ ਮਾਰਟਮ (1973) ਅਤੇ ਕੱਟੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਟੁੱਟੇ ਤ੍ਰਿਕੋਣ ਉਸਦੇ ਉਲੇਖਯੋਗ ਨਾਵਲੈਟ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਕਾਮੁਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਅਪੂਰੇ ਅਤੇ ਅਤ੍ਰਿਪਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਨ ਵਿਸ਼ਾਦਮਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੁਖਾਂਤ ਇਸ ਕਾਰਨ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਣਵਿਆਹੀ ਔਰਤ ਜਿਸ ਮਰਦ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਗਲਾ ਆਪਾ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਆਹਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀਆਂ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ 'ਫਾਲਤੂ ਔਰਤ' ਸਮਝਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਇਕ ਬੇਬਾਕ ਲੇਖਕਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਪੂਰੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੁਆਰਾ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਪਰ ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਇਸ ਅਹਿਸਾਸ ਬਾਰੇ ਚੇਤਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਦਮੀ, ਔਰਤ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਖੁੰਝਾਉਂਦਾ। ਆਦਮੀ ਕਾਮ-ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਔਰਤ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਇਕ ਹਥਿਆਰ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦਾ ਹੈ।

'ਗੌਰੀ' ਨਾਵਲ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ 'ਚ ਵਿਚਰਦੀ ਔਰਤ ਦੀ ਦੁਜੈਲੀ ਤੇ ਵਸਤੂਗਤ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਗੌਰੀ ਨਾਵਲ ਇਕ ਮਾਰੂ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਗ਼ਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਉਹ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਵਸਤੂ ਵਰਗੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

“ਮਰਦ ਘਰ ਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਤੀਵੀਆਂ... ਚਾਹੇ ਉਹ ਮਾਂ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ਤ੍ਰੀਮਤ - ਆਪੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਚੌੜੀ ਪੱਤਲ ਵਿੱਚ ਚੌਲ ਪਾ ਕੇ ਨਾਲ ਲੂਣ ਮਿਰਚਾਂ ਦੀ ਲੱਪ ਰੱਖ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਰੱਖਦੀਆਂ। ਮੰਜਾ ਡਾਹ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਮਰਦ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਘੁੱਟ ਦੱਬ ਦਿੰਦੀਆਂ ਤੇ ਰਾਤੀਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਤਕਾਜ਼ਾ ਕਰੇ, ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਅੱਗੇ ਪਰੋਸ ਦਿੰਦੀਆਂ।”¹¹⁵

ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਵੰਸ਼ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੌਰੀ ਦੀ ਚਾਚੀ ਕੋਲ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਨਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਗੌਰੀ ਦੀ ਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਰ-ਸੰਤਾਨ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਗੌਰੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਗਿਰਧਰ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੇਠੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਕੁੜੀ ਜੰਮਣ ਲਈ ਵੀ ਪੱਛੜੇ ਵਰਗ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗਿਰਧਰ ਦੇ ਦੋਸਤ ਦੀ ਆਪਸੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਤੰਗ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਉੱਭਰਦਾ ਹੈ :

“ਕਸੂਰ ਬੀਜ ਦਾ ਹੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਗਿਰਧਰ ਭਾਈ। ਕਸੂਰ ਤਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਜੇ ਜ਼ਮੀਨ ਬੰਜਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਏ ਵਾਹੀ ਜਾਓ, ਬੀਜ ਪਾਈ ਜਾਓ, ਉਹ ਬੰਜਰ ਰਹਿੰਦੀ

ਏ... ਅਸੀਂ ਤੇ ਕਹਿਨੇ ਆਂ ਜੇ ਐਤਕੀਂ ਵੀ ਤੇਰੀ ਤ੍ਰੀਮਤ ਨੇ ਕੁੜੀ ਜੰਮ ਧਰੀ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਦੋ ਬਹੁਆਂ ਹੋਰ ਲੈ ਆਵੇ ਤੇ ਬਹੁ ਕਿਹੜੀ ਉਗਾ ਕੇ ਵੱਢਣੀ ਏ।”¹¹⁶

ਗੌਰੀ ਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਘਰ 'ਚ ਪੁੱਤ ਆਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਗਿਰਧਰ ਵੀ ਲੋਕ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਹੁਣ ਹੁੱਬ ਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੌਰੀ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਗੌਰੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਲਾਪਰਵਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

“ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਦਿਲ ਰੋਂਦੇ। ਮਾਂ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦੇਣੀ ਵੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ।

ਖੁਸ਼-ਖੁਸ਼, ਖਿੜੀ-ਖਿੜੀ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਬੈਠੀ ਦੁੱਧ ਦੁੱਧਾਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਕੋੜੇ ਤੇਲ ਦੀ ਮਾਲਸ਼ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਨੁਹਾ-ਧੁਆ ਕੇ ਕਾਲੇ ਟਿੱਕੇ ਲਾਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ।”¹¹⁷

ਗੌਰੀ, ਉਸਦੀਆਂ ਭੈਣਾਂ, ਮਾਂ, ਚਾਚੀ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੌਰੀ ਦੀ ਚਾਚੀ ਧਨੀਆਂ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਕਰਕੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਗੌਰੀ ਦਾ ਪਿਓ ਪੈਸਿਆਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਬਾਬੂ ਰਾਮ ਨਾਲ ਤੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਬੂ ਰਾਮ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਗੌਰੀ ਨੂੰ ਵਸਤ ਵਾਂਗ ਖਰੀਦਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਜਿਨਸੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰ ਦਾ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਬਦਲੇ ਗੌਰੀ ਨੂੰ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਕਬਾੜ ਵਾਂਗ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਘਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਾਬੂ ਰਾਮ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੀ ਸੇਵਾ 'ਚ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮੂੰਹੋਂ ਇਕ ਬੋਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੁੰਦੀ। ਨਾਵਲਕਾਰਾ ਨੇ ਗੌਰੀ ਦੇ ਨਾ ਬੋਲਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ 'ਚ ਕਿਧਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਉਹ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਗੌਰੀ ਇਕ ਖਾਮੋਸ਼ ਜਿਹਾ ਗੁੰਗਾ ਟਾਪੂ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਕੁੱਤਾ ਵੀ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਭੌਂਕ ਲੈਂਦਾ ਏ। ਭਾਵੇਂ ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਕੋਈ ਸਮਝੇ ਭਾਵੇਂ ਨਾ, ਪਰ ਗੌਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੋਲਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਦੀ ਬੋਲੀ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।”¹¹⁸

ਗੌਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਜਾਇਦਾਦ ਵਾਂਗ ਖਰੀਦਿਆ ਤੇ ਵੇਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਬੂ ਰਾਮ ਗੌਰੀ ਨੂੰ ਵਸਤ ਵਾਂਗ ਖਰੀਦਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੱਲ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਹੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸਦੀ ਹਾਲਤ ਨੌਕਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੀ ਹੁੰਦੀ। ਉਸਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਤਾਂ ਐਨੀ ਬੁਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿੱਡੋਂ ਜਾਇਦਾਦ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਗੌਰੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਪੈਰ ਪੁੱਟਣ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਅੰਤ 'ਚ ਲੇਖਕਾ ਗੌਰੀ ਦੇ ਵਿਦਰੋਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ :

“ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਪੁੱਛੋ, ਉਹ ਔਰਤ ਕਿੱਧਰ ਜਾਵੇਗੀ... ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਸਕੀਨ ਏ ਕਿ ਗੌਰੀ ਆਪਣੇ ਖੋਲ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ, ਹੰਡਲਾ ਮਾਰ ਕੇ, ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਈ ਏ।”¹¹⁹

ਗੌਰੀ ਇਕ ਬੇਵੱਸ ਤੇ ਲਾਚਾਰ ਔਰਤ ਹੈ ਜੋ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਕ ਖਿਡੌਣਾ ਬਣ ਕੇ ਇਕ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਸੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਬੂ ਰਾਮ ਗੌਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਜਾਇਦਾਦ ਵਾਂਗ ਖਰੀਦਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਸਦੀ

ਪਤਨੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਗੋਰੀ ਤੋਂ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਨੌਕਰ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਮੁੱਲ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਹਾਲਤ ਬਾਬੂ ਰਾਮ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਰ ਵੀ ਭੈੜੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੰਕਰ ਬਾਬੂ ਰਾਮ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜਾਇਦਾਦ ਵਾਂਗ ਗੋਰੀ 'ਤੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਲਕੀਅਤ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਰਨ 'ਤੇ ਗੋਰੀ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਾਂ ਸ਼ਬਦ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ੰਕਰ ਭੜਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਖਦਾ ਹੈ :

“ਮਾਂ? ਕੁੱਤੀ! ਹਰਾਮਜ਼ਾਦੀ! ਮਾਂ ਦੱਸਦੀ ਏ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਮੇਰੀ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਮਾਂ ਬਣ ਬੈਠੀ ਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਓ ਨੇ ਖਰੀਦਿਆ ਸੀ ਤੈਨੂੰ ਕੁੱਤੀਏ, ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਖੇਹ ਖਾਣ ਵਾਸਤੇ... ਤੇ ਤੂੰ ਏਸੇ ਸਾਕੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਬਣ ਬੈਠੀ ਏ ਕੰਜਰੀਏ?”¹²⁰

“ਤੈਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਵਾਲਾ ਮਰ ਗਿਆ। ਪਰ ਮੈਂ ਤੇ ਹਾਂ ਉਹਦਾ ਵਾਰਸ। ਉਹਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਵਾਰਸ। ਉਹਦੇ ਖਰੀਦੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ। ਸਮਝੀ ਭੂਤਨੀ ਦੀਏ? ਤੇਰਾ ਵੀ ਹੁਣ ਮੈਂ ਈ ਮਾਲਕ ਆਂ। ਸੰਘੀ ਨੱਪ ਦਿਆਂਗਾ ਜੇ ਆਵਾਜ਼ ਕੱਢੀ ਤੇ।”¹²¹

ਸ਼ੰਕਰ ਗੋਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਵਾਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੋਰੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿਦਰੋਹ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਪੈਰ ਪੁੱਟਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਨ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਦੀ ਵਸਤੂਗਤ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕੋਹਜਾ ਰੂਪ ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਵਾਂਗ ਖਰੀਦਿਆ ਵੇਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਕੇ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ‘ਫਾਲਤੂ ਔਰਤ’ ਨਾਵਲਿਟ ਹੈ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਰਾਇ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਥੀਮ ਵਜੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਬਾਕੀ ਨਾਵਲੈਟਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਨਾਵਲਿਟ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਕੇ ਇਸਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

‘ਫਾਲਤੂ ਔਰਤ’ ਦੀ ਗੀਤਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ ਮਰਦ ਉਮੇਸ਼ ਨਾਲ ਹਨ। ਉਮੇਸ਼ ਦਾ ਆਪਣਾ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬੇਚੀਅਤ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਗੀਤਾ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਮੇਸ਼ ਜਦੋਂ ਵੀ ਗੀਤਾ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਟੰਡਨ ਦੇ ਘਰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੀਤਾ ਇੱਥੇ ਘੁਟਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰਾਏ ਘਰ ਤੇ ਪਰਾਏ ਬਿਸਤਰ ਉੱਤੇ ਉਹ ਬੇਚੈਨੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਮੇਸ਼ ਗੀਤਾ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਅੱਗੇ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦਾ ਹੈ :

“ਆਈ ਨੀਡ ਯੂ ਗੀਤੀ। ਆਈ ਨੀਡ ਯੂ ਡੈਸਪੇਰੇਟਲੀ।”¹²²

ਉਮੇਸ਼ ਦੇ ਗੀਤਾ ਨਾਲ ਕਾਮ-ਸੰਬੰਧ ਨਾਟਕੀ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਗੀਤਾ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਹੈ।

“ਇਕੋ ਚੁੰਮੀ ਤੇ ਉਮੇਸ਼ ਉੱਠ ਖੜੋਤਾ।”

“ਆਈ ਗਿਵ ਯੂ ਥਰਟੀ ਸੈਕਿੰਡਜ਼ ਟੂ ਗੈਟ ਰੈਡੀ ਟੂ ਰਸੀਵ ਮੀ।”

“ਤੇ ਉਹ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਕੱਪੜੇ ਲਾਹੁਣ ਲੱਗਾ।”¹²³

ਉਮੇਸ਼ ਦਾ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦਾ ਵਿਹਾਰ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੀਤਾ ਪਤੀ ਜਾਂ ਦੋਸਤ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝੇ, ਜਿਨਸੀ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਾਂਗ ਉਹ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਵੀ ਪੂਰੇ ਕਰੇ। ਪਰ ਰਾਜ ਦਾ ਬਦਲਿਆ ਵਤੀਰਾ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਅਜਿਹੇ ਵਤੀਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੀਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਲਾਵਾਰਿਸ਼ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ :

“ਉਹਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬਕਸੇ ਜਾਂ ਬਿਸਤਰੇ ਵਾਂਗੂੰ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੈ।”¹²⁴

ਜਿੱਥੇ ਗੀਤਾ ਇਕ ਦੋਸਤ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਉਮੇਸ਼ ਉਸਨੂੰ ਪਤਨੀ ਵਾਲਾ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਗੀਤਾ ਉਮੇਸ਼ ਤੋਂ ‘ਹੱਕ ਨਾਲ ਬਣਾਏ ਜਿਨਸੀ ਸੰਬੰਧ’ ਬਦਲੇ ਉਸੇ ‘ਹੱਕ ਨਾਲ ਪਤਨੀ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।’ ਗੀਤਾ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਉਮੇਸ਼ ਕੋਲ ਦੱਸਦੀ ਹੈ :

“ਵਨਸ ਆਈ ਸਲੀਪ ਵਿਚ ਯੂ... ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ-ਕੀ ਗੜਬੜਾ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ, ਇਹ ਮੇਰਾ ਮਰਦ ਏ। ਇਹਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸੁੱਖ-ਦੁੱਖ ਦਾ, ਮੇਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਬਲਮਜ਼ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਏ।”¹²⁵

ਗੀਤਾ ਜਦੋਂ ਉਮੇਸ਼ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਟੰਡਨ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਰਾਏ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਗੁਆਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਪਰ ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

“ਉਹ ਹੁਣ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ। ਬਾਹਰ ਉਮੇਸ਼ ਏ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿੰਡੇ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਲੋੜ ਬਲ ਰਹੀ ਏ। ਮੇਰੀ ਭੁੱਖ। ਉਛ! ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਏ। ਜੇ ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਫੇਰ ਉਸਨੇ... ਚਾਹਿਆ ਹੀ ਨਾ? ਜੇ ਇਕ ਪਲ ਜਿਹੜਾ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਏਗਾ, ਮੁੜਕੇ ਆਇਆ ਹੀ ਨਾ? ਤੇ... ਜੇ ਅੱਜ ਉਮੇਸ਼ ਤ੍ਰਿਹਾਇਆ ਤੁਰ ਗਿਆ! ਫੇਰ ਆਵੇਗਾ? ਨਾ ਆਇਆ ਤਾਂ।”¹²⁶

ਉਮੇਸ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਗੀਤਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਮਰਦ ਆਏ ਹਨ ਪਰ ਉਸਦੇ ਗ਼ਲਤ ਚੋਣ ਖੇਤਰ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ‘ਮਨ ਦਾ ਹਾਣੀ’ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਮੇਸ਼ ਘਰ-ਬਾਰ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਬੋਰੀਅਤ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਗੀਤਾ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੀਤਾ ਨੂੰ ਉਮੇਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਉਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਗੀਤਾ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਗੀਤਾ ਦਾ ਉਮੇਸ਼ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਵਾਲਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਆਪਣੀ ਵਧਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਉਮੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਦੂਰ ਵੀ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਹੈ :

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਾ ਤੈਨੂੰ ਹੱਕ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੱਕ ਹੈ ਈ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਤਰਲਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਤਰਲਾ ਮੇਰੀ ਫਿਤਰਤ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਲੜ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਏ, ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰੋਜ਼ ਮਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਰੀਅਤ ਕਤਲ ਕਰਨ ਆਇਆ ਏ, ਰੀਲੈਕਸ ਕਰਨ, ਰਤਾ ਹੱਸਣ ਖੇਡਣ, ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ। ਜੇ ਮੈਂ ਰਤਾ ਕੁ ਤਲਖ਼ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਤੇਰਾ ਕੀ ਏ? ਤੂੰ ਤੁਰ ਜਾਏਂਗਾ। ਵਾਪਸ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ।”¹²⁷

ਗੀਤਾ ਇਕ 'ਪੂਰਨ ਮਰਦ' ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੈ ਪਰ ਹਰ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਜਿਸਮ ਭੋਗਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਈਸ਼ੋ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਪਰ ਉਮੇਸ਼ ਕੋਲ ਵੀ ਐਨਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝੇ। ਉਹ ਹਰ ਵਾਰ ਗੀਤਾ ਨੂੰ ਭੋਗ ਕੇ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੀਤਾ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ-ਆਪਾ ਫਾਲਤੂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

“ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਸੌਣ ਵਾਲੀ ਤੀਵੀਂ ਤੇ ਮੁਫਤ ਵਿੱਚ ਜਿਹਦੇ ਨਾਲ ਸੌਂ ਸਕੋ, ਉਹ ਤੀਵੀਂ। ਮੁਫਤ ਵਾਲੀ ਤੀਵੀਂ ਬੀਵੀ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਸਿਰਫ਼ ਰੋਟੀ, ਕੱਪੜਾ ਤੇ ਨੌਕਰ/ਗੁਲਾਮ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਬੀਵੀ ਦੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਰਿਸਪੈਕਟੇਬਲ ਏ। ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਜਿਹਦੇ ਨਾਲ ਸੰਵੇ, ਉਹ ਪ੍ਰਾਸਟੀਚਿਊਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੈਸ਼ਿਆ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਿਹੜੀ ਔਰਤ ਹੁੰਦੀ ਏ, ਜਿਹਦੇ 'ਤੇ ਖਰਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ, ਰੋਟੀ ਕੱਪੜਾ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਮਰਦ ਦੇ ਰੁਤਬੇ ਮੁਰਾਤਬ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਉਹਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਚੋਰੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ, ਉਹ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਏ? ਉਹ ਔਰਤ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਏ? ਫਾਲਤੂ ਔਰਤ! ਫਾਲਤੂ! ਸੁਪਰਫਲੂਅਸ।”¹²⁸

ਗੀਤਾ ਫਾਲਤੂ ਔਰਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੰਢਾਉਂਦਿਆਂ ਹੀਣ-ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਣੀ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਗੀਤਾ ਦੇ ਸ੍ਰੋਮਾਨ ਨੂੰ ਹਰ ਵਾਰ ਠੇਸ ਵੱਜਦੀ ਹੈ।

‘ਕੱਟੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਟੁੱਟੇ ਤ੍ਰਿਕੋਣ’ ਨਾਵਲ ਪੁੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ‘ਸਿੰਮੀ’ ਘਰ ਦੀ ਕਮਾਊ ਮੈਂਬਰ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਘਰ ਚੱਲਣ ਕਰਕੇ ਮਾਪੇ ਉਸਦੇ ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਤੀ ਲਾਪਰਵਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ 'ਚ ਰੁੱਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਮੀ ਨੂੰ ਇਕੱਲਤਾ ਖਲਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਫੁਪਾਉਣ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕਮਾਈ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਸਿੰਮੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੈ :

“ਖਾਸ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ, ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬੀਜੀ ਨੇ ਸਿੰਮੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਸਟਪਟਾਉਣਾ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਿੰਦਰ ਨੇ ਐਤਵਾਰ ਸਵੇਰ ‘ਮੈਟਰੀਮੋਨੀਅਲ ਕਾਲਮ’ ਪੜ੍ਹਣ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਦੇਰ ਤੱਕ ਸੌਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਾਂਤੀ ਅੱਗੇ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਸਿੰਮੀ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਮਟਕਾ ਕੇ ਜਿਹੜੇ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਮਖੌਲ ਕਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ - ਉਹਦੇ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ, ਦਾਜ ਬਾਰੇ, ਸਹੁਰੇ-ਘਰ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਬਾਰੇ ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਧੁੱਪੇ ਸੁੱਕਣੇ ਪੈ ਕੇ ਕੁਰਾਹੜੇ ਹੋ ਗਏ।”¹²⁹

ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਿਆਂ ਦੇ ਰੁੱਖੇ ਵਤੀਰੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਵਾਰਥੀ ਪਰਿਵਾਰ ਕਾਰਨ ਉਹ ਬੇਆਰਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਖੜੋਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਹੈ :

“ਪੈਸੇ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਕਮਾਏ ਜਾਣ? ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਸ਼ਿੰਦਰ ਤੇ ਕਾਂਤੀ ਨੇ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨੇ ਨੇ? ਤੇ ਫੇਰ ਬੱਚੇ ਖਾਣ ਲਈ ਰੋਟੀ ਮੰਗਦੇ ਨੇ? ਮੈਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਕੀ ਸਮਝ ਰੱਖਿਆ ਏ? ਪੈਸੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ? ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਿੰਦਰ ਤੇ ਕਾਂਤੀ ਦੇ ਪਲੰਘ ਦੇ ਪਾਵੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ

ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ? ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਨਕਾਰ ਦੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣਨ ਤੋਂ। ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਕੋਈ ਗੱਲ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਕਾਹਦੇ ਲਈ? ਸਭ ਕੁਝ ਕਾਹਦੇ ਲਈ।”¹³⁰

ਸਿੰਮੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਵਸਤੂ ਵਾਂਗੂੰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪਏ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਕੱਲਤਾ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਨਫਰਤ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਇਸ਼ੂ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ਼ੂ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸ਼ੂ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ਼ੂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਔਰਤ ਨਾਲ ਸਮਾਂ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ਼ੂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਔਰਤ ਨਾਲ ਵੀ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਸਿੰਮੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਇਸ਼ੂ ਉਸਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ :

“ਸਿੰਮੀ, ਐਸ ਘੜੀ ਵਿੱਚ... ਐਸ ਪਲ ਵਿੱਚ... ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਬੁਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦਾ। ਉਂਜ ਵੀ... ਸ਼ਾਇਦ ਜੇ ਤੂੰ ਕਦੇ ਪੁੱਛਦੀਓ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਮ-ਅਜ਼-ਕਮ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਬੁਠ ਨਾ ਬੋਲ ਸਕਦਾ।... ਇਕ ਹੋਰ ਕੁੜੀ ਏ, ਜਿਹੜੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸ਼ੂ ਕਹਿੰਦੀ ਏ। ਪਰ ਉਹ ਤੇਰੇ ਵਾਂਗੂੰ ਸਾਫ਼ਟਲੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੀ, ਨਾ ਹੀ ਇੰਨਾ ਸਾਰਾ ਦਰਦ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ... ਏਨਾ ਸਾਰਾ ਨਿੱਘ...।”¹³¹

ਇਸ਼ੂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਸਿੰਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਫਾਲੂਤ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਹੈ।

“ਅੰਡਿਆਂ ਦੀ ਟੋਕਰੀ... ਤੇ ਤੂੰ ਸਿਰਫ ਇਕ ਅੰਡਾ ਏਂ, ਕੁੜੀਏ! ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅੰਡਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਅੰਡਾ, ਕਮਬਖ਼ਸ਼ੇ।”¹³²

ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਹ ਇਸ਼ੂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਚੁਣਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇੱਥੇ ਉਸਦੇ ਨਿਰਸਵਾਰਥੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਭਰਮ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਇਸ਼ੂ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਸਮਝੌਤਾਵਾਦੀ ਰਾਹ ਅਪਣਾ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਦਾ ਇਹ ਚੁਣਿਆ ਰਾਹ ਗਲਤ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਲਗਾਤਾਰ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਮਰਯਾਦਾਵਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਉਹ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਅਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

10. ਚੰਦਨ ਨੋਗੀ

‘ਜਲ ਬਿਨ ਕੁੰਭ’ ਨਾਵਲ ਪਰੰਪਰਕ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਿਧਵਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ। ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ 'ਤੇ ਮਰਦ ਕਾਬਜ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਦਾ ਦੁਜੈਲਾ ਸਥਾਨ ਹੈ ਪਰ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਔਰਤ ਦਾ ਸਥਾਨ ਤੇ ਸਥਿਤੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੋਰਾਂ ਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰੰਤ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਉਹ ਇਕਲੌਤੀ ਵਾਰਸ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਉਸਦੇ ਚਾਚਾ-ਚਾਚੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗੋਰਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਜਗਦੇਵ ਨਾਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਿਵੀ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਗਦੇਵ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਸਹੁਰੇ ਅਤੇ ਪੇਕੇ ਘਰ 'ਚੋਂ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦੀ। ਉਹ ਖੁਦ ਤੰਗੀ-ਤੁਰਸ਼ੀ ਤੇ ਤਾਅਨੇ-ਮਿਹਨਿਆਂ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰਦੀ ਹੈ।

ਰਣਜੀਤ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਗੋਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਣਜੀਤ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੋਰਾਂ ਰਣਜੀਤ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿੱਜ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ। ਗੋਰਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਣਜੀਤ ਦੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਗਦੇਵ ਦੀ ਯਾਦ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਨਹੀਂ ਛੁਡਾ ਪਾਉਂਦੀ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਖੁਦ 'ਤੇ ਖਿੱਝਦੀ ਵੀ ਹੈ :

“ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਜੀਵਨ ਸੀ? ਜੋ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਸਦਾ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਹੈ ਸੀ ਸਭ ਕੁਝ ਓਪਰਾ-ਓਪਰਾ ਨਾ ਉਹ ਭਿੱਜਦੀ ਨਾ ਰਚਦੀ। ਭੂਤ ਨੇ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਜਕੜ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਗੋਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਵੀ ਚਿੜ ਲਗਦੀ ਤੇ ਉਹ ਛਿੱਥੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ... ਕਿੰਨੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਬਣ ਗਈ ਸੀ ਸੋਚਣਾ ਜਗਦੇਵ ਤੇ ਭੋਗਣਾ ਰਣਜੀਤ।”¹³³

ਰਣਜੀਤ ਗੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਰੂਪ 'ਚ ਆਪਣੀ ਹੀ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲਲਿਤ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਣਜੀਤ ਦਾ ਪਿਆਰ ਸਿਰਫ ਉਸੇ ਲਈ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੱਚੀ ਕੰਵਲ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਣਜੀਤ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਮੰਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਸੀ ਦੂਰੀਆਂ ਵੀ ਵਧਣ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਗੋਰਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਪੈਕੇ ਘਰ ਮਦਦ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਗੋਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਪੁਨਰ-ਵਿਆਹ ਇਕ ਸੰਕਟ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਕੁਝ ਵੇਰਵੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਗੋਰਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਪੰਡਿਤ ਲਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਰਾਜੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਘੋਰ ਪਾਪ ਸਮਝਦੇ ਹਨ :

“ਹੇ ਸ਼ਿਵ-ਸ਼ਿਵ ਕੁਤੇ ਸਤੀ ਦਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਹਾ ਕਲਜੁਗੇ ਦੀ ਨ੍ਹੇਰੀ ਦਿਖੇ ਜਨਾਨੀਆਂ ਲੱਗੀਅਨ ਭਲੋਠਨ ਦੂਜਾ ਖਸਮ-ਬੋਬੋਗੀ ਆਖੋਜੇ ਅੰਦਰ ਬੇਠੀ ਐ ਰਾਮ-ਰਾਮ ਜਪੈ ਕਲੇ ਗੀ ਲੋਕਾਂ ਜਾਗਤ ਸ਼ੈਲ ਗਭਰੂ ਬਨੀ ਜਾਗ ਤੇ ਦਿਨ ਫਿਰੀ ਜਾਗਨ ਕਰਮੇ 'ਚ ਸੁੱਖ ਹੋਂਦਾ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਹੋਰ...”¹³⁴

ਗੋਰਾਂ ਦਾ ਚਾਚਾ ਵੀ ਪਰੰਪਰਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਵਿਆਹ ਲਈ ਰਾਜੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਰੁਕਮਣੀ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਇਸਦਾ ਹੱਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਦੁੱਖ ਗੋਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਹੈ ਉਹ ਉਸਦੀ ਕਿਰਿਆਹੀਣਤਾ ਕਾਰਨ ਹੈ।

ਗੋਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀ ਹਰ ਦੁਖਾਂਤਕ ਘਟਨਾ ਸੁਖਾਂਤ 'ਚ ਵਟਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸੁਖਾਂਤ ਵਿੱਚੋਂ ਫਿਰ ਹੋਣੀ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਦੁਖਾਂਤਕ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰ ਜਾਂਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੋਰਾਂ ਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਦੀ ਮੌਤ, ਗੋਰਾਂ ਦਾ ਜਗਦੇਵ ਨਾਲ ਵਿਆਹ, ਜਗਦੇਵ ਦੀ ਮੌਤ, ਰਣਜੀਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ, ਰਣਜੀਤ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ, ਸ਼ਿਵੀ ਦੇ ਨਾਂ ਜਾਇਦਾਦ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਸ਼ਿਵੀ ਦੀ ਮੌਤ, ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਉਪਜਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਵਿਧਾਤਾ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀ ਇਕ ਹੋਰ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਰੁਕਮਣੀ ਹੈ। ਉਹ ਬਾਲ-ਵਿਧਵਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਸੁਹਾਗਣ ਜਾਂ ਵਿਧਵਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰੁਕਮਣੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੋਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਤਕਲੀਫਾਂ 'ਚ ਬੀਤਦੀ ਹੈ।

“ਕਦੋਂ ਸੁਹਾਗਣ ਹੋਈ? ਕਦੋਂ ਵਿਧਵਾ? ਕਿਸੇ ਅਣਡਿੱਠੇ ਦੀ ਸੁਹਾਗਣ? ਕਿਸੇ ਅਣਸਾਂਝੇ ਦੀ ਵਿਧਵਾ? ਸਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪਿੱਟ-ਪਿੱਟ ਕੇ ਲੰਮੇ ਘੁੰਢ ਕੱਢ ਲਏ ਅਤੇ ਰੁਕਮਣੀ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਗਾ-ਲਗਾ ਕੇ

ਵੈਣ ਪਾਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਰੁਕਮਣੀ ਦੀਆਂ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਸੋਜਲ ਨਾ ਹੋਈਆਂ। ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਕਾਲੇ
ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਹਾਲੀ ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ।”¹³⁵

ਗੋਰਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਧਵਾ ਜੀਵਣ ਜਿਉਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਔਰਤ ਵਿਰੋਧੀ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼
ਬੋਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਹੀ ਗੋਰਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਗੋਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਮਰਦ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਸੁਖਾਂਤਕ ਮੌਜ ਆਉਂਦੇ ਹਨ
ਪਹਿਲਾਂ ਜਗਦੇਵ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ’ਚ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਰਣਜੀਤ ਪਰ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝੀ ਨਹੀਂ ਸੀ
ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਰੀਆਂ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

“ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ ਬੇਸ਼ੱਕ ਗੋਰਾਂ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਕ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਨਹੀਂ ਕਰ
ਸਕੀ ਪਰੰਤੂ ਉਸਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਦੂਸਰੀਆਂ ਇਸਤਰੀ ਲੇਖਕਾਵਾਂ ਵਾਂਗ
ਔਰਤ ਉੱਪਰ ਮਰਦ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਕੇ ਹਮਦਰਦੀ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।”¹³⁶

‘ਕਲਰ ਕੇਰੀ ਛੱਪੜੀ’ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਭਾਬੇ ਗੁਲਜ਼ਾਰੀ ਪਰੰਪਰਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।
ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਸੇਠ ਜਗਤ ਰਾਮ ਵੱਲੋਂ ਲਗਾਏ ਝੂਠੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਕਾਰਨ ਉਹ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ
ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲਦੀ ਹੈ। ਜਮਨਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਮੰਗਲ ਦੀ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ’ਤੇ ਘਰ ਛੱਡ
ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਰਿਸ਼ਤਾ ਤੋੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮੰਗਲ ਅਤੇ ਰਾਮਲੁਭਾਈ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ’ਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਬੱਚੀ
ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਮੋਹ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

“ਕੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਏ ਕਮਲੀ ਦਾ ਜਮਨਾ ਨਾਲ?... ਕਮਲੀ ਦੇ ਪੈਰ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬੇਘਰ ਕੀਤਾ
ਹੈ। ਜੇ ਕਮਲੀ ਵੇਲੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਪੈਰ ਭਾਰੀ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਮੰਗਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਾਬੂ
ਕਰ ਹੀ ਲੈਂਦੀ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਢਕਿਆ ਸੁੱਟਿਆ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ।”¹³⁷

ਭਾਬੇ ਗੁਲਜ਼ਾਰੀ ਅਤੇ ਜਮਨਾ ਆਪਣੇ ਸ਼੍ਰੇਮਾਨ ਤੇ ਹੋਂਦ ਲਈ ਪਤੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਵਿੱਦਿਆ
ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸੱਸ ਚੁੱਪਚਾਪ ਪਤੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਿੰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਰਕ ਵਰਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਅਤੇ ਪਤੀ ਦੋਵੇਂ ਨਸ਼ਈ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਦੀ ਕੁੱਟਮਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ
ਹਨ। ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਹਰ ਸਾਲ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਗਰਭਵਤੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
ਗਲੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਤ ਹਨ :

“ਔਰਤ ਦਾ ਵੀ ਇੰਝ ਕੋਈ ਜੀਣਾ ਏ... ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਏ? ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਮਰਨਾ ਚੰਗਾ... ਚੈਨ
ਤਾਂ ਮਿਲੇ ਇਹਨਾਂ ਖਲਜਗਣਾਂ ਕੋਲੋਂ...”¹³⁸

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਔਰਤਾਂ ਬੇਜ਼ੁਬਾਨ ਪਸ਼ੂ ਵਾਂਗ ਚੁੱਪਚਾਪ ਸਭ ਕੁਝ ਸਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਤੀ ਲਈ ਇਹ ਵਸਤੂ
ਸਮਾਨ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਜਦੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਖਰੀਦ-ਵੇਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਪਤੀ ਰਾਜ ਇਕ ਵਾਰ
ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਟਦਾ-ਮਾਰਦਾ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਅਧਮੋਈ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਘੜੀਸਦਾ ਹੋਇਆ ਹਰ ਲੰਘਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ :

“ਮਿਹਰਬਾਨੋ...! ਕਦਰਦਾਨੋ...! ਇਹ ਮੇਰੀ ਬੀਵੀ ਏ ਵਿੱਦਿਆ... ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਵਿਕਾਊ ਹੈ...
ਹੈ ਕੋਈ ਕਦਰਦਾਨ...! ਖਰੀਦਦਾਰ...! ਇਸ ਹੁਸਨ ਦਾ...?”¹³⁹

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰ-ਨਿਰਭਰ, ਪਤੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਮਰਦ ਹੀ ਔਰਤ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਔਰਤ ਵੀ ਔਰਤ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਗਲੀ 'ਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਗੋਮਾ ਆਪਣੀ ਨੂੰ ਗੰਗਾ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਰਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ 'ਚ ਹੀ ਐਨਾ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਅਖ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਨਿਰਮੋਹੇ ਵਿਹਾਰ ਕਾਰਨ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਬੱਚੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਗੰਗਾ ਆਪਣੇ ਡਰਪੋਕ ਪਤੀ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣਾ ਠੀਕ ਸਮਝਦੀ ਹੈ :

“ਜਿਸ ਮਰਦ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ-ਸਾਥਣ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ-ਸਾਥ ਦੇਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਉਸਦੀ ਛਤਰ ਛਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕੀ ਸੁੱਖ? ਕਿਹੜੇ ਮੋਢਿਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ?... ਗੰਗਾ ਸ੍ਵੈ-ਅਭਿਮਾਨ ਦੀ ਗੱਠੜੀ ਚੁੱਕੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹਲਕੇ ਫੁੱਲ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਨਿੱਕਲ ਗਈ।”¹⁴⁰

ਨੇਗੀ ਨੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਚਰਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਪਰੰਪਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸੱਸ ਚੁੱਪਚਾਪ ਦੁੱਖ ਸਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਭਾਬੇ ਗੁਲਜ਼ਾਰੀ ਤੇ ਜਮਨਾ ਵਿਦਰੋਹ ਕਰਕੇ ਸੁੰਮਾਨ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

‘ਕਨਿਕ ਕਾਮਿਨੀ’ ਨਾਵਲ ਸਮਾਜਿਕ-ਪਰਿਵਾਰਕ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਕਾਮ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸੀ ਔਰਤ ਨੀਰੂ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਗਾਥਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਿਸਮਾਨੀ ਭੁੱਖ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਗਵਾ ਬੈਠਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੰਕਟਗ੍ਰਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨੀਰੂ ਆਧੁਨਿਕ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਨੀਰੂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਰਾਹ ਚੁਣ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਸ਼ਾਲੂ ਹੈ ਛੋਟੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨੀਰੂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਲੂ ਦਾ ਹੰਢਾਇਆ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸ਼ਾਲੂ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਤੀ ਵੀ ਉਸੇ ਦਾ ਹੰਢਾਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਲੂ ਦੇ ਪਤੀ ਸੋਹਣ ਲਾਲ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਨੀਰੂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਸੋਚਦੀ ਹੈ :

“ਨਹੀਂ-ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਕੱਪੜੇ, ਜੁੱਤੀਆਂ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਾਂਗ ਸ਼ੀਲੂ ਦੀਦੀ ਦਾ ਸੋਹਣ-ਸੋਹਣ ਨਹੀਂ...। ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ। ਹਰ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਸ਼ੀਲੂ ਦੀ ਤੇ ਹੰਢੀ-ਹੰਢਾਈ ਪੁਰਾਣੀ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਸੀ।... ਦੇ-ਤਿੰਨ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ ਬੇਸ਼ੱਕ ਸੋਹਣ ਨਾਲ... ਪਰ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸੀ ਦਾ ਸੀ ਪਹਿਲਾਂ... ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੂਜਾ... ਦੂਜੀ ਥਾਂ।”¹⁴¹

ਨੀਰੂ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਲੂ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਹਰ ਥਾਂ 'ਤੇ ਘਰ ਦਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ 'ਤੇ ਸ਼ਾਲੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਹੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੋਹਣ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੁੰਦੀ ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਾਲੂ ਉਸਨੂੰ ਚਿੜਾ ਕੇ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੋਵੇ :

“ਵੇਖਿਆ, ਆਦਮੀ ਵੀ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਹੀ ਲਿਆ ਨਾ... ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਆਦਮੀ, ਇਹ ਕਮਰਾ, ਇਹ ਪਲੰਗ। ਸਭੋ ਕੁਝ ਹੀ ਮੈਂ ਹੰਢਾਇਆ ਨਾ... ਮੇਰਾ ਹੀ ਸੀ ਨਾ ਸਭ ਕੁਝ...। ਕਿਵੇਂ

ਆਕੜਦੀ ਸੀ... ਰੋਂਦੀ ਸੀ... ਮੈਂ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦੀਦੀ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪਾਵਾਂ... ਕੱਪੜੇ, ਕਿਤਾਬਾਂ, ਚੁੱਤੀਆਂ... ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਮੇਰਾ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ...।”¹⁴²

ਨੀਰੂ ਨੂੰ ਸੋਹਣ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਪਤੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਉਸਦਾ ਮਨ ਕਦੇ ਉਸ ਨਾਲ ਨਾ ਭਿੱਜਦਾ। ਸੋਹਣ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

“ਸੋਹਣ ਵੀ ਤਾਂ ਸ਼ੀਲੂ ਦੀਦੀ ਦੀ ਉਤਰਨ, ਕੌਰਾ ਨਵਾਂ ਨਕੌਰ ਬਦਨ ਤਾਂ ਉਸੀ ਨੇ ਹੰਢਾਇਆ ਏਨਾ।”¹⁴³

ਸੋਹਣ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਨੀਰੂ ਜਵਾਨ ਧੀਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਾਲਜ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਜੋਗੀ ਅਤੇ ਮੋਹਨੀ ਦੇ ਪਤੀ ਸ਼ਿਵਇੰਦਰ ਨਾਲ ਕਾਮ-ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਜਵਾਈ ਸ਼ਿਵਇੰਦਰ ਨਾਲ ਘ੍ਰਿਣਾਯੋਗ ਵਿਹਾਰ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸੱਸ-ਜਵਾਈ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਦਾਗੀ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸੋਹਣ ਦਾ ਚਾਚਾ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਨੀਰੂ ਨਾਲ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਥੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸੰਜਮ ਗੁਆ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਘਰ ਵੇਚਣ ਉਪਰੰਤ ਪੈਕੇ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਉਹ ਡਰਾਇਵਰ ਬਾਕੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਪਕ ਤੇ ਮੋਹਿਨੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਮਸੀਬਤਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਕੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਫਾਲਤੂ ਔਰਤ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜਿਸਮ ਦੀ ਭੁੱਖੀ ਔਰਤ ਆਖ ਕੇ ਉਸਦੇ ਚਰਿੱਤਰ 'ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

“ਤੇਰੇ ਜੈਸੀ ਔਰਤ! ਤੋਬਾ! ਮੇਰੇ ਸੇ ਨਹੀਂ... ਕੋਈ ਸੁਖ ਸੁਵਿਧਾਂ ਤਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਕਦਾ। ਹਾਂ, ਇਹ ਤਨ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਤਾ ਏ ਤੈਨੂੰ... ਤੇ ਰੱਜ ਕੇ ਭੋਗਿਆ ਏ ਤੂੰ ਇਹ ਤਨ-ਇਹ ਮਾਸ।”¹⁴⁴

ਨੀਰੂ ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰ, ਪਰਿਵਾਰ, ਬੱਚੇ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ ਬਾਕੇ ਵੱਲੋਂ ਛੱਡੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਧੀ ਮੋਹਿਨੀ ਵੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸਹੁਰੇ ਘਰੋਂ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ਿਵਇੰਦਰ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਲ੍ਹ 'ਚ ਸਜਾ ਭੁਗਤਦਿਆਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਗੁਆ ਬੈਠਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਰੋਂਦੀ ਹੈ :

“ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ... ਮੇਰਾ ਭੋਲੂ... ਮੇਰਾ ਗੋਲੂ... ਮੇਰੇ ਇਸ ਢਿੱਡ ਦਾ ਬੱਚਾ... ਮੇਰੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ।”¹⁴⁵

ਪਰ ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚਲੇ ਇਹ ਪਾਤਰ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਯਥਾਰਥਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਚਿਤਰਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕਠਪੁਤਲੀ ਵਾਂਗ ਕਾਰਜ ਕਰਦਿਆਂ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ।

ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਔਰਤ ਦਾ ਜੋ ਬਿੰਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਔਰਤ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਸੰਭਾਨਾਵਾਂ ਚਿਤਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਗੀਰਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਘੋਰ ਦੁਖਾਂਤਕ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਤਰੱਕੀ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਸਿਰ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜੇ ਰੋਟੀ ਤੇ ਅਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਜਾਲ ਨਹੀਂ ਘੇਰਦਾ ਤਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਰੱਖਣਾ ਉਸ ਲਈ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਰਦ ਨਾਵਲਕਾਰ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਪੂਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਸਮੇਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਔਰਤ ਹੋਂਦ/ਸਥਿਤੀ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਣਤਰ ਅਜਿਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਘੱਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਚਪਨ ਤੇ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਸਮਾਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਕਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮਰਦ ਇਸੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਆਪਣਾ ਖੇਤਰ ਵਿਸ਼ਾਲਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ/ਸ਼੍ਰੇਣੀਵਨੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਦੀ ਸੀਮਤਤਾ/ਅਸੀਮਤਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਜਿੱਥੇ ਅੰਤਰਵਰਤੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਉੱਥੇ ਮਰਦ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦਾ ਬਾਹਰਵਰਤੀ ਦਾਇਰਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜੇ ਦੁਹਰਾਓ ਪਣ ਝਲਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਰਦਾਂ ਕੋਲ ਹਰ ਵਾਰ ਨਿਵੇਕਲੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਜਿੱਥੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤੱਕ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਮਰਦ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵੱਲ ਵੱਧਦੇ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਔਰਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਜਿੱਥੇ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਹਨ ਉੱਥੇ ਮਰਦ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਵੀ ਵੱਡੇ ਹਨ। ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਜਿੱਥੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ 'ਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਜਿੱਥੇ ਮਰਦ ਚਲਦੀ-ਫਿਰਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਔਰਤ ਦਾ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਅੰਦਰ ਖੜੋਤ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ, ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁੱਸਾ ਦੇ ਨਾਵਲ ਜੱਟ ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਜੱਟ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਜ਼ਮੀਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਣਦੇ ਵਿਗੜਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਲੇ ਜੱਟ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਉੱਥੇ ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨੇ ਕਿਸਾਨ ਛੜੇ-ਛਟਾਂਗ ਦੀ ਹੋਣੀ ਭੋਗਦੇ ਹਨ ਜਾਂ 'ਮੁੱਲ ਦੀ ਤੀਵੀ' ਲਿਆ ਘਰ ਵਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨੇ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਔਰਤ ਨਾਲ ਹੀ ਲਗਪਗ ਸਾਰੇ ਮਰਦ ਵੰਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਜੋਗੀ ਹੈ।

ਇਹ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਜੱਟ ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ 'ਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ 'ਚ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਭਾਗੀ ਔਰਤ ਹੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਅਰਧ-ਜਗੀਰੂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਸਿਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮਰਦ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ਪੁਰਨਮਾਸ਼ੀ, ਹਾਣੀ, ਰੂਪਧਾਰਾ ਔਰਤ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ, ਪਿਆਰ-ਸੰਬੰਧ, ਮੁੱਲ ਦੇ ਵਿਆਹ, ਬਾਂਝਪਣ ਅਤੇ ਨਪੁੰਸਤਕਾ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੰਵਲ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ 'ਚ ਔਰਤ ਦੁਖਾਂਤ ਚਿਤਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬਾਗੀ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਵੀ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਰਾਹ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਮਰਦ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਨਿਗੂਣੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੋ ਹਾਲਾਤ ਵੱਸ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਅਬਲਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਬਲਾ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੋਲੇ, ਪਰਤਾਪੀ, ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਢਾਬ ਅਤੇ ਬਸ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਵਿੱਚ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ, ਮੁੱਲ ਦੀ ਤੀਵੀਂ, ਹਾਣੀ ਤੇ ਭਰਪੂਰ ਮਰਦ ਦੀ ਤਲਾਸ਼, ਧੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਹੋਣ ਦੀ ਨਮੋਸ਼ੀ, ਅਨੈਤਿਕ ਕਾਮ-ਸੰਬੰਧ, ਰੰਡੇਪਾ ਜਾਂ ਵਿਧਵਾ ਜੀਵਨ ਆਦਿ ਦਾ ਉਲੇਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅਣਖੀ ਦੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਦੁਖਾਂਤ ਤਾਂ ਭੋਗਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਕ ਬਾਗੀ ਸੁਰ ਵੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਅਰਧ ਜਗੀਰੂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਔਰਤ ਚਿਤਰੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਬਸ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਵਿੱਚ ਸੰਦਲੀ ਵਰਗੀ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਆਪਣੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਆਪ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਾਤਰ ਵੀ ਚਿਤਰਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੜੀ ਦਾ ਦੀਵਾ, ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ ਅਤੇ ਪਰਸਾ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ, ਮੁੱਲ ਦੀ ਤੀਵੀਂ, ਨਪੁੰਸਕਤਾ, ਵੱਡੀ ਉਮਰ 'ਚ ਵਿਆਹ ਆਦਿ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ 'ਚ ਨਾਵਲਾਂ 'ਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਪਿਛੋਕੜ 'ਚ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁੱਸਾ ਦੇ ਨਾਵਲ ਛੋਟੀ ਕਿਸਾਨੀ ਅਤੇ ਸੀਰੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੱਗ ਦਾ ਗੀਤ, ਰਾਤ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਨਾਵਲ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ, ਭਰਪੂਰ ਮਰਦ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ 'ਚ ਭਟਕਦੀ ਔਰਤ, ਜਾਤ-ਬਰਾਦਰੀ ਕਾਰਨ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਅਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭਾਂ 'ਚ ਰੱਖ ਕੇ ਔਰਤ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਬਿਆਨਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਹੁੰਦੜਹੇਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵੀ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕਠਪੁਤਲੀਆਂ ਹਨ।

ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਰਚਨਾਕਾਰ ਹੈ। 'ਲਾਲ ਬੱਤੀ' ਨਾਵਲ 'ਚ ਉਸਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵੇਸਵਾਬਿਤੀ ਦੀ ਲਈ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਵੇਰਵੇ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਆਧਾਰ ਭੂਮੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਲਕੱਤਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਕੋਈ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ ਪਰ ਅੱਜ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵੇਰਵੇ ਲੁਕਵੇਂ ਰੂਪ 'ਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ ਮਨਭਾਉਂਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ 'ਹਾਣੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼' ਲੈ ਕੇ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮੱਧਵਰਗੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ/ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਪਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਸਮਾਜਿਕ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੇ ਪਿਆਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨਾਵਲ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਤਕਨੀਕ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਮੱਧਵਰਗੀ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਡਾਕਟਰ ਦੇਵ, ਪਿੰਜਰ, ਇਕ ਸੀ ਅਨੀਤਾ ਅਤੇ ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਸੰਬੰਧੀ ਚੋਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਅਣਵਿਆਹਤਾ ਮਾਂ ਬਣਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਸੰਬੰਧਾਂ, ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ

ਆਪਸ 'ਚ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਅਸਤਿਤਵ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਉਧਾਲੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਆਦਿ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਔਰਤ-ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ।

ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨਾਵਲ ਵੀ ਜੱਟ ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ 'ਚੋਂ ਔਰਤ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਤੇ ਖੜੋਤ ਵਾਲੇ ਉਪਭਾਵਕ ਸਭਿਆਚਾਰ 'ਚ ਔਰਤ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਕੋਈ ਬਾਗੀ ਸੁਰ ਨਾ ਅਲਾਪਦੇ ਹੋਏ ਖੁਦ ਨੂੰ ਦੁਖਾਂਤਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਵੱਸ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ, ਏਹੋ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ, ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਸੀਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਦੀ ਚੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਲਾਲਚ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਕੀਤਾ ਮੁੱਲ ਦਾ ਵਿਆਹ, ਨਪੁੰਸਕਤਾ ਜਾਂ ਬਾਂਝਪਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਤਲਾਕ ਜਾਂ ਛੁੱਟਤ ਪਤਨੀਆਂ, ਵਿਧਵਾਪੁਣਾ ਆਦਿ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਉਲੀਕਿਆ ਹੈ।

ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲੀ ਪਰੰਪਰਕ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਭੋਗਦਿਆਂ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਦਵੰਦ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਵਾਲੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਪਾਤਰ ਦੁੱਚਿਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਤਣਾਓ ਤਾਂ ਭੋਗਦੇ ਹਨ ਪਰ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਚਰਮ ਚੀਮਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣੇ ਬਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਿਕਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਪਾਤਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਤੁਲਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਠਰੀ ਰਾਤ, ਆਪਣੀ ਛਾਵੇਂ, ਧੁੱਪ ਦੀ ਵਾਟ ਨਾਵਲ ਅਣਵਿਆਹਤਾ ਮਾਂ ਬਣਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਬਾਂਝਪਣ, ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਤਲਾਕ ਆਦਿ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ।

ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਬੇਬਾਕੀ ਨਾਲ ਚਿਤਰਨ ਕਰਕੇ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਮੂਲ ਮਨੁੱਖੀ ਜਜ਼ਬੇ ਕਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ/ਨਾਵਲਿਟਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪਾਤਰ ਜਿਨਸੀ ਅਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕਾਰਨ ਭਟਕਣਾ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਪਾਤਰ ਸੰਪੂਰਨ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਖੰਡਿਤ ਆਪੇ, ਭਟਕਣ, ਉਦਾਸੀ, ਅਤ੍ਰਿਪਤੀ, ਮਾਨਸਿਕ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ, ਇਕੱਲਤਾ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਧੁੱਪ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ, ਕੱਟੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਟੁੱਟੇ ਤ੍ਰਿਕੋਣ, ਫਾਲਤੂ ਔਰਤ ਨਾਵਲਾਂ/ਨਾਵਲਿਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਿਕਾ ਦੀ ਮੂਲ ਸੁਰ ਕਾਮ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਤਣਾਓ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਉਭਾਰਦੀ ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਪਾਤਰ ਸ੍ਰੈ-ਤਰਸ ਤੇ ਸ੍ਰੈ-ਪੀੜਾ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਭੋਗਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਭਰਪੂਰ ਮਰਦ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਫ਼ਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਚੋਣ ਖੇਤਰ ਗ਼ਲਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਤਰਸ ਦੀਆਂ ਮੁਹਤਾਜ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਜਿਸ ਹੋਣੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫ਼ਲ, ਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਭਾਗਵਾਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਮੰਨਕੇ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਿਕਾ ਦੇ ਨਾਵਲ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਯਥਾਰਥਕ ਤਸਵੀਰ ਵੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਲੇਖਿਕਾ ਉਪਭਾਵਕਤਾ ਵਸ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਿਕਾ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਾਸਦ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸਤ ਚਿਤਰਨ ਲਈ ਅਚਾਨਕ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਉੱਤੇ ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੀ ਬਿਪਤਾ ਆ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਬਿਪਤਾ

ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਕੁਦਰਤੀ ਕਰੋਪੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਜਾਂ ਸੈ ਦੇ ਕਰਮਸ਼ੀਲ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਮਰਦ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ 'ਔਰਤ ਦਾ ਬਿੰਬ' ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਿਸਾਨੀ ਜੱਟ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਖੁਦ ਔਰਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਦਰਭ 'ਚ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ 'ਚ ਉਭਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਔਰਤ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ 'ਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਹ ਚੁਝਾਣ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚਲੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਤਹਿਤ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਉੱਥੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ 'ਔਰਤ ਦਾ ਬਿੰਬ' ਵੀ ਉਭਰਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਡਾ. ਰਮਨ ਕੁਮਾਰ ਸ਼ਰਮਾ, ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ : ਸਰੋਕਾਰ ਤੇ ਸੰਦਰਭ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2012, ਪੰਨਾ-42.
2. ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਢੀਂਡਸਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ : ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਪਰਵਾਹ, ਜਲੰਧਰ, ਸ਼ਿਲਪ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2003, ਪੰਨਾ-41.
3. ਡਾ. ਗੁਰਬੰਸ ਕੌਰ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਦੇ ਨਾਵਲ - ਔਰਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005, ਪੰਨਾ-11-12.
4. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ, ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ, ਸਮਾਣਾ, ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 2010, ਪੰਨਾ-70.
5. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-104.
6. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-105.
7. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-38-39.
8. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-39.
9. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-120.
10. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-116.
11. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ, ਹਾਣੀ, ਸਮਾਣਾ, ਸੰਗਮ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 2010, ਪੰਨਾ-49.
12. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-49.
13. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-84-85.
14. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-98.
15. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-8.
16. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-47.
17. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-68.
18. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-114.
19. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ, ਰੂਪਧਾਰਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2012, ਪੰਨਾ-18.
20. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-23.
21. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-235.
22. ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ, ਗੋਲੇ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2012, ਪੰਨਾ-15.
23. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-145-146.
24. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-147.
25. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-171.

26. ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ, ਪਰਤਾਪੀ, ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1996, ਪੰਨਾ-92.
27. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-308.
28. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-23.
29. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਖਾਹਰਾ, ਪਰਤਾਪੀ : ਸਮੀਖਿਆ ਤੇ ਸੰਵਾਦ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 2001, ਪੰਨਾ-123.
30. ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ, ਪਰਤਾਪੀ, ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1996, ਪੰਨਾ-89.
31. ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ, ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਢਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2003, ਪੰਨਾ-15.
32. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-43.
33. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-194-195.
34. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-225-226.
35. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-9.
36. ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ, ਬਸ ਹੋਰ ਨਹੀਂ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2011, ਪੰਨਾ-14.
37. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-138.
38. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-179.
39. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਮੜੀ ਦਾ ਦੀਵਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2000, ਪੰਨਾ-91.
40. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-17.
41. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ (ਰਚਨਾਵਲੀ ਭਾਗ-2), ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2011, ਪੰਨਾ-91.
42. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-91.
43. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-95.
44. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-139.
45. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-149.
46. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਪਰਸਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2009, ਪੰਨਾ-172.
47. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-172.
48. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-265.
49. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁੱਸਾ, ਰਾਤ ਦੇ ਰਾਹੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2008, ਪੰਨਾ-72.
50. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-79.
51. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-4.
52. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-50.
53. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-62.

54. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁੱਸਾ, ਅੱਗ ਦਾ ਗੀਤ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2011, ਪੰਨਾ-43.
55. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-44.
56. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-42.
57. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-52.
58. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਲਾਲ ਬੱਤੀ, ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 2004, ਪੰਨਾ-152.
59. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-10.
60. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-11.
61. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-84.
62. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-84.
63. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-113.
64. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-56.
65. ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਡਾਕਟਰ ਦੇਵ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸਿੱਖ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ, 1948, ਪੰਨਾ-25.
66. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-29.
67. ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਪਿੰਜਰ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸਿੱਖ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ, 1950, ਪੰਨਾ-28.
68. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-31.
69. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-9.
70. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-150.
71. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-42.
72. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-49.
73. ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ, ਦਿੱਲੀ, ਨਵਯੁੱਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1991, ਪੰਨਾ-177.
74. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-68.
75. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-11.
76. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-26.
77. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-10.
78. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-10.
79. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-65-66.
80. ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਇਕ ਸੀ ਅਨੀਤਾ, ਸਰਹਿੰਦ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1986, ਪੰਨਾ-12.
81. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-34.
82. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-77.
83. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-75.

84. ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ, ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ, ਮੇਰੇ ਪੰਜ ਨਾਵਲ (ਪਹਿਲੀ ਸੈਂਚੀ), ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਨਵਯੁੱਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1994, ਪੰਨਾ-22-23.
85. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-22.
86. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-69.
87. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-49.
88. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-53.
89. ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ, ਏਹੋ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ, ਮੇਰੇ ਪੰਜ ਨਾਵਲ (ਪਹਿਲੀ ਸੈਂਚੀ), ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਨਵਯੁੱਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1994, ਪੰਨਾ-22-23.
90. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-18.
91. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-23.
92. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-135.
93. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-140.
94. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-143.
95. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-102.
96. ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ, ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ, ਮੇਰੇ ਪੰਜ ਨਾਵਲ (ਪਹਿਲੀ ਸੈਂਚੀ), ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਨਵਯੁੱਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1994, ਪੰਨਾ-38.
97. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-43.
98. ਹਰਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ (ਖੋਜ-ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ) ਮਾਰਚ-ਸਤੰਬਰ, 1975, ਪੰਨਾ-106, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ.
99. ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ, ਦੂਸਰੀ ਸੀਤਾ, ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 2001, ਪੰਨਾ-26.
100. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-25.
101. ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ, ਬੱਲੀ, ਠਰੀ ਰਾਤ, ਪਟਿਆਲਾ, ਅਮਰਜੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1982, ਪੰਨਾ-91.
102. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-121.
103. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-121.
104. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-103.
105. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-117.
106. ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲੀ, ਆਪਣੀ ਛਾਵੇਂ, ਪਟਿਆਲਾ, ਸੇਵਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਜਨਵਰੀ 1979, ਪੰਨਾ-29-30.
107. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-141.
108. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-121.
109. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-38.

110. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-44.
111. ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲੀ, ਪੁੱਪ ਦੀ ਵਾਟ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਾਇਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1986, ਪੰਨਾ-122.
112. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-178.
113. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-52.
114. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-63.
115. ਅਜੀਤ ਕੌਰ, ਗੋਰੀ, ਦਿੱਲੀ, ਨਵਯੁੱਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1991, ਪੰਨਾ-15.
116. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-22.
117. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-24.
118. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-68.
119. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-72.
120. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-70.
121. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-10-11.
122. ਅਜੀਤ ਕੌਰ, ਫਾਲਤੂ ਔਰਤ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਨਵਯੁੱਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1995, ਪੰਨਾ-24.
123. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-26.
124. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-20.
125. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-16.
126. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-14.
127. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-28.
128. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-27-28.
129. ਅਜੀਤ ਕੌਰ, ਕੱਟੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ, ਟੁੱਟੇ ਤ੍ਰਿਕੋਣ (ਸਾਵੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ), ਦਿੱਲੀ, ਨਵਯੁੱਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1991, ਪੰਨਾ-320.
130. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-322.
131. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-355.
132. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-336.
133. ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ, ਜਲ ਬਿਨ ਕੁੰਭ, ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1964, ਪੰਨਾ-100.
134. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-17.
135. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-34-35.
136. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ, ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 2001, ਪੰਨਾ-86.
137. ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ, ਕਲਰ ਕੇਰੀ ਛੱਪੜੀ, ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 2008, ਪੰਨਾ-197-198.
138. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-81-82.

139. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-151.
140. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-33.
141. ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ, ਕਨਿਕ ਕਾਮਿਨੀ, ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 2001, ਪੰਨਾ-31.
142. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-19.
143. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-16.
144. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-194.
145. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-214.

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ : ਇਕ ਸਰਵੇਖਣ

ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਘਰ-ਘਾਟ ਤਿਆਗ ਕੇ ਕਿਸੇ ਅਣਡਿੱਠੇ ਸੰਸਾਰ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜਨਮ-ਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਹਾਲਤਾਂ ਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਮਨੋ-ਇੱਛਤ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਖਾਸੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਆਸਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਆਸਾਂ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿੱਤ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਿਸੇ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ 'ਪਰਵਾਸੀ' ਵਿਅਕਤੀ/ਸਮੂਹ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਡਾਇਸਪੋਰਾ, ਪ੍ਰਵਾਸੀ, ਪਰਵਾਸੀ, ਆਵਾਸੀ, ਅਬਾਦਕਾਰ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਵਿਭਿੰਨ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ।

ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵੀ 'ਪਰਵਾਸੀ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। 'ਡਾਇਸਪੋਰਾ' ਸ਼ਬਦ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ :

“ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਹੁਣ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਅਤੇ ਮਿਲਗੋਭਾ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਗਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਸੰਕਲਪ ਆਪ ਹੀ ਧੁੰਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤਾਂ ਕੁਵਰਤੋਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਜਾਵੇਗੀ।”¹

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਸ਼ਬਦ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਸ ('ਪ' ਦੇ ਪੈਰ ਰ) ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ (ਪੂਰਾ 'ਰ') ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਅਗੇਤਰ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 'ਪ੍ਰ' ਅਗੇਤਰ ਦਾ ਅਰਥ : ਜੁਦਾ ਹੋਣਾ, ਵਿਯੋਗ, ਨਿਕਾਸ ਆਦਿ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ 'ਪਰ' ਅਗੇਤਰ ਦਾ ਅਰਥ : ਪਰਾਇਆ, ਓਪਰਾ, ਬਿਗਾਨਾ, ਦੂਜਾ, ਵੱਖਰਾ ਆਦਿ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ 'ਪਰ' ਅਗੇਤਰ ਵਾਲੇ 'ਪਰਵਾਸੀ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਠੀਕ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ:

“ਪਰਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ 'ਪਰਵਾਸੀ' ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ 'ਰ' ਪੂਰਾ ਉਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਪਰਵਾਸੀ' ਸ਼ਬਦ 'ਪਰ' ਤੇ 'ਵਾਸੀ' ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੰਧੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੀ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”²

ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਉਦੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪਰਾਏ ਦੇਸ਼ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਪਰਤਦੇ ਹਨ। ਅਬਾਦਕਾਰ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਆਵਾਸੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ ਹੀ ਠੀਕ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 'ਪਰਵਾਸੀ' ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

“ਪਰਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਪਰ+ਵਾਸੀ। 'ਪਰ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਦੂਸਰਾ ਤੇ ਪਰਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, 'ਵਾਸੀ' ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ 'ਪਰਵਾਸੀ' ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।”³

ਮੁੱਢਲੇ ਕੋਸ਼ਗਤ ਅਰਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ :

“ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਵਸਣ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦਾ ਨਾਂ ਪਰਵਾਸ ਹੈ।”⁴

ਐਨਸਾਇਕਲੋਪੀਡੀਆ ਬ੍ਰਿਟੈਨਿਕਾ ਅਨੁਸਾਰ :

“ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਮੰਤਵ ਦੂਜੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਪਰਵਾਸ ਹੈ।”⁵

ਇਹਨਾਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ 'ਪਰਵਾਸ' ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ 'ਵਾਸ' ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਅਤੇ 'ਪਰਵਾਸੀ' ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਸਮੂਹ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਅਰਧ-ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਸਰੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਦੀ ਭਾਲ 'ਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ਪਰਾਈਆਂ ਧਰਤੀਆਂ 'ਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵਿੱਚ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਰਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”⁶

ਪਰਵਾਸ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਵੱਖਰੀਆਂ, ਵਿਭਿੰਨ ਤੇ ਨਵੀਨ ਜੀਵਨ-ਸਥਿਤੀਆਂ 'ਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੰਝ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਵੱਖਰੀ ਸੋਚ, ਅਹਿਸਾਸ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਗੁਜ਼ਰਦੇ ਤੇ ਪੁੰਗਰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਰਘੁਬੀਰ ਸਿੰਘ 'ਸਿਰਜਣ' ਅਨੁਸਾਰ :

“ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵ, ਪਰਵਾਸ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੂਲ ਭੌਂ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਪਰੋਖ ਜਾਂ ਅਪਰੋਖ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਵੇਖਣ-ਸਮਝਣ ਵਿੱਚੋਂ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”⁷

ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵ ਸਦਕਾ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਹੋਂਦ 'ਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਕਿਸੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਅਹਿਸਾਸਯੁਕਤ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ਰੀਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੱਖ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵਾਂ 'ਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਜਨਮ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਅ ਕੇ ਜੋ ਸੰਘਰਸ਼, ਦਵੰਦ ਤੇ ਟਕਰਾਓ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਕੋਈ ਇਕ ਵਿਧਾ (ਕਵਿਤਾ, ਨਾਵਲ, ਨਾਟਕ, ਕਹਾਣੀ ਆਦਿ) ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨਵੀਂ ਧਰਤੀ, ਨਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਸੰਗ ਵਾਹ-ਵਾਸਤਾ ਪਿਆ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ (ਸਾਹਿਤ) ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

1. ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ।

2. ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਮੱਸਿਆ
3. ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆ
4. ਮਾਨਸਿਕ ਟ੍ਰਾਟ-ਡੱਜ
5. ਪਿਛੇਤਰੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਜਾਂ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ
6. ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਸਥਿਤੀ (ਪੂਰਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ)
7. ਸ਼੍ਰੈ-ਪਛਾਣ ਦੀ ਤਲਾਸ਼
8. ਸ਼੍ਰੈ-ਸਥਾਪਤੀ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼
9. ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਜਟਿਲਤਾ
10. ਵਿਦਰੋਹੀ ਔਰਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ
11. ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਦਾ ਤਣਾਓ

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁੱਖ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਨਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇ (1980), ਕੱਚੇ ਘਰ (1981), ਸ਼ਤਰੰਜ (1986), ਕੱਖ ਕਾਨ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ (1992), ਕੰਜਕਾਂ (1993), ਮੱਛਰਗੰਜ (1998), ਉਜਾੜਾ (1999), ਤਸਦੀਕ (2000), ਰੋਹ-ਵਿਦਰੋਹ (2001) ਆਦਿ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਏ ਹਨ।

‘ਨਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇ’ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਵੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾਓ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚਲੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਪਾੜੇ ਨੂੰ ਸਮੂਹਤ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਪਰਵਾਸ ਨਾਲ। ‘ਕੱਚੇ ਘਰ’ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਪਰ ਇੱਥੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਪਰਵੇਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੁਕੂਲਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਅਨੁਕੂਲਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਵਸੇਬੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਫਲਤਾ ਘਰ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦੀ ਦੁਖਾਂਤਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਨਾਵਲ ‘ਕੱਖ ਕਾਨ ਤੇ ਦਰਿਆ’ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਵਿਕਸਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਦੇ ਬਲਵਾਨ ਪਰਵਾਹ ਦਾ ਸੰਕੇਤਨ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਨੂੰ ਜੀਅ ਰਹੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਖਾਂ-ਕਾਨਾਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜਿਨਸ ਦੇ ਮੰਡੀਕਰਣ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਸੁੱਚਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨਾ ਦੀ ਨਿਘਾਰ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਉਘਾੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਨਾਵਲ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਕਦਰ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਕੰਜਕਾਂ’ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਇਕ-ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ‘ਮੱਛਰਗੰਜ’ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਵਸਣ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਹੈ ਜੋ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਸਿਸਟਮ ਪ੍ਰਤੀ ਘ੍ਰਿਣਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ‘ਉਜਾੜਾ’ ਨਾਵਲ ਦੇਸ਼-ਵੰਡ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਵੰਡ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ ਫੈਲਦਾ ਹੋਇਆ ਕੌਮੀ-ਮੁਕਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਫਿਰਕੂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਨਸ਼ੀਲ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ

ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ

ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਆਸਰ ਨਾਇਕ, ਭਗਿਰਥ, ਮਰਜੀਵਤਿਆਂ, ਧੁੱਬਰਾਏ ਤੇ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਮਾਣਿਆ ਹੈ।

ਹੁਣ ਪਰ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਾਵਲ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਆਕਾਸ਼' ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਹਰਿਦਰ ਬਸਮ ਦੇ ਨਾਵਲ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਨਵ ਹਿਤਕਾਰੀ ਨੇਮਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਪਰਤੀਤੀ ਵੀ ਉਦਾਸ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਦਾ ਇਸ ਚਿੰਤਨ ਹੈ। 'ਨੀਲਾ ਰਿਵੇ' ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। 'ਉਦਾਸ ਪਰਤੀ' ਵਿਚ 'ਚ ਵੀ ਇਕੱਲਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਪਰਵਾਸ ਪ੍ਰੇਮ' ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਆਸਰ ਪਰਵਾਸੀ 'ਤੇ ਪਰਤੀ ਕਾਰਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਦਲੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਇਕੱਲੇ' ਦਾ ਥੀਮ ਆਦਮੀ ਭੀੜ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਦੀਪ ਸ਼ਿੰਧੂ' ਵਿਚ ਅਣਥੱਲ ਸ਼ੌਰ (10 ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚੇ) ਭਈ ਉਸਾਫ਼, ਨਵੇਂ ਥੱਲ ਤੇ ਨਵੀਂ ਪਰਵਾਸੀ ਕਿਰਾਏਦਾਰ, ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਤੇ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਬਦਲ ਰਹੇ ਚਰਿਤਰ, ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ 'ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਰਵਾਸੀ 'ਸ਼ਾਂਤ ਬਾਬ ਹਨੇਰਾ' ਬਰਤਨਵੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਬਾਰਿ ਬੇਗਾਨੇ' ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਬਾਬ ਹਨੇਰਾ ਦਾ ਉਸਾਰਨ ਦਾ ਘਾਤਨ ਹੈ। 'ਨੀਲਾ ਆਕਾਸ਼' ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਸੁਪ੍ਰਾਨਤਰਤਰ ਤੋਂ ਬੰਨ੍ਹ ਜਾਂ ਵਿਚਲੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਸਵਰਗ ਦੇ ਬਰੇਖੇ' ਦਾ ਅੰਤ ਦੀ ਬਲਵਾਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ, ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਸਮੂਹਕ ਪ੍ਰਭਾਵ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪਾਣੀ' ਨਾਵਲ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਨਰ-ਨਾਰੀ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ, ਦੁਆਸ਼ਿਲ ਤੇ ਦਮਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਵਿਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਸ਼ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਜਿਸਮ ਦੀ ਵਕਤੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਘਰੇ ਹੁਸਲਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਸਾਰੀਆਂ ਅੰਕੜਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚ ਕਰਕੇ ਅਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਵੱਲ ਅਗਰਸਰ ਚਲਦੀ ਹੈ। 'ਧੁੱਬਰਾਏ ਅੱਗ' ਅੰਬੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਯਾਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਕ ਅੰਤਰ ਪ੍ਰਯਾਸ ਦੇ ਭਲੇ ਦੇਸ਼ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਵੀ

ਸਵਰਗ ਦੇ ਬਰੇਖੇ' (2003) ਨਾਵਲ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ।

(1998), ਹਨੇਰੀਆਂ ਵਾਦੀਏ (1999), ਧੁੱਬਰਾਏ ਅੱਗ (1999), ਘਰੇ ਪਾਣੀ (2000), ਨੀਲਾ ਆਕਾਸ਼ (2002), ਬੁਲੰਦੇ ਤੇ (1980), ਬਾਰਿ ਬੇਗਾਨੇ (1996), ਦੀਪ ਸ਼ਿੰਧੂ (1997), ਇਕੱਲੇ ਤੇ ਇਕੱਲੇ (1998), ਪਰਵਾਸ ਪ੍ਰੇਮ (1979), ਬਾਬ ਹਨੇਰਾ (1974), ਸ਼ਾਂਤ ਬਾਬ ਹਨੇਰਾ (1979), ਬਾਬ

ਹਰਿਦਰ ਸਿੰਘ ਬਸਮ

ਜਾਗਰਿਤ ਕਰਨ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਤਸਵੀਰ' ਨਾਵਲ ਪ੍ਰਸਾਰੀ ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ 'ਚ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਰੋਹ-ਵਿਦਰੋਹ' ਨਾਵਲ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੰਤਿਮਤਰ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਮੁੱਢਲੇਗੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ, ਰਹਿਤਲ ਤੇ ਜੀਵਨ-ਜਾਂਚ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਹੋਈ ਹੈ।

ਲਹਿਰ ਵੱਧਦੀ ਗਈ (1953), ਜੰਗੀ ਕੈਦੀ (1969), ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ (1977), ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਲੋਪੋਕੇ (1978), ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ (1980), ਜੰਵ ਲਾੜਿਆਂ ਦੀ (1982), ਵਾਰੇ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ (1984), ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ (1985), ਗ਼ਦਰੀ ਗੁਲਾਬ (1987), ਗਰੀਨ ਕਾਰਡ (1988), ਹੀਰੋਸ਼ੀਮਾ (1990), ਇਕ ਮਾਂਗ ਸੰਧੂਰੀ (1991), ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ (1993), ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਮੌਤ (1996), ਲੰਡਨ ਰੋਡ (1996), ਸਾਂਝਾ ਪੰਜਾਬ (1998), ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਇਨਕਲਾਬ (1998), ਗ਼ਦਾਰ (1999), ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਉਸਮਾਨ, ਵਾਹਗਾ ਤੋੜੇ।

‘ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਲੋਪੋਕੇ’, ‘ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ’, ‘ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ’ (ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਖੁਰਦਪੁਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ), ‘ਗ਼ਦਰੀ ਗੁਲਾਬ, ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਉਸਮਾਨ’ ਆਦਿ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ/ਜੀਵਨ ’ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਨਾਵਲ ਹਨ। ‘ਇਕ ਮਾਂਗ ਸੰਧੂਰੀ’, ‘ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਇਨਕਲਾਬ’, ‘ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ’, ‘ਜੰਗੀ ਕੈਦੀ’ (ਦੂਜੇ ਸੰਸਾਰ ਯੁੱਧ ’ਚ ਕੈਦੀਆਂ ’ਤੇ ਕੀਤੇ ਅਮਾਨਵੀ ਤਸੱਦਦ), ‘ਜੰਵ ਲਾੜਿਆਂ ਦੀ’ (ਮਾਂਡਲੇ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ’ਚ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ), ‘ਲਹਿਰ ਵਧਦੀ ਗਈ’ ਆਦਿ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲਹਿਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ‘ਸਾਂਝਾ ਪੰਜਾਬ’, ‘ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਮੌਤ’, ‘ਵਾਹਗਾ ਤੋੜੇ’ ਆਦਿ ਨਾਵਲਾਂ ’ਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ, ਸਾਂਝੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪੇਂਡੂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਅਮਨ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ‘ਹੀਰੋਸ਼ੀਮਾ’ ਨਾਵਲ ਮਾਨਵੀ ਤੇ ਪਦਾਰਥਕ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਉਲੀਕਦਾ ਹੈ। ‘ਗ਼ਦਾਰ’ ਨਾਵਲ ਜਿਆਣ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਗ਼ਦਾਰ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ’ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ‘ਗਰੀਨ ਕਾਰਡ’, ‘ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ’, ‘ਲੰਡਨ ਰੋਡ’, ‘ਵਾਰੇ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ’ ਆਦਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ, ਅਨੁਭਵਾਂ, ਬਦਲਾਵਾਂ, ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਦੋ-ਚਾਰ ਹੁੰਦੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜੇ ਨੂੰ ਉਲੀਕਦਾ ਹੈ। ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇਰੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਦਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲ ਬਣਤਰ ਤੇ ਬੁਣਤਰ ਪੱਖੋਂ ਉੱਤਮ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਵਨ ਵੇਅ (1999), ਰੇਤ (2003), ਸਵਾਰੀ (2005), ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ ਅਤੇ ਫੋਕਸ (2013) ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੋ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ।

‘ਵਨ ਵੇਅ’ ਨਾਵਲ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸਿਰਜਣ ਵਾਲਾ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਇਕ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਉਤਰਾਵਾਂ-ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਪਰ ਸੰਖਰਸ਼ਮਈ ਗਾਥਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਅਤਿਅੰਤ ਮਾਅਨੇਖੇਜ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪਰ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧੀ ਜੀਵਨ-ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਨੰਗਾ ਸੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ‘ਰੇਤ’ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜਟਿਲ ਗੁੰਝਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਫਰਾਇਡਵਾਦੀ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮਨੋਬਚਨੀ ਤਕਨੀਕ ਕਾਰਨ ਭਾਵੇਂ ਦੁਹਰਾਅ ਅਤੇ ਬੇਲੋੜਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਦੁਹਰਾਅ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੀ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ

ਅਤੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਸਵਾਰੀ' ਨਾਵਲ ਮੱਧਕਾਲੀ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਸਾਮੰਤੀ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਆਤਮਸਾਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਪਰਵਾਸੀ ਜਦੋਂ ਪੂੰਜੀਪਤੀ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੋਣਾ ਲੋੜਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪੂੰਜੀ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਇਉਂ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਬੁਣਤਰ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਹਿੱਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਵਿਆਕਰਣ ਕਰਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਰਿਸ਼ਤਾ-ਨਾਤਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਪੂੰਜੀਪਤੀ ਲਈ decay process ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਖਾਹਸ਼ਾਂ ਤੇ ਸੋਚ ਉੱਤੇ, ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ - ਮਨੁੱਖੀ ਪਤਨ ਤੇ ਵਿਗਾੜ ਦੀ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ' ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਮਾਪਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਧੀਆਂ-ਪੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਮੂਲ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮੂਲ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਗ. ਸ. ਨਕਸ਼ਦੀਪ ਪੰਜਕੋਹਾ

ਵਾਵਰੋਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ (1987), ਸਾਂਝਾ ਦੁੱਖ (1990), ਪਾਰ ਬਣਾਏ ਆਲ੍ਹਣੇ (1994), ਗਿਰਵੀ ਹੋਏ ਮਨ (1998) ਆਦਿ ਨਕਸ਼ਦੀਪ ਪੰਜਕੋਹਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲ ਹਨ।

'ਵਾਵਰੋਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ' ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਕੋਹਾ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮੱਧ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਈ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਠੀਕ ਤੇ ਗ਼ਲਤ ਕਦਰਾਂ ਦੀ ਪੈਰ-ਪੈਰ 'ਤੇ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹਨਾਂ 'ਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਪੈਰੂਵੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। 'ਸਾਂਝਾ ਦੁੱਖ' ਨਾਵਲ ਪਰਵਾਸ, ਇੱਛਾ ਤੇ ਸੁਪਨੇ, ਸਾਂਝੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਂਝ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਢਾਰਸ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਪਾਰ ਬਣਾਏ ਆਲ੍ਹਣੇ' ਨਾਵਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਗਰੂਤਾ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਅਮੋੜ ਖਾਹਸ਼ਾਂ, ਸਮਲਿੰਗੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੇ ਪਿੱਛਲਝਾਤ ਦੀ ਖਿੱਚ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ। 'ਗਿਰਵੀ ਹੋਏ ਮਨ' ਨਾਵਲ ਏਸ਼ੀਆਈਆਂ ਵੱਲੋਂ ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਨਫ਼ਰਤ ਦੇ ਕਈ ਵਿਹਾਰਕ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲੇ ਝਰੋਖਿਆਂ ਨੂੰ ਖੋਲਦਾ ਹੈ।

ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ

ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲ ਹਨ ਸੰਘਰਸ਼ (1984), ਧੁੰਦਲਾ ਸੂਰਜ (1989), ਲਕੀਰਾਂ ਤੇ ਮਨੁੱਖ (1991), ਇਹ ਲੋਕ (1996), ਘਰ ਤੇ ਕਮਰੇ (1998), ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ (2001), ਵਹਿਣ।

'ਸੰਘਰਸ਼' ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਮਾਤ ਵੱਲੋਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਲੜੀ ਗਈ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸਸ਼ੱਕਤ ਵੇਰਵੇ ਦਰਜ ਹਨ। 'ਧੁੰਦਲਾ ਸੂਰਜ' ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੇ ਨਸਲਵਾਦੀ ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰਕਸ਼ੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਇਸਦੇ ਤਰਕ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਗਠਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। 'ਲਕੀਰਾਂ ਤੇ ਮਨੁੱਖ' ਨਾਵਲ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸੰਗਠਨ ਪੰਜਾਬੀ-ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਖਿੰਡਰਨ ਦਾ ਸੰਕਟ ਭੋਗਦਾ ਹੋਇਆ, ਨਵੇਂ ਭੂਗੋਲ ਅਤੇ ਦਿਸਹੱਦਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਇਹ ਲੋਕ' ਇਧਰਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਤਮ ਦਾ ਆਪਣੇ ਹੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਖਿੰਡਾਓ ਦੇ ਪਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ

ਹੈ। ‘ਘਰ ਤੇ ਕਮਰੇ’ ਨਾਵਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ‘ਘਰ’ ਦੇ ਪਰੰਪਰਕ ਅਰਥਾਂ, ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਧਰ, ਸਾਮੰਤੀ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਸੁੱਖ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਘਰ ਤੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਅੰਤਰ ਰਾਹੀਂ ਸਿੰਬੋਲਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ‘ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ’ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ‘ਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਤਜਰਬਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸੰਗਠਨ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਤਮ ਦੀ ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਕਿਰਦਾਰ ਨਵਜੋਤ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪੱਛਮ ਅਤੇ ਪੂਰਬ ਦੀਆਂ ਅੰਤਰ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੰਵਾਦਕ ਬਿਰਤਾਂਤ-ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ। ਵਹਿਣ ਨਾਵਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਆਰਾ ਵਿਆਹ-ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ।

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ ਨੇ ਗਿਣਤੀ ਪੱਖੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨਾਵਲ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਿਆਰੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹੋਣ ‘ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ੰਕਾ ਹੀ ਮੰਡਰਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਫੇਰੇ (1989), ਕੁਰਬਾਨੀ (1990), ਤਿਆਗ (1991), ਚੰਦਰ ਛਾਇਆ (1993), ਦਿਲ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਡੂੰਘੇ (1994), ਦਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ (2000), ਅਲਕਾ (2001), ਨਫਰਤ ਹੀ ਸਹੀ (2002), ਪ੍ਰੀਤੀ (2002), ਪਾਰਵਤੀ (2003), ਅਮ੍ਰਿਤਾ (2003), ਪੱਥਰ ਬੋਲਦੇ ਨੇ (2004) ਆਦਿ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲ ਹਨ।

‘ਅਲਕਾ’, ‘ਅਮ੍ਰਿਤਾ’, ‘ਪ੍ਰੀਤੀ’ ਅਤੇ ‘ਪਾਰਵਤੀ’ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਾਵਲ ਹਨ। ਇਹ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਇਸਤਰੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ‘ਸੱਤ ਫੇਰੇ’ ਨਾਵਲ ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ‘ਕੁਰਬਾਨੀ’ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੰਕਟਸ਼ੀਲ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਹੈ। ‘ਚੰਦਰ ਛਾਇਆ’ ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ‘ਦਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ’ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਦਰਦ ਨੂੰ ਉਸਦੀਆਂ ਕਈ ਪਰਤਾਂ ਸਮੇਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ‘ਦਿਲ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਡੂੰਘੇ’ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੇ ਵੇਗ ਅਤੇ ਇੱਛਾਤੰਤਰ ਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਦਬਾਅ ਵੱਸ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦਮਿਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ

ਚਿੱਟੀ ਮੌਤ (1995), ਇੰਦਰ ਜਾਲ (2004), ਪੇਸ਼ੀ (2006), ਰੇਖ (2013) ਆਦਿ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਵਲ ਹਨ।

‘ਇੰਦਰ ਜਾਲ’ ਸਾਡੇ ਨਾਵਲ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਚਨਾ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰਹੱਸਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ‘ਚਿੱਟੀ ਮੌਤ’ ਨਾਵਲ ਵੇਨ ਮਿਕਮਰਫੀ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਪ੍ਰੋਸਟੀਚਿਊਟ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ‘ਪੇਸ਼ੀ’ ਨਾਵਲ

ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ੀ ਪਵਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪਿਛਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਸੈ-ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ, ਆਤਮ-ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਅਜਾਇਬ ਕਮਲ

ਅਗਿਆਤ ਵਾਸੀ (2003), ਮਰਦ ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ (2003), ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਤੇ ਚਿਹਰੇ (2006)।

‘ਅਗਿਆਤ ਵਾਸੀ’ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕਮਲ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਅੰਤ ਵਾਲੀ ਜੁਗਤ ਵਰਤ ਕੇ ਅਗਿਆਤਵਾਸੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਦਰਪੇਸ਼ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੈ। ‘ਮਰਦ ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ’ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਰੋਜ਼ਾ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਨੋਬੋਲ ਸੈਵੇਜ (ਆਦਿ ਕਾਲੀ ਮਨੁੱਖ) ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਿਊਯਾਰਕ ਤੋਂ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਆਈ ਹੈ। ‘ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਤੇ ਚਿਹਰੇ’ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਉਹਨਾਂ ਨਿੱਜੀ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਜਟਿਲ ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸਰਲ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਅਜੀਤ ਰਾਹੀ

ਅਜੀਤ ਰਾਹੀ ਨੇ ਚਾਰ ਨਾਵਲ ਫੌੜੀਆਂ (1982), ਧੁੱਖਦੀ ਧੂਣੀ (1989), ਸੁਲਘਦਾ ਸੱਚ (2001) ਅਤੇ ਬਾਗੀ ਮਸੀਹਾ (2005) ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਅਜੀਤ ਰਾਹੀ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਧੁੱਖਦੀ ਧੂਣੀ’ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਸਵਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ’ਚ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ‘ਫੌੜੀਆਂ’ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਆਈ ਖੜੋਤ ਅਤੇ ਨਿਰਾਰਥਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ‘ਬਾਗੀ ਮਸੀਹਾ’ ਨਾਵਲ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ’ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਇਕ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਾਵਲ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਸਮਰਿੱਧ ਬਣਾਉਣ ’ਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਡਾ. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀ - ਮਲੂਕਾਂ (1993), ਪ੍ਰੋ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਹਾਰੇ ਨਹੀਂ (1994), ਮਿੱਟੀ (1996), ਵਿੰਗ ਤੜਿੰਗੇ (2000), ਤਰਸੇਮ ਸਿੰਘ ਨੀਲਗਿਰੀ - ਗਲੋਰੀਆ (1979), ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ - ਦੁਨੀਆ ਕੈਸੀ ਹੋਈ (2002), ਭਗੋੜਾ (2003), ਇਕਬਾਲ ਰਾਮੂਵਾਲੀਆ - ਮੌਤ ਇਕ ਪਾਸਪੋਰਟ ਦੀ (2005), ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ - ਜੁਗਤੂ (2002), ਪਵਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘੇੜਾ - ਕੀ ਨਾਂ ਰੱਖਾਂ (1995), ਉਹ ਅੱਖਾਂ (1999), ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਬਾਵਾ (2000), ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਕਮਲ - ਉਹ ਤੇ ਇਹ (1989), ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਜੱਗੀ ਕੁੱਸਾ - ਮਲਾਇਆ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਕੁੜੀ, ਪੁਰਜਾ-ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੇ (1999), ਉੱਜੜ ਗਏ ਗਰਾਂ (2000), ਤਵੀ ਤੋਂ ਤਲਵਾਰ ਤੱਕ (2001), ਬਾਰੀ ਕੋਹੀਂ ਬਲਦਾ ਦੀਵਾ (2003), ਜੱਟ ਵੱਢਿਆ ਬੋਹੜ ਦੀ ਛਾਵੇਂ (2004), ਅਵਤਾਰ ਰੋਡੇ - ਉਡੀਕ

(1993), ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਠੌਲਾ - ਉਡੀਕਾਂ (1983), ਹਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ - ਅਗਨ ਵਰੇਸ (1981), ਗੁਰਨਾਮ ਗਿੱਲ - ਅੱਧੀ ਸਦੀ (2002), ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਣਾ - ਅੱਖੇ ਪਾਲਣੇ ਬੋਲ (1967), ਮੋਹਨ ਲਾਲ - ਇਕ ਬੂੰਦ ਤੇਰੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀ (1996), ਪਰਗਟ ਲਾਲ ਝੱਲੀ - ਸੱਧਰਾਂ ਦਾ ਖੂਨ, ਖੋਜੀ ਕਾਫ਼ਰ - ਸਿਰੋਂ ਸੱਖਣੇ ਲੋਕ (2005), ਰਤਨ ਰੀਹਲ - ਸੰਦਲੀ ਚਾਨਣ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖ਼ਮੀ - ਹਟਕੋਰੇ (1993), ਡਾ. ਡੀ. ਐੱਸ. ਮਹਿਤਾਬ - ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਗੇੜਾ (2001), ਮਨਧੀਰ ਆਸਟਰੀਆ - ਕੀ ਨਾਂ ਰੱਖਾਂ (1995), ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਬਾਵਾ (2002), ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਸਹੋਤਾ - ਚੰਦਰ ਹਾਂਸ (1987), ਗੁਰਨਾਮ ਗਿੱਲ - ਤੇ ਹਵਾ ਰੁਕ ਗਈ (2003), ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਣਾ - ਦਿਲ ਤੇ ਦੁਨੀਆ (1969), ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਕਮਲ - ਦੁੱਧ ਤੇ ਮਾਂਜੀ (1989), ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ - ਦੁਨੀਆ ਕੈਸੀ ਹੋਈ (1997), ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪਵਾਰ - ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਮੰਜ਼ਿਲ (1986), ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੱਧੂ - ਦੇਸ ਪਰਾਏ (1984), ਡੀ.ਆਰ. ਬਾਸੀ - ਦੇਸੀ ਕੁੜੀਆਂ ਵਲੈਤੀ ਲਾੜੇ (1972), ਮਾਧੇ-ਕੁਮਾਧੇ (1972), ਮਹਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ - ਨਥਾਵੇਂ (2007), ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ - ਪਰਿਕਰਮਾ (2005), ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਣਾ - ਪ੍ਰੀਤਾਂ (1968), ਮੇਰਾ ਰੂਪ ਮੇਰਾ ਨੂਰ (1964), ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਮਹਿਰੋਕ - ਫਾਸਲਾ (1997), ਮੋਹਨ ਲਾਲ - ਫ਼ਿਲਮ (2002), ਪਰਗਟ ਝੱਲੀ - ਬਲੈਤੀ ਬਿਓਪਾਰੀ (1975), ਪਵਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘੇੜਾ - ਬੀਤੇ ਦਿਨ (1995), ਡੀ.ਆਰ.ਡੀ.ਐੱਸ. ਮਹਿਤਾਬ - ਬੇ-ਵਸਾਹੇ (2001) ਅਜਾਇਬ ਕਮਲ - ਮਰਦ ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ (2003), ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀ - ਮਲੂਕਾ (1988), ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ - ਮਿੱਠਤ ਨੀਵੀਂ (1997), ਲਾਵਾਰਸ (2006), ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ - ਮੋਹਜਾਲ (2002), ਕੇਵਲ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ - ਮੌੜ ਮੁਹਾਰਾਂ (1987), ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ - ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ (1991), ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ - ਰੂਪਾਂ (1969), ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ - ਵਹਿੰਦੇ ਪਾਣੀ (1999)

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਇਕ ਗਿਣਤੀ ਇਸਤਰੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ:

ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ

ਉੱਮੀ ਉੱਧਲ ਗਈ, ਮੈਂ ਇਕ ਔਰਤ, ...ਤੇ ਸੂਜੀ ਰੋਂਦੀ ਰਹੀ, ਕਟਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੀ ਔਰਤ ਅਤੇ ਫਿਊਨਾ ਹਨ (2002)

‘ਉੱਮੀ ਉੱਧਲ ਗਈ’ ਨਾਵਲ ਮਨ-ਇੱਛਤ ਮਰਦ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਔਰਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਅੱਧੇ-ਪੌਣੇ, ਅਪੂਰਨ ਤੇ ਅਧੂਰੇ ਮਰਦ ਹੀ ਮਿਲੇ ਹਨ। ‘ਮੈਂ ਇਕ ਔਰਤ’ ਤੁਰਸ਼ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਿਕੋਨਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ‘ਚ ਰੱਖ ਕੇ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ‘...ਤੇ ਸੂਜੀ ਰੋਂਦੀ ਰਹੀ’ ਨਾਵਲ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਵੀ ਇਕ ਔਰਤ ਹੈ। ‘ਕਟਹਿਰੇ’ ‘ਚ ਖੜ੍ਹੀ ਔਰਤ’ ਤਿੰਨ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਗੁਫ਼ਤਗੂ ‘ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਜੋ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵੱਲ ਉੱਡ ਰਹੇ ਜਹਾਜ਼ ‘ਚ ਬੈਠੇ ਹਨ - ਉਹ ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ‘ਫਿਊਨਾ’ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਅੰਤਰ-ਧਰਮੀ ਵਿਆਹ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਬਲਬੀਰ ਕੌਰ ਸੰਘੇੜਾ

ਇਕ ਖ਼ਤ ਨਾਂ ਸੱਜਣਾ ਦੇ (1979), ਹੱਕ ਦੀ ਮੰਗ (1978), ਜਾਲ (2009) ਆਦਿ।

‘ਇਕ ਖ਼ਤ ਨਾਂ ਸੱਜਣਾ ਦੇ’ ਇਕ ਖ਼ਤ ਨਾਵਲ ਹੈ। ‘ਹੱਕ ਦੀ ਮੰਗ’ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਵਿਚਲੇ ਤਣਾਓ ਤੇ ਸੁੱਖ ਦੇ ਸਬੱਬ ਬਾਰੇ ਸੰਘੇੜਾ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ‘ਜਾਲ’ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਗੁਰਿੰਦਰ ਤੇ ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ’84 ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੀੜਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਵਸੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਤਣਾਵਾਂ ਤੇ ਪੁਸ਼ਟੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕਰਤਾਰ ਕੌਰ ਗੀਡਾਰ - ਇਕ ਜਾਨ ਤਿੰਨ ਤਰੇੜਾਂ (1997), ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ ਸੇਖੋਂ - ਘਰ ਪਰਤਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ (2004), ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ - ਧਰਤ ਪਰਾਈ ਆਪਣੇ ਲੋਕ (1994), ਸੁਰਜੀਤ ਸਹੋੜਾ - ਧੁੰਦ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ (1983), ਪਿੰਕੀ ਗਰੇਵਾਲ - ਬਚਨੋ ਵਲੈਤ ਆਈ (1968)।

ਉਪਰੋਕਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ’ਚ ਉੱਭਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜਾ, ਕੰਮ ਦੇ ਸਥਾਨ ’ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ, ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ, ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੇ ਪਿੰਡ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ’ਚੋਂ ਉਪਜੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ, ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ : ਹੋਂਦ ਤੇ ਹੋਣੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ’ਚ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜੋ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ ’ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ’ਚ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ ਜੋ ਦਿਲ ਨੂੰ ਫੁੰਹਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬਣਤਰ ਤੇ ਬੁਣਤਰ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤੇ ਨਾਵਲ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੰਰਚਨਾ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ : ਵਰਤਮਾਨ ਪਰਿਪੇਖ, ਸੰਪਾਦਕ : ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਹੁੰਦਲ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2009, ਪੰਨਾ - 24-25
2. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਸਮੀਖਿਆ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1989, ਪੰਨਾ - 46
3. (ਡਾ.) ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ : ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ, ਖੋਜ-ਪੱਤਰਕਾ, ਸਤੰਬਰ, 1994, (ਸੰਪਾ.) ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ, ਪੰਨਾ - 8
4. The shorter Oxford English Dictionary, Vol. 1, Page - 600
5. Encyclopedia Britannica, Cambridge University, London, 1974, Vol. 15, Page - 421
6. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1999, ਪੰਨਾ - 3
7. (ਡਾ.) ਰਘੁਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪਰਵਾਸ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਦੀ ਕਥਾ-ਰਚਨਾ, ਸਿਰਜਣਾ ਅੰਕ, ਜੁਲਾਈ-ਸਤੰਬਰ, 1995, ਪੰਨਾ - 50

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਔਰਤ ਬਿੰਬ

ਔਰਤ-ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਹੋਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੰਧੂਆਂ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਕੀਤਾ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਰਿਵਾਰਕ ਪੁਨਰ-ਮਿਲਣੀ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਵੱਧਦਾ ਗਿਆ। ਔਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਸ ਮਰਦ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਜਿੱਥੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਲ, ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਦੀ ਚਮਕ-ਦਮਕ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਔਰਤ, ਮਰਦ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਕੂਲ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

“ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨੇ ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਕਦਮ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਪਲੀ, ਵਿਆਹੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਰਦ ਦੇ ਬੁਲਾਵੇ 'ਤੇ ਬਾਹਰ ਗਈ ਸੀ।”¹

ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦਾਂ ਨੇ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਲੈ ਕੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਭਾਵ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਸੰਪੰਨਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਘਰ ਪਰਤ ਆਉਣਗੇ। ਪਰੰਤੂ ਵਧੇਰੇ ਸੁੱਖ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਹੋੜ 'ਚ ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਵੱਸ ਗਏ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਮੰਗਵਾ ਲਿਆ। ਕੁਆਰੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਗਰੀਨ ਕਾਰਡ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰਿਵਾਰ ਬਣਾਏ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਪੱਕੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁਗਾੜਬੰਦੀ ਵਿਆਹ ਵੀ ਰਚਾਏ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਆ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੰਮਪਲ ਔਰਤ ਵਿਆਹ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ।

“ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਹੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਦੂਸਰੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੰਗਵਾਇਆ ਤੇ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਆ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ।”²

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਬਿਹਤਰੀ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਦੋਵਾਂ ਜੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਕਾਰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਪੇਸ਼ ਆਈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਰੈਚਜ਼ ਵਿੱਚ ਛੱਡਣਾ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗਾ ਪੈਣ ਕਾਰਨ ਸਸਤਾ ਤੇ ਉੱਚਿਤ ਰਾਹ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬੁਲਾਉਣਾ ਸੀ। ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ।

ਗਰੀਬ ਮਾਪਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤਾਂਘ, ਆਪ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਾਰਨ ਮੁਟਿਆਰ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲਾਲਸਾ ਅਧੀਨ ਮੁੰਡੇ ਅਤੇ ਕੁੜੀ ਦੇ ਉਮਰ ਦੇ ਗੁਣਾ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਖੋਂ ਪਰੋਖੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਇੰਮੀਗ੍ਰੇਸ਼ਨ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ 'ਚ ਭਵਿੱਖ ਬਣ ਜਾਵੇ ਦੀ ਆਸ ਬੱਝ ਗਈ। ਡਾ. ਧਨਵੰਤ ਕੌਰ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ਅਣਗਿਣਤ ਕਥਾਨਕੀ ਹਵਾਲੇ ਇਹ ਦਰਸਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਹਰਲਾ ਬੰਦਾ ਆਪਣੀ ਔਕਾਤ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਡੇਰਾ ਚਿਸ਼ਤਾ ਹਥਿਆਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਰ ਧੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਜਿਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਹੱਡ-ਮਾਸ ਦੀ ਧੀ ਦਾ ਚਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਪਰਮਿਟ ਕਟਾਇਆ ਹੈ।”³

ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮੁਟਿਆਰ ਕੁੜੀਆਂ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਚਕਾ ਚੌਧ ਹੇਠ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮਾਹੌਲ, ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਉਚੇਰੇ ਅਵਸਰਾਂ ਲਈ ਵੀ ਪਰਵਾਸ ਸ੍ਰੇ ਇੱਛਾ ਤਹਿਤ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅਡੋਪਟੇਸ਼ਨ ਕੇਸ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਚਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਲੈ ਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਤੇ ਜਾਗਰੂਕ ਕੁੜੀਆਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਿੱਖਿਆ, ਬਿਊਟੀ-ਪਾਰਲਰ ਕੋਰਸ, ਨਰਸਿੰਗ, ਨੈਨੀ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀਜ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੀ ਬਾਹਰ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਮਰਦ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਉਹ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ (ਪਤਨੀ ਤੇ ਬੱਚੇ) ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਇਹ ਬਦਲ ਕੇ ਔਰਤ ਆਸ਼ਰਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਵੇਖਣ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਸੰਵਾਰਨ ਦੇ ਉਚੇਰੇ ਅਵਸਰਾਂ ਲਈ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਪੁਆਇੰਟ ਸਿਸਟਮ ਅਧੀਨ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨਾ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸੁਖਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਰਾਹ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰੂਪ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਆਹੀ ਜਾਂ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਕੇ ਜਾਂ ਵਿਆਹ ਵਾਲੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਢਲਾਨ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਪਲਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਸੀਮ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੂਹਰੇ ਮਾਪਦੰਡ ਅਪਨਾਉਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਬਦਲਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਨਿਰਾਸ਼ਾ, ਦੁਵਿਧਾ, ਦੁਵੰਦ ਤੇ ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਪਰਵਾਰਿਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਨੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਪੱਖੋਂ ਉੱਚਾ ਉੱਠਣ ਲਈ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਤਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਪਰ ਬਾਹਰ ਵਿਚਰਨ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਾਪਰੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਨ ਅਤੇ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਉਸਦਾ ਇਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਦਾ ਇਹ ਵਤੀਰਾ ਔਰਤ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਜਿਹਨੀ/ਸਰੀਰਕ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦਾ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੰਮ ਵੱਲ ਸਫ਼ਰ ਉਸਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਅਤੇ ਕਮਾਈ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਬਣ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਬਾਬਤ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਚੇਤੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਹਤਰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਪਰਿਵਾਰਕ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਸਥਾਨ ਦੂਜੇਲਾ ਹੀ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਦੂਜੇਲੇਪਣ ਦੀ ਫਿਤਰਤ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਔਰਤ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਆਪਣੀ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਕਾਰਨ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੇ

ਬਾਵਜੂਦ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੂਹਰੇ ਮਾਪਦੰਡ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਤਾਂ ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਅਤੇ ਮਾਨਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੁਆਰਾ ਚੁੱਕਿਆ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕਦਮ ਉਸ ਲਈ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੂਹਰੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ, ਔਰਤ ਹੋਣ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਔਰਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਰਚੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਗਲਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਈ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਭਿੰਨ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਦਲਦੇ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਦਹਾਕੇ ਹੀ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵੀ ਅੱਧੀ ਕੁ ਸਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸੈਂਕੜਿਆਂ 'ਚ ਹੈ ਤੇ ਔਰਤ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਲਿਖੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ। ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਤਾਂ ਪੰਜ-ਦਸ ਹੀ ਹਨ।

ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜਿਕ ਤੰਤਰ ਦੇ ਸਮਵਿੱਥ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਮਾਨਸਿਕ ਤਣਾਵਾਂ, ਅਸਤਿੱਤਵਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪਛਾਨਣ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਵਾਂਗੇ।

1. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ	6. ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ
2. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ	7. ਨਿੰਦਰ ਗਿੱਲ
3. ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ	8. ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ
4. ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਕੁੱਕੜਪਿੰਡੀਆਂ	9. ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਸੰਘੇੜਾ
5. ਨਕਸ਼ਦੀਪ ਪੰਜਕੋਹਾ	10. ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਔਰਤ

1. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ

ਅਸੀਂ ਚੰਦਨ ਦੇ ਚਾਰ ਨਾਵਲਾਂ ਕੱਚੇ ਘਰ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਕੰਜਕਾਂ ਅਤੇ ਕੱਖ ਕਾਨ ਤੇ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਰੀਵਾਦ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਵਾਂਗੇ।

‘ਕੱਚੇ ਘਰ’ ਨਾਵਲ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਗਾਥਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁੱਖ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਮੱਧਵਰਗੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਤਸ਼ੱਦਦੀ ਪਤੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਲਦੇਵ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਮਨਜੀਤ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ 'ਚ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਮਨਜੀਤ ਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਐਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਜਦੋਂ ਬਲਦੇਵ ਘੱਟ ਕਮਾਈ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਮਨਜੀਤ ਨੂੰ ਠਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਇਸ ਤਕਰਾਰ

ਕਾਰਨ ਬਲਦੇਵ ਜਦੋਂ ਮਨਜੀਤ 'ਤੇ ਹੱਥ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਚੇਤਨ ਹੋਈ ਔਰਤ ਮਨਜੀਤ ਇਸ 'ਤੇ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਸੋਚਦੀ ਹੈ :

“ਇਹ ਬੰਦੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਕੀ ਨੇ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਡੰਗਰ ਆਂ, ਜਦੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਧੌਲ-ਧੌਫਾ ਕਰ ਲਿਆ।... ਤੂੰ ਬੰਦੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਬਣ ਕੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ। ਹਰਾਮਜ਼ਾਦਾ ਅੱਗੋਂ ਆਂਹਦਾ ਬਈ ਮੈਂ ਬੋਲਾਂ ਵੀ ਨਾ। ਕੋਈ ਉਜਰ ਨਾ ਕਰਾਂ।”⁴

ਬਲਦੇਵ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਮਨਜੀਤ ਨੂੰ ਵੀ ਦਬਾਅ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਕਾਨ ਦੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਤਾਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਓਵਰਟਾਇਮ ਲਾਉਣ ਕਾਰਨ ਥਕਾਵਟ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਬਲਦੇਵ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮਨਜੀਤ ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਹਿਕਰਮੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਬੈਠਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਘਟਨਾ ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨਜੀਤ ਬਲਦੇਵ ਕੋਲੋਂ ਇਸ ਗ਼ਲਤੀ ਲਈ ਮੁਆਫ਼ੀ ਵੀ ਮੰਗਦੀ ਹੈ। ਬਲਦੇਵ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵੱਸਿਆ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਦਾ ਬਿੰਬ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ :

“ਉਹ ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਝ ਕਰਕੇ ਵਖਾਲੀ ਜਾਂਦੀ ਐ ਜਿਹੜੀ ਅੱਜ ਤਾਈਂ ਕਿਸੇ ਕੀਤੀ ਨੀਂ। ਇਹ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਇਆ-ਮਾਂਯਾਵੀ, ਬਈ ਕੰਜਰਪੁਣਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲਈ। ਠੀਕ ਆ ਮੈਂ ਮਾੜੀ ਮੋਟੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦਿਲ 'ਤੇ ਨੀਂ ਲਾਉਂਦਾ ਪਰ ਯਾਰ ਕੋਈ ਹੱਦ ਬੰਨਾ ਵੀ ਹੋਵੇ।... ਮੰਨਿਆ ਬਈ ਤੀਵੀਆਂ ਪੇ-ਪੈਕਟ ਲਿਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਪਰ ਉਹਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਤਾਂ ਨੀ ਬਈ ਬੰਦੇ ਕਤੂਰੇ ਬਣਗੇ। ਬੰਦਾ-ਬੰਦਾ ਇਆ, ਔਰਤ-ਔਰਤ।”⁵

ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਘਰ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੀ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਉਹ ਉੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ, ਤੌਰ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤ ਵੀ ਜਦੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੋੜਿਆਂ ਦੇ ਤਿੜਕਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨਜੀਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਸਖ਼ਤ ਕੰਮ ਦੀ ਮਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਹਿਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਮਰਦ ਸਹਿਕਰਮੀਆਂ ਤੇ ਸੁਪਰਵਾਇਜ਼ਰਾਂ ਦੇ ਅਸ਼ਲੀਲ ਫਿਕਰਿਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਵੀ ਝੱਲਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮਨਜੀਤ ਇਹਨਾਂ ਅਸ਼ਲੀਲ ਹਰਕਤਾਂ ਨੂੰ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਣੀ ਮੰਨ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਮਰਦ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੈਤਿਕ-ਅਨੈਤਿਕ ਹੱਥ-ਕੰਡੇ ਵਰਤਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬਲਦੇਵ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਤਿੜਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਨਜੀਤ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਬਲਦੇਵ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਕੋਸਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡਣ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੀ। ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਏ ਪ੍ਰੋ. ਕੁਲਤਾਰ ਨਾਲ ਭਾਵੁਕ ਸਾਂਝ ਪੈਦਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਹੀ ਉਹ ਬਲਦੇਵ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

“ਉਸਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇਸੀ ਔਰਤ ਹੋਣ ਦਾ ਰੌਲਾ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੰਦੀ ਆਈ ਸੀ, ਠੱਗਦੀ ਆਈ ਸੀ ਤੇ ਕੌਹਦੀ ਆਈ ਸੀ। ਹਰ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਕੱਪੜੇ

ਵੀ ਕਦੇ ਪਾਏ ਗਏ ਆ। ਹਰ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਖਾਧਾ ਵੀ ਕਦੇ ਪਚਿਐ? ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕਦੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਖਿਆਲ ਵੀ ਰਹੇ ਐ? ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ। ਬਦਲਣਾ ਪੈਂਦਾ, ਮਾਹੌਲ ਨਾਲ, ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨਾਲ।... ਉਹ ਹੁਣ ਲੋੜ ਜੋਗੀ ਜ਼ਰੂਰ ਬਦਲੇਗੀ। ਬਿਨ ਬਦਲਿਓਂ ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਇੱਥੇ ਨੀ ਹੋਣਾ।”⁶

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਪੱਛਮੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਤੇ ਹਿੱਤ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਆਪ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਚਾਹਵਾਨ ਹੈ।

‘ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ’ ਨਾਵਲ ਰਾਹੀਂ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਉਹ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਜੰਮੇ-ਪਲੇ ਕੁੜੀਆਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬੇਪਰਵਾਹੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਛਾਦਾਰੀ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਪੱਖੋਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਦੂਰ ਲੈ ਆਈ ਹੈ ਪਰ ਮਨੋ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਰਿੰਮੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਏ ਮੁੰਡੇ ਜਸਵੰਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਿਭਾਉਣਾ ਰਿੰਮੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਸਵੰਤ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਵਾਲੀ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਅਤੇ ਪਤੀਵਰਤਾ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਰਿੰਮੀ ਉਸਦੇ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋਣ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਜਸਵੰਤ ਰਿੰਮੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰਿੰਮੀ ਦੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ‘ਤੇ ਉਹ ਉਸਦੀ ਮਾਰ-ਕੁਟਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਿੰਮੀ ਉਸਦੇ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਈ ਹੋਮ ਆਫ਼ਿਸ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਕੇ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭਾਰਤ ਭੇਜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਔਰਤ ਪੂਰਬੀ-ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਦਵੰਦ ‘ਚ ਫਸੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਤਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਬੱਧੇ-ਰੁੱਧੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਜਿਉਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਨ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਗੁਰਪਾਲੋ ਜਦੋਂ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਉੱਥੇ ਸ਼ਗਨ ਮਨਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੂਲਭੂਮੀ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਵਿਚਾਰਾ ਜੰਮਿਆ ਈ ਅਜਿਹੀ ਥਾਂ ਏ ਜਿੱਥੇ ਅਪੜਨਾ ਕੀਹਨੇ, ਇੰਡੀਆ ਹੁੰਦਾ, ਸੌ ਜਗ ਚੁੱਕਣਾ ਸੀ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਚੱਟਣ।”⁷

ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਧਰਾਤਲ ‘ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ‘ਚ ਪੈਕੇ ਘਰ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਕਾਰਣ ਆਪਣੀ ਚੌਧਰ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਤੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਨਿਗੂਣਾ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਭਜਨੋ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਸੁੱਖ-ਆਰਾਮ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਯਾਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਹੈ :

“ਉਹ ਤਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆ ਕੇ ਡਾਢੀ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਰਾਜੇ ਪਿਓ ਦੀ ਧੀ ਇੱਥੇ ਨਿਖਸਮੀ ਵਲੈਤ ਆ ਗੀ। ਮਾਹਰ ਪਿਓ ਦੇ ਘਰ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਨੀ ਸੀ ਮੁੱਕਦਾ ਤੇ ਏਥੇ ਏਹਦੇ ਲਈ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੱਡ ਕਟੋਣੇ ਪੈਂਦੇ ਆ।”⁸

ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਭਾਵੇਂ ਪਰਦੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਵੀ ਉਹ ਔਰਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਪਰਦੇਸ ਦੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕ 'ਚ ਭੁਗਤਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਹ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੋਚ ਅਧੀਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਵੇਖੇ-ਭਾਲੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਲ ਨੂੜਣ ਲਈ ਬਜ਼ਿੱਦ ਹਨ। ਪਰਦੇਸ 'ਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਭਾਰਤੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਹੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀ ਰਿੰਮੀ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਘਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ 'ਚ ਬਣੇ ਮੰਗੇਤਰ ਨੂੰ ਮੰਗਵਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਰਿੰਮੀ ਦੀ ਪਸੰਦ ਉਸ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਮੁੰਡਾ ਪਾਲ ਹੈ। ਘਰਦਿਆਂ ਦੇ ਡਾਢੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਰਿੰਮੀ ਸ੍ਰੈ-ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅੱਗੇ ਗੋਡੇ ਨਿਵਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਦੋਸਤ ਪਾਲ ਉਸਨੂੰ ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰਿੰਮੀ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਹੋਰ ਆ ਪਾਲ। ਤੂੰ ਆਦਮੀ ਆਂ। ਤੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਕ ਔਰਤ ਆਂ। ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਜੇ ਕਦੀ ਰਹੀ ਵੀ ਤਾਂ ਹਰਜੀਤ ਤਾਂ ਸੱਤਾ ਅਸਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮਇਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ ਲੈ ਆਉ।”⁹

ਰਿੰਮੀ ਦੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਹਰਜੀਤ ਉਸਦੀ ਦੁਰਗਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਮੱਧਵਰਗੀ ਸੋਚ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਜੂ ਮਇਨੂੰ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਛੁੱਟੀ ਅੱਖ ਨੀਂ ਭੌਂਦਾ।... ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਆਇਆ ਮੁੰਡਾ ਇਕ ਤਾਂ ਲਗ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰੂ ਤੇ ਨਾਲੇ ਤੇਰੀ ਸਾਡੀ ਆਗਿਆ 'ਚ ਰਹੂ। ਰਹੀ ਗੱਲ ਪਾਲ ਦੀ ਜੀਹਦੇ ਬਾਰੇ ਮਾਇਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਲਾਗਿਆ ਹੁਣ-ਜੀਤ ਦੇ ਦੱਸੇ। ਠੀਕ ਆ ਤੁਸੀਂ ਕੱਠੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਜੇ ਪਰ ਏਤਰਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵੀ ਪੰਜਾਹ ਮੁੰਡੇ ਮੇਰੇ ਨਾ ਖੇਡੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਨਾ ਪੁੱਤ ਹਾਅ ਗੱਲਾਂ ਨੀਂ ਠੀਕ।”¹⁰

ਰਿੰਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਹਾਸਾ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸੋਚ ਤੇ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਤਰਸ ਵੀ। ਜਸਵੰਤ ਜਦੋਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ-ਭੁੱਲ੍ਹੇ ਵਾਤਾਵਰਣ 'ਚੋਂ ਘੁਟਨ ਭਰੇ ਮਾਹੌਲ 'ਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਆਈ ਵਾਂਗ ਆਖਦਾ ਹੈ :

“ਮਾਇਥੋਂ ਤਾਂ ਨੀ ਇਸ ਖੁੱਡ ਜਿਹੀ 'ਚ ਸੌਂ ਹੋਣਾ।”¹¹

ਅੱਗੋਂ ਰਿੰਮੀ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰ ਲਓ।”¹²

ਰਿੰਮੀ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਜਸਵੰਤ ਵਿਚਲੇ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਪਤੀ ਨੂੰ ਸੱਟ ਵੱਜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ “ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਜਵਾਈ ਕੁੱਤਾ” ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗਾ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਰਿੰਮੀ ਅਤੇ ਜਸਵੰਤ ਆਪੋ 'ਚ ਨੇੜੇ ਆਏ ਤਾਂ ਜਸਵੰਤ ਦਾ

ਮਰਦਊਪੁਣਾ ਵੀ ਨਾਲ ਈ ਜਾਗ ਪਿਆ ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕੁੜੀ 'ਤੇ ਰੋਅਬ ਪਾਉਣ ਵਾਂਗ ਰਿੰਮੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਪਾਣੀ ਮੰਗਿਆ ਤਾਂ ਨਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਅਉਸਾਨ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਸਵੇਰੇ ਉੱਠ ਕੇ ਰਿੰਮੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬੁਲਾਉਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਚਿੜਿਆ ਰਿਹਾ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਨਿੱਚਰਵਾਰ ਸੀ ਤੇ ਬੈਂਕ ਬੰਦ। ਰਿੰਮੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਸੁੱਤੀ ਰਹੀ। ਜਦੋਂ ਉੱਠੀ ਤਾਂ ਜਸਵੰਤ ਵਿੱਡੋ ਥਾਣੀ ਬਾਹਰ ਝਾਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਉੱਠ ਪਏ ਤੁਸੀਂ-ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਨੀਂਦ ਆਈ ਹੋਈ ਆ।”

“ਡਿਡਨਾਂਟ ਯੂ ਹੀਅਰ ਮੀ?”

“ਸੁਣ ਲਿਆ ਜੇ ਤੂੰ ਕਿਹਾ।”

“ਮੈਂ ਧਾਨੂੰ ਐਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਅੱਗੋਂ...”

“ਰਾਤੀਂ ਤੇਰਾ ਪਿਆਰ ਕਿੱਥੇ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ?”

“ਵੱਟ ਯੂ ਮੀਨ ਬਾਈ ਰਾਤੀਂ?”

“ਅੱਛਾ! ਉਹ ਵੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੁਣ ਪਈ ਰਾਤ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਮੰਗਿਆ ਸੀ।”

“ਵਾਈ ਡੂ ਯੂ ਨੀਡ ਮੀ ਫਾਰ ਦੈਟ? ਕਾਂਟ ਯੂ ਡੂ ਇੱਟ ਯੂਅਰਸੈਲਫ?”¹³

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਸਵੰਤ ਭਾਰਤੀ ਪਤੀ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਹਰ ਲੋੜ ਲਈ ਨੌਕਰਾਣੀ ਵਾਂਗ ਰਿੰਮੀ ਦੀ ਚਾਹਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਿੰਮੀ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਢਲੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਹਰ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਜਸਵੰਤ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਇੰਗਲਿਸ਼ 'ਚ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਵੀ ਗਵਾਰਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਕੁਤਾਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਰਿੰਮੀ ਜਿਸ ਭਾਸ਼ਾ 'ਚ ਪਲੀ ਵੱਡੀ ਹੋਈ ਹੈ ਉਹ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ :

“ਵੇਖ-ਮੇਰੇ ਨਾ ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਗੱਲ ਕਰ। ਬਾਹਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵੱਢਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨੀ-ਸੁਣਿਆ?”

“ਵਾਈ? ਦਿੱਸ ਇਜ ਮਾਈ ਲੈਂਗੁਏਜ ਐਂਡ ਆਈ ਵਿੱਲ ਸਪੀਕ ਇੱਟ।”¹⁴

ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੀ ਬੋਲਣੀ ਸੀ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨਾਲ ਕਰਾਉਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਵੀ ਬਹੁਤ ਗ਼ਲਤ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਰਿੰਮੀ ਉਸਨੂੰ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

“ਕੀ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਸ਼ੱਟ-ਅੱਪ? ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ...” ਤੇ ਉਹਨੇ ਇਕ ਚੁਪੇੜ ਰਿੰਮੀ ਦੇ ਸੋਹਲ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਮਾਰੀ।

“ਯੂ ਬਾਸਟਰਡ...”

“ਕੀ ਆਹਨੀ ਆਂ ਤੂੰ-ਬਾਸਟਰਡ।... ਖਲੋ ਤੇਰੀ ਮੈਂ ਕਤੀੜ ਦੀ।”

“ਯੂ ਵਿੱਲ ਹਿੱਟ ਮੀ-ਹੈਂ-ਯੂ ਵਿੱਲ ਹਿੱਟ ਮੀ ਅਗੇਨ-ਨਾਉ ਟਰਾਈ ਯੂ ਟਵਿਟ, ਯੂ ਸਵਾਇਨ, ਯੂ ਈਡੀਅਟ, ਯੂ...”¹⁵

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿੰਮੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਤੇ ਪਿਓ ਇਸ 'ਤੇ ਜਸਵੰਤ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਖ਼ੀਰ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭਾਰਤ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਾਲ ਦਾ ਵਿਆਹ ਇੰਡੀਆ 'ਚ ਨਿੰਮੀ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਨਿੰਮੀ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਨਿੰਮੀ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੱਟ ਵੱਜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਵਿਦੇਸ਼ ਆਉਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਪੂਰਾ ਹੋ ਕੇ ਖਿੰਡਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਭਜਨ ਕੌਰ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪਾਲ 'ਤੇ ਨਿੰਮੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਾ ਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਕੁੜੀਆਂ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ 'ਚ ਜੰਮੇ-ਪਲੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਅਡਜਸਟ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁੰਡੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ ਦਲਬੀਰ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਮੁੰਡੇ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਜਸਵੰਤ ਦੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਮੰਗੇਤਰ ਬਣ ਕੇ ਆਏ ਹੋਏ ਇਸੇ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਤੌਰ-ਤਰੀਕਿਆਂ 'ਚ ਪਲੀ ਹੋਈ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਝੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।

ਰਿੰਮੀ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਫਰੈਂਡ ਪਾਲ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜਸਵੰਤ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ 'ਫਰੈਂਡ ਦਾ ਮਤਲਬ ਯਾਰ' ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਰਿੰਮੀ ਪਾਲ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਫਰੈਂਡ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜਸਵੰਤ ਇਸਦਾ ਗਲਤ ਅਰਥ ਕੱਢਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰੋਂ ਨਿੱਕਲ ਜਾਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ।

“ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਕੌਣ ਸੀ?”

“ਅੱਛਾ, ਪਾਲ। ਹੀ ਇਜ਼ ਏ ਫਰੈਂਡ ਆਫ਼ ਮਾਈਨ।”

“ਅੱਛਾ, ਤੂੰ ਫਰੈਂਡ ਵੀ ਰੱਖਦੀ ਆਂ। ਮੈਂ ਵੀ ਆਂਹਦਾ ਸਾਂ ਤੂੰ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲੋਂ ਚਾਹਮਲਦੀ ਆਂ ਏਨਾ। ਕਈ ਦਿਨ ਬੋਲਦੀ ਨਈਂ। ਮੈਨੂੰ ਨੀ ਸੀ ਪਤਾ ਤੇਰਾ ਇਕ ਖਸਮ ਹੋਰ ਵੀ ਐ...।”

“ਲਿਸਨ, ਹੀ ਯੂਜ਼ਡ ਟੂਬੀ ਮਾਈ ਵੈਰੀ ਗੁੱਡ ਫਰੈਂਡ ਬਿਫੋਰ ਯੂ ਕਮਹੀਅਰ ਐਂਡ ਹੀ ਇਜ਼ ਦਾ ਸੇਮ ਗੁੱਡ ਫਰੈਂਡ ਈਵਨ ਨਾਓ। ਰਾਈਟ?”¹⁶

ਪਰ ਜਸਵੰਤ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜੰਮ ਪਲ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਰਾਹ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦਾ ਨਾਵਲ ‘ਕੰਜਕਾਂ’ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਘੱਟ ਉਜਰਤਾਂ ਵਸੂਲਦਿਆਂ, ਭੂ-ਹੇਰਵੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਰਾਂ ਅਲਾਪਣਾ, ਅੰਤਰਜਾਤੀ ਪਿਆਰ ਵਿਆਹ, ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ, ਆਪਣਿਆਂ ਹੱਥੋਂ ਹੀ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ, ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਦੂਹਰੇ ਕੰਮ ਦੇ ਬੋਝ ਹੇਠਾਂ ਦੱਬੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ‘ਕੰਜਕਾਂ’ ਨਾਵਲ 'ਚੋਂ ਉਭਰਦੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਉਹਨਾਂ ਕੰਮਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਰਕੇ ਗੋਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਇੱਥੇ ਵੀ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਵਧੇਰੇ ਕੰਮ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਹਦਾਇਤਾਂ ਵੀ ਸਖ਼ਤਾਈ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਕੰਮ ਤੋਂ ਕੁਤਾਹੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਤਨਖਾਹਾਂ ਕੱਟਣ ਦੀਆਂ

ਧਸਕੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਨਸਲੀ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਕੰਮ ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ।

“ਗੋਰੀਆਂ ਕਿਚਨ 'ਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਨੇ। ਫੂਡ ਦੇ ਪੈਕਟ ਭਰਦੀਆਂ ਨੇ।... ਇੰਡੀਅਨ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀਆਂ... ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਫੂਰੀਆਂ, ਕਾਂਟੇ, ਨੈਪਕਿਨ, ਤਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਫੂਹਣ ਨਾਲ ਫੂਡ ਭਿੱਟੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਕਨਵੇਅਰ ਬੈਲਟ 'ਤੇ ਹੱਥ ਇਕ ਮਿੰਟ ਵੱਧ ਰੁਕਿਆ ਨਹੀਂ ਤੇ ਗੋਰੀਆਂ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਫਿਟ ਲਾਹਣਤ ਇਹ ਵੀ ਕੋਈ ਜੀਣਾ ਹੋਇਆ।”¹⁷

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਕੰਜਕਾਂ’ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਸਲੀ ਨਫ਼ਰਤ ਦੇ ਕਈ ਪੱਖ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਫ਼ਰਤ ਫੈਕਟਰੀਆਂ 'ਚ ਕੰਮ ਦੀ ਵੰਡ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੰਮ ਦੇਣ, ਜਨਤਕ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹਿਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਮਕਾਨ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ “ਸੌਰੀ ਨੌ ਕਲਰਡਜ਼” ਉਹਨਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੂਰੇ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਇਕ ਪਾਤਰ ਗੁਰਬੰਤ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਏ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਹੈ :

“ਉਹਨੇ ਤਿੰਨ ਏ ਲੈਵਲ ਵੀ ਕਰ ਲਏ ਸਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਨੌਕਰੀ ਲੈਣ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲੀ। ਉਹਦੇ ਵਰਗੀ ਕੁਆਲੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਵਾਲੀਆਂ ਗੋਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਕੰਮ 'ਤੇ ਲੱਗ ਗਈਆਂ ਸਨ।”¹⁸

ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਘਟੀਆ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਜਨਤਕ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਇਹੀ ਨਸਲੀ ਭੇਦਭਾਵ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਘਟੀਆਪਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ‘ਜੀਤੋ’ ਨਾਂ ਦੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬੱਸ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਗੋਰੀ ਔਰਤ ਵੱਲੋਂ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਗੋਰੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹਿ ਕੇ ਸੋਚਦੀ ਹੈ :

“ਬੱਸ ਆਈ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰ ਪਈ। ਉਹ ਇਕ ਖਾਲੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਅਗਲੇ ਬੱਸ ਸਟਾਪ 'ਤੇ ਕੁਝ ਸਵਾਰੀਆਂ ਹੋਰ ਚੜ੍ਹੀਆਂ। ਇਕ ਦੋ ਦੇਸੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਗੋਰੇ-ਗੋਰੀਆਂ। ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਸੀਟ ਖਾਲੀ ਪਈ ਸੀ। ਇਕ ਟੁੱਟੀ ਜਿਹੀ ਗੋਰੀ ਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਸੀਟ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਖਲੋਤੀ ਵੇਖਦੀ ਰਹੀ ਪਰ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠੀ। ਕਾਲੇ ਬੱਸ ਕੰਡਕਟਰ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਸੀਟ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ। ਪਰ ਉਹ ਵਹਿੜ ਬੈਠੀ ਨਹੀਂ। ਖੜ੍ਹੀ ਰਹੀ ਗੋਰੇ ਨਾਲ ਦੀ ਸੀਟ ਖਾਲੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਗੋਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਬੈਠ ਗਈ... ਕੰਜਰੀ ਚੁੜੇਲ ਜਿਹੀ। ਸ਼ਕਲ ਵੇਖੋ ਇਹਦੀ। ਕਬਰਾਂ 'ਚ ਲੱਤਾਂ ਨੇ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਹਿੰਦਿਆਂ ਇਹਨੂੰ ਭਿੱਟ ਚੜ੍ਹਦੀ ਆ।”¹⁹

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਦੂਜੀ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲ ਵੀ ਮੂਲਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿੱਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਰੰਗ, ਭਾਸ਼ਾ, ਪਹਿਰਾਵਾ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਧਰਮ

ਆਦਿ ਪੱਖੋਂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਗੁਰਬੰਤ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਤੇ ਗੁੱਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਉਸਦਾ ਮਖੌਲ ਉਡਾਉਂਦੇ ਹਨ :

“...ਏਅ ਬੰਟੀ, ਚੈਟਜ਼ ਏ ਸਟਰੇਂਜ ਟਰਾਊਜ਼ਰ। ਹਊ ਡੂ ਯੂ ਵੀਅਰ ਇੱਟ? ਉਹ ਉਹਦੀ ਸਲਵਾਰ ਦੇਖ ਕੇ ਆਖਦੇ।... ਏਅ ਹੌਰਸ ਟੇਲ... ਇਕ ਗੋਰੀ ਕੁੜੀ ਨੇ ਉਹਦੀ ਗੁੱਤ ਪੁੱਟਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ।”²⁰

ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਇਹ ਮਸਲਾ ਉਦੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਪੀਡਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਧਿਆਪਕ ਵੀ ਨਸਲਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਬੰਤ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ 'ਤੇ ਉਲਟਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਵਾਈ ਡੌਂਟ ਯੂ ਟੇਕ ਇੱਟ ਔਫ਼? ਪੁੱਟ ਔਨ ਏ ਸਕਰਟ। ਬੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼-ਏ ਸਿਵੇਲਾਈਜ਼ਡ-ਹਿਊਮਨ-ਬੀਇੰਗ।”²¹

ਇਸ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ 'ਤੇ ਗੁਰਬੰਤ ਦਾ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਗੋਰੀ ਨੂੰ ਐਨਾ ਭੰਨੇ ਕਿ ਯਾਦ ਪਈ ਕਰੇ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜੰਮੇ ਪਲੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹਰ ਚੀਜ਼ 'ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਹੱਕ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਉਲਟ ਖ਼ੁਦ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਅੰਤਰ-ਧਰਮੀ ਤੇ ਅੰਤਰਜਾਤੀ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਜੀਵਨ (ਜੱਟ) ਅਤੇ ਸੀਮਾ (ਚਮਾਰ) ਅੰਤਰਜਾਤੀ ਵਿਆਹ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਨਕਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਹੋ ਕੇ ਮਜ਼੍ਹਬੀਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਰਤਨ ਨਾਲ ਅੰਤਰਜਾਤੀ ਪਿਆਰ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੇ ਮਾਪੇ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਇੰਡੀਆ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ :

“ਹੁਣ ਦੱਸ ਕਰਾਵਾਂ ਤੈਨੂੰ ਇਸ਼ਕ ਉਸ ਚੂਹੜਿਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ? ਉੱਥੇ ਤਾਂ ਬੜਾ ਬੋਲਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਬੋਲ ਕੇ ਵਖਾ।... ਇਹ ਵਲੈਤ ਨਈਗਾ, ਇੰਡੀਆ ਆ। ਏਥੇ ਤੇਰੀ ਕਿਸੇ ਨਈਂ ਸੁਣਨੀ।... ਲੱਗੀ ਸੀ ਸਾਡੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ 'ਚ ਰੋਲਣ।... ਤੇ ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਉਸਦੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਦੇ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।”²²

ਪ੍ਰੰਜੀਵਾਦੀ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਤਸੱਦਦ ਵੀ ਸਹਿਣ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਤੋਚੀ ਜਿਸਨੇ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਬਦਨਾਮੀ ਪੱਲੇ ਲੈ ਕੇ ਜਸਪਾਲ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ, ਉਸਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਉਹੀ ਜਸਪਾਲ ਕਿਸੇ ਗੋਰੀ ਔਰਤ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਤੋਚੀ ਨੂੰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਗਵਾਰ ਕਹਿ ਕੇ ਮਾਰਕੁੱਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੋਚੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਦੁੱਖ ਭਰੀ ਦਾਸਤਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਤੇਰੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਰੀਰ ਉੱਪਰ ਕਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਿਖਾਏ, ਪਰ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਾਨ ਉਹ ਵੀ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਅੱਖ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਉਂਦੇ, ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਉਸਦੇ ਪੁਰ ਡੂੰਘ ਤੱਕ ਲਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਮਰਦ ਦੀ ਬੇਵਛਾਈ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ। ਔਰਤ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ।...”²³

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੂਹਰੇ ਕੰਮ ਬੋਝ ਥੱਲੇ ਦੱਬੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਉਸ 'ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮਾਂ, ਬੱਚਿਆ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੂਸਰਾ ਉਸਨੂੰ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਦੌਰਾਨ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਹਰਨਾਮੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕੱਪੜੇ ਸਿਉਣ ਵਾਲੀ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦਾਲ-ਰੋਟੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਕੱਪੜੇ ਧੋਣੇ, ਸਫ਼ਾਈਆਂ ਵਗ਼ੈਰਾ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਉਸਨੂੰ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਪਤੀ ਵੱਲੋਂ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਨਾ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਉਹ ਅੱਕੀ ਹੋਈ ਸੋਚਦੀ ਹੈ :

“ਪਹਿਲਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਲੇਖੇ ਦਿਓ ਫਿਰ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ। ਹੈ ਕੋਈ ਕੈਦਾ?”²⁴

ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਲੇ ਭਾਰਤੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਮਿੱਲਾਂ ਲਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਹੈਡਜ਼ਵਰਥ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਮਿਸਟਰ ਪਵਾਰ ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਸਾ ਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਮਾਲ ਨਹੀਂ ਵਿਕਦਾ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰੀਏ, ਮਾਲ ਕੋਈ ਖਰੀਦਦਾ ਨਹੀਂ, ਕੰਪੀਟੀਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਆ। ਗੋਰੇ ਸਾਥੋਂ ਮਾਲ ਨਈਂ ਲੈਂਦੇ। ਨਾਲੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਹੋ। ਇਕੋ ਭਾਈਚਾਰਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਧਾਡੀ ਮਦਦ ਡਹੇ ਆਂ ਕਰਨ। ਪਈ ਚਲੇ ਕਿੱਥੇ ਧੱਕੇ ਖਾਂਦੀਆਂ ਫਿਰਨਗੀਆਂ।”²⁵

ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਬਿਤਾਈ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦੇ ਘਰ ਸੁੱਖ-ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਦਰੇਵੇਂ 'ਚ ਡਬੋ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਜੀਤੋ ਮਸ਼ੀਨ 'ਤੇ ਬੈਠੀ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਸਿਉਂਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣਿਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ :

“ਉਹਦਾ ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇ ਚਾਂਗਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਦਿਲ ਹੋਲਾ ਕਰੇ ਤੇ ਕਹੇ ਅੰਮਤੀਏ, ਮੈਨੂੰ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਨਿਰਮੋਹੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ ਈ, ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਨੌਕਰਾਣੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਆਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਦੇ ਆਪਣਾ ਸੂਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਿਉਂ ਕੇ ਗਲ ਪਾਇਆ ਤੇ ਇੱਥੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਕੀਹਦੇ-ਕੀਹਦੇ ਕੱਪੜੇ ਸਿਉਂ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਢਿੱਡ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੀ ਕੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸਾਨੂੰ?”²⁶

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਦੁਖਾਂਤਕ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ ਕੰਜਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਹੋਈ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਉਸ ਲਈ ਕੋਈ ਸਹਿਜ ਵਰਤਾਰਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਰਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਔਰਤ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਸੁਖਾਲਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਕੇ ਜਾਣਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਦੂਣੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

‘ਕੱਖ ਕਾਨ ਤੇ ਦਰਿਆ’ ਨਾਵਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਲਾਲਚ ਵਸ ਚੁੱਕਿਆ ਕਦਮ ਹੈ। ਜੋ ਚੰਗੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰੇ ਮਾਹੌਲ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਐਮਾ ਹੈ। ਐਮਾ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿੱਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਮਕਾਨ ਖਰੀਦਿਆ। ਐਨਾ ਵੱਡਾ ਮਕਾਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਐਮਾ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਪੂਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਵੀ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਐਮਾ ਵੀ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਾਰਟ ਟਾਇਮ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

“ਸਾਢੇ ਸਤਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਮਕਾਨ। ਉੱਪਰ ਤਿੰਨ ਬੈੱਡਰੂਮ, ਬਾਥਰੂਮ ਤੇ ਟੌਇਲਟ, ਬੱਲੇ ਦੇ ਸਿਟਿੰਗ ਰੂਮ, ਕਿਚਨ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਟੌਇਲਟ... ਬਾਪੂ ਨੇ ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਪੌਂਡ ਡਾਊਨ ਕੀਤੇ ਤੇ ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਪੌਂਡ ਦੀ ਮਾਰਟਗੇਜ ਲੈ ਲਈ।... ਇਸ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਆਖ਼ੀਰ ‘ਤੇ ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਦੀ ਲਿਸਟ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅਸੀਂ ਬਿੱਲਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋਣਾ।”²⁷

ਇਹਨੀ ਦਿਨੀਂ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਵਾੜੇ ਕਾਰਨ ਪਾਰਟ ਟਾਇਮ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਮਿਲਣ ਲੱਗਾ। ਐਮਾ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ‘ਚ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਉਹ ਘਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਦਸ਼ਾ ਸੁਧਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਿਓ ਦੁਆਰਾ ਹੋਰ ਕੰਮਕਾਜੀ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਤਾਅਨੇ ਮਿਲਣ ਲੱਗੇ।

“ਮਾਹਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜੂਨਾਂ ਸੁਧਾਰਤੀਆਂ, ਨੀਤ ਹੋਵੇ ਕੰਮ ਦੀ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਲੱਭ ਜਾਂਦਾ ਇਆ।”²⁸

ਐਮਾ ਬਹੁਤ ਥਾਵਾਂ ‘ਤੇ ਕੰਮ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਹਰ ਥਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕੰਮ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਅਸਲੀਲ ਹਰਕਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਐਮਾ ਬਹੁਤ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਜਿਹੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਇੰਡੀਅਨ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫ਼ਰ ਦੀ ਆਫ਼ਰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਸੌ ਪੰਜ ਪੌਂਡ ਦੇ ਬਦਲੇ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਐਮਾ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾ ਮਾਡਲ ਤੇ ਫਿਰ ਕਾਲ-ਗਰਲ ਵਿੱਚ ਰੁਪਾਂਤਰਿਤ ਹੋਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਪਾਰਕ ਮਾਹੌਲ ਉਸਨੂੰ ਦੇਹ ਦਾ ਸੌਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਮੂਲ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਪਲੀਤ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

“ਅਮਰਜੀਤ ਉਰਫ਼ ਅੰਬੋ ਉਰਫ਼ ਐਮਾ ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਬਾਕੀ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈਂ, ਹੁਣ ਤੇਰਾ ਧਰਮੀ ਬਾਬਲ ਪੈਸਿਆਂ ਤੋਂ ਭੁੱਖਾ ਨਾ ਰਹੇ। ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੈਂਕ ਬੁੱਕਾਂ ਦੇ-ਦੋ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਪੌਂਡ ਏ। ਲੈ ਬਾਪੂ ਮੈਂ ਵੀ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਆਂ ਬੁੱਕ ਭਾਰੀ।”²⁹

ਅਮਰਜੀਤ ਉਰਫ਼ ਐਮਾ ਜਦੋਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਸਿਰਫ਼ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਵੱਖਰੀ ਦਿੱਖ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾ ਆਉਣ ਕਾਰਨ ਬਚਪਨ ‘ਚ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਐਮਾ ਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਸੱਤੀ ਵੀ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਰੋਜ਼ ਐਮਾ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ

ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਐਮਾ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਧੂਏਸ਼ਨ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਦੀ ਹੈ। ਸੱਤੀ, ਐਜਲਾ ਨਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਗੋਰੀ ਮਾਂ ਸੱਤੀ ਦੇ ਘਰ ਉਲਾਹਮਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

“ਮਾਈ ਡਾਟਰ ਡਿੱਡ ਨਾਟ ਹਾਰਮ ਹਰ। ਸ਼ੀ ਓਨਲੀ ਬਰਿਊ ਹਰ ਬੈਗ ਅਵੇ। ਦੈਟਸ ਆਲ।”³⁰

ਸੱਤੀ ਦੀ ਮਾਂ ਐਜਲਾ ਦਾ ਬੈਗ ਉਸਦੀ ਗੋਰੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਸੜਕ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੀ ਹੈ “ਹਉ ਅਬਾਊਟ ਦੈਨ?” ਬੈਗ ਖਿਲਰਨ ਨਾਲ ਐਜਲਾ ਦੀ ਮਾਂ ਐਮਾ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।

“ਯੂ ਬਲੌਡੀ ਇੰਡੀਅਨਜ਼, ਯੂ ਫਕਿਨ ਬਲੈਕੀਜ਼-ਲੀਵ ਅਵਰ ਕੰਟਰੀ।”³¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੂਜਿਆਂ ਹੱਥੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੂਲਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨੋਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਾਣ ਮੁਤਾਬਿਕ ਨਫਰਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

2. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ

ਅਸੀਂ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਚਾਰ ਨਾਵਲਾਂ ਵੰਨ ਵੇਅ, ਰੇਤ, ਸਵਾਰੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ ਦਾ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ।

‘ਵੰਨ ਵੇਅ’ ਨਾਵਲ ਮੂਲਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸਿਰਜਣ ਵਾਲਾ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਇਕ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਪੰਜ ਧੀਆਂ ਦਾ ਬਾਪ ਹੈ, ਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਉਤਰਾਵਾਂ ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਪਰ ਸੰਘਰਸ਼ਮਈ ਗਾਥਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਅਤਿਅੰਤ ਮਾਅਨੇਖੇਜ਼ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪਰ ਅੰਤਰ ਵਿਰੋਧੀ ਜੀਵਨ-ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਨੰਗਾ ਸੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜ ਧੀਆਂ ਦਾ ਪਿਓ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਦੇ ਭਾਵੁਕ, ਚਾਵਾਂ-ਵਿਗੋਚਿਆਂ, ਸਹਾਰਿਆਂ, ਡਰਾਵਿਆਂ, ਸਾਂਝਾ-ਪੌਸਾ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਭਵਸਾਗਰ ਨੂੰ ਮਿਸਾਲੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਾਹਸ, ਉੱਚ ਰੂਹਾਨੀ ਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਭਾਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਹੱਠਧਰਮੀ ਨਾਲ ਜਰਦਾ, ਝੱਲਦਾ ਅਤੇ ਨਜ਼ਿਠਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਅਮਾਂਡਾ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਹਿ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚਲਾ ਅੰਤਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਧੀਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪੱਛੜੀ ਹੋਈ ਸੋਚ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸੁਰਜਨ ਦੇ ਪੰਜ ਧੀਆਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਧੇਰੇ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲਾ ਮੰਨਦੀ ਹੈ।

“ਸੱਚ ਤੂੰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਬਾਪ ਤਾਂ ਰੋਂਦਾ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ

ਬਹੁਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਕ ਧੀ ਹੋਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਕਾਸ਼ ਅਸੀਂ ਵੀ ਪੰਜ ਭੈਣਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।”³²

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪਹਿਲੂ ਅਮਾਂਡਾ ਰਾਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਅਮਾਂਡਾ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀ ਕਬਰ 'ਤੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਤੋਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਵੀਜੇ 'ਤੇ ਆਈ ਹੈ। ਸੁਰਜਨ ਨਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਦੀ ਦਿੱਖ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ

ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਸੁਰਜਨ ਪੰਜ ਧੀਆਂ ਦਾ ਪਿਓ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਖੁਦ ਆਪ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਪਤੀ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਈ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸੁਰਜਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਜ਼ਰੀਏ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਮਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ :

“ਆਪਾਂ ਸਫ਼ਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ ਯਾਤਰੀ ਹਾਂ, ਆਪਣਾ ਸਫ਼ਰ ਖ਼ਤਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਪੈ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਕਿਉਂ ਚਿੰਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।”³³

ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਨਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਤੀ ਭਾਵੁਕ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਸਮੇਂ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਾਨਣ ਦੀ ਖਵਾਹਿਸ਼ ਰੱਖਦੀ ਹੋਈ ਕਿਤੇ ਵੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ।

ਪਰ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ 'ਚ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸੁੱਖ ਲੋੜਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਜਿਸਨੂੰ ਸੁਰਜਨ ਦੇ ਗੋਰੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਇਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿਵਾਇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਫਿਕਰ ਅਤੇ ਰੋਸ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕੋਈ ਤਿੱਖਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਜ਼ਾਹਿਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਸਦੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਗੋਰੀ ਔਰਤ ਦਾ ਉਹ ਬਿੰਬ ਵਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ :

“ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਚੰਗਾ ਮਰਦ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਖੋਹਣ ਤੱਕ ਜਾਂਦੀਆਂ।”³⁴

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਇਹਨਾਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਸੁਰਜਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੋਸ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਜ਼ਾਹਿਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਉਸਦੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਕਤ ਉਸ ਗੋਰੀ ਔਰਤ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਉੱਭਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਨਾਂ ਸੁਰਜਨ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਮਾਂਡਾ ਦਾ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਪਰਤ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਸੁਰਜਨ ਨਾਲ ਰਾਬਤਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਮਾਂਡਾ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਵਾਲਾ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਲਿਫਾਫਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਵਾਂਗ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸਜ਼ਾ ਕੱਟ ਰਹੇ ਪਤੀ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਐਸੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਡਿੱਗੇ। ਜਵਾਈ ਦੇ ਕਤਲ ਵਿੱਚ ਜੇਲ੍ਹ ਕੱਟ ਰਹੇ ਸੁਰਜਨ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਅਮਾਂਡਾ ਦੀ ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਿਕ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ :

“ਗੱਲ ਸੁਣ ਬੁੜੀਏ, ਮੇਰੀ ਚਿੱਠੀ ਨਈਂ ਆਈ ਐਨੀ ਦੇਰ ਤੋਂ। ਕਿਤੇ ਤੂੰ ਕੋਈ ਗੜਬੜ ਤਾਂ ਨਈਂ ਕੀਤੀ? ਸਾਲ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੋ ਗਿਆ...” ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਦੀਆਂ ਭਵਾਂ ਇਕਦਮ ਤਣ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਬੋਲੀ, ਕੈਸੀ ਚਿੱਠੀ? ਕੇਹਦੀ ਚਿੱਠੀ? ਮੈਂ ਅੱਗ ਲੋਨੀਆਂ ਏਦਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਨੂੰ। ਜੇ ਮੈਂ ਕੋਈ ਗੜਬੜ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਦੀ, ਪੱਚੀ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਮੈਨੂੰ ਅੱਕ ਚੱਬਦੀ ਨੂੰ।”³⁵

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਪਤੀਬਰਤਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਵਧੇਰੇ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨਾਲ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਪਤੀ ਦੀ ਹਰ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਪ੍ਰਤੀ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਮੁਕ ਹੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੇ ਉਲਟ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਆਪ ਤਾਂ ਗ਼ੈਰ ਮਰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਅਮਾਂਡਾ ਕੋਲ ਸੁਰਜਨ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਖ਼ਤ ਵੇਖ ਕੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਬੈਰੀਅਤ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਮਾਂਡਾ ਚਿੱਠੀ ਵਿੱਚ ਗ਼ੈਰ ਔਰਤ ਦਾ ਵੱਧ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਘਿਰੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਪੰਛੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬੰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਅਮਾਂਡਾ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਅਤੇ ਸਮਝਦਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੁਰਜਨ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਵੁਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸਾਂਝ ਹੋਰ ਗਹਿਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਮਾਂਡਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸੁਰਜਨ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨ ਔਰਤ ਅਤੇ ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ 'ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ' ਕਹਿ ਕੇ ਮੰਨ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਨਾਵਾਕਿਫ਼ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਯੂਰਪੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਯੂਰਪੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਲਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਮਾਂਡਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਪਾਸ਼ੀ ਵਧੀਆ ਪਤਨੀ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਦੋਸਤ ਨਹੀਂ। ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਪਤਨੀਆਂ ਤੋਂ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਆਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।”³⁶

ਉਸਦੀ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਸੁਆਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੋਸਤ ਬਣਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ? ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦਾ ਦੋਸਤ ਹੋਣਾ ਹੀ ਵਰਜਿਤ ਹੈ।

ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਸ੍ਰੈ-ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਮਰਦ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਵੰਨ ਵੇਅ’ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਧੀਆਂ ਸੁਰਿੰਦਰ, ਸੁਖਬੀਰ ਅਤੇ ਰਣਜੀਤ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ ਜਾਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਪੱਛਮੀਕਰਣ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨਾਲ ਜਿਊਣ ਦੀਆਂ ਇੱਛੁਕ ਹਨ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ ਗੁਲਵੰਤ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਸਨੀਕ ਸੁਰਜਨ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਵੀ ਮੰਗਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਦੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਾਰ ਆਉਣ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਗੁਰਜੰਟ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸਾਲੀ ਰਣਜੀਤ ਚਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਵਲੈਤ ਮੰਗਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਰਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਹ ਉਸਦਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਜਿਨਸੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀਡੀਓ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਬਲੈਕਮੇਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ :

“ਰਾਣੀ ਕੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਉਹੋ ਕੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਜੋ ਮਰਦ-ਔਰਤ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਘਬਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਈਂ। ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਦੀ ਮੰਗ ਏ। ਆਪਾਂ ਜੱਟ ਲੋਕ ਆਂ, ਭਰਾ ਦੀ ਵਾਇਫ਼ ਨਾਲ ਸੌਣਾ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।”³⁷

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਵਸਤ ਵਾਂਗ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਪੱਛਮ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਂਚ ਅਨੁਸਾਰ ਪਲੀ ਹੋਈ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਨਤੀਜਾ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਸੰਜਮ ਅਤੇ

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਔਰਤ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਉਸ ਪਾਸਾਰ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਅਧੀਨ ਵਿਚਰਦੀ ਔਰਤ, ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹਰ ਵਧੀਕੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਸ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਦੇ ਉਸ ਸੁਭਾਅ ਸੰਗ ਤੁਲਨਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਜਜ਼ਬ ਕਰ ਜਾਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਮਨੋਬਿਰਤੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ 'ਰੇਤ' ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕਿਰਨ ਦੇ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

“ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਲਈ ਤੁਰੀ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਮੰਮੀ ਮੈਨੂੰ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦੁਹਰਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਔਰਤ ਧਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਧਰਤੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਮੋਅ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਔਰਤ, ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਫੱਟ ਸਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੀਅ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ।”³⁹

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਕੰਵਲ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਅਤ੍ਰੀਅਲ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰੇਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ :

“ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਡੈਡੀ ਨਾਲ ਆਰਗੂ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੁੰਨਾ? ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਗ਼ਲਤ ਹੁੰਦੇ ਆ।

ਸੇ ਵੱਟ! ਹੀ ਜ਼ ਮਾਈ ਡੈਡ! ਐਂਡ ਹੀ ਇਜ਼ ਆਲਵੇਅਜ਼ ਰਾਈਟ”⁴⁰

ਇੱਥੇ ਕੰਵਲ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਹੀ/ਗ਼ਲਤ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਤ ਦਰਜ਼ਾ ਦਿਵਾਉਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਤਿੱਖੇ ਵਿਰੋਧਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਹ ਪਿਤਾ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿ ਕੇ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ :

“ਰਵੀ ਆਏ ਲਵ ਯੂ। ਆਏ ਡੌਟ ਵਾਂਟ ਡਾਇਵੋਰਸ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਾਂਗੀ। ਬਸ ਜ਼ਰਾ ਡੈਡੀ ਠੀਕ ਹੋਲੇ।”⁴¹

ਰੇਤ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਕਿਰਨ ਜਿਹੜੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੰਮਪਲ ਹੈ ਉਸਦੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਤੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਲਈ ਤੁਰੀ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਮੰਮੀ ਮੈਨੂੰ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਇਕੋ ਗੱਲ ਦੁਹਰਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ :

ਔਰਤ... ਧਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ... ਧੀਏ ਧਰਤੀ ਬਣੀਂ, ਸਾਡੀ ਲਾਜ਼ ਰੱਖੀਂ।”⁴²

ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਜੰਮੀ-ਪਲੀ ਕੰਵਲ ਲਈ ਜੈਸੇ ਕੋ ਤੈਸਾ ਨਾਅਰਾ ਫਿੱਟ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵ ਪਤੀ ਰਵੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਇਸ ਲਈ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦਾ ਹੱਕ ਗਵਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਰਾਤ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਗਿਲਾਨੀ ਨਹੀਂ। ਨੈਤਿਕਤਾ ਤੇ ਦੇਹਿਕਤਾ ਦੇ ਟਕਰਾਓ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਦੇਹਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਦਿੰਦੀ ਹੋਈ ਅਜਿਹੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬੱਚੀ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਤਲਾਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸੰਬੰਧ ਭਾਵੁਕਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

“...ਜੇ ਰਵੀ ਮਰ ਵੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਫ਼ਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ, ਵਿਧਵਾ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਕਿਰਨ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਜੇ ਹਾਂ ਉਹ ਰਹਾਂਗੀ, ਹਾਂ ਪਰੀ ਦਾ ਨਫ਼ਾ ਨੁਕਸਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਨਾਲ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਵੀ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿੱਚ ਪਰੀ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਸੀ।”⁴³

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਬਾਬਤ ਅਗਲਾ ਸਰੋਕਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਨਿੱਜੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਅਧੀਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਦੀ ਐਸ਼ਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬੀਟਰਸ ਇਕ ਅਣਵਿਆਹੀ ਮਾਂ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਰਵੀ ਨਾਲ ਵੀ ਉਸਦੇ ਸੰਬੰਧ ਆਰਥਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਾਰਨ ਹੀ ਬਣੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਰਵੀ ਉਸਦੀ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਸਲਪ੍ਰਸਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਲਾਚਾਰਗੀ ਕਾਰਨ ਉਸਦਾ ਰਵੀ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

“ਐਸ਼ ਕਰ... ਕਦੇ-ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰ, ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਐ, ਮੇਰਾ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਨਵਾਂ ਇੰਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਦੀ ਹਾਂ।”⁴⁴

ਕੁਝ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਵਿਵਹਾਰ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਕੈਥੀ, ਤਰਸੇਮ ਫੱਕਰ ਨਾਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਤੋਂ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਉਸ ਉੱਪਰ ਨਸਲੀ ਹਮਲਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

“ਤੂੰ ਪਾਕੀ ਹਰਾਮੀ ਦਫ਼ਾ ਹੋ ਜਾ ਮੇਰੇ ਘਰੋਂ, ਆਪਣੀ ਤੀਵੀਂ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਐਸ਼ ਮਰਨ ਆ ਜਾਨੈਂ, ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਕ ਲੈਣ ਜੋਗੇ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਖਰਚੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਬੀਟਰਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਡੈਨੀ ਮੈਥਿਊ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਫੋਟਾ ਜੌਹਨ ਪੀਟਰ ਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਮੈਰੀ ਚਾਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਹੈ।”⁴⁵

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਭਾਵੁਕ ਸਾਂਝ ਵਾਲਾ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਵਕਤੀ ਅਤੇ ਛਿਣ ਭੰਗਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਇੰਨਜੁਆਏ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦਾ ਸਾਥ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਨਾਇਕ ਰਵੀ ਦੇ ਦੋਸਤ ਉਸਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਰੋਕਦੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਬੀਟਰਸ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹੋ ਕੇ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿ ਰਹੀ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ :

“ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਐਨੀ ਹੀ ਕਸਰ ਐ ਕਿ ਬਾਹਰ ਤੀਵੀਂ ਰੱਖਣੀ ਐ ਤਾਂ ਜੁਡੀ ਰੱਖ ਛੱਡ, ਤੇਰਾ ਭੁਸ ਵੀ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਊ ਤੇ ਤੇਰੀ ਫੈਮਿਲੀ ਲਾਇਫ਼ ’ਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ ਘੱਟ ਪਉ।”⁴⁶

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰਦ ਦੀ ਸੋਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਵਸਤੂਭਾਵੀ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਝੱਸ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਔਰਤ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਜੁੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਭੱਜਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਭਾਵੇਂ ਸਾਥੀ ਔਰਤ ਪੂਰਬੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਪੱਛਮੀ।

‘ਸਵਾਰੀ’ ਨਾਵਲ ਬਰਤਾਨਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਈ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਨਾਵਲ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੈ ਸਿਰਜੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਤਿਕੋਣ ਵਿੱਚੋਂ ਆਰਥਿਕ ਸਮਰਿਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਚੀਜ਼ ਪੂੰਜੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ, ਪਰਵਾਸੀ ਉੱਤੇ, ਪਰਵਾਸੀ

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਉੱਤੇ, ਪਰਵਾਸੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਵਿਹਾਰ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ 'ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਜੀ ਰਾਹੀਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਸੋਚ 'ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਜੀ ਦੇ ਬਲ 'ਤੇ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਇੱਛਾਜਗਤ 'ਤੇ ਵੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਲਦੇਵ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੋਰੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਹਿਚਕਚਾਹਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬਲਦੇਵ ਦੇ ਭਰਾ ਅਜਮੇਰ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਵਾਪਸ ਵਿਦੇਸ਼ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੋਰੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਬਲਦੇਵ ਨਾਲ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਵਿੱਚ ਗੋਰੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਲਦੇਵ ਦਾ ਵੀ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਵਕਤ ਸਿਮਰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਗੋਰੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਲਦੇਵ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਤੋਂ ਇਕ ਚਾਰ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿਮਰਨ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਲਾਕ ਲੈਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਕ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਬਲਦੇਵ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧ ਮੁੜ ਸੁਖਾਵੇਂ ਬਣਾਉਣਾ ਲੋਚਦੀ ਹੋਈ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

“ਡੇਵ, ਚੱਲ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਕ ਵਾਰ ਘਰ ਚੱਲ, ਇਕ ਵਾਰ ਫੀਲ ਕਰਕੇ ਦੇਖ ਘਰ ਤੈਨੂੰ ਚੰਗਾ

ਲੱਗੇਗਾ... ਡੇਵ ਦੈਟਜ਼ ਹਾਊਸ ਨੀਡਜ਼ ਯੂ ਵੈਰੀ ਬੈਡਲੀ...”⁴⁷

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਬੇਸ਼ੱਕ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰਾਦਰੀ ਭੋਗਦੀ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਪਿਛੋਕੜੀ ਸਮਝ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਉਹ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝ ਕੇ ਜੀਉਣਾ ਲੋਚਦੀ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਬਿੰਬ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵੀ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਗ਼ੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦਿਓਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੋਈ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਘਰ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਔਰਤ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਖਵਾਹਿਸ਼ਾਂ ਪੂਰਦੀ ਹੋਈ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਵੰਡ-ਵੰਡਾਈ ਤੋਂ ਬਚਾਈ ਰੱਖਦੀ ਸੀ ਪਰ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਪੱਛਮੀ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਬਿਖਰਨ ਦਾ ਮਸਲਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਪਰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗਰਜ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ‘ਗੁਰਾਂ’ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਗ਼ੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦਿਓਰ ਬਲਦੇਵ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਧੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਗੁਰਾਂ ਅਤੇ ਬਲਦੇਵ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸੇ ਗਰਜ਼ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸਗੋਂ ਮਹਿਜ਼ ਕਾਮਪੂਰਤੀ ਦਾ ਜ਼ਰੀਆ ਜ਼ਰੂਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤਾਂ ਐਲੀਸਨ, ਮੈਰੀ, ਲਿੰਡਾ ਅਤੇ ਜਾਨ ਆਦਿ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਰਸਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਪੱਛਮੀ ਮੂਲ ਦੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਔਰਤ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰੋੜਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਫਰੈਂਡਸ਼ਿਪ/ਲਿਵ-ਇਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀ

ਹੈ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵੇਰਵੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਕਥਾ-ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੇ ਹਨ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਸਵਾਰੀ' ਦੀ ਪਾਤਰ 'ਐਲੀਸਨ' ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਵਿਆਹ ਵਿਰੋਧੀ ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ :

“ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਪਝੱਤਰ ਫੀਸਦੀ ਬੱਚੇ ਬਿਨਾ ਵਿਆਹ ਦੇ ਜੰਮਦੇ ਆ। ਵਿਆਹ ਦੀ ਹੁਣ ਕਦਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲਵੋ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਪਾੜਨ ਲੱਗਦੇ ਓ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਜੋੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਝ ਵਧੇਰੇ ਬਣਦੀ ਹੈ।”⁴⁸

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮੈਰੀ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਇਕ ਮਰਦ ਲਈ ਸਦੀਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝਣ ਦੀ ਥਾਂ ਵਕਤੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵਕਤੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਕੂਨ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਜਿਹੀ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਰਦਾਂ ਤੋਂ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਜਾਂ ਬਿਨਾ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਇਹ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਚਿੰਤਤ ਹੋਣ, ਅਜਿਹਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰੀਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਐਲੀਸਨ ਜਦੋਂ ਬਿਨਾ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਐਲੀਸਨ ਆਪਣਾ ਬੱਚਾ ਗਿਰਾ ਦੇਵੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦੇਵੇ। ਪਰ ਐਲੀਸਨ ਦੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਇਰਸ਼ ਲੋਕ ਕੈਥੋਲਿਕ ਧਰਮ ਦੇ ਪੱਕੇ ਅਨੁਯਾਈ ਹਨ। ਉਹ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਾਂਗ ਧੀ, ਭੈਣ ਦੇ ਕੁਆਰੀ ਮਾਂ ਬਣਨ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਤੋਹੀਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਐਲੀਸਨ ਨੂੰ ਬੱਚਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ 'ਮਰੀਅਮ' ਵਰਗੇ ਬਣਨ ਦੀ ਗ਼ਲਤੀ ਨੂੰ ਚਰਚ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਇਕੱਲਤਾ, ਗ਼ਮ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਲਾਚਾਰਗੀ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਵਾਇ ਸੈਕਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਸੁੱਝਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸਮੱਸਿਆ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲਦੀਆਂ ਹਨ।

‘ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ’ ਨਾਵਲ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰਚਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਔਰਤ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਪਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਇਹਨਾਂ ਧੀਆਂ-ਪੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਮੂਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਣ ਵਿਚਕਾਰ ਖਿਚੋਤਾਣ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਪੇ ਆਪਣੇ ਧੀਆਂ-ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਆਪਣੀ ਜਾਤ-ਬਰਾਦਰੀ 'ਚ ਹੀ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਧੀਆਂ-ਪੁੱਤਰ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਧੀਨ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀਆਂ ਵਲਗਣਾਂ ਨੂੰ ਉਲੰਘਕੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਲੋਚਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ, ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ, ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੁਮਣ ਸਿੰਘ ਅਜਿਹੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਪੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥ-ਵਸ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਗਾਮਾਂ ਕੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਧੀ ਸੁੱਖੀ ਦੇ ਜਮੀਕਣ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਚੱਲਣ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵੀਹ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧੀ ਸੱਤੀ ਜਦੋਂ ਚਮਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਜਗਤਾਰ ਨਾਲ ਅੰਤਰਜਾਤੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਖਤਮ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਉਸਦੀ ਜੱਟ ਹਾਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹਨ :

“ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜੱਟ ਦੀ ਧੀ ਚਮਾਰ ਦੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ...ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਸਦਾ ਲਈ ਸੰਬੰਧ ਖਤਮ।”⁴⁹

ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਅੰਤਰ-ਜਾਤੀ ਵਿਆਹ ਦੇ ਤਾਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਤਰ-ਨਸਲੀ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਰਜਾਮੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਿਲੋਂ ਉਹ ਇਸ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਪਰ ਗੋਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਨਸਲ ਦੇ ਮੰਨਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸੱਤੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਗੋਰੇ ਮਾਇਕ ਨਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਹਮਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਗੋਰੇ ਮਾਇਕ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਹਰ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੇਸ ਵੇਖ ਕੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਜੁਆਨ ਹੋਈਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਭ ਔਖਾ ਹੈ ਹੀ ਪਰ ਵਿਆਹ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇਰੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਦੁਮਣ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਵਿਗੜ ਚੁੱਕੇ ਨਸ਼ੇੜੀ ਮੁੰਡੇ ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਗ਼ਰੀਬ ਘਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਜੋਤੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੋਤੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਾਚਾਰ ਤੇ ਬੇਵੱਸ ਹੋਈ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦੇਵਿਕਾ ਨਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਵੀ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੁੜੀਆਂ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਲੜਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸ੍ਵੈ-ਹੋਂਦ ਲਈ ਯਨਤਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਜਿੱਥੇ ਮਾੜੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਸਮਝ ਕੇ ਨਰਕ ਭੋਗਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਉੱਥੇ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦਲੇਰੀ, ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਸ੍ਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਦੁੱਖਾਂ-ਦਰਦਾਂ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕੀਆਂ ਹਨ।

ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਇਕ ਵੱਖਰਤਾ ਇਹ ਵੀ ਸਿਰਜੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਦੱਬੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਸਨ ਉੱਥੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ 'ਚ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੁਦਾਗਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦਿਲਰਾਜ ਕੌਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਸ਼ੈਰਨ ਪ੍ਰਤੀ ਰਵੱਈਆ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

“ਦਿਲਰਾਜ ਕੌਰ ਨੂੰ ਸ਼ੈਰਨ ਦਾ ਖੁਸ਼ ਸੁਭਾਅ ਚੰਗਾ ਵੀ ਲਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਡਰਨ ਵੀ ਲਗਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਸੀ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਉਸਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਅਧੂਰੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਸਭ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਨਹੀਂ ਭੈਣ ਜਾਂ ਸਹੇਲੀ ਬਣਕੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ...ਵੱਡੀਆਂ ਨੇ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਕਰਾਏ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ।”⁵⁰

ਪਰ ਸ਼ੈਰਨ ਸਿਗਰਟ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਆਦੀ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਨੈਤਿਕ ਚਰਿੱਤਰ ਗੁਆ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਗਰਭਪਾਤ ਕਰਵਾਉਣ 'ਤੇ ਸਿਹਤ 'ਤੇ ਪੈਂਦੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਫਿਕਰ ਕਰਦੀ ਉਸਨੂੰ ਦੋਸਤ ਬਣ ਕੇ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੱਕੇ ਹੋਣ ਦੀ ਚਾਹਣਾ ਅਧੀਨ ਆਪਣਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਵਾ ਰਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਹਵਾਲਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸੁਨੀਤਾ, ਹਰਬੰਸ, ਮੋਨਿਕਾ, ਕੁਲਵੀਰ ਤੇ ਕੁਲਜੀਤ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ/ਔਰਤਾਂ ਪੱਕਿਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਵੇਸ਼ਵਾਗਮਨੀ ਵਰਗਾ ਧੰਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਪ੍ਰਦਮਣ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਬੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਕਸੌਟੀ 'ਇੱਜ਼ਤ' ਨੂੰ ਵੀ ਵੱਟਾ ਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਪਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪੱਛਮੀ ਮੂਲ ਦੇ ਮਾਪੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਅੰਤਰ-ਜਾਤੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅੰਤਰ ਨਸਲੀ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਪਿਆਂ ਜਿੰਨੇ ਕਠੋਰ ਦਿਲ ਨਹੀਂ। ਸਾਂਡਰਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁੰਡੇ ਅਮਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਮਰ ਪੱਛਮ ਦਾ ਹੀ ਜੰਮਪਲ ਹੈ ਪਰ ਸਾਂਡਰਾ ਦਾ ਪਿਤਾ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਹੈ। ਅਮਰ ਭਾਵੇਂ ਕਦੇ ਭਾਰਤ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਪਰ ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪੂਰਬੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਪਰ੍ਹੇ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਂਡਰਾ ਦੀ ਗ਼ੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਅਮਰ ਆਇਰੀਨ ਕੋਲ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਆਇਰੀਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਜਦੋਂ ਸਾਂਡਰਾ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਅਮਰ ਤੂੰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇ, ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਦਿਨ ਲੀਅ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਈ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੋਸ ਡੈਨੀਅਲ ਹੀਲੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਸਾਂ।”⁵¹

ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਮਰਦ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਹੰਢਾਉਣੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ।

ਪੱਛਮੀ ਮੂਲ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਵਿਆਹ ਨਾਲੋਂ ਫਰੈਂਡਸ਼ਿਪ/ਲਿਵਇਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਮਰ ਤੇ ਸਾਂਡਰਾ ਦੇ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਚੱਲਣ 'ਤੇ ਆਇਰੀਨ ਅਮਰ ਨੂੰ ਨਸੀਹਤ ਦਿੰਦੀ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਮੈਂ ਤੇ ਜੈਰੀ ਪੰਜ ਸਾਲ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਰਹੇ, ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸਾਂ, ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਤੀਜੇ ਸਾਲ ਹੀ ਤਲਾਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੋਚਦੀ ਆਂ ਕਿ ਵਿਆਹ ਨਾ ਕਰਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅੱਜ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ।”⁵²

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮਨਦੀਪ ਰਾਹੀਂ ਅਜਿਹੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਧ 'ਚ ਬਾਹਰੀ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤਾਂ ਗੁਆਉਂਦੀ ਹੀ ਹੈ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ

ਵੀ ਮਾੜੇ ਕੰਮਾਂ ਟੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਮਨਦੀਪ ਜੱਗੇ (ਪਤੀ) ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਗੁਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ (ਜੀਵਨਜੋਤ) ਨੂੰ ਵੀ ਹੋੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।

3. ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ

ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼, ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰਪਾਰ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਸੰਘਰਸ਼' ਕਿੱਤੇ ਦੀ ਚੋਣ ਅਤੇ ਕੰਮਕਾਜੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਪਰਵਾਸ ਦੌਰਾਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੂਹਰੇ ਕੰਮ ਬੋਝ ਥੱਲੇ ਦੱਬਿਆ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮਾਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਖਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਉਸਨੂੰ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਦੌਰਾਨ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਵਿੱਚੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਫੈਕਟਰੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਯੂਨੀਅਨ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਮਾਲਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਤਿੱਕੇ ਡਾਹੁਣ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ।

ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੇ ਉਸ ਰੂਪ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਧੀਨ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਪੂਰਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਖਰੇਵਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਤੀ ਰਾਜਪਾਲ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਮਾਂ ਹੈ, ਜੋ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਜੋ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਆਖ਼ੀਰ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਕੀਮਤ-ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਰਾਜਪਾਲ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਨਹੀਂ, ਰਾਜ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਆਪਣਾ ਇਕੱਠਿਆਂ ਰਹਿਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ।”⁵³

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੇ ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਅਧੀਨ ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਸਲੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਝੌਤਾਵਾਦੀ ਬਣਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ, ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਘਿਰੇ ਰਹਿਣਾ ਵਧੇਰੇ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮੂਲ ਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਅੰਤਰ-ਕਾਰਜ ਜਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬੱਝਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪਾਤਰ ਰਾਜਪਾਲ, ਗੋਰੀ ਕੁੜੀ ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਨਾਲ ਵਿਆਹ

ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਮਾਂ, ਗੋਰੀਆਂ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਆਚਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਇਹ ਗੋਰੀਆਂ ਬੀ ਤੀਮੀਆਂ ਨੇ? ਇਹਨਾਂ ਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ 'ਚ ਕੀ ਫਰਕ ਆ, ਗਲੀਆਂ, ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਤੇ ਟੈਲੀ 'ਤੇ ਜੇ ਇਹ ਕੜੀ ਘੋਲਦੀਆਂ ਨੇ ਉਹ ਵੇਖ ਕੇ ਤਾਂ ਪਸ਼ੂ ਬੀ ਪਾਣੀ-ਪਾਣੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਨੇ।”⁵⁴

ਗੋਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤਰਕਪੂਰਨ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ 'ਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦਿਆਂ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਪੁੱਤ ਤੈਨੂੰ ਮਿਹਰੂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀਦਾਰ ਦਾ ਚੇਤਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ? ਕਿੱਦਾਂ ਗੋਰੀ ਸ਼ੂਕਰ ਨੇ ਮੁੰਡਾ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਪੁੱਟ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਮਾਪੇ ਤੇ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣ ਲਈ ਤਰਸ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਅਜੇ ਸਾਲ ਬੀ ਨੀ ਸੀ ਲੰਘਿਆ ਕਿ ਗੋਰੀ ਨੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਗਲੀ-ਸੜੀ ਸ਼ੈਅ ਆਂਗੂ ਪਰਾਂ ਸੁੱਟ ਕੇ ਗੋਰੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਆਂਢਾ-ਸਾਂਢਾ ਰਲਾ ਲਿਆ ਸੀ।”⁵⁵

ਜਦੋਂ ਰਾਜਪਾਲ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਗੋਰੀਆਂ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਨਾ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਵੀ ਕਾਟਵੀਂ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਮੈਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਗੋਰੀਆਂ ਉਸ ਸ਼ੂਕਰ ਅਰਗੀਆਂ ਨੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਕਈ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਬੀ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਉੱਥੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁਆੜਾ ਪੈਂਦਾ ਪੁੱਤ। ਤੂੰ ਜਿੰਦਰ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਈ ਆਂ? ਉਹਦੇ ਘਰ ਆਲੀ ਚੰਗੀ ਤਾਂ ਬਥੇਰੀ ਆ ਪਰ ਕੀ ਉਸ ਘਰ 'ਚ ਘੱਟ ਪੁਆੜਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ। ਜਿੰਦਰ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਰੈਫ਼ੀ-ਸੈਫ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣਾ ਲੋਚਦੇ ਤੇ ਗੋਰੀ ਆਪਣੀ ਚਾਲ-ਢਾਲ ਸਿਖੋਣੀ ਲੋੜਦੀ ਆ। ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਨਿੱਤ ਤੂੰ-ਤੂੰ, ਮੈਂ-ਮੈਂ ਦੀ ਦਾਲ ਰਿੱਝਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।”⁵⁶

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀਤੀ ਉਪਰੋਕਤ ਟਿੱਪਣੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਮਾਹੌਲ 'ਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੂਝ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਗੋਰੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਲੇਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੁੱਤ ਦੀ ਹਰ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਕਾਟਵੀ ਉਦਾਹਰਣ ਨਾਲ ਰੱਦ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਨਾ ਕਾਕਾ ਇਹ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਕਦੀ ਬੀ ਨੀ। ਤੂੰ ਬੇਸ਼ੱਕ ਰੱਸੇ ਬਲਾਮੇ ਤੁੜਾ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਵਿਆਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਨੈ।”⁵⁷

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨੂੰਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਮੰਨਦੀ ਹੋਈ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਸਹਿਜਭਾਵੀ ਵਰਤਾਰਾ ਅਪਣਾਉਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਉਸ ਪਹਿਲੂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਸ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤਨ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਨਾਲ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸੰਬੰਧ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬੁਰਾ-ਭਲਾ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਉਕਸਾ ਕੇ ਉਸਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਕਰਾਈ ਹੈ। ਰਾਜਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੂੰ ਗੱਲੇ ਹੋਣ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਉਹ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਜੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਆਈ ਕਰਾਂਗੀ। ਮੈਂ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਚੁੱਪਚਾਪ ਤੇਰੇ ਛਿੱਤਰ ਖਾਂਦੀ ਰਹਾਂਗੀ।”⁵⁸

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਖੜ੍ਹਦੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸਮਝਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਦੀ ਭੂਆ ਵੀ ਨਸਲਪ੍ਰਸਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁੰਡੇ ਰਾਜਪਾਲ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਕੀਮਤ-ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕਸੁਰਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਤਣਾਓ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਰਾਜਪਾਲ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਬੱਝਦੀ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਉਪਰੰਤ ਪੂਰਬੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀ ਹੋਈ ਲਗਾਤਾਰ ਤਣਾਓ ਭਰੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਘਿਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਮਾਪਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਟੀ.ਵੀ. ਉੱਪਰ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਵੇਖਣਾ ਜਾਂ ਟੀ.ਵੀ. ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣਾ, ਮਾਪਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਨਾਲ ਕੋਈ ਛੇੜਛਾੜ ਨਾ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਆਦਿ ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ।

ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਹਰਕਤਾਂ ਅਸ਼ਲੀਲ ਅਤੇ ਵਿਭਚਾਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਧੀਨ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਮਾਪਿਆਂ ਸਮੇਤ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਸਾਹਮਣੇ ਵੀ ਸਹਿਜਭਾਵੀ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਯੋਗ ਹੈ। ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਤੇ ਰਾਜਪਾਲ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਤਣਾਓਗ੍ਰਸਤ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਤੇ ਰਾਜਪਾਲ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚਕਾਰ ਇਹ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਵੀ ਤੀਖਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਆਪ ਵੀ ਸੱਸ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਮਾਂ ਲਈ ਪੱਕੇ ਚੁੱਕੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਸਕਣਾ ਅਸੰਭਵ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਸੱਸ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਫਰਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੋ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਰਾਜਪਾਲ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਸੱਸ ਨਾਲ ਹੈ ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਦੋ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਇਹ ਲੀਹ ਹੋਰ ਪਕੇਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮੱਤਭੇਦਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਹੀ ਠਹਿਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਰਾਜਪਾਲ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਦੋ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਕੀਮਤ-ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਫਸੀ ਹੋਈ ਦਵੰਦਮਈ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਰਾਜਪਾਲ ਵੱਲ ਝੁਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਅਤਾ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਰਾਜਪਾਲ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੁਚਿੱਤੀ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗ਼ਲਤੀ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰਦੀ ਹੈ।

ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ’ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਬਲਵਾਨ ਭੂਮਿਕਾ ‘ਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਚੇਤਨ ਪੱਧਰ ‘ਤੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹੋਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੈ। ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਬਰੀ ਵਾਲਾ ਵਤੀਰਾ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਦਰਭਾਂ ‘ਚੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਇਹ ਸੰਦਰਭ ਦੂਹਰੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋ ਕੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਅਤੇ ਅਦਿੱਖ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਨਵਜੋਤ ਲਈ ਵਿਆਹ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਨੁੱਖੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪੇ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਆਪੇ ਦੇ ਸੰਗਠਨ ਵਿੱਚ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਪੱਛਮ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ, ਪ੍ਰੇ. ਜੈਕੀ ਗਰੀਨ ਦੀ ‘ਔਰਤ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ’ ਨਾਂ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਹੋਏ ‘ਬਰਾਬਰਤਾ’ ਅਤੇ ‘ਪਾਟਨਰਸ਼ਿਪ’ ਸੰਕਲਪ ਇੱਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਰਤਾਰੇ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉਹ ਸਥਾਪਿਤ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਆਪਣਾ ਬਦਲਵਾ ਪੈਰਾਡਾਇਮ ਸਿਰਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਨਵਜੋਤ ਜਦੋਂ ਘਰਦਿਆਂ ਦੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਅਤੇ ਪਾਟਨਰਸ਼ਿਪ ਦੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਜਗੀਰੂ ਸੋਚ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਪਿਤਾ ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਪੱਲਾ ਨਹੀਂ ਫ਼ੱਡਦਾ ਸਗੋਂ ਧੀ ਨੂੰ ਬੇਦਖਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬੇਦਖਲੀ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚਕਾਰ ਉਹ ਨਵਜੋਤ ਇਕੱਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਆਪ ਵੀ ਦੁੱਖ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਨਵਜੋਤ ਜਦੋਂ ਵਿਆਹ-ਸੰਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬੱਝਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪਾਟਨਰਸ਼ਿਪ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨਵਜੋਤ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਉਸਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਵਜੋਤ ਦੀ ਭਰਜਾਈ ਮਨਜੀਤ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਜੀਣ ਜੋਗੇ ਰਹਿਣ ਦੇ, ਜੋਤੀ! ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਭਤੀਜੇ ਨੇ ਵੀ ਵੱਡਾ ਹੋਣਾ ਏ ਤੇ ਆਪਾਂ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਵੀ ਕਰਨਾ ਏ। ਇਸਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਨਵਜੋਤ ਵੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਮੇਰੇ ਵਿਆਹ ਨਾਲ ਕੀ ਵਾਸਤਾ ਏ? ਉਹਦੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਏ। ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਏ, ਸੰਬੰਧ ਕਿੱਦਾਂ ਨਹੀਂ? ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਹਿਣਗੇ ਨਾ ਜਿਹਦੀ ਭੂਆ ਨੇ ਵਿਆਹ ਨੀ ਕਰਾਇਆ ਉਹਦੇ

ਭਤੀਜੇ ਨੇ ਕਿੱਥੋਂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਏ? ਆਪਣੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੱਕ ਦੀ ਫੋਲਾ-ਫਾਲੀ ਕਰਦੇ
ਆ, ਜੋਤੀ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਕੀ ਭੂਆ ਏਂ, ਜਗਪ੍ਰੀਤ ਦੀ, ਮਨਜੀਤ ਬੋਲੀ।”⁵⁹

ਨਵਜੋਤ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਚੇਤੰਨ ਲੜਕੀ ਹੈ ਇਸ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਘਰਦਿਆਂ ਦੇ ਦਬਾਅ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ
ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਂਦੀ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਨਵਜੋਤ ਦੇ
ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਅੰਤਿਮ ਹੋਣੀ ਦਾ ਚਿੱਤਰਣ ਕਰਦਾ
ਨਾਵਲਕਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਨਜ਼ਰੀਏ ਦੀ ਝਲਕ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਪੱਛਮੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਕੰਮ 'ਤੇ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ
ਪਹਿਨਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਜੰਮ-ਪਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੂੰ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦੇਣ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼
ਨਾ ਮੰਨਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰ ਟਕਰਾਓ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ
ਨਾਵਲ 'ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ' ਵਿੱਚ ਨਵਜੋਤ ਦੀ ਮਾਂ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਨਵਜੋਤ ਨਾਲ ਇਸ ਕਾਰਨ ਨਾਰਾਜ਼ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ
ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕੱਪੜੇ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਦੀ।

“ਜੋਤੀ! ਬੀਕ ਐਂਡ 'ਤੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕੱਪੜੇ ਨਾ ਪਾਇਆ ਕਰ। ਹੋਰ ਕਿਹੜੇ ਪਾਇਆ ਕਰਾਂ ਮੰਮ?

ਬੀਕ ਐਂਡ 'ਤੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਟ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਕੰਮ ਆਲੇ ਦਿਨੀਂ ਤਾਂ ਗੋਰਿਆਂ ਆਲੇ ਪੈਂਦੇ
ਈ ਪੈਂਦੇ ਆ।”⁶⁰

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਤੋਂ ਇਹ ਆਸ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿ
ਉਸਦੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧੀਆਂ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋਵੇ।

ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਹੱਥੋਂ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬਣਦੀ ਹੈ।
ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਨਵਜੋਤ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਹਸਪਤਾਲ ਜਦੋਂ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਹਸਪਤਾਲ
ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਪੁੱਛਦੀ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਗੋਰਾ ਵੇਖ ਕੇ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਵੀ
ਬੋਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਵਜੋਤ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ
ਕਰਦੀ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਚੰਗਾ, ਫੇਰ ਤੁਰਦੀ ਬਣ ਇੱਥੋਂ। ਆਪਣੀ ਧੀ ਨਵਜੋਤ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ
ਬੈਂਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹਨੂੰ ਨਵਜੋਤ ਕੋਲੋਂ ਅਜਿਹੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਕਤਈ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ
ਹੈਰਾਨ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਜਿਹੀ ਹੋਈ ਧੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਘੂਰ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਨਵਜੋਤ ਫਿਰ ਕਹਿਣ
ਲੱਗੀ, “ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਚਲਦੀ ਬਣ ਇੱਥੋਂ। ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ?”⁶¹

ਨਵਜੋਤ ਰਾਹੀਂ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦੀ ਔਰਤ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਮਾਲਕ ਆਪ ਬਣ ਕੇ ਜਿਉਣ ਦਾ
ਸੰਕਲਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਪਲੀ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤ ਹੋਂਦ ਦੀ ਕਾਇਲ
ਨਵਜੋਤ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਉਹ
ਮਰਦ-ਔਰਤ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਗੋਂ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਨਾਲ ‘ਪਾਟਨਰਸ਼ਿਪ’ ਦਾ ਨਵਾਂ
ਮਾਡਲ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਤਰਕ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਇਆ ਉਸ ਦੌਰ

ਵਿੱਚ ਸਰੀਰਕ ਤਾਕਤ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ ਪਰ ਅੱਜ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਯੁੱਗ ਹੈ। ਔਰਤ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਫਿਰ ਉਹ ਮਰਦ ਦੀ ਧੌਂਸ ਕਿਉਂ ਸਹੇ? ਦੇਹ ਧਰਮ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਹ ਵਿਆਹ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਬੱਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ। ਉਹ ਪਾਟਨਰਸ਼ਿਪ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਹਨ ਕੀਥ ਨਾਲ ਤੇ ਫਿਰ ਤਲਵਿੰਦਰ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਤਲਵਿੰਦਰ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਜਾਹਨ ਕੀਥ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਹਨ ਕੀਥ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣਨ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਚਾਨਕ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਵਿੱਚ ਜਾਹਨ ਕੀਥ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਜਾਹਨ ਕੀਥ ਨਾਲ ਐਂਗੇਜਮੈਂਟ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੁਲਿਸ ਉਸਨੂੰ ਜਾਹਨ ਕੀਥ ਦੀ ਬੋਡੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਨਵਜੋਤ ਸੋਚਦੀ ਹੈ :

“ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਏ ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ 'ਚ ਏ ਮੈਂ ਐਵੀਂ ਹਨੇਰੇ 'ਚ ਹੀ ਭਟਕ ਰਹੀ ਹਾਂ।”⁶²

ਅਗਲੀ ਮਾਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੋਂ ਛੇਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਆਖਰੀ ਰਸਮਾਂ 'ਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇੱਥੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕੱਲਤਾ ਵਿੱਚ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਜਾਹਨ ਕੀਥ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਬੱਚੀ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਸ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਵਿਵਹਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਧੀ ਵਾਰਸ ਨੂੰ ਕੋਸਦੀ ਹੋਈ ਗੋਰੀ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

“ਰੋ ਲੈਣ ਦੇ ਇਸ ਨਿਖਸਮੀ ਚੰਦਰੀ ਨੂੰ।”⁶³

ਨਵਜੋਤ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਖ਼ਾਤਰ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ ਤੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪਾਟਨਰ ਦਾ ਸੁਖਾਵਾਂ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਿਰਜਣ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਅਸਾਵੇਂ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸੋਚਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮਾਂ ਅਤੇ ਭਰਜਾਈ ਦੀ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਭਰਾ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਭਰਜਾਈ ਸਚਮੁੱਚ ਹੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹਨ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਕਾਫ਼ੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਸੁਤੰਤਰ ਔਰਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਿਰਜਦੀ ਹੋਈ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

“ਜੇ ਨਾ ਕੋਈ ਮਾਨਸਿਕ ਸਾਂਝ ਹੋਵੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਉਹ ਇਸ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਬੱਝੇ? ਸਿਰਫ਼ ਦੇਹ ਧਰਮ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਖ਼ਾਤਰ ਹੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਉਹ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਵੀ ਪੂਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ। ਫਿਰ ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੰਜੀਰ ਗਲ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕਾਹਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਏ।”⁶⁴

ਨਵਜੋਤ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਸੋਚ ਪੱਛਮੀ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਲਈ ਗੰਭੀਰ ਸੰਕਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਵਜੋਤ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵੱਲੋਂ ਦੁਰਕਾਰੇ

ਜਾਣ 'ਤੇ ਸਾਰਥਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੀ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਉਹ ਸੰਭਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਵਜੋਤ ਦੁਆਰਾ ਪਰੰਪਰਕ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਕੇ ਪਾਟਨਰ ਵਰਗੇ ਨਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਜ਼ਿਉਣਾ ਔਖਾ ਤੇ ਜੋਖਮ ਭਰਿਆ ਕੰਮ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਸਭ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੂੰਹ-ਸੱਸ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਤੀ ਈਰਖਾ-ਭਾਵ ਅਤੇ ਕਟਾਖਸ਼ਮਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਪੱਛਮ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਵੀ ਧੀ ਤੇ ਨੂੰਹ ਲਈ ਦੋਹਰੇ ਮਾਪਦੰਡ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਧੀ ਤੇ ਨੂੰਹ ਲਈ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮਨਜੀਤ ਜਦੋਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬੋਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਫੈਕਟਰੀ ਲੱਗਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਸੱਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੰਗਾਮਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਸੋਹਣਾ ਨਾਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗੀਆਂ ਸਾਡਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਆਪਣਾ? ...ਹਜੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਮਹਿੰਦੀ ਦਾ ਰੰਗ ਫਿੱਕਾ ਨਈਂ ਪਿਆ ਤੇ ਇਹ ਕੰਮ 'ਤੇ ਲੱਗਣ ਲਈ ਵੀ ਰੱਸੇ ਬਲੇਮੇ ਤੜੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਆ, ਭੁੱਖੇ ਘਰਦੀ।”⁶⁵

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨਵਜੋਤ ਦੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਮਨਜੀਤ ਦੇ ਸੱਸ ਅਤੇ ਸਹੁਰੇ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ :
 “ਜਿਹੜੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀਆਂ ਤੇ ਪਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।”⁶⁶

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੇ ਸੱਸ ਰੂਪ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਧੀ ਤੇ ਨੂੰਹ ਪ੍ਰਤੀ ਦੂਹਰੀ ਕਸਵੱਟੀ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਰੱਖਕੇ ਵਧੇਰੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਡਾਰੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਇਦ ਕੀਤੀਆਂ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਅਧੀਨ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਸੀ।

ਮਨਜੀਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਵੀ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਲਾਂਡਰੀ 'ਚ ਕੰਮ ਦੌਰਾਨ ਗੋਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਮੌਕੇ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਉਸਦੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਮਸ਼ੀਨ 'ਚ ਅੜਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਮਦਦ ਮੰਗਣ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਹੁੰਦਾ :

“ਕੰਮ 'ਚ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਕਰ ਮਿਸੇਜ਼ ਇੰਡੀਆ! ਅਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ। ਸਾਡੀਆਂ ਨੀਂ ਫਸਦੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ? ਜੇ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਨਾ ਝਾਕੇਂ ਤਾਂ ਆਪੇ ਨਾ ਫਸਣ ਤੇਰੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਵੀ।”⁶⁷

ਮਨਜੀਤ ਦੇ ਕੁਝ ਵੀ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਉਹ ਫੌਰਮੈਨ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਫੌਰਮੈਨ ਬਿਨਾ ਮਨਜੀਤ ਨੂੰ ਸੁਣੇ ਗੋਰੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਗੌਰ ਕਰਦਾ ਉਸਨੂੰ ਹੀ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦਾ।

4. ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਕੁੱਕੜਪਿੰਡੀਆਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪੁੱਤ ਦੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਧੀ ਦੇ ਜਨਮ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਮਰਦ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ 'ਚ ਬੈਠਾ ਇਹ ਆਚਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਪਰਵਾਸ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਬਰਕਰਾਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਵੀ ਪੁੱਤ ਦੀ ਮਾਂ ਹੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੁੱਕੜਪਿੰਡੀਆਂ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਚਿੱਟੀ ਮੌਤ' ਵਿਚਲਾ ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਫੁੱਟ-ਫੁੱਟ ਪੈਂਦੀ ਹੈ :

“ਮੁੰਡਾ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਕੀ ਵਿਗੜ ਚੱਲਿਆ ਸੀ...? ਕੀ ਮੁੰਡਾ ਤੇ ਕੀ ਕੁੜੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਏ? ਕਿਹੜੀ ਮਾਂ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੇਗੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁੱਤ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ? ਉਸਦੇ ਚਾਹੁਣ ਜਾਂ ਨਾ ਚਾਹੁਣ ਨਾਲ ਕੀ ਫ਼ਰਕ?”⁶⁸

ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਧੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਠਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਵੀ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਹੀ ਚਾਹਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਔਰਤ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਮਰਦ-ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਦਾਅਬੇ ਪੁੱਤ ਦੀ ਮਾਂ ਨਾ ਬਣਨ ਦੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ।

ਗੁੱਡੀ ਭਾਵੇਂ ਪੱਛਮ ਦੀ ਜੰਮਪਲ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਏ ਮੰਗੇਤਰ ਦਾ ਹਾਕਮਾਨਾ ਰੋਅਬ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਤਾਂ ਪੱਛਮ ਦੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਮਾਣਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁੱਡੀ 'ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦੇ ਸਵਾਰਥ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪੱਛਮੀ ਰਹਿਣੀ-ਸਹਿਣੀ 'ਚ ਪਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪੂਰਬੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਅਧੀਨ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਗੁੱਡੀ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅੰਤ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਹੈ ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਵਾਸਤੇ ਪੂਰਬੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਹੇਠ ਦੱਬਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪੱਛਮੀ ਮਾਹੌਲ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜੰਮੀਪਲੀ ਹੈ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਬਜਿੱਦ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਗੁੱਡੀ ਜਦੋਂ ਮਾਪਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਏ ਗੁਰਮੇਲ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀ ਹੋਈ ਅੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਕੀ ਨਾਲ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁੱਡੀ ਦੀ ਸੋਚ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਚਿੱਠੀ ਤੋਂ ਭਲੀਭਾਂਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

“ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਨਹੀਂ ਜਿੱਥੇ ਸਿਸਕੀਆਂ ਭਰ-ਭਰ ਜਿਊਂਦਾ ਰਿਹਾ ਜਾਵੇ।... ਉਹ ਸਮੇਂ ਕਦੋਂ ਦੇ ਬੀਤ ਗਏ, ਜਦ ਕੁਝ ਖਾ ਕੇ ਮਰਿ ਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਰਾਂ ਕਿਉਂ...? ਕਿਸ ਲਈ?... ਉਸ ਜ਼ਾਲਮ ਮਰਦ ਲਈ ਜਿਸਨੇ ਮੇਰਾ ਜਿਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਅੱਖ ਚੁੱਕ ਕੇ ਵੇਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਕਰੀਂ... ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੂੰ ਹੈਂ, ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਬਣ ਜਾਵਾਂਗੀ - ਇਹ ਗ਼ਮ ਉੱਝ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕਣੇ, ਮੈਂ ਮੁਕਾ ਰਹੀ ਹਾਂ।”⁶⁹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਰਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਔਰਤ ਪੂਰਬੀ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਗਊ ਬਣ ਕੇ ਜਿਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮਰਦ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਵੇਰ-ਵੇਰ, ਨਮਲ-ਰੰਗ, ਸਭ ਕੁਝ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਾ ਹੋਵੇ।”

“ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਵਾਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਉਹ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦੀ ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਸੰਪਰਕ 'ਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ :
ਵੇਖਦੇ-ਵੇਖਦੇ ਕਾਰਨ ਡਰਦੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੋਹਲੇਪਾਨ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਤਲਾਕ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ
ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਹੋਈ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਖੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ
ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਇਕ ਬੱਚੀ ਨਵਰੰਗ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸੰਸਾਰ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਸਲੀ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਸੰਸਾਰ ਅਤੇ ਡਰਦੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਕਟਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁੰਬਦਾ ਆਖਰ ਨੂੰ ਟੁੱਟ
ਭਾਈਚਾਰਕ ਦੇ ਬਾਅਦ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਹੋਇਆ ਕਾਲੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਖੀ ਵੀ ਲਿਆਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ
ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੇ ਦੇ ਵਾਲ ਕਿਤੇ ਕਾਲਿਆਂ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਨਾ ਹੋਣ। ਉਹ
ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਡਰਦੀ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬੱਚੇ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ
ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਪੁੱਕੇ ਹੋਏ ਦੀ ਥਾਂ ਕਰਵਾਏ ਕੁੱਚੇ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ
ਨਵਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਪਾਤਰ ਸੰਸਾਰ ਭਾਵੇਂ ਅਮੀਰਾ ਵਿੱਚ ਪੁੱਕਾ ਹੋਏ ਲਈ ਅਮੀਰਾ ਦੀ ਪੁੱਕੀ ਕਾਲੀ ਵਸਨੀਕ ਡਰਦੀ
ਤਾਂ ਖੁਦ ਡਰਦੀ ਨਸਲ ਹੁੰਦੀ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇ ਸਿਕਾਰ ਹਨ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਖੁਦ ਕਾਲੀ ਨਸਲ ਨੂੰ ਨਵਰੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ
ਪਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਸਾਖੀ ਨਵਲ ਵਿੱਚ ਨਸਲਵਾਦ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਹੁਪੱਖੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਸਾਖੀ ਇਕ ਪਾਸੇ
ਕਾਰਡ ਦੀ ਗਰਜ ਅਪ੍ਰਿੰਟ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ ਪੁੱਕਰ ਦੀ ਮੁੱਲ ਵਸਨੀਕ ਕਾਲੀ ਨਸਲ ਦੀ ਅੰਤਰ ਡਰਦੀ ਨਾਲ ਗਰੀਨ
ਪ੍ਰੇਮੀ ਮੁੱਲ ਦੀ ਅੰਤਰ ਨਾਲ ਅੰਤਰ-ਨਸਲੀ ਵਿਆਹ ਗਰੀਨ ਕਾਰਡ ਦੀ ਲੋੜ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣ ਦੇ
‘ਗਿਰਾਵਟ ਹੋਏ ਮਨ’ ਪਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਸਾਖੀ ਨਵਲ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜੀ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਸਾਖੀ ਮਰਦ ਦੁਆਰਾ

5. ਨਕਸ਼ਾ ਪ੍ਰਸਾਰ

ਸਨ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੰਗਤ ਕੇ ਪ੍ਰ-ਪ੍ਰਕਟ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੋਈ ਲਾਗੀ ਹੈ।
ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜਿੱਥੇ ਮਾਵਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪੂਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਜਿਉਂਦੇ ‘ਤੇ ਜੋਰ ਦਿੰਦੀਆਂ
ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਲਈ ਪੁੱਕੇ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਹੈ ਪਰ ਅਤੁੱਖ ਰੂਪ ‘ਚ ਜੇ
ਲਗਾਇਆ ਕਰ, ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਪੁੱਕੇ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕੈ ਲੈ...।”

“ਨੀ... ਪਿਛਲੇ ਵੀ ਕੁਝ ਵੇਰਾ ਸੈਰਕਣਾ ਨੀ ਸੀ ਲੱਗਾ?... ਜਿਤਨਾ ਉਦਵੇਸ਼ ਮਿਲਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ...”

ਇਸ ਨਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਗੁੱਛੀ ਦੀ ਮਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ :
ਝੱਲਦੀ ਹੀ ਹੈ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਲਈ ਪੁੱਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਉਦਵੇਸ਼ਿਕ ਨਾ ਕੇ ਪੁੱਕੇ ਕਮਾ ਕੇ ਲਿਆਵੇ।
ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੀਆ-ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹੀ ਆਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਤਾਂ ਉਹ ਕੰਮ ਦੀ ਦੁਹਰੀ ਮਾਰ
ਪਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਸਾਖੀ ਅੰਤ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਪਰਦੇਸ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਕਮਾਈ ‘ਚ ਪੂਰਾ ਸਥ

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਡੋਰਥੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਔਰਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਜਬਰੀ ਬੱਝ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਨਿੱਜੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਾਨਣ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਗਰੀਨ ਕਾਰਡ ਦੀ ਲੋੜ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਡੋਰਥੀ ਨਾਲ ਫਰਜ਼ੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਜੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਅਤੇ ਸਾਂਝ ਕਾਰਨ ਅਸਲੀ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋਇਆ ਇਹ ਵਿਆਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਸਕਰਨ ਦਾਬੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਆਪਸੀ ਮੱਤਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਵੱਧਦੇ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤਾ ਸੋਚਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਰਿਸ਼ਤਾ ਤੋੜਨ ਵਿੱਚ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਡੋਰਥੀ ਦੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਪੂਰਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਾਰਨ ਮੱਤਭੇਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪੱਛਮੀ ਆਜ਼ਾਦ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦੀ ਡੋਰਥੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹਿਚਕਿਚਾਹਟ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸੁਣਾਉਂਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੁਣ, ਚੰਗਾ ਹੈ ਆਪਾਂ ਤਲਾਕ ਲੈ ਲਈਏ ਤੇ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਰੀਏ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਵਾਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਦੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ, ਨਸਲ, ਰੰਗ ਸਭ ਕੁਝ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਅਜੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਮਿਲਿਆ ਨਹੀਂ।”⁷²

ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਦੌਰਾਨ ਦੱਬੀ-ਘੁੱਟੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਜਿਹੇ ਮਰਦ ਦਾ ਸਾਥ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਰੰਗ, ਨਸਲ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਵਿਤਕਰੇ ਵਿਰੋਧ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਔਰਤ ਮਰਦ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਫਲਸਫ਼ੇ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਵੇ।

ਜਿੱਥੇ ਪੱਛਮੀ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦੀ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਆਪ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਪਤੀ/ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਸੰਸਾਰ ਡੋਰਥੀ ਨੂੰ ਕੁੜੀ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਅਬੋਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਡੋਰਥੀ ਇਸਨੂੰ ਜੀਵ-ਹੱਤਿਆ ਮੰਨਦੀ ਹੋਈ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਦੀ ਹੈ :

“ਸੰਸਾਰ ਮੈਂ ਅਬੋਰਸ਼ਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਗ਼ਲਤ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ’ਤੇ ਖੜ੍ਹਾਂਗੀ।”⁷³

ਡੋਰਥੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਬੇਸ਼ੱਕ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੀ ਫਿਰ ਵੀ ਡੋਰਥੀ ਦੁਆਰਾ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਹੰਢਾਏ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਉਸ ਲਈ ਤਣਾਓ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਮਨੋਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਡੋਰਥੀ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ :

“ਡੋਰਥੀ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਮਨੋ ਦੁਖੀ ਸੀ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਤੀਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਤਾਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਦੱਸਣ ਵੇਲੇ ਗੁੱਸਾ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਸੀ।”⁷⁴

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਡੋਰਥੀ ਉਸ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਵਸਨੀਕ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦਾ ਮਰਦ ਵਾਂਗ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਦਾਇਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੁਆਰਾ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰਨਾ, ਗੱਲਬਾਤ

ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸਨੂੰ ਕੋਰਟ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਗਿਰਨਾ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਅਨੈਤਿਕ ਬਿਰਤੀ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਇਕ ਧਾਰਨਾ ਕਿ :

“ਮਨਾ ਜਦ ਨੱਚਣ ਲੱਗ ਪਈ ਤਾਂ ਘੁੰਢ ਕਿਹਾ”⁷⁷

ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਲਈ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਅਧੀਨ ਸ਼ਰਮ ਹਯਾ ਦੀ ਕੋਈ ਬੰਦਿਸ਼ ਨਹੀਂ। ਸੁੱਖੀ ਸੀਜ਼ਨਲ ਚਾਰ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਮੱਛੀਆਂ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਫਿਸ਼ ਕੈਨਰੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਬੇਕਾਰੀ ਭੱਤਾ ਲੈਂਦੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਮੰਤਵ ਵਿਹਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਬੇਕਾਰੀ ਭੱਤਾ ਲੈਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਨਕਦ ਪੈਸਿਆਂ 'ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚੁਨਾ ਲਾਉਣਾ ਹੈ।⁷⁸

“ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਖੀ ਨੇ ਵੀਕ-ਐਂਡ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਬਾਡਰ ਟਪਾਉਣ ਦਾ ਧੰਦਾ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਅੱਧਾ ‘ਕਬੂਤਰ’ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾਲਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੂਵੀ ਦੇਖਣ, ਦਿਨ ਨੂੰ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਤੇ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਕਰਨ, ਵੀਕ ਐਂਡ ਨੂੰ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਪੱਜ ਲਾ, ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸਾਰੇ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈਂਡਿਡ ਇੰਮੀਗਰੈਂਟ ਜਾਂ ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਜਾਂ ਟੱਬਰ ਦੇ ਬੰਦੇ ਦੱਸ ਕੇ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ। ਫਿਰ ਬਾਡਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਕੇ ‘ਕਬੂਤਰ’ ਨੂੰ ਬੱਸ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੰਦੀ ਜੋ ਸਿੱਧਾ ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਵਾਕਫ਼ਕਾਰ ਹੁੰਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਜੀਰੋ ਐਵੇਨਿਊ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਫਾਰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਫਾਰਮ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਬਾਡਰ ਟਪਾ ਦਿੰਦੀ।”⁷⁹

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਏ ਇਹਨਾਂ ਹੱਥਕੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੈਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਤੀਵਰਤਾ ਧਰਮ ਹੇਠ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਵਰਜਿਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਫਰਤ ਦਾ ਰਾਹ ਚੁਣਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵਿੱਚ ਉਹ ਹਾਲਾਤ ਨਾਲ ਜਾਇਜ਼-ਨਾਜਾਇਜ਼ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਅਜਿਹੇ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਅਧੀਨ ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਜਾਂ ਸੰਬੰਧ ਉਸਾਰਨੇ ਪੈਣੇ ਹਨ ਜਿਸਦੀ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਆਰਥਿਕ ਲਾਲਸਾ ਕਾਰਨ ਉਹ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਸੁੱਖੀ ਦਾ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਲਾਲਸਾ ਦੀ ਪੁੱਠ ਚਾੜ੍ਹਦਿਆਂ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਉਚੇਰੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਦਾ ਪੱਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਛੁਡਾਇਆ ਸਗੋਂ ਉਸਦੀ ਔਰਤ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪਿੱਛਲ ਖੁਰੀ ਮੋੜ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਸੁੱਖੀ ਆਪਣੀ ਪੈਸੇ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਸਪੋਂਸਰ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਬੱਚਿਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇ ਸਕੀ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਗੁਆ ਬੈਠਦੀ ਹੈ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਵੀ ਅਪਾਹਜ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਪੈਸੇ ਦਾ ਲਾਲਚ ਉਸ 'ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਾਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਸਪੋਂਸਰ ਕਰਨ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਪੰਦਰਾਂ ਲੱਖ ਉਹ ਗੁਆਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਕੱਟਦਿਆਂ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਤੇਰੀ ਮੱਤ ਤਾਂ ਨਈਂ ਮਾਰੀ ਗਈ? ...ਅੱਧਾ ਲੱਖ ਆਉਂਦਾ ਮੁਫਤ 'ਚ ਤੈਨੂੰ ਦੰਦੀਆਂ ਵੱਢਦਾ।”⁸⁰

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਸੁੱਖੀ ਜਿਹਨਾਂ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਜੋ ਕੇ ਵਲੈਤ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਉਸਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਉਸਦੇ ਪਤੀ (ਸੁੱਖੇ) ਦੀ ਭੂਆ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ 'ਸੋਨੇ ਦੀ ਲੰਕਾ' ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਲੈ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਲੈਤ ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਬੱਝੀਆਂ ਉਸਦੀਆਂ ਪੱਟੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਘਰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਨਾ ਹੋਣ, ਕਾਰ ਵੀ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਹੋਣਾ, ਭੂਆ ਵੀ ਸਕੀ ਨਾ ਹੋਣ, ਭਰ-ਭਰਜਾਈ ਦੇ ਵੀ ਕਰਜਾਈ ਹੋਣ ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸੁੱਖੀ ਨਿਰਾਸ਼ੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਹਿੰਮਤ ਲਹੀਂ ਹਾਰਦੀ।

ਵਲੈਤ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸੁੱਖੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੈਸਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਪੋਂਸਰ ਕਰਨ 'ਚ ਹੀ ਬੀਤ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਉਹ ਹਰ ਜਾਇਜ਼-ਨਾਜਾਇਜ਼ ਹਥਕੰਡਾ ਵਰਤਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਚੱਕਰ 'ਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੋ ਪੁੱਤ ਵੀ ਹੱਥੋਂ ਗੁਆ ਬੈਠਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਲਈ ਅਪਾਹਜ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਸਪੋਂਸਰਸ਼ਿਪ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਤਿਆਗਦੀ ਨਹੀਂ।

7. ਨਿੰਦਰ ਗਿੱਲ

ਨਿੰਦਰ ਗਿੱਲ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਗਿਰ ਰਿਹਾ ਗਿਰਾਫ' ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਰਹੀ ਵੇਸਵਾਵ੍ਰਤੀ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਦਾ ਜਿਸਮ ਹਰ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇਕ ਵਸਤੂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਦਾ ਹੀ ਮੋਹਤਾਜ਼ ਨਹੀਂ। ਵੇਸਵਾਵ੍ਰਤੀ ਦਾ ਧੰਦਾ ਹਰ ਕਿਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਪੈਰ ਪਸਾਰੀ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀਆਂ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਸਵੀਡਿਸ਼ ਹਨ। ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਬੇਵਫਾਈ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਮਾਰ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਇੰਟਰਸਟ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਲਗਭਗ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣਾ ਘਰ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਂਗ ਹੀ ਔਰਤ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮੁਲਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ :

“ਮੈਂ ਇਸ ਮੁਲਖ ਵਿੱਚ ਅਜਨਬੀ ਹਾਂ,
ਪਰ ਇਹ ਮੁਲਖ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਅਜਨਬੀ ਨਹੀਂ,
ਮੈਂ ਇਸ ਮੁਲਖ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ,
ਪਰ ਇਹ ਮੁਲਖ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ।”⁸¹

ਪਰਵਾਸੀ ਵੇਸਵਾ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੀ ਬੇਗਾਨੇਪਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੱਚ ਹਰ ਕਿਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਪੂੰਜੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਤਹਿ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਹੀ ਇਹ ਬੇਗਾਨੇ ਮੁਲਕਾਂ 'ਚ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਤੇ ਬੇਵਫਾਈ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਆਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

“ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸੈਕਸ ਵੇਚਣ ਦੀ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲੋਂ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਵਤਨ ਪਰਤਣ ਦੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਵੱਡੀ ਸੀ।”⁸²

ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਵਸਤੂ 'ਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ 'ਤੇ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੀਡੀਆ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕ ਦਾ ਇਸ 'ਚ ਖਾਸ ਰੋਲ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਫਰੋਲੀਏ ਤਾਂ ਵੀ ਲੜਾਈਆਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੀ ਬਣਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੰਡੀ ਦਾ ਖੇਤਰ ਫੈਲਣ ਨਾਲ ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਘਰ 'ਚ ਹੀ ਵਿਕਾਊ ਹੈ। ਜਿਸਮ ਫਰੋਸ਼ੀ ਦਾ ਧੰਦਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਮ ਹੋਣ ਲੱਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ 'ਚ ਵੀ ਘਰ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਹੈ। ‘ਗਿਰ ਰਿਹਾ ਗਿਰਾਫ’ ਦੀ ਇਕ ਪਾਤਰ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਜੋ ਕੰਮ ਅਸੀਂ ਕੰਜਰੀਆਂ ਨੇ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਉੱਥੇ ਕਲਾਕਾਰ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਲਾ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਕਾਮ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚਲਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਆਰਟ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਔਰਤਬਾਜ਼ੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।”⁸³

ਹਰ ਕੋਈ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਅਧੀਨ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਪੇਟ 'ਤੇ ਲੱਤ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਸੰਕੋਚਦਾ ਨਹੀਂ। ਔਰਤ ਜਿੱਥੇ ਘਰ ਅੰਦਰ ਗੁਲਾਮ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਿਸਟਮ ਅਧੀਨ ‘ਮਾਲ’ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੇ ਗ਼ਰੀਬ ਨੂੰ ਐਨਾ ਗ਼ਰੀਬ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਆਪ ਵੇਚ ਕੇ ਵੀ ਕੁਝ ਵੱਟ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ੌਂਕੀਆਂ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੋ ਕੁੜੀਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਪੇਸ਼ੇ 'ਚ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਆ ਬੈਠਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਕੁਝ ਤੋਂ ਬੇਗ਼ਾਨੀਆਂ ਇਹ ਆਪਣਾ ਜਿਸਮ ਵੀ ਬੇਗ਼ਾਨੇਪਣ ਦੇ ਪੱਲੇ ਪਾ ਬੈਠਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਦਰਦ ਨਾਲ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੈਰੀਨ ਇਸੇ ਸਮੱਸਿਆ ਤੋਂ ਗ਼ੁਸਤ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਕੈਰੀਨ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਗ਼ਾਹਕ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਵਧਦੀ ਉਮਰ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਧੁੰਦਲੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਮ ਦਾ ਮੁੱਲ ਉਮਰ ਦੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਘੱਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੇਸਵਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਕੌੜਾ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਕੋਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਨਾ ਪੂੰਜੀ, ਨਾ ਇਨਸਾਨ।

ਜੋ ਕੁਝ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਸ਼ਚਰਜਾਂ ਅਤੇ ਮੱਠਾਂ 'ਚ ਔਰਤ ਨਾਲ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਉਹੀ ਚਰਚ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਗਿਰ ਰਿਹਾ ਗਿਰਾਫ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਸ਼ਕ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :

“ਰਜਵਾੜਾਸ਼ਾਹੀ ਸਮੇਂ ਵੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੋਗ ਦੀ ਵਸਤੂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਪਾਰਲੀਮਾਨੀ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕਾਇਮ ਹੈ, ਰੰਡੀਆਂ ਤਾਂ ਰਜਵਾੜਾਸ਼ਾਹੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਸਨ ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਪਾਰਲੀਮਾਨੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਧ ਫੁੱਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।”⁸⁴

ਇਸ ਸਿਸਟਮ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੁਖਾਂਤਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਸਿਸਟਮ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਤਰਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੂਹਰੀ ਮਾਰ ਝੱਲਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਪਿਆਰ ਦੀ ਥਾਂ ਪੈਸਾ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਕੋਠਿਆਂ 'ਤੇ ਹੀ ਨਿਲਾਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰੋਟੀ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਵੇਚਦੀਆਂ ਹਨ। ਔਰਤ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਇਕ ਰੰਡੀਖਾਨਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖੀ ਹੈਸੀਅਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਦੇਹ ਹੀ ਉਸਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ। ਮਾਕਰਸ ਨੇ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸਕ

ਭੌਤਿਕਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਕਾ ਨੂੰ ਗਿਣਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ।

‘ਗਿਰ ਰਿਹਾ ਗਿਰਾਫ’ ਦੀ ਇਕ ਪਾਤਰ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਅਸੀਂ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ... ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਕਿਰਤ ਕਾਊਂਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ - ਉਸਨੇ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਕਾਰਖਾਨੇ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰੱਖਿਆ - ਬੱਚੇ ਪਾਲਣੇ, ਬੈੱਡ, ਬਰਤਨ ਸਾਫ਼ ਕਰਨੇ, ਸਾਂਭਣੇ, ਕਿਚਨ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ... ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਔਰਤ ਦਾ ਇਕ ਜਮਾਤੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਬਾਹਰ ਉਤਪਾਦਨ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਕਾਬਜ਼ ਲੋਟੂ ਖਿਲਾਫ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਘਰ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਹੀ ਮੁੱਲ ਪਵਾਉਣ ਲਈ ਹੈ, ਭਾਵ ਔਰਤ ਦਾ ਜਮਾਤੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਵਾਲਾ ਕੱਲਾ ਇਕਹਿਰਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਦੁੱਗਣਾ ਦੂਹਰਾ ਹੈ... ਸਾਡੀ ਲੜਾਈ ਲੰਬੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦੂਹਰੀ ਵੀ ਹੈ।”⁸⁵

ਬੇਸ਼ੱਕ ਜਮਾਤੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੀ ਸਮਾਜ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦੇ ਲਈ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਔਰਤ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਚੱਲਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

8. ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ

‘ਕਟਹਿਰੇ ’ਚ ਖੜ੍ਹੀ ਔਰਤ’ ਨਾਵਲੇਟ ਵਿੱਚ ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ ਨੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵੱਲ ਉੱਡ ਰਹੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਤਿੰਨ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਲੰਬੀ ਭਾਵਪੂਰਤ ਗੁਫਤਗੂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਪਾਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਮਰਦ ਅਤੇ ਇਕ ਔਰਤ ਹੈ। ਔਰਤ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਆਪਣੇ ਭੈਣਾਂ-ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਲੜਾਈ ਲੜਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੇ ਖੁਦ ਜੀਅ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਜੀਵੀ ਸਗੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਸਨੂੰ ਜੀਉ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਜੀਵੀ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਕੀਮਤ ’ਤੇ।

“ਗੁਜ਼ਰਾਨ ਲਈ ਉਹ ਇਕ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਪਲਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਡੋਬਣ ਦੀ ਉਹਨੇ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ, ਉਹਦੀ ਇਹ ਹੋਬੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ... ਕੋਈ ਵੇਲਾਸੀ, ਜਦ ਉਹਨੂੰ ਅਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੁਖੀ ਕਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ - ਪਰ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਸਾਥ ਦੀ, ਬੇਗਾਨਗੀ, ਰੋਹ-ਰੱਤੇ ਗੋਲ, ਤਲਖੀ ਨਾਲ ਝੌਂਸਿਆ ਮੂੰਹ ਅਤੇ ਨਿਮੋਲੀਆਂ ਵਰਗੀ ਕੁਝਿੱਤਣ ਨੂੰ ਸੰਘੋਂ ਹੇਠ ਨਿਘਾਰਦੇ ਉਹਨੇ ਚੁੱਪ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਗੰਢ ਲਿਆ ਸੀ... ਜਿਹੜੀ ਵਿੱਥ, ਕਬੋਲਾਂ ਅਤੇ ਚੁੱਪ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸੀ, ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਹੜੀ ਔਰਤ ਇਕ ਵਾਰ ਹੱਠ ਕਰ ਲੰਘ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਸੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਹੋਠਾਂ ਦੀ ਪਿਆਸ ਛਾਤੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰੇ-ਅੰਦਰ ਤ੍ਰੇੜਦੀ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਰੌਂਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾ ਪੀੜਾ ਹਾੜੇ ਕੱਢਦੀਆਂ ਹਨ - ਪਰ ਖੰਭ ਤੁੱਟੇ ਪੰਛੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸਾਰੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਫੜਫੜਾਂਦੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।”⁸⁶

ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਧੀਨ ਔਰਤ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਕਸੀਸ ਵੱਟਿਆਂ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਦਾ ਔਰਤ ਦਾ ਮਾਦਾ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਔਰਤ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੇ ਦਰਦ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਨਾ ਕਰੇ ਉਸਦੇ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਜਜ਼ਬਾਤ ਟੁੱਟੇ ਖੰਭਾਂ ਵਾਲੇ ਪੰਛੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉੱਚੀ ਉਡਾਰੀ ਚਾਹ ਕੇ ਵੀ ਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।

ਨਾਵਲੈਂਟ ਵਿੱਚ ਔਲਾਦ ਦੀ ਬੇਰੁਖੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਅਸਹਿ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਅੱਗੇ ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਲਾਚਾਰ ਤੇ ਬੇਵੱਸ ਹੋਇਆ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਜੱਸੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਉਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖਦੀ ਹੈ :

“ਯੂ ਹੈਵ ਏ ਵਿਕੇਡ ਟੰਗ”

ਜੱਸੀ ਉੱਥੇ ਦੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਪਥਰਾਅ ਗਈ ਸੀ... ਹੋਰ ਕਿਤਨਾ ਹੀ ਕੁਝ ਸੁਣਨ ਦੀ ਆਦੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੱਸੀ ਨੂੰ ਇਹ ਫਿਕਰਾ ਝੰਬ ਗਿਆ ਸੀ ਲੁੰ-ਲੁੰ 'ਚੋਂ ਇਕ ਚੀਸ ਨਿਕਲੀ... “ਮੇਰੀ ਧੀ, ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਜੀਮੀ ਹੋਈ ਧੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ‘ਵਿਕੇਡ’ ਆਖ ਰਹੀ ਹੈ? ਕਿਹੜੀ ਗੱਲੋਂ? ਮੈਂ ਕੀ ਕਿਹੈ? ਕਦੋਂ?”⁸⁷

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਕੋਲ ਸਿਵਾਇ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਿੱਚ ਘਿਰੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਦੇ ਗੁਆਚ ਜਾਣ ਦੇ ਖਦਸ਼ੇ ਅਧੀਨ ਡੂੰਘੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਕਿਰ ਨਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਮੰਝਧਾਰ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

“ਹਮ ਇਧਰ ਆਏ ਬਹੁਤ ਅਰਸਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਦੇਖਾ... ਉਸ ਵਕਤ ਸੋਚਤਾ ਥਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ ਹੈ... ਗੋਰੀ ਔਰਤ ਹੈ, ਘਰ ਹੈ, ਬੇਟੀ ਹੈ... ਪਰ ਮੈਂ ਆਪ ਕੋ ਬਤਾਤਾ ਹੂੰ ਯੇ ਲੋਗ ਕਾ ਭਰੋਸਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ... ਨਾ ਹੀ ਇਨ ਔਰਤੋਂ ਮੇਂ ਸੱਚਾਈ ਹੈ, ਨਾ ਸ਼ਰਮ... ਖਾਇਆ ਪੀਆ... ਜਬ ਕਿਸੀ ਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਸਾ ਦਿਖਾਇਆ ਤੇ ਕੁਝ ਸੋਚੇ ਸਮਝੇਗੀ ਨਹੀਂ, ਸੀਧੀ ਉਨ ਕੇ ਪਾਸ ਜਾਤੀ ਹੈ ਔਰਤ, ਔਰ ਹਮ ਜੈਸਾ ਫਿਰ ਖਾਲੀ ਹਾਥ।”⁸⁸

ਉਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ, ਉਸ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੀ ਕੁਆਰੀ ਕੁੜੀ ਦੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅੰਦਰ ਆਤਮ-ਸੰਵਾਦ ਚੱਲਦਾ, ਭਟਕਣ ਵਧਦੀ ਹੈ :

“ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰੰਗ, ਉੱਚਾ ਲੰਬਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸਰੀਰ-ਭਰਵਾਂ ਅਤੇ ਮਰਦਾਵਾਂ ਚਿਹਰਾ... ਸੰਗਵਾਂ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲ... ਐਗਨੀ ਤੇ ਉਹਦੇ ਵਰਗੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਰਗ ਨਾਲ ਕੀ ਸਰੋਕਾਰ।”⁸⁹

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਜੱਸੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਘਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਵੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਪਰਖਦੀ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਲਈ ਵਰਗ ਜਾਤ ਕੋਈ ਮਾਅਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ।

ਉਹ ਵਿੱਛੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਜੱਸੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਿਜ਼ੀਟਿੰਗ ਕਾਰਡ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜੱਸੀ ਵਿਜ਼ੀਟਿੰਗ ਕਾਰਡ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇੰਝ ਸੰਭਾਲਦੀ ਵੇਖਦੀ ਤੇ ਆਨੰਦਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਟੀਨਏਜਰ ਹੋਵੇ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਸਤਰੀ ਮਨ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਗਹਿਨ ਧਰਾਤਲਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਔਰਤ ਓਹਲੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਘੱਟ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਪੂਰਨ, ਅਪੂਰੀ ਤੇ ਅੱਧੀ-ਪੱਛੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਜਾਂ ਇਸਨੂੰ ਢੋਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਹੋ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ।

ਜੱਸੀ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ ਮੰਨਦੀ ਹੈ :

“ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਵਿੱਚ ਵਿਰਲੇ-ਟਾਵੇਂ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਤਾਂ ਕਿੱਥੇ ਰਹੀ ਪਰਤ ਕੇ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜੱਸੀ ਦੀ ਨਾਲ ਦੀ ਸੀਟ ’ਤੇ ਉਦੋਂ ਤੀਕ ਕੋਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮਰਦ ਜਾਂ ਔਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੈਠਦਾ, ਜਦ ਤੀਕ ਹੋਰ ਸੀਟ ਖਾਲੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਜੱਸੀ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਅਤੇ ਇਕ ਗੁਦ-ਗੁਦੀ ਨਾਲ ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ... ਕਿ ਇਹ ਕੇਡੇ ਬਦ-ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਅਭਿਮਾਨੀ ਲੋਕ ਹਨ, ਪਰ ਚੰਗਾ ਹੈ... ਮੈਂ ਬੜੇ ਮਜੇ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠੀ ਹਾਂ... ਇਹਨਾਂ ਅਣ-ਨਹਾਤੇ ਦਲਿੱਦਰੀਆਂ ਦੀ ਬਦਬੂ ਤੋਂ ਬਚੀ ਹੋਈ।”⁹⁰

‘ਫਿਊਨਾ’ ਨਾਵਲ ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ ਨੇ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਅੰਤਰ-ਧਰਮੀ ਵਿਆਹ ’ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਫਿਊਨਾ ਇਕ ਭਾਰਤੀ ਮੁੰਡੇ ਸਤੀਸ਼ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ :

“ਜਿਲੀਅਨ ਤੇ ਐਲਕ, ਫਿਊਨਾ ਦੇ ਸਕੇ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਤੇ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਫਿਊਨਾ ਨੂੰ ਹੇੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ... ਪਰ ਇਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਰੂਹ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਸਤੀਸ਼ ਹੀ ਸੀ... ਮਾਂ ਨੇ ਇਹਨੂੰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੜਨ ਦਿੱਤਾ... “ਆਈ ਡੌਟ ਵਾਂਟ ਟੂ ਸੀ ਏ ਬ੍ਰਾਊਨ ਮੈਨ ਐਟ ਮਾਈ ਡੌਰ” ਤੇ ਉਹ ਖਿਝਦੀ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਲਵਾਤਾ ਸੁਣਾਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।”⁹¹

ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਪਣਾਉਣ ’ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਆਖਦੀ ਜੋ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦਾ ਹੋਵੇ :

“ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਮਿਲਦੀ-ਜੁਲਦੀ ਹੈ - ਨਾਲੇ ਤੇਰੇ ਵਰਗੀ ਲਾਇਕ ਅਤੇ ਸੋਹਣੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਘਾਟਾ ਹੈ?” ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਤੀਸ਼ ਮਾਖਿਓਂ ਦੁਖਦਾ ਸੀ।⁹²

ਕਾਂਤਾ ਜਿਸਦੀ ਸਤੀਸ਼ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਬਣਦੀ ਸੀ ਜਦ ਫਿਊਨਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਸੱਟ ਮਾਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ। ਕਾਂਤਾ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਰਦੇਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

“ਇਹ ਇੰਡੀਆ ਥੋੜਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਵਿਧਵਾ, ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਝਿਜਕਦੀਆਂ ਨਹੀਂ... ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਸਾਥ ਮਾਨਣ ਦੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਦਤ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ... ਦੂਰ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵੱਲ ਹੀ ਵੇਖ... ਉਹ ਵਿਧਵਾ ਕੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹਦੀ ਤਾਂ ਜੂਨ ਹੀ ਬਦਲ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਤੇਰੀ ਆਂਟੀ ਲੋਰਾ... ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਇੱਜ਼ਤ ਲੈ ਕੇ ਕਦੀ ਇਕ ਖਸਮ ਕੋਲ ਕਦੀ ਦੂਜੇ ਕੋਲ... ਛੇਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚਾਰ ਬੱਚੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖਸਮਾਂ ਦੇ... ਤੂੰ ਵੀ ਚੰਨ੍ਹ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਕਿਤੇ ਯਾਰੀ ਲਾ ਲਵੇਂਗੀ... ਜਿਵੇਂ ਆਮ ਗੋਰੀਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਨੇ... ਨਾ ਕੋਈ ਹੋੜ ਮੋੜ, ਨਾ ਕੋਈ ਬੰਧਨ।”⁹³

ਕਾਂਤਾ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਵੰਗਾਰ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਰਸ਼ਕ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਜੋ ਮਨ ਆਏ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸਤੀਸ਼ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰੂਨਾ ਫਾਵੀ ਹੋਈ ਪਾਗਲਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਕਾਂਤਾ ਵੱਲੋਂ ਭਾਰਤ ਸਤੀਸ਼ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ 'ਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਉਹਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਾਂ... “ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਚੁੱਪ ਤੇ ਸੰਜੀਦਾ ਬੈਠੀ ਬੜੀ ਪਿਆਰੀ ਤੇ ਅੱਲ੍ਹਾ ਲੱਗਣੀ ਏਂ।”... “ਤੇ ਮੈਂ ਇਹੋ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਭਾਰਤੀ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਮਰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਤੁਸੀਂ ਅਕਸ਼ਾ, ਨੀਤਾ, ਸ਼ਸ਼ੀ ਸਾਰੀਆਂ ਦੇ ਖਾਵੰਦ ਹੱਥ-ਬੱਧੇ ਗੁਲਾਮ ਨੇ...”

“ਗੁਲਾਮ ਨੇ? ਤੂੰ ਉਦੋਂ ਵੇਖਿਆ ਕਰ ਨਾ ਜਦ ਆਪਣੇ ਸਹੀ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।”⁹⁴

ਜਦੋਂ ਫਿਰੂਨਾ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮਦਰ ਟੈਰੇਸਾ ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਲੋਕ ਸੇਵਾ 'ਚ ਜੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚੋਂ ਫਿਰੂਨਾ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਵਰਗੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਓਪਰੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਰਤੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਪਾਤਰ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਦੇਸ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਘੱਟ ਹੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾਵਲਕਾਰਾ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਦੀ ਹੈ।

‘ਮੈਂ ਇਕ ਔਰਤ ਹਾਂ’ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਔਰਤ ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੇ ਪਤਨੀ ਰੂਪ ਦੇ ਉਸ ਮਾਨਸਿਕ ਪਾਸਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ (ਪਤੀ) ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸਦੇ ਸੁਧਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਸਰ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਮੈਂ ਇਕ ਔਰਤ ਹਾਂ’ ਦੀ ਪਾਤਰ ਸ਼ਿਨੋ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਔਰਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪਤੀ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਤਰਸਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਫਿਰੋਜ਼ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੈਕਟਰੀ ਜੈਨੇਟ ਤੇ ਫਿਰ ਹੈਲਗਾ ਨਾਲ ਜਿਨਸੀ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਪਾਰਕ ਸਾਥੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈਲਗਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਬਣਾਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸਲ ਪਤਨੀ ਸ਼ਿਨੋ ਨੂੰ ਕਜ਼ਨ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ

ਕਾਮੁਕ ਤੌਰ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਫਿਰੋਜ਼, ਸ਼ਿਨੋ ਨੂੰ ਪਤੀ ਬਦਲਣ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ

“ਜਦੋਂ ਹੈਲਗਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਫਿਰੋਜ਼ ਨੇ ਇਹੋ ਗੱਲ ਦੁਹਰਾਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਇਕ ਗ਼ੈਰ ਮਰਦ ਨਾਲ ‘ਵੀਕ ਐਂਡ’ ਲੰਡਨ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ‘ਅੰਨਜਾਇ’ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸ਼ਿਨੋ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ, ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੁਣੇ ਤ੍ਰੋੜ-ਤ੍ਰੋੜ ਹੋ ਕੇ ਪਾਟਦੀ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਹਿ ਵਿੱਚ ਗਰਕ ਕਰ ਦਿੰਦੀ... ਇਕ ਖਾਵੰਦ ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਨੂੰ ਯਾਰੀਆਂ ਲਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੇਗ਼ੈਰਤ ਬੇਹਯਾ... ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕੰਜਰ ਵੀ ਨਾ ਕਰੇ...”⁹⁵

ਉਪਰੋਕਤ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਪਰਵਾਸੀ ਮਰਦ ਨੂੰ ਅਨੈਤਿਕ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਿਆ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸਦੇ ਉਸ ਦੰਭੀ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਜੋ ਪੂਰਬੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਘਾਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਵੀ ਗ਼ੈਰ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਲਈ ਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਮਰਦ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਡੂੰਘੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਜਿਹਾ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਹੈ ਪਰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਦਾ ਉਪਰੋਕਤ ਕਿਸਮ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੇ ਉਸ ਆਜ਼ਾਦ ਰੂਪ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦੇਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਸਮਰੂਪ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਸੀਬ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਦੀ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀ ਜਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਧੀਨ ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਮੈਂ ਇਕ ਔਰਤ’ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਸ਼ਿਨੋ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਆਇਰੀਨ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਨੋ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਇਕਬਾਲ ਨਾਲ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ :

“ਮੈਂ ਵੀ ਇਕ ਔਰਤ ਹਾਂ ਜਿਸਦੇ... ਅਰਮਾਨ ਹਨ... ਸੱਧਰਾਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਕ ਵੀਰਾਨ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਬਣ ਗਈ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਫੁੱਲ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਟਹਿਕਿਆ। ਮੇਰੀ ਇਸ ਬੇਰੰਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਧੁਖਣ ਵੱਲ ਫਿਰੋਜ਼ ਨੇ ਕਦੇ ਝਾਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਾਈ... ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਸ ਲਾਚਾਰੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਲਿਬਾਸ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਾਂਗੀ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪਤਨੀ ਬਣ ਕੇ ਜੀਉਂਗੀ। ਫਿਰੋਜ਼ ਨੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਪਤਨੀ ਵਾਂਗ ਕਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਦੀ ਤਲਾਕ ਕਬੂਲ ਕਰਨਾ ਹੈ... ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਲਾਕ ਦੀ ਲਛਮਣ ਰੇਖਾ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਵੀ ਵਿਖਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।”⁹⁶

ਪਰ ਉਸਦੀ ਧੀ ਦਾ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹੋਣ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁਲਾ ਧੀ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਹਸਪਤਾਲ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੋਚਦੀ ਹੈ :

“ਸ਼ਾਇਦ ਰੱਬ ਨੂੰ ਇਹ ਮੰਜ਼ੂਰ ਹੋਣਾ ਏ... ਹਾਏ! ਮੈਂ ਇਕ ਔਰਤ।”⁹⁷

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ਼ਿਨੋ ਵੱਲੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਪੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਕਦਮ, ਅਚਾਨਕ ਧੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵੱਸ ਮੁੜ ਗੁਲਾਮੀ 'ਚ ਬੱਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਾਵਲ 'ਚ ਪੇਸ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜੋੜੀ ਆਇਰੀਨ ਅਤੇ ਡੇਵਿਡ ਦਾ ਵੀ ਹਵਾਲਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਆਇਰੀਨ ਡੇਵਿਡ ਦੇ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧਾਂ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰੋਜ਼ ਵਾਂਗ ਡੇਵਿਡ ਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੈਕਟਰੀ ਫਿਲਿਪ ਨਾਲ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧ ਹਨ। ਉਸ ਲਈ ਉਹ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਇਰੀਨ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਲਈ ਇਕ ਵੰਗਾਰ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੂਰਬੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਕਾਰਨ ਸ਼ਿਨੋ ਕੋਈ ਠੋਸ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਦੀ। ਉਹ ਪਰੰਪਰਕ ਔਰਤ ਹੈ ਜੋ ਪਤੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੇਠ ਪਿਆਰ ਲੱਭਦੀ ਹੈ। ਇਕਬਾਲ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤਾਂ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਪਰ ਧੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਰਬਾਦ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਇਸ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਵੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਵਰਗਾ ਬਣਨ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਰੋਕਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਜਿੱਥੇ ਪਰੰਪਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝੀ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਸ੍ਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹੈ।

9. ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਸੰਘੇੜਾ

ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਦਾ ਨਾਵਲ ‘ਜਾਲ’ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਜੜ੍ਹੀ ਸਮਾਈ ਬੈਠੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚਲਾ ਰਿਸ਼ਤਾ-ਨਾਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਜਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹਾਂ। ਪੱਛਮ ਦੀ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹੱਕ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਉਲੰਘਣ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸੰਘੇੜਾ ਦੇ ਨਾਵਲ ਜਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਇਹ ਡੂੰਘਾਈ ਕਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮੱਕੜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਬੁਣੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰ੍ਹਾਂ ਜਿੰਨੀ ਉਕਤਾਈ ਤੇ ਉਲਝ ਮਰ ਜਾਣ ਵਰਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ (ਪ੍ਰੀਤ) ਅਤੇ ਗੁਰਿੰਦਰ ਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਪਰਵਾਸ (ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ) ਜੋ ਆਰਥਿਕ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ (ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੈਨੇਡਾ) ਵੱਲ ਪਰਵਾਸ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੱਠਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਮਾੜੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਕਾਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਆਦਮੀ ਦੇ ਉੱਚਾ ਉੱਠਣ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰਿੰਦਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣਦੀ ਹੈ :

“ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁਝ ਚਾਹੀਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਹੋ, ਬੱਚੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹਰ ਦੁੱਖ ਸਹਿ ਕੇ ਵੀ ਮੈਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲਵਾਂਗੀ। ਅਸੀਂ ਦੋਨੋਂ ਰਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਾਂਗੇ, ਪੈਸੇ ਜੋੜਾਂਗੇ ਤੇ ਫੇਰ ਕੋਈ ਦੋ ਬੈਂਡ-ਰੂਮ ਦਾ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲੈ ਲਵਾਂਗੇ। ਚਿੰਤਾ ਕਾਹਦੀ।”⁹⁸

ਪਰਦੇਸ ਜਾ ਕੇ ਪ੍ਰੀਤ, ਗੁਰਿੰਦਰ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇੱਥੇ ਵੀ ਦਿੱਲੀ 'ਚ ਅਜੀਤ ਵਾਂਗ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੀ ਸੰਗਤ 'ਚ ਪੈ ਕੇ ਗੁਰਿੰਦਰ ਦਾ ਚਾਲ-ਚਲਣ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਇਸ ਪ੍ਰੀਤੀ ਫਿਕਰਮੰਦ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਬਾਰੇ ਗ਼ਲਤ ਸੋਚਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਉਸਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਕੋਸਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਿੰਦਰ ਦੇ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵਿਗੜਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੀਤੀ ਤੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰਿੰਦਰ ਵਿਚਲੀ ਤਕਰਾਰ ਅੱਡ ਹੋਣ ਦੀ ਕਗਾਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਿੰਦੋ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਗੁਰਿੰਦਰ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

“ਪ੍ਰੀਤੀ ਨੇ ਸਿਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਫੇਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਵੀਰ ਜੀ ਮੈਂ ਜੀਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਸਪੇਸ ਚਾਹੀਦੀ ਐ। ਮੈਂ ਹਰ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਮਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਬੱਸ ਮੈਨੂੰ ਫਰੀ ਕਰਾ ਦਿਓ। ਇਸ ਜਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁਕਦੀ ਦੁਆ ਦਿਓ।”⁹⁹

ਪ੍ਰੀਤੀ ਪੂਰਬੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਅਧੀਨ ਗੁਰਿੰਦਰ ਦੀ ਹਰ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਚਲਦੀ ਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਉਹ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਸਤਵੰਤ ਨਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ ਉਸਨੂੰ ਘਰ ਛੱਡਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰਿੰਦਰ ਉਸ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦੀ ਬਾਂਹ ਉਸਨੂੰ ਫੜਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ 'ਤੇ ਤਰਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਆਪਣੇ ਨਸ਼ੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ :

“ਜੇ ਮੇਰਾ ਮੁੱਲ ਹੀ ਪੈਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਮੇਰੇ ਪਿਓ ਨੇ ਮੁੱਲ ਪੁਆ ਲਿਆ? ਕਿਉਂ ਉਸਨੇ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਵਿਚੀਂ ਲੰਘ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਵਿਆਹਿਆ? ਕਿਉਂ ਨਾ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵੇਚਿਆ? ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉਸਦੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਤਾਂ ਕੱਟੀ ਜਾਂਦੀ। ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤ ਗਏ, ਕੀ ਮਿਲਿਆ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਮਰਦ ਕੋਲੋਂ? ਭੁੱਖ, ਤਸੀਹੇ, ਮਾਰ, ਕੁੱਟ? ਕਿਉਂ ਕੱਟੇ ਮੈਂ ਉਹ ਦਿਨ? ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਦਿਨ ਲਈ? ਆਦਮੀ ਐਨਾ ਕਮੀਨਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੈ?”¹⁰⁰

ਪ੍ਰੀਤੀ ਇਕੱਲਿਆਂ ਰਹਿਣਾ ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਸਾਥੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਥ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਸਰੀਰਕ ਨੇੜਤਾ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਸਗੋਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ :

“ਪ੍ਰੀਤੀ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ, ਇਕੱਲੀ ਰੋਟੀ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮਰਦ-ਔਰਤ ਲਈ ਹੋਰ ਲੋੜਾਂ ਵੀ ਨੇ। ਮਾਨਸਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ, ਸਰੀਰਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ। ਪਰ ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਹਊਆ ਬਣਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜੀਣਾ। ਸਾਂਝ ਉਸਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।”¹⁰¹

ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੀ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋਣਾ ਵੀ ਲੋਚਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਬੀ ਸੰਸਕਾਰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਲੈਣ ਤੋਂ ਰੋਕੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਵਿਚਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਮੈਰੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਸਤਵੰਤ ਨੂੰ ਦੋਸਤ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਕਿੰਨਾ ਆਸਾਨ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਨਹੀਂ।

“ਪ੍ਰੀਤੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ, ਕਿੰਨਾ ਆਸਾਨ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਦੂਜੇ ਆਦਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ... ਇਹ ਲੋਕ ਐਵੀਂ ਮਿੱਤਰ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਨੇ... ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਖਣਗੇ... ਕਦੀ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਵੀ ਦੋਸਤ ਹੋਏ ਐ?”¹⁰²

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲਾ ਪਾਤਰ ਸਤਵੰਤ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਪਾਤਰ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਵਿਆਹ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ 'ਚ ਪਲੀ ਤੇ ਜਵਾਨ ਹੋਈ ਰੇਸ਼ਮਾ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੇਸ਼ਮਾ ਦੇ ਮਾਪੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਭਾਰਤ ਲਿਆ ਕੇ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਸਤਵੰਤ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਾਪਿਆਂ ਅੱਗੇ ਭਾਰਤ 'ਚ ਬੇਬਸ ਰੇਸ਼ਮਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖਦੀ ਪਰ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਉਹ ਸਤਵੰਤ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਥਿਤੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਤੋੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ :

“ਰੇਸ਼ਮਾ ਆਖਣ ਲੱਗੀ, ‘ਆਈ ਐਮ ਨਾਟ ਰੈਡੀ ਟੂ ਸੈਟਲ ਡਾਊਨ।’ ਵਿਆਹ ਮੇਰੇ ਘਰਦਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ, ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ। ਜੋ ਨਾ ਤੈਨੂੰ ਮੰਜ਼ੂਰ ਹੋਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾ ਮੇਰੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੂੰ।”¹⁰³

ਰੇਸ਼ਮਾ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਲੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਚੇਤ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੀ ਪਰ ਆਪਣੇ ਮਾਹੌਲ 'ਚ ਆ ਕੇ ਉਸ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਦੁਜੈਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਢਲੀ ਔਲਾਦ ਜਦੋਂ ਪੂਰਬੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਦੁਖਦਾਇਕ ਸਥਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

“ਮਿੱਥੇ ਢਿੱਡ 'ਚ ਮੁੱਕੀ ਦੇ ਕੇ ਥਾਂ ਹੀ ਬੈਠ ਗਈ। ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਪੌਲ ਕਹੁੰਗਾ, ‘ਮਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਹੋਰ ਤੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸੁਆਰ ਲਵਾਂਗਾ। ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਚਿੰਤਾ ਕਰਦੀ ਐਂ?’ ਪਰ ਕੁਝ ਵੀ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਬੀਤਿਆ।”¹⁰⁴

ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੇ ਵਤਨੋਂ ਆਏ ਹਰ ਪਰਦੇਸੀ ਲਈ ਵੱਡਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਵਿਦੇਸ਼ 'ਚ ਜੰਮੀ-ਪਲੀ ਔਲਾਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਪੇ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਿੰਦਰ ਦੇ ਘਰ ਰਖਵਾਏ ਪਾਠ 'ਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਇਹ ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਚਰਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

‘ਇਕ ਖ਼ਤ ਨਾਂ ਸੱਜਣਾ ਦੇ’ ਦੇ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਖ਼ਤ ਹੈ ਜੋ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਆਦਿ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਹਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ, ਹਾਲਾਤ, ਸੋਚ, ਸੰਕਟ ਤੇ ਚਾਹਤ ਨਾਲ ਪਰਿਚਿਤ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਮੇਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਕੋਈ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ - ਪਰ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਹੋਣ ਲਈ
 - ਫੇਰ ਮੰਨਣਾ - ਮੇਰੀ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਧਿਕ ਸੀ ਕਿ ਅਜੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰਤਾ
 ਕੁਝ ਥੋੜ੍ਹੀ ਘੱਟ ਸੀ ਤੇ ਬਾਹਰ ਮੇਰੇ ਦੁਆਲੇ ਕੁਝ ਫੁੱਲਾਂ ਵਿਚੀਆਂ ਸਨ। ਉਸੇ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਪਿਛੇ ਹੋ
 'ਪਰ! ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਕਹਿ ਸਕੀ, ਜਦੋਂ ਹੋਂਦ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸਣੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਂ ਉਹ ਚੱਲ ਕੇ ਆਪਣੇ

ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਵੀ ਹਨ :

ਇਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮਾਨਸਿਕ ਰੂਪ 'ਚ ਆਪਣੇ ਚਾਹ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ
 ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹੁਣੀ-ਹੁਣੀ ਜਦੋਂ ਨਿੰਦਰ ਅਤੇ ਬੀ.ਐੱਸ. ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਵੱਧਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰੀਰਕ ਖਿੱਚ ਕਾਰਣ ਉਹ
 ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਥ ਅਤੇ ਪਰਦੇਸ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਹੋ ਫੀਸਿਆ
 ਵੀ ਇਕੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਇਹ ਪੂਰੇ ਹਫ਼ਤੇ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।¹⁰⁶

ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਸੁਚ ਕੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਛੱਡ ਗਏ ਹਨ - ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ
 ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਗਏ। ਪਰ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਹੀ ਆਦਮੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਰਹਿ-ਰਹਿ ਕੇ ਗ੍ਰੇਸ਼ਾ
 'ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀਰਨ ਤੇ ਭਰਜਾਈ ਮੈਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਛੱਡ, ਕਿਪਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ

ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕੱਲਿਆਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਪਰਦੇਸ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਨਿੰਦਰ ਇਕੱਲੀ ਪਰ 'ਚ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਧੀਨ ਸੁੱਚ ਕਈ
 ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭਰਾ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਪਰਾਏ ਮਰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਛੱਡਣ ਨਹੀਂ ਚਾਹੇਗਾ।
 ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਕਦੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਉਹ ਦੂਜੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਕ ਛਲਾਵਾ
 ਬੀ.ਐੱਸ. ਇਕ ਵਿਆਹਿਆ ਆਦਮੀ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਨਿੰਦਰ ਦੀ ਸਾਂਝ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪੈਂਦੀ ਨਹੀਂ ਚੱਲ
 ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ...।¹⁰⁵

ਸਾਂ... ਤੇ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦਾ ਭੁੱਲੇਖਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ... ਤੇ ਉਹ ਭੁੱਲੇਖਾ ਸਦਾ ਲਈ ਛਲਾਵਾ
 ਮੇਰਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਦੀ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ... ਪਰ! ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਹੋ ਗਈ
 ਸੀ... ਜਾਂ ਪਿਆਰ ਦਾ ਇਖਾਵਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ... ਚਲੇ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ... ਉਹ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ 'ਤੇ
 'ਨਹੀਂ ਇਹ ਵੀ ਝੁੱਟ ਤੇ... ਨਿਰਾਪਰਾ ਕੁਝ... ਕਿਸੇ ਵਰਤ ਬੀ.ਐੱਸ. ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ

ਭਾਵਨਾ ਉਸਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਲਿਖਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ :

ਭੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਚ ਨੂੰ ਇਕ ਗਲਤਫਹਿਮੀ ਕਾਰਣ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬੀ.ਐੱਸ. ਵੱਲ ਉਸਦੀ ਦੁੱਖੀ ਹੋਈ
 ਉਸਦੀ ਪਿਛਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਸਰ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਿੰਦਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਚਾਹ 'ਤੇ
 ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਚੁੰਗਲ 'ਚ ਫੀਸਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਿੰਦਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਪਾਲ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ
 ਵਿਆਹਿਆ ਪਾਤਰ ਬੀ.ਐੱਸ. ਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਬੀ.ਐੱਸ. ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮਬਾਜ਼ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਅਤੇ
 ਇਸ ਨਵੇਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਨਿੰਦਰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਪਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸੇ ਹੀ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਦਾ ਚੇਸਤ ਇਕ

ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਧਣਾ ਚਾਹੀਦਾ - ਕਾਸ਼! ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੁੰਦੇ।”

ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਹਾਸਾ ਵੀ ਆਇਆ ਤੇ ਰੋਣਾ ਵੀ - ਹਾਸਾ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਖਣ ਵਾਲਾ ਕਿੰਨਾ ਝੂਠਾ ਤੇ ਫ਼ਰੇਬੀ ਏ - ਤੇ ਰੋਣਾ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਆਇਆ।”¹⁰⁷

ਇਕ ਔਰਤ ਬੜੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਆਦਮੀ ਦੀ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚੱਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਫ਼ਰੇਬੀ ਰੂਪ 'ਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਇਕ ਮਰਦ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੋੜਦੀ ਹੈ। ਉਸ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਕੇ ਪੂਰੀ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ :

“ਤੁਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਲੱਖ ਮੁਨਕਰ ਹੋਵੋ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ... ਪਰ! ਮੈਂ ਉਹ ਲਫ਼ਜ਼ ਕਦੀ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਲਵਾਂਗੀ... ਮੈਂ ਆਖਦੀ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਮੈਂ ਔਰਤ ਹਾਂ... ਔਰਤ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਜ਼ੁਬਾਨੋਂ ਸੱਚੀ ਰਹਾਂਗੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਕਰਦੀ ਰਹਾਂਗੀ।”¹⁰⁸

ਨਿੰਦਰ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ 'ਚ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਬੀ.ਐੱਸ ਨੂੰ ਹੀ ਭਾਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਔਰਤ ਮਨ ਦੀ ਇਹ ਵੇਦਨਾ ਬੜੀ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਤਾਂਘ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਕਰਵਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਆਹ ਉਸਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

“ਮੇਰੇ ਹੰਝੂ ਸੁੱਕ ਗਏ... ਪਲਕਾਂ ਤੱਕ ਆਉਣੋਂ ਹੀ ਰੁਕ ਗਏ... ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਦੀਦਾਰ ਦੀ ਭਟਕਣ ਲੱਗੀ ਰਹੀ... ਅਖ਼ੀਰ ਤੁਰਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ... ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਧਰੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਏ, ਤੁਹਾਡੀ ਤਸਵੀਰ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਾ ਉੱਥੋਂ ਤੁਰ ਪਈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਪਈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ... ਸਿਰਫ਼ ਮੈਨੂੰ।”¹⁰⁹

ਪਰਦੇਸ 'ਚ ਆ ਕੇ ਨਿੰਦਰ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਮਾਹੌਲ ਬਦਲਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਜਿੱਥੇ ਤਾਸ਼ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਵੀ ਵੱਡਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗਵਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉੱਥੇ ਪਰਦੇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਘਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਤਾਸ਼ ਖੇਡਦੇ ਹਨ। ਨਿੰਦਰ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਬੀ.ਐੱਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਵੀ ਜਾਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਖ਼ਤ ਲਿਖਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਇਕ ਔਰਤ ਦਾ ਦੂਜੀ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤੋਂ ਡਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

“ਮੈਂ ਘੰਟਾ ਦੇ ਘੰਟੇ ਬੈਠੀ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਆਖ਼ਿਰ ਤੁਹਾਡੀ ਇਸ ਪਾਲੀ ਦੇ ਨਾਂ ਇਕ ਖ਼ਤ ਲਿਖਿਆ... ਬੜੇ ਹੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ...। ਪਰ ਨਹੀਂ, ਔਰਤ ਜ਼ਾਤ ਦੇ ਦਿਨ ਵੀ ਵੱਖਰੇ ਹਨ... ਹੱਕਾਂ ਦੇ ਅਸੀਂ ਦਾਅਵੇ ਕਰਦੀਆਂ ਹਾਂ ਪਰ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ।”¹¹⁰

ਸੰਘੇੜਾ ਦਾ ਇਹ ਨਾਵਲ ਔਰਤ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਔਰਤ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਨੂੰ ਭਲੀਭਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਹ ਨਾਵਲ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ।

10. ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ

‘ਧਰਤ ਪਰਾਈ ਆਪਣੇ ਲੋਕ’ ਨਾਵਲ ਔਰਤ ਮੁਕਤੀ ‘ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਨੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਵਿਚਕਾਰ ਰਵਾਇਤੀ ਦੁਬਿਧਾ-ਦਵੰਦ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਥਾਂ ਔਰਤ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅਨਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਮਾਂ-ਬਾਪ ਧੀ ਨੂੰ ਪਰਦੇਸ ਤੋਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਆਸ ਵਧੇਰੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮੰਜੂ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਮਨੀਲਾ ਵਾਸੀ ਪਵਨ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਵਨ ਇਕੱਲਾ ਕਾਰਾ ਲੜਕਾ ਹੈ। ਮਾਂ-ਪਿਓ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਸੋਚਦੇ ਹਨ :

“ਮੰਜੂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਜਾਗ ਪਈ। ਕਿੱਡੀ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਕਿੱਡਾ ਸੋਹਣਾ ਵਰ ਮਿਲਿਆ। ਇਕੱਲੀ, ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਖੂਦ ਮੁਖਤਿਆਰ। ਨਾ ਸੱਸ ਦਾ ਦਬਾਅ, ਨਾ ਨਣਦਾਂ ਦੇ ਨਖਰੇ, ਐਸ਼ ਕਰੇਗੀ। ਮੰਜੂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸੋਚ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ।”¹¹¹

ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੋੜਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੀ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਫੋਲ ਧਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਛੱਤੇ-ਛਟਾਂਗ ਇਕੱਲੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਡਰ-ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਹ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜਾਂ ਸਮਝੌਤੇ ਓੜਮੇ-ਕੋੜਮੇ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ‘ਚ ਸਭ ‘ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸੋਚ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਈ ਵਾਰ ਖਤਰਨਾਕ ਵੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਭਾਰਤੀ ਆਬਾਦੀ ਸਾਰੇ ‘ਫਿਲਪਾਇਨ ਟਾਪੂ’ ਵਿੱਚ ਮਸਾਂ ਦੋ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਸੀ। ਪਵਨ ਮੰਜੂ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕੰਮ ‘ਤੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਆਖ ਕੇ ਕਈ ਦਿਨ ਘਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਮੰਜੂ ਇਕੱਲੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਡਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਆਂਢਣ ਚਾਚੀ ਉਸਦਾ ਡਰ ਸਮਝਦੀ ਉਸ ਕੋਲ ਸੌਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਜਦੋਂ ਪਵਨ ਦਾ ਪਤਾ ਲੈਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਕੰਮ ਸਥਾਨ ‘ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਦੋਸਤ ਮਦਨ ਉਸਦੇ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਭੇਤ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਸਨੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਫੋਟੋ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਇਹੋ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਦੀ ਤੇਰੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਕ ਔਰਤ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਇਹ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ?” ਪਤਾ ਹੈ ਭਾਜੀ, ਏਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ?

“...ਮਦਨ ਤੂੰ ਤੇ ਬੁੱਧੂ ਦਾ ਬੁੱਧੂ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਯਾਰ ਅਸੀਂ ਮਰਦ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹਾਂ, ਮਰਦ। ਇਕ ਰੱਖੀਏ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਦਸ। ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲੀ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੋਚ ਜ਼ਰਾ ਕਿੰਨਾ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਸੌਦਾ ਹੈ। ਏਧਰ ਸਲੀਮਾਈ ਕੰਮ ਕਰੇਗੀ। ਮਨੀਲੇ ਦੂਜੀ ਵਹੁਟੀ। ਮੈਂ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀ ਤੁਰਦਾ-ਫਿਰਦਾ ਰਹਾਂਗਾ।”¹¹²

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਵਨ ਦੀ ਘਟੀਆ ਸੋਚ ਉਭਰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਕਠਪੁਤਲੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਚਾਹਵੇ ਨਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਵਨ ਦੇ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ ਸਲੀਮਾਈ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦਾ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਮੰਜੂ ਵੀ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮੰਜੂ ਦੀ ਸੋਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰਥਕ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਨਾ ਚਿਤਵ ਕੇ ਕਸੂਰ ਪਵਨ ਦਾ ਹੀ ਕੱਢਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ 'ਦੁਨੀਆਂ' ਕਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਔਰਤ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋ ਗਈ। ਮੰਜੂ ਸਲੀਮਾਈ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਵਨ ਨੂੰ ਦਿਲ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਦੇ ਕੰਮ 'ਚ ਜੁਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦਾ ਵਿਆਹ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਗੁਆਂਢਣ ਉਸਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੀ ਆਖਦੀ ਹੈ :

“ਮੰਜੂ, ਅੱਜ ਨਹੀਂ, ਕੱਲ੍ਹ ਨਹੀਂ, ਐਡੀ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਨਾ ਪਾਵੀਂ। ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੀਂ। ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ? ਇਕ ਫੇਰੇ ਹੀ ਤੇ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ? ਕੁੜੀਆਂ ਵਰਗੀ ਕੁੜੀ ਹੈਂ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਸੱਤਿਆਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਕੀ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੀ ਲੇਖੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਚਾਰ ਫੇਰੇ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਵੀ ਲਏ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਵੀ ਗੁਆਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਅਤੇ ਅਗਨੀ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਸਭ ਵਾਅਦੇ ਕੀਤੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਅਮੀਰੀ-ਗ਼ਰੀਬੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੇ, ਜੋ ਇਕ ਔਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਪਤਨੀ ਬ੍ਰਤ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਕੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਸਿਰਿਆ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਪਾਲਣ ਦੀ?”¹¹³

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਜੂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਹੱਸ-ਖੇਡ ਕੇ ਜਿਉਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚੋਂ ਔਰਤ ਦੁਖਾਂਤ ਦੇ ਹੋਰ ਵੇਰਵੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਕਮਲਾ ਦੇ ਬੱਚਾ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਆ ਕੇ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਮਲਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਚਿੱਠੀਆਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਅਸਫ਼ਲਤਾ ਹੀ ਹੱਥ ਲੱਗੀ। ਚਿੱਠੀ ਵਿੱਚ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਉਸਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦਾ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝੌਤਾਵਾਦੀ ਰਾਹ ਚੁਣਨ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ। ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਕੋਈ ਔਕਾਤ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਤੋਂ ਭਲੀਭਾਂਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ ਤੁਸੀਂ ਆਪਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਲਿਆ... ਕੁੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਸਰਪੰਚ ਨੇ ਵੀ ਹਾਸਾ ਹੀ ਉਡਾਇਆ ਹੈ... ਆਦਮੀ ਜੋ ਚਹੁਣ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਹੈ। ਕਾਨੂੰਨ ਵੀ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਬੱਚੇ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਹੈ... ਮੈਂ ਸਾਲ ਭਰ ਏਥੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਬੰਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰਹਿ... ਮੈਨੂੰ ਏਥੇ ਖਰਚੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਭੇਜੀ ਜਾਵੀਂ।”¹¹⁴

ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਬੋਲ ਹਨ ਜਿਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਰਦ ਹੋਣ 'ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਪਿਓ ਨਾ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਔਰਤ ਉਸ ਨਾਲ ਇਹ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਉਸ 'ਤੇ ਕੀ ਬੀਤਦੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮਰਦ ਹੋਣ ਦੇ ਹੰਕਾਰ 'ਚ ਹੀ ਤੁਰਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਤੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਆਪਣੇ ਕੋਈ ਜਜ਼ਬਾਤ ਨਾ ਹੋਣ। ਔਰਤ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ

ਵੰਡਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਪਰ ਆਦਮੀ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਬਣਦਾ ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਣੇ ਵੀ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ। ਦੁਖਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੀ ਪਤਨੀ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਮਾਪੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਦੀ ਥਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਵੇਖਣੇ ਇਨਕਾਰੀ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਖੇਤਰ 'ਤੇ ਝਾਤ ਮਾਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਤੇ ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਤੇ ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀਆਂ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਰਦ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਜਿੱਥੇ ਵੱਡੇ ਕੈਨਵਸ 'ਤੇ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਸੀਮਤ ਆਕਾਰ ਦੇ ਹਨ ਉਹ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਔਰਤ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਹੈ। ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਤਾਂ ਨਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ, ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਸੰਘੇੜਾ, ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਨੂੰ ਨਜ਼ਦੀਕ ਤੋਂ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕਟਹਿਰੇ 'ਚ ਖੜ੍ਹੀ ਔਰਤ' 'ਫਿਊਨਾ' ਅਤੇ 'ਮੈਂ ਇਕ ਔਰਤ' ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਸੰਘੇੜਾ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਜਾਲ' ਅਤੇ 'ਇਕ ਖ਼ਤ ਨਾਂ ਸੱਜਣਾ ਦੇ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਵਲ ਹਨ। 'ਜਾਲ' ਨਾਵਲ ਔਰਤ ਦੇ ਉਸ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਚਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅੰਤ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਹਾਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਜਾਲ ਉਸਨੂੰ ਵਿੱਚੇ-ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। 'ਇਕ ਖ਼ਤ ਨਾਂ ਸੱਜਣਾ ਦੇ' ਇਕ ਔਰਤ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਰੋਸਿਆ, ਗਿਲਿਆਂ ਅਤੇ ਕਟਾਖਸ਼ ਭਰਪੂਰ ਖ਼ਤ ਹੈ। ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਧਰਤ ਪਰਾਈ ਆਪਣੇ ਲੋਕ' ਆਪਣੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹੋਏ ਮਰਦ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਗਾਥਾ ਹੈ ਜੋ ਔਰਤ ਸਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ।

ਮਰਦ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਨਿਰੋਲ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ, ਪੱਛਮ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਉਸਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹੋ ਕੇ ਵੀ, ਉੱਥੇ ਜੰਮ-ਪਲ ਕੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੋਚ ਕਾਰਨ ਉਹ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਭਾਗੀ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ ਕੱਚੇ ਘਰ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਕੰਜਕਾਂ, ਕੱਖ ਕਾਨ 'ਤੇ ਦਰਿਆ - ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਤਿੜਕਣ, ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਤਾਂਘ, ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦਾ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਲਾਲਸਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਸਿਦੀ ਹੈ ਉਸਦੇ ਅਰਮਾਨਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਡਜਸਟਮੈਂਟ ਵੀ ਉਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵੰਨ ਵੇਅ, ਰੇਤ, ਸਵਾਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ ਵਿੱਚ - ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੇ 'ਪਤੀ' ਪ੍ਰਤੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਪਾਤ

ਕਰਨਾ, ਰੇਤ ਵਾਂਗ ਕਿਰਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਪ੍ਰੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋਣਾ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਜੰਮੀ-ਪਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਸੰਘਰਸ਼, ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਸਲਵਾਦ ਖਿਲਾਫ਼ ਸੰਘਰਸ਼, ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਦੂਹਰੇ ਕੰਮ ਬੋਝ ਥੱਲੇ ਦੱਬੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼, ਪਰਵਾਸ 'ਚ ਜੰਮੀ-ਪਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰਨ ਰੂਪ 'ਚ ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਟਕਰਾਓ ਅਤੇ ਨਸਲ-ਧਰਮ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਝਾਤ ਪੁਆਈ ਗਈ ਹੈ।

ਨਕਸ਼ਦੀਪ ਪੰਜਕੋਹਾ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਗਿਰਵੀ ਹੋਏ ਮਨ' ਅੰਤਰ ਨਸਲੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰ ਜਾਤੀ ਵਿਆਹ ਦੇ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। 'ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ' ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਸਪੋਂਸਰਸ਼ਿਪ' ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਸੁੱਖੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲਾਲਚ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਦੂਰ-ਨੇੜੇ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਪੋਂਸਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਮਰ ਬਿਤਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੋਂ ਪੁੱਤ ਅਤੇ ਪਤੀ ਵੀ ਖੁਹਾ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਕੁੱਕੜਪਿੰਡੀਆਂ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ 'ਚਿੱਟੀ ਮੌਤ' ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਲਦੀ ਪੈਸਾ ਕਮਾ ਕੇ ਵੱਡੇ ਬਣਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਅਤੇ ਪੁੱਤ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਜੋ ਪਰਵਾਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਿੰਦਰ ਗਿੱਲ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਗਿਰ ਰਿਹਾ ਗਿਰਾਫ਼' ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਸਵਾਵ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਵਿਭਚਾਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਲਿਖੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਔਰਤ-ਬਿੰਬ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਲਈ ਉੱਥੋਂ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਉਸਦੇ ਹੱਕ 'ਚ ਭੁਗਤਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਵੀ ਲੈ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕ-ਹਿੱਤ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵੀ ਕਰ ਲਏ ਹਨ ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਧੀਨ ਉਹ ਮਰਦ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਦੀ ਮੁਹਤਾਜ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ 'ਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਔਰਤ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਜੱਦੋਜਹਿਦ 'ਚੋਂ ਉਸਰਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਔਰਤ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਉੱਭਰਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਿਸ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਬੂਲ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਿਹੜੇ ਸੰਕੇਤ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਵੱਧ ਚਿੰਤਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਹਰਕਮਲ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਰੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ, ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 2006, ਪੰਨਾ-55.
2. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੱਜ, ਪਰਵਾਸ : ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ, ਜਲੰਧਰ, ਐਨ.ਆਰ.ਆਈ. ਸਭਾ ਪੰਜਾਬ, 2000, ਪੰਨਾ-56.
3. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਲੇਖਿਕਾਵਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ (ਧਨਵੰਤ ਕੌਰ), ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2005, ਪੰਨਾ-126.
4. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਕੱਚੇ ਘਰ, ਦਿੱਲੀ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1992, ਪੰਨਾ-152.
5. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-182.
6. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-222.
7. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 2004, ਪੰਨਾ-49.
8. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-50.
9. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-5.
10. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-21.
11. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-82.
12. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-83.
13. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-93.
14. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-93.
15. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-94.
16. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-96.
17. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਕੰਜਕਾਂ, ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 2004, ਪੰਨਾ-62.
18. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-137.
19. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-84.
20. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-88.
21. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-135.
22. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-247.
23. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-369-70.
24. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-84.
25. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-97.

26. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-39.
27. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਕੱਖ ਕਾਨ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਨਿਊਏਜ਼ ਬੁੱਕ ਸੈਂਟਰ, 1989, ਪੰਨਾ-118.
28. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-123.
29. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-130.
30. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-88.
31. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-89.
32. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਵਨ ਵੇਅ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2004, ਪੰਨਾ-46.
33. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-49.
34. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-106.
35. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-275.
36. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-216.
37. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-245.
38. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਰੇਤ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2004, ਪੰਨਾ-12.
39. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-275.
40. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-93.
41. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-163.
42. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-275.
43. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-290.
44. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-297.
45. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-60.
46. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-130.
47. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਸਵਾਰੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005, ਪੰਨਾ-178.
48. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-181.
49. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ, ਸਮਾਣਾ, ਸੰਗਤ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 2011, ਪੰਨਾ-120.
50. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-217.
51. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-84.
52. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-39.
53. ਦਰਸ਼ਨ ਪੀਰ, ਸੰਘਰਸ਼, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, 1984, ਪੰਨਾ-195.
54. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-84.
55. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-84.

56. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-86.
57. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-87.
58. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-141.
59. ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ, ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2001, ਪੰਨਾ-347.
60. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-34.
61. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-360.
62. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-383.
63. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-393.
64. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-21.
65. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-49-50.
66. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-67.
67. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-52.
68. ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਕੁੱਕੜਪਿੰਡੀਆ, ਚਿੱਟੇ ਪਾਣੀ, ਜਲੰਧਰ, ਕੁੱਕੜਪਿੰਡੀਆ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005, ਪੰਨਾ-56.
69. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-78.
70. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-21.
71. ਨਕਸ਼ਦੀਪ ਪੰਜਕੋਹਾ, ਗਿਰਵੀ ਹੋਏ ਮਨ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1994, ਪੰਨਾ-124.
72. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-124.
73. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-67.
74. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-60-61.
75. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-17.
76. ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ, ਸਪੋਂਸਰਸ਼ਿਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2009, ਪੰਨਾ-15.
77. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-77.
78. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-86.
79. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-98.
80. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-159.
81. ਨਿੰਦਰ ਗਿੱਲ, ਗਿਰ ਰਿਹਾ ਗਿਰਾਫ, ਦਿੱਲੀ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 1999, ਪੰਨਾ-133.
82. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-71.
83. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-92.
84. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-83.
85. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-133.

86. ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ, ਕਟਹਿਰੇ 'ਚ ਖੜ੍ਹੀ ਔਰਤ, ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1997, ਪੰਨਾ-33.
87. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-35.
88. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-7.
89. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-24.
90. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-16.
91. ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ, ਫਿਊਨਾ (ਕਟਹਿਰੇ 'ਚ ਖੜ੍ਹੀ ਔਰਤ), ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1979, ਪੰਨਾ-59.
92. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-60.
93. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-75-76.
94. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-78.
95. ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਹਾਂ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਈਟਰਜ਼ ਕੋ-ਆਪਰੇਟਿਵ ਇੰਡਸਟਰੀਅਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਲਿਮਟਿਡ, 1986, ਪੰਨਾ-181.
96. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-241.
97. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-247.
98. ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਸੰਘੇੜਾ, ਜਾਲ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2010, ਪੰਨਾ-59.
99. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-72.
100. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-102.
101. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-109.
102. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-246.
103. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-276.
104. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-14.
105. ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਸੰਘੇੜਾ, ਇੱਕ ਖ਼ਤ ਨਾਂ ਸੱਜਣਾ ਦੇ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1979, ਪੰਨਾ-11.
106. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-22.
107. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-37.
108. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-39.
109. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-80.
110. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-128.
111. ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ, ਧਰਤ ਪਰਾਈ ਆਪਣੇ ਲੋਕ, ਦਿੱਲੀ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 1994, ਪੰਨਾ-4.
112. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-16.
113. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-
114. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-175.

ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ-ਬੰਬ : ਇੱਕ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

ਸੰਸਾਰ ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿੱਚ ਆਈ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਸਾਡੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਪਹਿਰਾਵੇ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਸਾਡੇ ਭਰਮ ਦੂਰ ਹੋਏ ਉੱਥੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਵਿਸ਼ਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰ 'ਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪੜਚੋਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਦਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਹੈ। ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਹਰ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਵੇਖਣ-ਪਰਖਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਸਦੇ ਅਰਥਾਂ ਅਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ।

ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸੰਕੇਤ 'ਕੰਪੈਰੇਟਿਵ ਲਿਟਰੇਚਰ' ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ। ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਤੁਲਨਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਅਧਿਐਨ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ 'ਤੁਲਨਾ' ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਤੁਲਨਾ ਸ਼ਬਦ ਅੱਗੋਂ 'ਤੋਲ' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। 'ਤੋਲ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਹੈ, ਬਰਾਬਰੀ, ਮੁਕਾਬਲਾ। ਵਿਸ਼ਵ ਕੋਸ਼ ਆਕਸਫੋਰਡ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਵਿੱਚ 'ਤੁਲਨਾ' ਸ਼ਬਦ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

“ਤੁਲਨਾ ਕਿਸੇ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਣ ਜਾਂ ਤੋਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧਿਐਨ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ : ਘੋਖਣਾ, ਪਰਖਣਾ, ਪੜਤਾਲ ਕਰਨੀ ਆਦਿ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਸਮੂਹਿਕ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਥਾਵਾਂ, ਰਚਨਾਵਾਂ, ਵਸਤੂਆਂ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਤੁਲਨਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪਰਖਣਾ, ਪੜਚੋਲਣਾ ਅਤੇ ਤੋਲਣਾ।

ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਹੁਣ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਸਿਰਫ਼ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਥਾਂ ਤੁਲਨਾ ਦੀ ਹੀ ਹੈ।

ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਜੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਕਈ ਚਿੰਤਕ ਕਿੰਤੂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਕਿਰਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਕਿਵੇਂ? ਹਰ ਰਚਨਾਤਮਕ ਕਿਰਤ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੋਇਆ? ਲੇਨ ਕੂਪਰ ਨੇ 1920 ਵਿੱਚ ਇਸੇ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਕੰਪੈਰੇਟਿਵ ਲਿਟਰੇਚਰ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਓਨਾ ਹੀ ਬੇਹੁਦਾ ਹੈ, ਜਿੰਨਾ ਕੋਈ ਕਹੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਆਲੂ।”²

ਇਸ ਗੁੰਡਲ ਨੂੰ ਰੇਨੇ ਵੇਲੇਕ (Rene Wellek) ਨੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਰਥ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਸਫਲ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਰੇਨੇ ਵੇਲੇਕ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਡਿਸਕ੍ਰਿਮੀਨੇਸ਼ਨਜ਼' (Discriminations) ਵਿੱਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਲਿਟਰੇਚਰ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪਾਦਤ ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਫਰਾਂਸ ਵਿੱਚ ਦੇਰ ਤੱਕ ਲਿਟਰੇਚਰ ਪਦ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਅਰਥ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਚਿਹਾ ਹੈ।”³

ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਜਾਨਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇਸਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸਟੀਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਇਹਨਾਂ ਫਰਾਂਸਿਸੀ, ਭਾਰਤੀ (ਹਿੰਦੀ, ਪੰਜਾਬੀ) ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਾਵੀਏ ਤੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਭਾਵੇਂ ਯਾ ਮੇਰੀ ਕੈਰੇ (Jean-Marie Care), ਗੁਈਆਰਦ (Marius Francois Guyard), ਰੇਨੇ ਵੇਲੇਕ (Rene Wellek), ਹੇਨਰੀ ਐੱਚ.ਐੱਚ. ਰੇਮਾਰਕ (Henry H.H. Remark), ਪਰਾਅਰ (S.S. Prawer), ਵੈਰਨ (Warren Austin), ਵਰਗੇ ਫਰਾਂਸਿਸੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਣ ਜਾਂ ਫੇਰ ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਕ ਡਾ. ਨਗੇਂਦਰ, ਡਾ. ਇੰਦਰਨਾਥ ਚੌਧਰੀ ਦੀਆਂ ਹੋਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦੀਆਂ ਲਖਾਇਕ ਹਨ।

ਯਾ ਮੇਰੀ ਕੈਰੇ (Jean-Marie Care), ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਗੁਈਆਰਦ ਦੀ ‘ਲਾ ਲਿਟਰੇਚਰ ਕੰਪੈਰੀ’ (La Literature Compire), ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਜੋ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

“ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ, ਸਾਹਿਤ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸ਼ਟਿਤ ਤੇ ਬਾਇਰਨ, ਗੇਟੇ ਤੇ ਕਾਰਲਾਇਲ, ਵਾਲਟਰ ਸਕਾਟ ਅਤੇ ਵਿਗਨੀ ਜਿਹੇ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚਲੇ ਤੱਥ ਅਨੁਪਰਕ ਸੰਪਰਕਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ, ਪ੍ਰੇਰਣਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਾਹਿਤਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੱਕ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੂਹਾਨੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਛਾਣਬੀਣ ਹੈ।”⁴

ਐੱਸ.ਐੱਸ. ਪਰਾਅਰ (S.S. Prawer) ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ, ਵਿਰੋਧ, ਅਨੁਰੂਪਤਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਛਾਣਬੀਣ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਜਾਂ ਵੱਧ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।”⁵

ਚੇਨੇ ਵੇਲੇਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ Discriminations ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

“ਤੁਲਨਾ/ਵਿਸ਼ਮਤਾ, ਸਮਾਨਤਾ, ਪਰੀਖਣਾਂ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪਾਠਾਂ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ) ਦੀ ਪਰਖ ਜਾਂ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੂਹਾਂ, ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੇ ਸੰਚਾਰ, ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਦੀ ਅਧਿਐਨ ਹੈ।”⁶

ਹੇਨਰੀ ਐੱਚ.ਐੱਚ. ਰੇਮਾਕ (Henry H.H. Remak) ਨੇ ਜੋ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ :

“ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਦੂਸਰੇ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ (ਦੇਸ਼ਾਂ) ਦੇ ਸਾਹਿਤਾਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਕਲਾ (ਜਿਵੇਂ ਚਿੱਤਰਕਲਾ, ਮੂਰਤੀਕਲਾ, ਭਵਨ ਨਿਰਮਾਣ, ਸੰਗੀਤ, ਦਰਸ਼ਨ, ਇਤਿਹਾਸ, ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨ (ਜਿਵੇਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਵਿਗਿਆਨ, ਧਰਮ) ਆਦਿ ਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅਧਿਐਨ ਹੈ।”⁷

ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਕ ਡਾ. ਨਗੇਂਦਰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਕੋਈ ਲੰਮੀ ਚੌੜੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ :

“‘ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ’ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸਾਹਿਤਕ ਅਧਿਐਨ ਹੈ ਜੋ ਅਨੇਕਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਚਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਅਨੇਕਤਾ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਉਪਜਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”⁸

ਇੱਕ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਕ ਡਾ. ਇੰਦਰਨਾਥ ਚੌਧਰੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

“‘ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ’ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਾਹਿਤਾਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਦੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਹੈ।”⁹

ਐਨ.ਡੀ. ਸੇਨ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ :

“ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਮਾਲੋਚਨਾ ਦਾ ਉਹ ਵਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਤੇ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇੱਕ ਸਾਹਿਤ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਾਹਿਤਾਂ ਦੇ ਸੌਂਦਰਯ-ਤੱਤ ਦੇ ਰਸ ਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੀਮਿਤ ਅਰਥਾਂ ‘ਚ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਰੋਕਾਰ ਕੇਵਲ ਦੋ ਸਾਹਿਤਾਂ ਅਰਥਾਤ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ, ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਬਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਛੂਹਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਟਟੋਲਣਾ, ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਉਹਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਤੇ ਫੈਲਾਅ ਤਦੋਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਉਹ ਜੀਵਨ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪਸਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ।”¹⁰

ਆਰ.ਏ. ਸਾਇਸੀ ਅਨੁਸਾਰ (R.A. Sayce) :

“ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਾਹਿਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਜਾਂ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਅਧਿਐਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਮਾਨਿਆ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ, ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਅਧਿਐਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।”¹¹

ਪੀ.ਵੀ. ਟਿਗਰੇਮ (Paul Van Tieghrem) ਅਨੁਸਾਰ :

“ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਭਿੰਨ ਸਾਹਿਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਅਧਿਐਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।”¹²

ਗੁਰੀਆਰਦ (Marius Francois Guyard) ਅਨੁਸਾਰ :

“ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ।”¹³

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਚਿੰਤਕ ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਤੁਲਨਾ ਨੂੰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਵਜੋਂ ਮੰਨਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਮੁੱਢਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾ ਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਇਸਦੀ ਵਿਧੀ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਸੰਦ ਵੀ। ਇਹ ਤੁਲਨਾ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ : ਪਹਿਲੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ।”¹⁴

ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ :

“ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਭਿੰਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਤਰ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਉਲੰਘ ਕੇ ਸਾਹਿਤ ਕਿਰਤਾਂ ਵਿਚਲੇ ਪੈਟਰਨਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਪੂਰਨ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨਾਲ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਸਮੇਂ ਦੇਰ-ਸਵੇਰ ਅਸੀਂ ਹਰ ਸੀਮਾ ਤਿਆਗਦੇ ਹਾਂ। ਉਦੋਂ ਸਾਹਿਤ ਕੇਵਲ ਸਾਹਿਤ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਰੂਸੀ ਜਾਂ ਫਰੈਂਚ ਸਾਹਿਤ ਨਹੀਂ। ਭਾਰਤ, ਅਮਰੀਕਾ, ਯੂਨਾਨ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਕੇਵਲ ਸਾਹਿਤ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਖਜ਼ਾਨਾ। ਇਸੇ ਆਦਰਸ਼ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਕਲਪਿਆ ਗਿਆ।”¹⁵

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਸੰਬੰਧੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਵੱਖਰੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਾਹਿਤਕ ਇਤਿਹਾਸ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੌਂਦਰਯਾਤਮਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਧਿਐਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਅਧੀਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਪੱਖ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ 'ਚ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇੱਕ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ

ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਧਾਰ ਤੁਲਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸਾਡੇ ਸੀਮਿਤ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ ਵਿਸਤਾਰ ਦੇਣਾ ਹੈ।

ਉਲਰਿਚ ਵਾਈਸਟਾਇਨ (Ulrich Weisstien) ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ Comparative Literature and Literary Theory 1973 ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਵਰਗਾਂ 'ਚ ਵੰਡਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਦੋ ਸਕੂਲ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਏ :

1. ਫਰੈਂਚ ਜਰਮਨ ਸਕੂਲ

2. ਅਮਰੀਕਨ ਸਕੂਲ

ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਰੂਸੀ ਸਕੂਲ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ।

1. ਫਰੈਂਚ ਜਰਮਨ ਸਕੂਲ

ਫਰੈਂਚ ਜਰਮਨ ਸਕੂਲ ਨੇ ਦੋ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਸਾਹਿਤ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੂਤਰਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼।

ਚਿੰਤਕ :- ਟਿਗਰੇਅ, ਕਾਰੇ, ਗੁਈਆਰਦ

2. ਅਮਰੀਕੀ ਸਕੂਲ

ਇਹ ਚਿੰਤਕ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅੰਤਰੀਵ ਅਤੇ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੁਰੂਪਤਾ, ਮੋਟਿਫ, ਸ਼ੈਲੀ, ਰੂਪ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਲਹਿਰਾਂ ਜਾਂ ਪਰੰਪਰਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ 'ਚ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਚਿੰਤਕ :- ਰੇਨੇ ਵੈਲਕ, ਰੇਮਾਕ, ਪਰਾਅਰ, ਵੈਰਨ, ਹੈਰੀ ਲੇਵਿਨ

3. ਰੂਸੀ ਸਕੂਲ

ਇਸ ਸਕੂਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਚਿੰਤਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਚਿੰਤਕ :- ਵਿਕਟਰ ਜ਼ਿਰਮੁਸਕੀ ਹਨ।

ਉੱਤਰ - ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪੱਖ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਜਾਵੀਏ ਤੋਂ ਪਰਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀਵਾਦ ਨੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ।

“ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੇ ਉਭਾਰ ਨੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਕੀਤਾ। ਵਰਜੀਨੀਆ ਵੁਲਫ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੀ ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਨਾਰੀ ਲੇਖਣ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਵਾਜਿਬ ਹੀ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲਾਕਾ ਦੇ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਤੇ ਕਿੰਤੂ ਕੀਤਾ ਜੋ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਤੀਕ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਲਿੰਗ ਦੇ ਪਾਜ਼ਿਟਿਵ ਪ੍ਰਤੀਕ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਲੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਸੋਚ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਵਿਆਪਕ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਗੁਲਾਮੀ ਹੈ। ਉਹ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਮਰਦ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲੋਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਥਾਪਣ/ਪਛਾਨਣ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਮੁੱਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਸਹਿਤ ਪਾਠਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੰਗ ਸੀ। ਗਾਇਤਰੀ ਸਪੀਵਾਕ ਜਿਸਨੇ ਦੈਰਿਦਾ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਲਿਆਂਦਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਜਾਂਦੀ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਅਨੁਭਵ/ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਦਾ ਸਵੀਕਾਰ ਤਾਂ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਮਾਤਰ ਹੈ।”¹⁶

ਇਸ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਔਰਤ ਬਿੰਬ ਦੀ ਨਿਰਮਾਣਕਾਰੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ’ ਹੈ। ਇਹ ਤੁਲਨਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਇਸ ਤੁਲਨਾ ਦਾ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਖੇਤਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਵਿਧਾ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਗੂੰਝਲਾਂ ‘ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਣ ਲਈ ਪਰਦੇਸ ਗਏ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਲੰਮੀ ਦਾਸਤਾਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਬਣਾਏ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਿਸਟਮ ਅਧੀਨ ਬਦਲਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਅਧੀਨ ਬਦਲੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਰਾਜ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਮਾੜੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ, ਕਿਰਸਾਨੀ ਦਾ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਸੰਚਾਰ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਹੱਦ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ/ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਬੇਜੋੜ ਰਿਸ਼ਤੇ ਗੰਢਣਾ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਲੱਭਣਾ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਦਾ ਸਬੱਬ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਖੋਜ-ਨਿਬੰਧ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਅਧਿਆਇਆਂ 'ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਔਰਤ' ਅਤੇ 'ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਔਰਤ' ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ 'ਤੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਔਰਤ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਅਧਿਆਇਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੇ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰਾਂ, ਦੋਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਤੇ ਸਮੇਂ ਸਥਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਾਤਲਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਹੋਂਦ ਤੇ ਹੋਣੀ ਦੀ ਭਾਗੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂਗੇ। ਦੋਵਾਂ ਧਰਾਤਲਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਕੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸਫਲ ਹੋ ਸਕੀ ਹੈ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ 'ਤੇ ਵੀ ਝਾਤ ਪਾਵਾਂਗੇ।

ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਔਰਤ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜੋ ਨਾਵਲ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਇਹਨਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਕਰਾਂਗੇ :

1. ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ (ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ/ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ)
2. ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ (ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਾਗੀ ਔਰਤਾਂ)
3. ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ (ਪੜ੍ਹੀਆਂ-ਲਿਖੀਆਂ/ਨੌਕਰੀਪੇਸ਼ਾ)
4. ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ (ਸ਼ਹਿਰੀ ਉੱਚ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ)
5. ਪੰਜਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ (ਵੇਸਵਾਵਾਂ)

ਪਰਵਾਸੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਔਰਤ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਜੋ ਨਾਵਲ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਇਹਨਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਕਰਾਂਗੇ :

1. ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ (ਵਿਆਹੀਆਂ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤਾਂ)
2. ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ (ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਈਆਂ ਔਰਤਾਂ)
3. ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ (ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜੰਮੀਆਂ-ਪਲੀਆਂ)
4. ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ (ਪਰਵਾਸੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ 'ਚ ਪੇਸ਼ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤਾਂ)
5. ਪੰਜਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ (ਵੇਸਵਾਵਾਂ)

ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਲਾ ਇਹ ਅੰਤਰ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਅਧੀਨ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਉਸਾਰ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ।

ਡਾ. ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਉਸਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਵਸਥਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਸਤਰੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਬਹੁਤ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

1. ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ :

ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ

ਨਾਵਲ ਭਾਵੇਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਯੁੱਗ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਲੱਛਣ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋ ਤਣਾਅ ਹੈ ਉਸ ਤਣਾਅ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਾਵਲ 'ਚ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਅਗਲੇਰੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚੋਂ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ ਜੋ ਇਸ ਪਿਛੋਕੜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਪਾਤਰ ਨਾ ਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਸਿਰ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਹਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਦੁੱਖਾਂ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਮਰਦ ਦਾ ਆਸਰਾ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਿਸਮਤ ਅੱਗੇ ਗੋਡੇ ਟੇਕ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹਾਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

“ਪਰੰਪਰਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਕੋਲ ਕਾਮ-ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਲਈ ਵਿਆਹ ਹੀ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਮਾਤਰ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਲਈ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਚੋਣ ਕਰਨ ਦਾ ਆਪ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਲਈ ਹਾਣ/ਸਾਥ ਲੱਭਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਜਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਣ ਦਾ ਮਰਦ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਸਥਿਤੀ ਤਰਾਸਦਕ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਔਰਤ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।”¹⁷

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਖੇਤੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਬਣਨ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਚੰਗੇ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਵੱਡੀ ਉਮਰ 'ਚ ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਿਸ਼ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ 'ਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨ ਹੋਣਹਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਹੀ ਔਰਤ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਔਰਤ 'ਹਾਣ' ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। 'ਹਾਣ' ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੀ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਮੁੱਲ ਦਾ ਵਿਆਹ, ਬਲਾਤਕਾਰ, ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ, ਨਪੁੰਸਕਤਾ, ਬਾਲ-ਵਿਆਹ, ਬਾਂਝਪਨ, ਛੁੱਟੜ ਆਦਿ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਕਾਮੁਕ ਖਿੱਚ ਨੂੰ ਨਿਯਮਬੱਧ ਕਰਕੇ 'ਪਰਿਵਾਰ' ਹੋਂਦ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਐਕਸਾਇਕਲੋਪੀਡੀਆ ਬਿਰਟੈਨਿਕਾ ਅਨੁਸਾਰ :

“ਵਿਆਹ ਇੱਕ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਤਨੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤ ਅਜਿਹਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਪਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਅਜਿਹੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ, ਨੇਮ-ਰਿਵਾਜਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਤੇ ਰੁਚੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੇ ਕਰਤਵ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।”¹⁸

ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੇ ਕਰਤਵ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਲਾਲਚ ਜਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਕੀਤੇ ਵਿਆਹ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਾਥ ਚੁਣਨ ਦਾ ਹੱਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਇਸਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਉਸਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੁਜੈਲੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ, ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ, ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁੱਸਾ ਅਤੇ ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲੀ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਦੁਖਾਂਤ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਅਸਮਰੱਥ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋਣੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

‘ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ’ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ’ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਚੰਨੋ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮੋ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਇਸ ਦੁਖਾਂਤ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵਿਵਰਜਿਤ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ‘ਚੰਨੋ’ ਰੂਪ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਬਾਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰਨ ਦੇ ਹੱਕ 'ਚ ਨਹੀਂ। ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਉਸਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਰੂਪ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਰਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਆਪਣੀ ਜੱਟ ਹਾਊਸ ਕਾਰਨ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਤਰਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਵਰ ਚੁਣੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਦੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਸੰਬੰਧ ਅਸਵੀਕ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਸ਼ਾਮੋ ਅਤੇ ਦਿਆਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਵੀ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਅਧੂਰੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਚੰਨੋ ਅਤੇ ਰੂਪ ਦਾ ਪਿਆਰ ਜੱਟ ਹਾਊਸ ਦੀ ਬਲੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਸ਼ਾਮੋ ਅਤੇ ਦਿਆਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਤੀਜਾ ਦੋਵੇਂ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹਨ।

‘ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ’ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਗੋਲੇ’ ਅਤੇ ‘ਪਰਤਾਪੀ’ ਦੀਆਂ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਵੀ ਅਣਜੋੜ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੋਲੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਗੁਰਮੇਲ ਕੌਰ ਦਾ ਪਿਆਰ ਚਮਿਆਰਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਰਾਮ ਨਾਲ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਤੇ ਪਿਤਾ ਆਪਣੀ ਜੱਟ ਅਣਖ ਖਾਤਰ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੋਲੇ ਦਾ ਵਿਆਹ ਅਮਲਾ ਖਾਧੇ ਜਗਰੂਪ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ‘ਪਰਤਾਪੀ’ ਨਾਵਲ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਪਰਤਾਪੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਡੇਰੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਧਰਮਦਾਸ ਦੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ‘ਮਨ ਦੇ ਹਾਣੀ ਜਿਓਣੇ’ ਦੀ ਬਜਾਏ ਗੱਜਣ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਉਸਦੇ

ਮਨ-ਚਿੱਤ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਮਗਰ ਪਿਆ ਝੋਟਾ 'ਧਰਮਦਾਸ ਸੀ ਜਾਂ ਇਹ ਗੱਜਣ' ਅਕਸਰ ਉਹ ਇਸ ਉਲਝਣ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

'ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ' ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ' ਦੀ ਨਾਇਕਾ 'ਦਾਨੀ' ਦਾ ਵਿਆਹ ਹਰ ਵਾਰ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਅਗਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਲਾਲਚੀ ਸੁਭਾਅ ਅੱਗੇ ਦਾਨੀ ਬੇਵੱਸ ਤੇ ਲਾਚਾਰ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

'ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁੱਸਾ' ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਅੱਗ ਦਾ ਗੀਤ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਪਿਆਰੇ ਅਤੇ 'ਰਾਤ ਦੇ ਰਾਹੀ' ਦੀ ਅਮਰੋ ਵੀ ਅਣਜੋੜ ਰਿਸ਼ਤੇ 'ਚ ਬੱਝੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਗੌਰ ਨਾਵਲ 'ਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ।

'ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ' ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਏਹੋ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਭਾਨੋ ਮੁੱਲ ਵਿਕਦੀ ਤੀਵੀਂ ਹੈ। ਮੁੱਲ 'ਚ ਉਸਨੂੰ ਸਰਵਣ ਜਿਹਾ ਪਤੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੇ ਦਿਓਰਾਂ-ਜੇਠਾਂ ਦੀ ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ ਉਸਨੂੰ ਨਰੈਣੇ ਵਰਗੇ ਅਮਲੀ ਦੇ ਪੱਲੇ ਪਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

'ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ' ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਪਿੰਜਰ' ਦੀ 'ਤਾਰੋ' ਅਤੇ 'ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ' ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ 'ਤਾਰਾ' ਵੀ ਅਣਜੋੜ ਰਿਸ਼ਤੇ 'ਚ ਬੱਝੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਦੁਖਾਂਤ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਕੋਈ ਹੰਭਲਾ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦੀਆਂ।

'ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲੀ' ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਠਰੀ ਰਾਤ' ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਕਰਨੈਲੋ ਅਤੇ ਬਲਬੀਰੋ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਹੱਥੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਪਤਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

'ਅਜੀਤ ਕੌਰ' ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਗੋਰੀ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਬਾਬੂ ਰਾਮ ਦੀ ਪਤਨੀ ਹੈ ਪਰ ਬਾਬੂ ਰਾਮ ਨੇ ਉਸਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਲਈ ਹੀ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਬਿਮਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਮੁੱਲ ਖਰੀਦ ਕੇ ਗੋਰੀ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਭਾਵੁਕ ਸਾਂਝ ਉਸ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਵਸਤੂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਖਰੀਦਿਆ ਤੇ ਵੇਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਦੀ ਔਰਤ ਕੁਝ ਫ਼ੈਸਲੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਪਰ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦਾ ਵਿਆਹ ਇੱਕ ਵਪਾਰ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਾਲਚ ਜਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀ 'ਚ ਔਰਤ ਦਾ ਮੁੱਲ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਆਹ ਉਮਰੋਂ ਵਡੇਰੇ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਪ, ਦੁਹਾਜੂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬੀ, ਅਮਲੀ ਨਾਲ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮਾਪੇ ਕੋਈ ਨਮੋਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ।

'ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ' ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਹਾਣੀ', 'ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ' ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ', 'ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ' ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਏਹੋ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ' ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਮੁੱਲ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

'ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ' ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਹਾਣੀ' ਦੀ ਪਾਤਰ 'ਤਾਪੀ' ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ 'ਫੀਲੇ' ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਹਤ ਪੱਖੋਂ ਫੀਲੇ ਨਾਲੋਂ ਨਰੋਈ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਫੀਲੇ ਅੱਗੇ ਮੁੱਲ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਫੀਲਾ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ

‘ਚ ਘਿਰਿਆ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਿੱਕੇ ਦਾ ਕਰਜਾ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਉਸਦੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤਾਪੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ‘ਚ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

‘ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ’ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ’ ਦੀ ਪਾਤਰ ਦਾਨੀ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਲਾਲਚੀ ਸੁਭਾਅ ਕਾਰਨ ਮੁੱਲ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਰੁਲਦੂ ਦਾਨੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਮੋਦਨ ਨੂੰ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਮੋਦਨ ਦੇ ਘਰ ‘ਚ ਰਚ-ਮਿਚ ਜਾਣ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਗ਼ਮ ਵਿੱਚ ਮੋਦਨ ਸੁੱਕ ਕੇ ਤੀਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਦਮ ਤੋੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਦਾਨੀ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦੀ-ਬੁੱਝਦੀ ਵੀ ਕਿਰਿਆਹੀਨ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਸਵੀਕਾਰਦੀ ਹੈ।

‘ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ’ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਏਹੋ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ’ ਦੀ ਭਾਨੀ ਮੁੱਲ ਵਿਕਦੀ ਤੀਵੀਂ ਹੈ। ਭਾਨੀ ਦਾ ਪਿਓ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਉਸਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਧੀ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚਣੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇੱਥੇ ਔਰਤ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਮੁੱਲ ਦੀ ਤੀਵੀਂ’ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ‘ਚ ਕੋਈ ਆਦਰ-ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਮੁੱਲ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲਿਆਏ ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਬਾਕੀ ਘਰ ਦੇ ਮਰਦ ਪਾਤਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਪਰ ਭਾਨੀ ਸਰਵਣ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਰਵਣ ਉਸਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਨੀ ਨਰੈਣੇ ਅਮਲੀ ਦੇ ਘਰ ਬੈਠਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਵੀ ਅਮਲੀ ਦਾ ਲਾਲਚੀ ਸੁਭਾਅ ਪੁੱਤ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾ ਹੋਣ ‘ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਚੋਂਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਫੱਤੇ ਕੋਲ ਵੇਚ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਮਰਿਯਾਦਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਮਰਦ ਦੇ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਸੰਬੰਧ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਠੋਸ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਅੱਯਾਸ਼ੀ ਲਈ ਹੀ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਔਰਤ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਪਰਾਏ ਮਰਦ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਕਾਰਨ ‘ਹਾਣ’ ਦੀ ਕਮੀ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ‘ਹਾਣ’ ਦੀ ਕਮੀ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਔਰਤ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਉਸਨੂੰ ਵਿਵਰਜਿਤ ਸੰਬੰਧ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

‘ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ’ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਗੇਲੋ’, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਪਰਸਾ’, ਕਰਮਜੀਤ ਕੁੱਸਾ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਰਾਤ ਦੇ ਰਾਹੀਂ’, ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਏਹੋ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ’, ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਗੌਰੀ’ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਲੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਕੰਨਸੋਅ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਗੇਲੋ’ ਦੀ ਪਾਤਰ ਗੇਲੋ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਰਾਮੇ ਚਮਿਆਰ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਤੇ ਭਰਾ ਅਣਖ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੇਲੋ ਦਾ ਵਿਆਹ ਅਮਲ ਖਾਧੇ ਜਗਰੂਪ ਨਾਲ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਗੇਲੋ ਦੇ ਤਨ ਦੀ ਪਿਆਸ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਸ਼ਰੀਕੇ ‘ਚੋਂ ਬਲਵੰਤ ਨਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਅਤੀਤ ਵਿਚਲਾ ਰਾਮਾ ਉਸਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ‘ਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਘਰ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਰਾਮੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਲਈ ਹੀ ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਹ ਆਟੇ ਦੀ ਚੱਕੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਕੁੜਤਾ ਲਿਆ ਕੇ ਬਲਵੰਤ ਨੂੰ ਪੁਆ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਰਾਮੇ ਚਮਿਆਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਪਰਸਾ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਮੁਖਤਿਆਰ ਕੌਰ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਗੰਗਾ 'ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਆਈ ਪਰਸੇ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਸਾ ਵੀ ਪੰਡਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦਰ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਮੋੜਦਾ। ਮੁਖਤਿਆਰ ਕੌਰ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਲਦਾ ਹੈ।

ਕਰਮਜੀਤ ਕੁੱਸਾ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਰਾਤ ਦੇ ਰਾਹੀਂ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਦੀਪੋ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਜੰਮਪਲ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਪੱਖੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੈਲੇ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣਾ 'ਹਾਣੀ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਹੀ ਉਹ ਮਨ ਦੇ ਹਾਣੀ ਕੈਲੇ ਵੱਲ ਝੁਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕੁਆਰੇ ਕੇਵਲ ਨਾਲ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਦੀਪੋ ਦੇ ਉਲਟ ਗੁਰਬੰਸੇ ਦਾ ਪਤੀ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਨਰੋਆ ਹੈ। ਸੱਸ ਗੁਰਬੰਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਨਾਲ ਛਾਉਣੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਹਣੇ ਨਾਲ, ਫਿਰ ਦੇਵਕਿਆ ਵਾਲੇ ਭੋਲੀਏ ਸੇਬੇ ਵੱਲ ਝੁਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸਦਾ ਪੂਰੇ ਘਰ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਏਹੋ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ' ਦੀ ਭਗਵੰਤੀ ਆਪਣੀ ਜੜ੍ਹ ਨਰੈਣੇ ਅਮਲੀ ਦੇ ਘਰ ਲਾਉਣ ਲਈ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧ 'ਚੋਂ ਇੱਕ ਪੁੱਤ ਨਰੈਣੇ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾ ਕੇ ਘਰ ਦੀ ਮਾਲਕਣ ਬਣ ਬੈਠਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਨੀ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪਾਪ ਸਮਝਦੀ ਘਰ ਖੁਹਾ ਬੈਠਦੀ ਹੈ।

ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਗੌਰੀ' ਵਿਚਲਾ ਪਾਤਰ ਬਾਬੂ ਰਾਮ ਆਪਣੀ ਹਵਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਗੌਰੀ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਨੌਕਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਭੈੜੀ ਹਾਲਤ 'ਚ ਘਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਔਰਤ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਸੰਤਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ (ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੁੱਤਰ) 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਯੋਗ ਹੋਣਾ ਔਰਤ ਨੂੰ 'ਬਾਂਝ' ਦੀ ਤਰਾਸਦੀ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਤਰਾਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ ਨਿਪੁੰਸਕ (ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਯੋਗ) ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਦੁੱਖ ਔਰਤ ਹੀ ਭੋਗਦੀ ਹੈ, ਬਾਂਝਪਨ ਦਾ ਦੁੱਖ ਤਾਂ ਉਹ ਭੋਗਦੀ ਹੀ ਹੈ।

“ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਪਰਸਪਰ ਤੁਲਨਾ ਤੋਂ ਔਰਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਦਮਈ ਸਥਿਤੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਦਰਦ ਤਾਂ ਇਕੱਲਿਆਂ ਝੱਲਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਦਰਦ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਹੰਢਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। 'ਪਰੰਪਰਕ ਚੇਤਨਾ' ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਹੋਣੀ ਮੰਨ ਕੇ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਰ ਪੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।”¹⁹

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਪਰਸਾ' ਅਤੇ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਏਹੋ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ' ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਪਰਸਾ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਮੁਖਤਿਆਰ ਕੌਰ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਹੇੜੇ ਨਿਪੁੰਸਕ ਪਤੀ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ। ਪਰ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਸਾਧਾਂ ਦੇ ਭੇਰਿਆਂ 'ਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਸੰਤਾਨ ਸੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹੀ ਉਹ ਪਰਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਹੈ।

ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਗ਼ੈਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਭਾਵੇਂ ਸਮਾਜਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਨਿਪੁੰਸਕਤਾ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਢਕੀ ਰਿੱਝਣ' ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਔਰਤ ਅਜਿਹੀ ਚੋਰੀ ਨੂੰ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਅਧੀਨ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਭਾਗੀ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਏਹੋ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ' ਦੀ ਭਾਨੋ ਨਰੈਣੇ ਦੀ ਨਿਪੁੰਸਕਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਔਲਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਪਰ ਇਸਦਾ ਖਮਿਆਜ਼ਾ ਵੀ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਭੁਗਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਰੈਣਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਭਾਗਵੰਤੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਨਜਾਇਜ਼ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪੁੱਤਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਭਾਨੋ ਨਰੈਣੇ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ ਪਰ ਭਾਗਵੰਤੀ ਜੋ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਦਚਲਣ ਔਰਤ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਮਾਤਾ ਨਹੀਂ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਢਕੀ ਰਿੱਝਣ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਅਮਲੀ ਦਾ ਘਰ ਵਸਾਇਆ ਹੈ।

“ਉਧਾਲੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵੀ ਅਸਤਿਤਵ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਧਾਲਾ ਜਾਂ ਬਲਾਤਕਾਰ ਔਰਤ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਧਾਲਾ ਜਾਂ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਕੱਲੀ ਔਰਤ ਦੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ, ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਧਾਕ ਜਮਾਉਣ ਲਈ ਆਪਸੀ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ 'ਚੋਂ ਵੀ ਉਧਾਲਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਰਦ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਸ਼ਮਣੀਆਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀ ਮਰਦ ਦੀ ਅਣਖ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੰਨ ਕੇ ਉਧਾਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੰਗਿਆਂ ਸਮੇਂ ਅਕਸਰ ਹੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਾਮੁਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਧਾਲੇ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਉਧਾਲਾ ਦਰ ਉਧਾਲਾ ਭਾਵ ਮੋੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਧਾਲਾ ਕਰਵਾਉਣਾ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਤੋੜਾ ਔਰਤ ਸਿਰ ਹੀ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ।”²⁰

ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਦੁਆਰਾ ਰਚਾਇਆ ਕਾਜ ਹੀ ਮਾਣ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਵਿਰਵੀ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਉੱਧਲ ਕੇ ਆਈ ਆਖ ਕੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਮਾਂ-ਬਾਪ, ਭੈਣ-ਭਰਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਵੀ ਭੋਗਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ' ਦੀ ਸ਼ਾਮੇ ਨੂੰ ਉੱਧਲ ਜਾਣ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਤਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਲਾਜ ਅੱਗੇ ਮਿੱਧਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਧਾਲਾ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਲੰਕਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਚੰਨੋ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮੇ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਅੱਗੇ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਪਿੰਜਰ' ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਪੁਰੋ ਦਾ ਉਧਾਲਾ ਇੱਕ ਸਾਜਿਸ਼ ਤਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਸ਼ੀਦੇ ਦੀ ਭੂਆ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਪੁਰੋ ਦੇ ਤਾਏ ਨੇ ਉਧਾਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੁਰੋ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਰਸ਼ੀਦੇ ਦੁਆਰਾ ਉਧਾਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੂਪੋ, ਪਾਰੋ, ਪਾਗਲ ਔਰਤ, ਕੰਮੋ, ਤਾਰੋ ਆਦਿ ਔਰਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਅਨਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਰਦਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਧਾਲੀ ਗਈ

ਔਰਤ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਮਾਪੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ 'ਪੁਰੇ' ਵਾਂਗ ਅਪਨਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਔਰਤ ਤੋਂ ਸਮਾਜ ਵੀ ਦੂਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਦੂਸਰੀ ਸੀਤਾ' ਵਿੱਚ ਰਮਾਇਣ ਦੀ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਪੁਨਰ-ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀ ਸੀਤਾ ਦਾ ਪਤੀ 'ਨਾਥ' ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਲਾਗੀ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੀਣੀ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਮ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਛੁਡਵਾਉਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਬਚਨਾ ਤਾਂ ਮਾਰਿਆ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਸੀਤਾ ਮਾਤਾ' ਵਾਂਗ ਇਹ ਸੀਤਾ ਗੰਗਾ 'ਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਪੇ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ਲੱਭਦੇ ਹਨ ਪਰ ਲੱਭ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਰੱਖੀ ਅਪਣਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਧਾਲਾ ਅਤੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਸਮਾਜਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਔਰਤ ਲਈ ਹੀ ਦੁਖਾਂਤ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਰੰਡੇਪਾ (ਵਿਧਵਾਵੁਣਾ) ਇੱਕ ਬਲਵਾਨ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਬੌਝਾ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੱਕ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਔਰਤ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਘੱਟ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਈ ਹੈ ਪਰ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਜੋ ਵਿਧਵਾ ਔਰਤ ਦਾ ਵਿਆਹ ਦੁਬਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਵੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਅਤੀਤ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਗੋਲੇ', ਪਰਤਾਪੀ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ', ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ, ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਏਹੋ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ, ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਧੁੱਪ ਦੀ ਵਾਟ', ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਜਲ ਬਿਨ ਕੁੰਭ' ਵਿੱਚ ਵਿਧਵਾਪੁਣੇ ਰੰਡੇਪੇ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਪਾਤਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਗੋਲੇ' ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਗੋਲੇ ਆਪਣੇ ਅਮਲੀ ਪਤੀ ਜਗਰੂਪ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵਿਧਵਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਭਰਜਾਈ ਵੀ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਨਜਾਇਜ਼ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਬੱਝ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਪਰਤਾਪੀ' ਨਾਵਲ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਪਰਤਾਪੀ ਗੱਜਣ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰਦੀ ਹੈ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤਾਪੀ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਮੋਹ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਮੜ੍ਹੀ ਦਾ ਦੀਵਾ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਨੰਦੀ ਅਤੇ ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਹਰਕੁਰ ਅਤੇ ਦਾਨੀ ਵੀ ਵਿਧਵਾ ਜੀਵਨ ਹੰਢਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨੰਦੀ ਅਤੇ ਹਰਕੁਰ ਤਾਂ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਰੰਡੇਪਾ ਕੱਟਦੀਆਂ ਹਨ। ਦਾਨੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਅੱਗੇ ਦੀ ਅੱਗੇ ਵੇਚਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਦਾਨੀ ਦੇ ਚੇਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਤੀ ਖਾਰਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਏਹੋ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ' ਦੀ ਭਾਨੀ ਨੂੰ ਸਰਵਣ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਚੈਣਾ ਅਮਲੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਭਾਨੋ ਆਪਣੇ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਪਤੀ ਸਰਵਣ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਉਸੇ ਦੀ ਪਸੰਦ ਦੀ ਦਾਲ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਧਵਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਵੀ ਉਸ ਔਰਤ

ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨਿਰਹੋਂਦ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਨਚੈਣਾ ਭਾਨੇ ਦੁਆਰਾ ਸਰਵਣ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ।

ਵਿਧਵਾ ਔਰਤ ਭਾਵੇਂ ਵਿਆਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਦੁਖਾਂਤ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ। ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਗਨਾਂ ਵਾਲੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁਹਾਗਣ ਔਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਵਿਧਵਾ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਬਦਸ਼ਗਨੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਧੁੱਪ ਦੀ ਵਾਟ' ਵਿੱਚ ਭੂਆ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਸਿਦਕ ਤੇ ਸਿਰੜ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਹੈ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਵਿਧਵਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੀ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਂਦੀ।

ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਜਲ ਬਿਨ ਕੁੰਭ' ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਵਿਧਵਾ ਔਰਤ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਮਾਂ-ਪਿਓ ਵਿਹੂਣੀ ਗੋਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਚਾਚਾ-ਚਾਚੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵੱਸ ਪਾਲਦੇ ਹਨ। ਦੀਵਾਨ ਜਗਦੇਵ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਜਗਦੇਵ ਦੀ ਮੌਤ ਮੁੜ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਓਣ ਦੀ ਉਸਦੀ ਚਾਹਤ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਰਣਜੀਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਗਦੇਵ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਜੋ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਝਗੜੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਅਖੀਰ ਗੋਰਾਂ ਫਿਰ ਬੇਘਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਾਲੀ ਹੈ ਉਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਸਨੂੰ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਰੁਕਮਣੀ ਨਿਸ਼ਠਾਵਾਨ ਔਰਤ ਹੈ। ਰੁਕਮਣੀ ਬਾਲ-ਵਿਧਵਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਸੁਹਾਗਣ ਜਾਂ ਵਿਧਵਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੋਰਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਧਵਾ ਜੀਵਨ ਜਿਓਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਹ ਔਰਤ ਵਿਰੋਧੀ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਹੈ। ਓਹੀ ਗੋਰਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀਆਂ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਕਈ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ-ਨਾਲ ਜੂਝਦੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਏ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਔਰਤ ਦਾ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਈਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ

ਇਹ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤਾਂ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਂ ਪਤੀ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਪਰਵਾਸ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਔਰਤਾਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹਨ ਜੋ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹੀਆਂ-ਲਿਖੀਆਂ ਵੀ ਹਨ ਉਹ ਨਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾ, ਨਵੇਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਗਏ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਵਾਂਗ ਇਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵੱਖਰਤਾ, ਨਸਲਵਾਦ, ਕੰਮ ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਘੱਟ ਮਿਲਣਾ ਆਦਿ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੇ 'ਘਰ' ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਕੰਮ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੇਦਭਾਵ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਦੂਹਰੇ ਕੰਮ ਦੇ ਬੋਝ ਨੂੰ ਝੱਲਿਆ। ਆਪਣੀਆਂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੇਖਣ ਦੀ ਚਾਹਤ ਰੱਖੀ। ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ-ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਕੇ ਪੱਛਮ ਦੇ ਔਰਤ ਪੱਖੀ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਤੀ ਨੂੰ

ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸੇ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਸਵੀਕਾਰੀ। ਸੁਭਾਵਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਵੱਖਰਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਆਈਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਗਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਦੂਹਰਾ ਜੰਜਾਲ ਪਾਈ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਗਈ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰਕ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦਾ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਲਈ ਉਹ ਦੂਹਰੇ ਕੰਮ ਦੀ ਮਾਰ ਵੀ ਝੱਲਦੀ ਹੈ। ਬਾਹਰੀ ਕੰਮ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹ ਘਰ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਵੀ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਭਾਅ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਸੱਸ-ਸਹੁਰੇ ਅਤੇ ਪਤੀ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਸਵੀਕਾਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਅਨੁਸਾਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਬਦਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਨੂੰ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਨਤੀਜਾ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ 'ਚ ਤਣਾਓ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੱਖਰੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਪਲੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵੱਸ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਏ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਇਹ ਬਾਗੀਪਣ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਲਈ ਇੱਕ ਸੰਕਟ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕੰਜਕਾਂ', 'ਕੱਚੇ ਘਰ', ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ 'ਵਨ ਵੇਅ' ਵਿੱਚੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਉਹ ਤਸਵੀਰ ਉੱਭਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਸ਼੍ਰੈ-ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਖਾਤਰ ਪਤੀ ਹੱਥੋਂ ਜ਼ਲੀਲ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕੰਜਕਾਂ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਤੇਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਬਦਨਾਮੀ ਖੱਟ ਕੇ ਜਸਪਾਲ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਘਰ ਬਣਾਇਆ ਪਰ ਉਹੀ ਜਸਪਾਲ ਗੋਰੀ ਔਰਤ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਤੇਜੀ ਨੂੰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਗਵਾਰ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸਦੀ ਮਾਰਕੁੱਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਕੱਚੇ ਘਰ' ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮਨਜੀਤ ਦਾ ਪਤੀ ਬਲਦੇਵ ਆਪ ਥਕਾਵਟ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਆਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ 'ਤੇ ਮਨਜੀਤ ਦੇ ਸਹਿਕਰਮੀ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਨਜੀਤ ਦੀ ਗ਼ਲਤੀ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਸੌਰੀ ਮੰਗਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬਲਦੇਵ ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਵੱਸਿਆ ਭਾਰਤੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਬਿੰਬ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਵਨ ਵੇਅ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਦੇ ਪਤੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਆਸਟਰੇਲੀਅਨ ਮੂਲ ਦੀ ਔਰਤ ਅਮਾਂਡਾ ਨਾਲ ਹਨ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਇਹਨਾਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਪਰੰਪਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਬਜਾਇ ਅਮਾਂਡਾ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਤੀ ਦੀ ਬੇਵਫ਼ਾਈ 'ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਤੇ ਮੂਕ ਹੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ :

“ਏਸ਼ੀਆ ਦੀ ਔਰਤ ਅਜੇ ਵੀ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸ਼ਾਊਰ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ 'ਤੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਖਲਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਸਦੀ ਇਹ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਮਾਅਨੇਪੇਸ਼ ਮੋੜ 'ਤੇ ਸਪੇਸ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦ ਕਰਦੀ ਰੂਪਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਸਮਝ ਕੇ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।”²¹

ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਸੰਸਕਾਰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਰਨ ਦੀ ਚਾਹਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਰੇਤ’ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਧੀ ਨੂੰ ਪਤੀਵਰਤਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਹਿਰਦ ਅਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਬਣਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ‘ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ’ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਪੱਖ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਦਿਲਰਾਜ ਕੌਰ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੈ। ਦਿਲਰਾਜ ਕੌਰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਸ਼ਰਨ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੇਖਦੀ ਹੈ।

ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ’ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਉਹ ਪੱਖ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਉਸਦੀ ਪੂਰਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਕਾਰਨ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲ ਤਣਾਓ ਅਤੇ ਟਕਰਾਓ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨਵਜੋਤ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵੀਕਐਂਡ ‘ਤੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕੱਪੜੇ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ। ਇਸੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਬਿਮਾਰ ਹੋਣ ‘ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉੱਥੇ ਗੋਰੇ ਨੂੰ ਨਵਜੋਤ ਨਾਲੋਂ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਬੁਰਾ-ਭਲਾ ਬੋਲਦੀ ਹੈ। ਨਵਜੋਤ ਜੋ ਪੱਛਮ ਦੀ ਜੰਮਪਲ ਹੈ ਆਪਣੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਚਾਹਣਾ ਅਧੀਨ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕਰਕੇ ਹਸਪਤਾਲ ‘ਚੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਆਖਦੀ ਹੈ।

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਕੰਜਕਾਂ’ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਪਾਤਰ ਭੁਪਿੰਦਰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਆਣੂ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਨਸ਼ੇ ਕਰਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗ਼ਲਤ ਆਦਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਗ਼ਲਤ ਰਾਹ ‘ਤੇ ਤੁਰ ਜਾਣ ‘ਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਵਰਜਦੀ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ਵੀ ਬਜ਼ਿੱਦ ਹੈ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਉਹ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਚੱਲਣ ਦੇ ਹੱਕ ‘ਚ ਹੈ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ’ ਵਿੱਚ ਸ਼ੈਰਨ ਜਦੋਂ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਅੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਉਸ ਸੋਚ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਉਹ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਨਾਲੋਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਸੱਸ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ‘ਚ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਪ੍ਰਤੀ ਕਸਵੱਟੀ ਹੋਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਾਈ ਲਈ ਹੋਰ। ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ’ ਦੀ ਮਨਜੀਤ ਜਦੋਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬੋਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਫੈਕਟਰੀ ਲੱਗਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਸੱਸ ਉਸਨੂੰ ਭੁੱਖੇ ਘਰੋਂ ਆਈ ਹੋਣ ਦਾ ਤਾਹਨਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਨਵਜੋਤ ਦੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ‘ਤੇ ਤਰਕ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੱਛਮ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮਾਹੌਲ ‘ਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਭਾਵੇਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਇਕਾਈ ਦੇ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਦੂਹਰੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ 'ਚ ਜਿਊਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਫਿਰ ਵੀ ਦੁਜੈਲੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਔਰਤ ਪੂਰਬੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਰੀਝਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਵਿੱਚੋਂ ਵੇਖਣ ਦੀ ਚਾਹਤ ਰੱਖਦਿਆਂ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ ਦੇ ਪੱਖ 'ਚ ਵੀ ਭੁਗਤਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਪੱਛਮੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ 'ਪਰਿਵਾਰਕ ਹੋਂਦ' ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਰਿੰਮੀ ਦੀ ਮਾਤਾ, ਕੱਖ ਕਾਨ ਤੇ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਐਮਾ ਦੀ ਮਾਤਾ, ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਰੇਤ' ਵਿੱਚ ਕੰਵਲ ਦੀ ਮਾਤਾ, ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਸੰਘਰਸ਼' ਵਿੱਚ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਮਾਂ ਜੋ ਪਰਵਾਸੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਲਈ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰਹ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਪਾਤਰ ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਦੀਆਂ ਭੂਆ, ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਸਪੋਂਸਰਸ਼ਿਪ' ਵਿੱਚ ਭੂਆ ਪਾਤਰ, ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕਟਹਿਰੇ 'ਚ ਖੜ੍ਹੀ ਔਰਤ' ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਅਤੇ ਫਿਊਨਾ ਦੀ ਕਾਂਤਾ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਹੋਂਦ ਦੀ ਬਰਕਰਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਜਟਿਲ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਜਗੀਰੂ ਜਾਂ ਅਰਧ-ਜਗੀਰੂ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਸੰਸਕਾਰ ਹਨ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵਿਕਸਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਮੁੱਲ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੋਵਾਂ ਸਮਾਜਾਂ ਦੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਜਟਿਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਮਰਦ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਤੋਂ ਤਾਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਂਚ 'ਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਤੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਮਰਦ ਆਪਣੀ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਔਰਤ ਦੀ ਇਸ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕੱਚੇ ਘਰ' ਦੀ ਮਨਜੀਤ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਟੁੱਟਣ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਬਲਦੇਵ ਇਸਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਮਨਜੀਤ ਨੂੰ ਠਹਿਰਾਉਂਦਿਆਂ ਉਸ 'ਤੇ ਹੱਥ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋਈ ਔਰਤ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਡੰਗਰ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ 'ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਪੈਲ ਧੱਕਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਜਵਾਬ ਵੀ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ।'

ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਹਿਕਰਮੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਲਾਏ ਜਾਣ 'ਤੇ ਮਨਜੀਤ ਵੱਲੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਣ 'ਤੇ ਵੀ ਬਲਦੇਵ ਦਿਲੋਂ ਉਸਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਗੁਆਂਢੀ ਗੁਰਨੇਕ ਦੁਆਰਾ ਮਨਜੀਤ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣਾ ਉਸਦੀ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਏ ਪ੍ਰੋ. ਕੁਲਤਾਰ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਉਸਦੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਧਨਵੰਤ ਕੌਰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣਾ ਤਰਕ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਲਿਖਦੀ ਹੈ :

“ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਪੇਸ ਪੱਛਮੀ ਕਾਇਦਿਆਂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਰੱਚੜ ਭਾਰਤੀ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਤਰਕ ਅਨੁਰੂਪ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਿਖਾਵਿਆਂ ਨੂੰ ਝੁਠਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਧੀਨਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਉਸਦੀ ਆਰਥਿਕ ਨਿਰਭਰਤਾ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਤੇ ਹੋਰ ਗਹਿਰਾ ਰਹੇ ਸੰਕਟ ਦੀ ਵੀ ਕੰਨਸੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।”²²

ਪੱਛਮ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਆਪਣੀ ਪੂਰਬੀ ਮਰਦ-ਤੰਤਰ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਅਤੇ ਔਰਤ ਵੱਲੋਂ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਕਾਰਨ ਬਾਹਰੀ ਜਿਨਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਚੋਵਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਾਹੀਣਤਾ ਵੱਲ ਧੱਕਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾਹੀਣਤਾ ਕਾਰਨ ਦੁਖਾਂਤ ਹੀ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਕੰਜਕਾਂ’ ਵਿੱਚ ਦੇਬੇ ਸਿੰਘਪੁਰਨੀ, ਜੀਤੋ ਤੇ ਸਨੇਹਵਰਮਾ ਵਰਗੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਕੁਝ ਵਕਤੀ ਸੁੱਖ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇੱਕ ਮਰਦ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਮਰਦ ਦਾ ਸਾਥ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵੱਲ ਹੀ ਧੱਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਵਿਰੋਧ 'ਚ ਖੜ੍ਹੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਆਪਣੇ ਪਰੰਪਰਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਵਿੱਚੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ।

ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਦੂਹਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕਾਰਨ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਗੋਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਨਕਾਰੇ ਕੰਮ ਮਿਲਣਾ, ਘੱਟ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਣਾ ਅਤੇ ਗੋਰੀਆਂ ਦੇ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਲਈ ਕਿੱਤੇ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕੰਮ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਉਸਦੇ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਭੁਗਤਦੇ।

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਕੰਜਕਾਂ’ ਦੀ ਪਾਤਰ ਹਰਨਾਮੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕੱਪੜੇ ਸਿਓਣ ਵਾਲੀ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਦਾਲ ਰੋਟੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਕੱਪੜੇ ਧੋਣੇ, ਸਫ਼ਾਈਆਂ ਵਗੈਰਾ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਉਸਨੂੰ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਪਤੀ ਵੱਲੋਂ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਨਾ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਜੰਜਾਲ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਹੀਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਮੂਲ ਦੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੁਆਰਾ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਚਾਵਾਂ ਮਲਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜਿਉਣ ਨਾਲੋਂ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕ ਕਦਰ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨ ਧੀ ਤੋਂ ਆਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੱਧ ਤੋਂ ਓਵਰਟਾਈਮ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਵੱਧ ਕਮਾਈ ਹੋ ਸਕੇ।

ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਕੁੱਕੜਪਿੰਡੀਆਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਚਿੱਟੇ ਪਾਣੀ’ ਵਿਚਲੀ ਪਾਤਰ ਗੁੱਡੀ ਦੀ ਮਾਂ ਉਸਨੂੰ ਓਵਰਟਾਈਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹੁਤਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕੰਜਕਾਂ' ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਸੰਘਰਸ਼' ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਵਿੱਢੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੇਵਲ ਗੋਰਿਆਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੋ ਮਿੱਲਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ ਪਰ ਤਨਖ਼ਾਹ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਵੀ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕੰਜਕਾਂ' ਵਿੱਚ ਮਿਸਟਰ ਪਵਾਰ ਪੰਜਾਬਣਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮਾਲ ਦਾ ਨਾ ਵਿਕਣਾ ਦਸਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਖ਼ੁਦ ਅਮੀਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਜ਼ਦੂਰ ਔਰਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੜਤਾਲ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਆਡਰ ਕੈਂਸਲ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨਣੀਆਂ ਪਈਆਂ ਜੋ ਮਜ਼ਦੂਰ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਸੀ।

ਕੰਮ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਸਹਿਕਰਮੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਨਿਮਨ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕੱਚੇ ਘਰ' ਦੀ ਮਨਜੀਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਸਹਿਕਰਮੀ ਘਟੀਆ ਫਿਕਰੇ ਕੱਸਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਵਿਵਹਾਰ ਸਹਾਰਨਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲੋਂ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ 'ਚ ਗਲਤਾਨ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਖੁੜੀ ਦੁੱਖ ਭੋਗਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੂਹਰੇ ਕੰਮ ਦੀ ਮਾਰ ਵੀ ਝੱਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਸ਼ੋਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਪੱਛਮੀ ਕਾਨੂੰਨ ਔਰਤਾਂ ਪੱਖੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਹ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਹਾਲਾਤ ਨਾਲ ਸਿੱਝਦੀ ਵੀ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਗੋਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲੱਗਣਾ ਹੈ ਜੋ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਔਰਤ ਵੀ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਬਾਹਰ ਕੰਮ 'ਤੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਲਿੰਗਕ ਢੇਵਾਂ ਰੂਪਾਂ 'ਚ ਸ਼ੋਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਉਸਦਾ ਆਪਣਿਆਂ ਹੱਥੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਹੱਥੋਂ ਵੀ। ਨੌਕਰੀ ਲੱਭਣਾ, ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਮਕਾਨ ਲੈਣਾ, ਕੰਮ ਦੀ ਕਿਸਮ, ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਪੱਕੇ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਜੋ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਹਿਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਨਸਲਵਾਦੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ।

“ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਇੱਕ ਦੂਜੀ ਨਸਲ ਤੋਂ ਜੈਵਿਕ, ਬੌਧਿਕ, ਨੈਤਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਤਮ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਅਮਲ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਝੁਕਾਅ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਵਿਹਾਰ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜੋ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਨਸਲ ਦੀ ਤਰਫ਼ਦਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।”²³

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕੰਜਕਾਂ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਜੀਤੋ ਗੋਰੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੱਖਪਾਤੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਬਾਰੇ ਸਰਬਜੀਤ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੋਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪੱਕਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਾਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਦਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਜਦੋਂ ਗੋਰੀ ਉਸਦੀ ਨਾਲ ਵਾਲੀ ਖਾਲੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਨਾ ਬੈਠ ਕੇ ਗੋਰੇ ਨਾਲ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਈ ਖਾਲੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੋਰੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਨਸਲ ਦਾ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਅਧੀਨ ਕੰਮ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਔਰਤਾਂ ਦੁਆਰਾ

ਜਾਤੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਅਸਹਿ ਹੈ ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਹ ਇਸਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਢਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਮੁੱਖ ਹਨ ਜੋ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਹਨ ਪਰ ਵਿਦੇਸ਼ ਗਈ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਚੁਣੌਤੀਪੂਰਨ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਧੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਹੀ ਕਰਨਾ ਲੋਚਦੀ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ' ਵਿੱਚ ਭਜਨ ਕੌਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਜੰਮੇ-ਪਲੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ਵਿਆਹ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਕੁੜੀ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕੰਜਕਾਂ' ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਵੀ ਆਪਣੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਧੀ ਮੇਨਕਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਤ ਦੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਛੋਟੀ ਜਾਤ ਦੇ ਰਤਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਆਪਣੇ ਧੀਆਂ-ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਭਾਵੇਂ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ 'ਚ ਹੋਈ ਹੈ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਜੋੜੀ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਵਰਤਾਰੇ ਅਧੀਨ ਖੁੱਲ੍ਹ ਮਾਨਣ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦਾ ਵੀ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਔਰਤ ਦਾ ਮਜ਼ਦੂਰ ਰੂਪ ਇੱਕ ਚੇਤਨ ਔਰਤ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ-ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਭਾਵੇਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਹੋਣੀ ਤੇ ਸਥਿਤੀ ਲਗਭਗ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਹਾਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅਧੀਨ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ, ਮੁੱਲ ਦਾ ਵਿਆਹ, ਵਿਵਰਜਿਤ ਸੰਬੰਧ, ਨਿਪੁੰਸਕਤਾ, ਬਾਂਝਪਨ ਅਤੇ ਵਿਧਵਾਪਣ (ਰੰਡੇਪਾ) ਆਦਿ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਪਰਿਵਾਰਕ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ, ਪਤੀ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ, ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਤ ਰਵੱਈਆ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ, ਪੱਛਮ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮਾਹੌਲ 'ਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਜਿਨਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਸੰਤਾਪ (ਪਤੀ-ਪਤਨੀ), ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਹੋਣੀ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਵਿੱਚ ਪਰੁੱਚੇ ਪੂਰਬੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਕਾਰਨ।

2. ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ

ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਾਗੀ ਔਰਤਾਂ

ਇਸ ਅਧੀਨ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ 'ਚ ਪੇਸ਼ ਉਹਨਾਂ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਪੇਂਡੂ-ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤਾਂ ਹਨ, ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਅਸਮਰੱਥ ਹਨ ਪਰ

ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜਿਊਂਦੀਆਂ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਖਾਂਤ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਹਮਦਰਦ ਮਰਦ ਦਾ ਹੀ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਅਧੀਨ ਕਈ ਔਰਤਾਂ ਮਰਦ ਦਾ ਸਾਥ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਹਾਰਾ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਾਰਨ ਘੋਰ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਹਾਣ' ਦਾ ਸਾਥ ਨਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਇਹ ਹਰ ਜਾਇਜ਼ ਨਜਾਇਜ਼ ਰਾਹ ਅਪਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਹਾਣੀ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਧੰਤੋ ਦਾ ਵਿਆਹ ਵੀ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। 'ਮੁੱਲ ਦੇ ਵਿਆਹ' ਤੋਂ ਧੰਤੋ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਬੇਵਸੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸਹੇਲੀ ਬੀਰੋ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜਿਆ ਲਾਭਾ ਵੀ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਮੋਦਨ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ। ਪਰ ਧੰਤੋ 'ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ' ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀਆਂ ਪਾਤਰ ਚੰਨੋ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇੱਕ ਬਾਗੀ ਔਰਤ ਹੈ ਉਹ ਖੁਦ ਉਧਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਘਰੋਂ ਸਹੁਰੇ (ਨਿੱਕੇ) ਦੀਆਂ ਗਲਤ ਹਰਕਤਾਂ ਕਾਰਨ ਭੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਬੀਰੋ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਮੋਦਨ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਦਲੇਰੀ ਸਦਕਾ ਉਹ ਅਖੀਰ ਮੋਦਨ (ਹਾਣ) ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਹੀ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਤਾਪੀ ਤੇ ਬੀਰੋ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਵੀ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀਆਂ ਹਨ ਉੱਥੇ ਧੰਤੋ ਵਿਦਰੋਹੀ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਨਾਲ ਵੀ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਦੀ ਹਵਾਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਮੋਦਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਦੁਖਾਂਤ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਮਰਦ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੁਖਾਂਤਕ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰੇ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਢਾਬ' ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਸਰਦਾਰੋ ਤੇ ਮੱਘੇ ਵੀ ਦੂਜੇ ਵਰਗ/ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਜੋ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਲਿਖੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨੇ ਇਨਕਾਰੀ ਹਨ ਅਤੇ ਓਹਲੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਨਪਸੰਦ ਹਾਣੀ ਨੂੰ ਭੋਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਰਦਾਰੋ ਅਤੇ ਮੱਘੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਉਮਰ ਪੱਖੋਂ ਅਣਜੋੜ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਬਾਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਰਦਾਰੋ ਦਾ ਦੁੱਲੇ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਉਮਰ ਪੱਖੋਂ ਅਸਾਵਾਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰੋ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮਤਰੇਏ ਪੁੱਤਰ ਖੱਡੂ ਨਾਲ ਨਜਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੇ ਹਾਣ-ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਦੂਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਰਦਾਰੋ ਮੈਂਗਲ ਨਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਨਾਲ ਨਜਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਰੋਜ਼-ਰੋਜ਼ ਦੇ ਚੋਰੀ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨਾਲ ਘਰੋਂ ਭੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਰਦਾਰੋ ਆਪਣੇ ਹਾਣ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਲਈ ਸਾਮੰਤੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਵਿਦਰੋਹ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮੱਘੇ ਜੋ ਢਾਬ 'ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਿੱਖਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਸੁੱਖੂ ਨਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ ਗਰਭਵਤੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਉਸਨੂੰ ਢਾਬ ਦੇ ਮੁਖੀ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਉਮਰ ਦੇ ਭਰਾ ਸ਼ਿਆਮ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਚੋਣ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਮੱਘੇ ਪਿੰਡ 'ਚ ਹੀ ਕਿਰਪਾਲ ਨਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਨਾਲ ਨਜਾਇਜ਼ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾੜੀ ਹਾਲਤ 'ਤੇ ਬਾਗੀਪੁਣਾ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਦੁਹਾਜ਼ੂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਜਾਂ ਮਰਦ ਦੀ ਕੀਤੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਭੁਗਤਣ ਲਈ ਉਸਦਾ ਅਣਜੋੜ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ

ਉਸਦੇ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਮਿਲਾਫ਼ ਹੋ।

ਤਾਂ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਹੋਣ 'ਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਨਹੀਂ
ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਜਲ ਬਿਨ ਕੁੰਭ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਗੋਰਾਂ ਪਹਿਲੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਭੈਂਦੀ ਹੈ। ਕਯਪਨਾ ਅਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਓਣ ਲਈ ਵਿਦਰੋਹ ਤਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਚੰਗੀ ਤੇ ਸਾਫ਼ੀ
ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਕੁਝ ਮਰਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ
ਦੀ ਵਾ 'ਤੇ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਕਯਪਨਾ ਜੋ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਾਮੇ ਦੀ ਹਵਾਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ
ਦੀਆਂ ਅਸਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਪੀੜ ਦੇ ਹੀ ਸਰਪ੍ਰਸ਼ ਨਾਲ ਉੱਪਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੱਲੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਪ੍ਰੇਮ
ਭਾਵ ਕੁੰਭ' ਵਿੱਚ ਪਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਬੋਝ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਕੌਰਤਾ ਕਾਰਨ ਜਦੋਂ ਸੁੰਦਰੀ
ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਨਰੀ ਰਾਤ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਸੀਤੋ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਮਾਰ ਝੱਲ ਰਹੇ ਸਰਵਣ ਤੋਂ
ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਅਮਲੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਅਊਣ ਲਈ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਨਜ਼ਦੀਕੀ 'ਚੋਂ ਵਾਰਸ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ
ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਵਿਵਾਹ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਏਹੋ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਨ' ਦੀ ਭਾਗਵੰਤੀ ਭਾਨੋ ਵਾਂਗ ਸਮਾਜਿਕ ਮਹਿਮਾਦਾਵਾਂ
ਦਾ ਘਰ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮਨਪਸੰਦ ਸਾਥੀ ਨਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਵੀ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਅਜਿਤ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਬੰਦ ਦਵਾਜ਼ਾ' ਦੀ ਕਹੀ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਤੀ
ਰੋਖਦੀ ਹੈ।

'ਰਾਤ ਦੇ ਰਾਹੀਂ' ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਨਾ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਵਿਸ਼ ਲਈ ਉਹ ਚੋਰੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕੇਵਲ ਨਾਲ ਬਣਾਈ
ਵਿਆਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਸਰੀਰਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਉਹ ਗੁਰਮੇਲ ਨਾਲ ਉੱਪਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਬਾਪ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਸੁੰਦਰੀ ਜੋ ਬੁੱਢੇ ਜੀ ਦੇਵੇ ਪ੍ਰੀਤ ਨਾਲ
ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਨਕਾਰਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਕਾਰਨ ਗੀਰੋ ਉਸ ਤੋਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਦੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤ ਅਤੇ ਦੇ
ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੌਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਗੀਰੋ ਕਹੀ ਬੁੱਢੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ। ਦੇਖ ਦੇ ਬਾਂਹ ਵੇਖੇ
ਹੈ।

ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਰਸੇ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦੀ
ਜਗਜੀਤ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਨੀ ਉਸਦੀ ਮੜੀ 'ਤੇ ਦੀਵਾ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। 'ਪਰਸ' ਨਾਵਲ ਦੀ ਮੁਖਤਿਆਰ ਕੌਰ
ਜਗਜੀਤ ਤੋਂ ਹੀਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਹਿੰਦੀ ਨਿੱਕ ਨਾਲ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੇ ਮਾਨ 'ਚ ਜਗਜੀਤ ਵੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ
ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਮੜੀ ਦਾ ਦੀਵਾ' ਦੀ ਭਾਨੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿੱਕ ਉਸਦਾ ਪਤੀ

ਵਿਰੋਧੀ ਰੂਪ ਸਾਹਜੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਮਾਨ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹਾਂ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮੁੱਕ ਮਿਲਦੇ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ
ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾ ਤਾਂ ਸਰੀਰਕ ਪ੍ਰੇਮ 'ਤੇ ਨੇਪੇ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ ਨਾ ਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰੇਮ 'ਤੇ। ਸਰਦਾਰ ਅਤੇ

ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਈਆਂ ਔਰਤਾਂ

ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਵਿਆਹ ਬੰਧਨ 'ਚ ਬੱਝ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਿਨਾਂ ਹਾਣ-ਪ੍ਰਵਾਣ ਵੇਖੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ ਲਾਲਚ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹਾਂ ਦਾ ਮਸਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਜਾਤੀ, ਅੰਤਰਧਰਮੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਨਸਲੀ ਜਾਂ ਪਿਆਰ ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਨਹੀਂ ਪਰ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਭੇਜ ਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧੀ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ ਵਿਆਹ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਰਸਮ ਹੈ। ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਔਰਤ ਪਰਵਾਸ ਵੀ ਇਸੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਾਪੇ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲਾੜੇ ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਕੇ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਉੱਥੇ ਦੀ ਪੱਕੀ ਵਸਨੀਕ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਲਈ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਡਾ. ਧਨਵੰਤ ਕੌਰ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਕਥਾਨਕੀ ਹਵਾਲੇ ਇਹ ਦਰਸਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਹਰਲਾ ਬੰਦਾ ਆਪਣੀ ਔਕਾਤ ਤੋਂ ਵਡੇਰਾ/ਵਧੀਆ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹਥਿਆਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਰ ਧੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਜਿਉਂਦੀ/ਜਾਗਦੀ ਹੱਡ/ਮਾਸ ਦੀ ਧੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਪਰਮਿਟ ਕਟਾਇਆ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਪਾਸਿਓਂ ਮਰਦ ਹਉਂ ਅਤੇ ਬਲੀ ਦਾ ਬੱਕਰਾ ਬਣੀ ਨਾਰੀ ਪਰਾਈਆਂ ਧਰਤੀਆਂ 'ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਰੀਦੀ/ਵੇਚੀ/ਲੁੱਟੀ/ਜਿੱਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।”²⁴

ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਸਪੈਂਸਰਸ਼ਿਪ’ ਵਿਚਲੀ ਨਾਇਕਾ ਸੁੱਖੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਸਦੇ ਪਿਓ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਲਾੜੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਆਹ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਲਾਚਾਰੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹਾ ਚੇਤਨ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਵਾਪਰਦਾ ਸਗੋਂ ਅਚੇਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ ਵਾਪਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਪੇ ਚੇਤਨ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਹੀ ਯਕੀਨ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਉਹ ਧੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਅਚੇਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਆਪਣੇ ਮਤਲਬ ਅਧੀਨ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਇੱਥੇ ਨੋਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਪੇ ਏਨੇ ਲਾਚਾਰ ਅਤੇ ਬੇਵੱਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਧੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਕੰਜਕਾਂ’ ਵਿੱਚ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਨਾਬਾਲਗ ਧੀ ਚਿੱਕੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਸ ਤੋਂ ਦੁੱਗਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁੰਡੇ ਬਰਜਿੰਦਰ ਦੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰਜਾਮੰਦੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਡਿਪਰੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਆਤਮਹੱਤਿਆ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਵਿਧਵਾ ਹੋਣ ਦਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜਵਾਈ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹੜੱਪ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਵਿੱਚ

ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਇੰਸੋਰੈਂਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੈਸੇ, ਵਿੱਡੋ ਪੈਨਸ਼ਨ ਤੇ ਮਕਾਨ ਦੇ ਪੈਸੇ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤੱਕ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਉਪਰੋਕਤ ਸਵਾਰਥੀ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਪਿਓ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੰਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਨਿੱਜ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਖੂਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਸਾਂਝਾ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਕੋਰੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਸੰਘੇੜਾ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਇੱਕ ਖ਼ਤ ਨਾਂ ਸੱਜਣਾ ਦੇ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਨਿੰਦਰ ਬਾਕੀ ਵਿਆਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ 'ਚ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਭਰਾ-ਭਰਜਾਈ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਦੋਸਤ ਬੀ.ਐੱਸ. ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੀ.ਐੱਸ. ਵਿਆਹਿਆ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵੱਸ ਆਪਣੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦਾ ਨਤੀਜਾ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਪਾਲ ਨਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਦਿਲੋਂ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਗ਼ਲਤਫਹਿਮੀ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਨਿੰਦਰ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਬੀ.ਐੱਸ. ਨਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਦੇ ਦਵੰਦ 'ਚੋਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਕੱਢਣ 'ਚੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਬੀ.ਐੱਸ. ਨੂੰ ਇੱਕ ਖ਼ਤ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਧਰਤ ਪਰਾਈ ਆਪਣੇ ਲੋਕ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਮੰਜੂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਮਨੀਲਾ ਵਾਸੀ ਪਵਨ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੰਜੂ ਦੇ ਮਾਪੇ ਇਕੱਲੇ ਕੈਰੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਆਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪਵਨ ਮਨੀਲਾ 'ਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਆਹ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਮੂਲ ਵਾਸੀ ਸਲੀਮਾਈ ਨਾਲ ਲਾਲਚ ਵੱਸ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਮੰਜੂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਰਦ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਮੰਜੂ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਗੋਂ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਅਧੀਨ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਹੀ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀ ਔਰਤ ਵੀ ਪੂਰਬੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪ 'ਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰੀ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹਰ ਵਧੀਕੀ ਨੂੰ ਸਹਾਰਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਮਨੋਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ 'ਰੇਤ' ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕਿਰਨ ਦੇ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਨਸੀਹਤ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਧਰਤੀ ਹਰ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਉਵੇਂ ਹੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਿਣਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਪਰਿਵਾਰਕ ਇਕਾਈ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕੇ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲ 'ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ' ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਸੁਨੀਤਾ, ਹਰਬੰਸ, ਮੋਨਿਕਾ, ਕੁਲਵੀਰ ਤੇ ਕੁਲਜੀਤ ਵੀ ਇਸੇ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਪਾਤਰ ਹਨ ਜੋ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਲਾਜ ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਬੇਵੱਸ ਹਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਰਾਹ ਮੋਕਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਵੀ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਜੋਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਮਣ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਵਿਗੜ ਚੁੱਕੇ ਨਸ਼ੇੜੀ ਮੁੰਡੇ ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਪਤੀ

ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਭਾਰੂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਅਪਵਾਦ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿਤਾ, ਭਰਾ ਅਤੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਮਰਦ (ਪਿਤਾ, ਭਰਾ, ਪਤੀ ਤੇ ਪੁੱਤਰ) ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਜਵਾਨੀ ਤੱਕ ਪਿਤਾ, ਵਿਆਹ ਮਗਰੋਂ ਪਤੀ ਅਤੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਧੀਨ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਬਲਕਿ ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਪੇਚੀਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।”²⁵

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ-ਆਪਣੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਸਿਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਸਹਾਰਾ ਲੋੜਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪਰਵਾਸੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਬੋਝ ਹੇਠੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਸ੍ਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਕੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕੀ ਹੈ।

3. ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ

ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਪੜ੍ਹੀਆਂ-ਲਿਖੀਆਂ ਨੌਕਰੀਪੇਸ਼ਾ ਔਰਤਾਂ

ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪੇਂਡੂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ-ਲਿਖੀਆਂ ਨੌਕਰੀਪੇਸ਼ਾ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਪੱਖੀ ਹਨ। ਇਹ ਨਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵਾਂਗ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵਾਂਗ ‘ਪਰਾਏ ਆਸਰੇ’ ‘ਤੇ ਟੇਕ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਆਰਥਿਕਤਾ ਪੱਖੋਂ ਸੰਪੰਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਆਪ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਮਾਨਤਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਘਰੇਲੂ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਆਰਥਿਕ ਸ੍ਵੈ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਸ੍ਵੈ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਜਿੱਥੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖਾਂਤਕ ਮਾਹੌਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਹੱਕ ਵਾਲੇ ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਵੀ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਘਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਦੂਹਰੇ ਕੰਮ ਬੋਝ ਹੇਠ ਦੱਬੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਰੂਪਧਾਰਾ’ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਜਗਰੂਪ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਕੇਸਰ ਵਰਗਾ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦਾ ਹਾਣੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਮਾਲਣ ਅਤੇ ਜੇਠਾਣੀ ਤੇਜੇ ਵਾਂਗ ਔਰਤ-ਵਿਰੋਧੀ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਪਰ ਤਣਾਓਗਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਭੋਗਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਔਰਤ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਸੰਪੰਨਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ-ਪਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਵੀ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਫਿਰ ਵੀ ਮਰਦ ਆਧਾਰਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਗਰੂਪ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਕੇਸਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਹਾਰਾ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਬੱਸ ਹੋਰ ਨਹੀਂ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਸੰਦਲੀ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀ ਔਰਤ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਕ ਮੱਧਵਰਗੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਜੰਮੀ ਪਲੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀਪੇਸ਼ਾ ਔਰਤ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਆਪਣੇ ਲਈ ਜਿਓਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਖੋਂ ਬੇਣੇ ਰਮੇਸ਼ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਉਹ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਔਰਤਾਂ ਵਾਂਗ ਘੜੀਸਣ 'ਚ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ, ਨਾ ਹੀ ਮੁੰਡਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਜਮਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਤਲਾਕ ਹੀ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਹਰਦੇਵ ਨਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦਾ ਕੁਲੀਗ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਆਹ 'ਚੋਂ ਬੇਟੇ ਵਿਵੇਕ, ਹਰਦੇਵ ਦੀ ਬੱਚੀ ਗੌਰੀ ਅਤੇ ਹਰਦੇਵ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ 'ਚੋਂ ਪੈਦਾ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਦਲੀ ਵਰਗੀ ਆਧੁਨਿਕ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਔਰਤ ਲਈ ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਜਿਓਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸੰਦਲੀ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਆਹ ਵੀ ਰਾਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਉਹ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ 'ਮਾਲੀ ਦੇ ਤੁਰ ਜਾਣ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਫੁੱਲ ਖਿੜਣਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ' ਵਾਂਗ ਆਪਣਾ ਮੁਰਝਾਉਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਵੀਕਰਦੀ। ਸ਼ਿਵਦੇਵ ਵੱਲੋਂ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨਾਲ ਤੀਜੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਸਪੰਨਤਾ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਆਪ ਲੈਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ' ਦੀ ਮਨਦੀਪ ਨਿਪੁੰਸਕ ਪਤੀ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪੜ੍ਹ-ਲਿਖ ਕੇ ਲੈਕਚਰਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਿਪੁੰਸਕ ਪਤੀ ਤੋਂ ਤਲਾਕ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਉਹ 'ਬਾਬਲ ਦੀ ਸਰੋਤ' ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਹਰਿੰਦਰ ਵਰਗੇ ਕੁਲੀਗ ਦਾ ਮਿਲਿਆ ਪਿਆਰ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਰਹਿਮ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪਰੰਪਰਕ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਇਕਸਾਰ ਝਲਕਦਾ ਹੈ। 'ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ' ਦੀ ਕੰਵਲ ਵੀ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮੱਝਾਂ-ਗਾਈਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣਾ ਮੁੱਲ ਪਵਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਪਰ ਆਪਣੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਚੋਣ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਤੇ ਭਟਕ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਚੋਣ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਨਾਇਕਾ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਖ਼ੁਦ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੀ ਹੈ।

ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਆਪਣੀ ਛਾਵੇਂ' ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਦੀਸ਼ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਸ੍ਰੈ-ਨਿਰਭਰ ਔਰਤ ਹੈ। ਭੁਪਿੰਦਰ ਵਰਗੇ ਜ਼ੁਲਮੀ ਪਤੀ ਤੋਂ ਨਿਜ਼ਾਤ ਪਾ ਕੇ ਉਹ ਮਨਜੀਤ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿੱਜਦੀ ਨਹੀਂ ਨਤੀਜਾ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੀਸ਼ ਲਾਚਾਰ ਜਾਂ ਬੇਵੱਸ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਇਸੇ ਲਈ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਹ 'ਆਪਣੀ ਛਾਵੇਂ' ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਤੈਅ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। 'ਪੁੱਪ ਦੀ ਵਾਟ' ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਰਾਜਬੀਰ ਜਗੀਰੂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹ-ਲਿਖ ਕੇ ਨੌਕਰੀ ਲੱਗ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਵੀ ਹੈ। ਰਾਜਬੀਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਸਵਰਾਜ ਦੇ ਘਟੀਆ ਚਰਿੱਤਰ ਕਾਰਨ ਆਰਥਿਕ ਸ੍ਰੈ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਤਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗ ਸਕਦੀ।

ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਜੰਮੀ-ਪਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਜੰਮੀ-ਪਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਅਧੀਨ ਵਿਚਾਰਾਂਗੇ। ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦੀ

ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੂਲਵਾਸੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਪੱਛਮ ਦੇ ਮੂਲਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਗ ਦੇ ਪਾਤਰ ਸਮੂਹਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ 'ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਮੂਲਵਾਸ : ਘਰ ਨਾ ਘਾਟ' ਵਿੱਚ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

‘ਭਾਵੇਂ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਰਪਣ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਲੀਨੀਕਰਣ ਦੀ ਚਾਹਤ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਿਗਾਨੇ ਵਾਲੀ ਹੀ ਰਹੇਗੀ। ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਮੂਲਵਾਸੀ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਮੂਲਵਾਸੀ ਸਮਝਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤੇ ਦੂਜਾ ਇਹ ਕਿ ਮੂਲਵਾਸੀ ਨੂੰ ਹੋਰ (Other) ਸਮਝਣਾ ਛੱਡ ਦੇਣ। ਅਜਿਹਾ ਕਦੇ ਵਾਪਰਦਾ ਨਹੀਂ, ਦਹਿ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਆਰੀਅਨ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਹਨ। ਯਹੂਦੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਇਜ਼ਰਾਇਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਬਾਅਦ ਵੀ, ਵੀ. ਨਾਇਪਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਵਸਤੂ ਜਗਤ ਭਾਰਤੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਗੁਆ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੈ।’²⁶

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅੰਤਰ-ਧਰਮੀ, ਅੰਤਰ-ਨਸਲੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਜਾਤੀ ਵਿਕਰਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਕੰਜਕਾਂ’ ਦੀ ਪਾਤਰ ਗੁਰਬੰਤ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਏ ਨਸਲੀ ਲਿੰਗਕ ਵਿਤਕਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਤਿੰਨ ਏ ਲੈਵਲ ਪਾਸ ਕਰ ਲਏ ਹਨ ਪਰ ਨਸਲਪ੍ਰਸਤੀ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੁਆਲੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਵਾਲੀਆਂ ਗੋਰੀਆਂ ਨੌਕਰੀ ‘ਤੇ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਸੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਚੱਘਰ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਮੂਲਵਾਸੀ ਹੀ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਨਸਲੀ ਫਿਕਰਿਆਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਇੱਟ ਦੀ ਥਾਂ ਪੱਥਰ ਨਾਲ ਦੇਣਗੇ।

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਕੱਖ ਕਾਨ ਤੇ ਦਰਿਆ’ ਦੀ ਪਾਤਰ ਐਮਾ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਵਸਨੀਕ ਹੈ। ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਸਲਵਾਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਧੀਨ ਹੀ ਅਧਿਆਪਕ ਉਸਨੂੰ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਅਯੋਗ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੋਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦੀ ਗੁੱਤ ਪੁੱਟਣਾ ਅਤੇ ਬਲੱਡੀ ਪਾਕੀ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨਾ ਨਿੱਤ ਦਾ ਹੀ ਕਿੱਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਕੂਲ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਗੋਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਆਪ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਪੂਰਵਕ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਸੱਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਹੌਸਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਵਰਗ/ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੰਸਕਾਰ ਕੋਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੰਮੇ-ਪਲੇ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀ ਵਲਗਣਾਂ ਨੂੰ ਉਲੰਘ ਕੇ ਵਿਆਹ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਅੰਤਰ-ਜਾਤੀ, ਅੰਤਰ-ਧਰਮੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪੱਛਮੀ ਕਾਨੂੰਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਹਰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਸਕਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕੰਜਕਾਂ' ਦੀ ਮੇਨਕਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਮਜ਼ਬੂਤੀਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਰਤਨ ਨਾਲ ਅੰਤਰ-ਜਾਤੀ ਪਿਆਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਮਾਪੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਉੱਚੀ ਕੁਲ 'ਚ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੇਨਕਾ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਮੁੱਲ-ਵਿਧਾਨ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਉਸਨੂੰ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਲਿਆ ਕੇ ਉਸਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇੱਕ ਅਧਿਆਪਕ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਅਧੀਨ ਉਸਦਾ ਪਾਸਪੋਰਟ ਵੀ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਾਤਰ ਸੀਮਾ (ਚਮਾਰ) ਅਤੇ ਜੀਵਨ (ਜੱਟ) ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਤੀਬਰ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਅੰਤਰ-ਜਾਤੀ ਵਿਆਹ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਬੱਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਅਨੂ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਭਾਰਤੀ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮੁੱਢੋਂ ਹੀ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਮੁੰਡੇ ਬਾਸਟਰਡਜ਼ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਨਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇ' ਵਿੱਚ ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬੰਤੀ ਲਈ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਵਖਰੇਵਾਂ ਕੋਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਉਸਦੇ ਲਈ ਇਹ ਕੋਈ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸਦੇ ਬਾਰੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੀ ਇੱਕ ਲੋੜ ਹੈ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ' ਵਿੱਚ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਧੀ ਸੁੱਖੀ ਦਾ ਜਮੀਕਣ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਮੇਲਜੋਲ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧੀ ਸੱਤੀ ਚਮਾਰ ਮੁੰਡੇ ਜਗਤਾਰ ਨਾਲ ਅੰਤਰ-ਜਾਤੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਮਾਪਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਜੱਟ ਹਊਮੈ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਵੇਰਵੇ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਮਾਪੇ ਅੰਤਰ-ਜਾਤੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਪਰ ਅੰਤਰ-ਨਸਲੀ ਵਿਆਹ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਵਿਆਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਧੀ ਸੱਤੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਗੋਰੇ ਮਾਇਕ ਨਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਤਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਉਸਨੂੰ ਝੰਜੋੜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਗੋਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਨਸਲ ਦੇ ਮੰਨਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਧੀ ਦੀ ਹਰ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਅਣਖ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ' ਦੀ ਨਵਜੋਤ ਜਦੋਂ ਘਰਦਿਆਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਅਤੇ ਪਾਰਟਨਰਸ਼ਿਪ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਜਗੀਰੂ ਸੋਚ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਪਿਤਾ ਲਖਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਪੱਲਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਬੇਦਖਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀ ਔਰਤ ਲਈ ਪਤੀ/ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਲਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਆਚਾਰ-ਵਿਹਾਰ 'ਚ ਪਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਲਈ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਲਾੜਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਿਭਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ' ਦੀ ਰਿੰਮੀ ਮਾਪਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਮੰਗਵਾਏ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜੰਗੀਰੂ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਾਲੇ ਪਤੀ ਜਸਵੰਤ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਿਭਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਸਵੰਤ ਰਿੰਮੀ ਕੋਲੋਂ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਵਾਲੀ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਤੇ ਪਤੀਵਰਤਾ ਧਰਮ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਿੰਮੀ ਉਸਦੇ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਅੰਤ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਰਿੰਮੀ ਉਸਦੀ ਮਾਰਕੁਟਾਈ ਨਾ ਸਹਾਰਦੀ ਹੋਈ ਹੋਮ ਆਫਿਸ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭਿਜਵਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਵਨ ਵੇਅ' ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਘਾਣ ਨੂੰ ਵੀ ਚਿਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਰਦ ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਸੰਜਮ ਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਕਮੀ ਤਣਾਓ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਦੂਰੀਆਂ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦਾ ਪਤੀ ਗੁਲਵੰਤ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵਾਸੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਰਾਜੂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਰਾਹੀਂ ਪੱਕਾ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਰਾਜੂ ਦੇ ਪੱਕਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਅਣਬਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਤੀਜਾ ਸੁਰਿੰਦਰ ਤੇ ਗੁਲਵੰਤ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਰੇੜ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਦਾ ਪਤੀ ਗੁਰਜੰਟ ਵੀ ਉਸਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਸਾਉਣ ਦੀ ਚਾਹਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਰਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਹ ਉਸਦਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਜਿਨਸੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੀਡਿਓ ਬਣਾ ਕੇ ਬਲੈਕਮੇਲ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਕੁੱਕੜਪਿੰਡੀਆਂ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਚਿੱਟੇ ਪਾਣੀ' ਵਿੱਚ ਮਾਪੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਪਲੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਗੁੱਡੀ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਗੁਰਮੇਲ ਨਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੂਰਬੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਗੁਰਮੇਲ ਗੁੱਡੀ 'ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਇਜ਼ ਨਜਾਇਜ਼ ਕੁਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਹਵਾ ਖਾਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਗੁੱਡੀ ਅਜਿਹੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਵਨ ਵੇਅ' ਦਾ ਪਾਤਰ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਚਾਰੇ ਧੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਏ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਉਹ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦੁੱਖ ਭੋਗਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਬੀ ਜੰਗੀਰੂ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਲੜਕਿਆਂ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਜੰਮੀਆਂ-ਪਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਪੂਰਬੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਮਰਦ ਆਪਣੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਪੱਛਮ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਫਿਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ 'ਤੇ ਥੋਪਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਬੈਠਦੀਆਂ ਹਨ।

“ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਦੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਨਵੇਂ ਜਾਵੀਏ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਮਰਦ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਅਤੇ ਦੁਜੈਲੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਿਵੇਕ ਖਤਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਉਸਨੂੰ ਜਿਹਨੀ ਜਿਨਸੀ ਲੋੜਾਂ ਵਾਲੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸਾਲਮ ਮਾਨਵੀਂ ਹੋਂਦ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।”²⁷

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਵਰਗ/ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਔਰਤ ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਪਾਰਟਨਰਸ਼ਿਪ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵੱਲੋਂ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਹੀਂ। ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ’ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਨਵਜੋਤ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਖਾਤਰ ਪਰਵਾਰਿਕ ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ ਤੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪਾਰਟਨਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮਾਂ ਅਤੇ ਭਰਜਾਈ ਦੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਅਸਾਵੇਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਾਚਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਸੁਤੰਤਰ ਔਰਤ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸੰਕਲਪ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਦੇਹ ਧਰਮ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਵਿਆਹ ਦੀ ਜੰਜੀਰ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਵੀ ਪੂਰਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਇਹ ਸੋਚ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਨਵਜੋਤ ਲਈ ਇਹ ਪਾਰਟਨਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨਿਭਾਉਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਚਨ ਚਿੰਤਨਸ਼ੀਲ ਔਰਤ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰਜੇ ਜਾਂਦੇ ਨਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦਾ ਚਿੰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਜੇਖਮ ਭਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗਰਾਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਔਰਤ ਦੇ ਸ੍ਰੈ ਨੂੰ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਪਛਾਣ ਦੇ ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਥਲ-ਪੁੱਥਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।”²⁸

ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਨਵਜੋਤ ਵਰਗੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਵੀ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਦਬਾਓ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਵੇਰਵੇ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਵਰਗ/ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚਲੇ ਤਣਾਅ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਜਾਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦਾ ਧੰਦਾ ਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਕੱਖ ਕਾਨ ਤੇ ਦਰਿਆ’ ਦੀ ਪਾਤਰ ਐਮਾ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਕੰਮ ਦੀ ਭਾਲ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਹ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਉਸਦੇ ਬਾਪ ਦਾ ਨਿਰਮੋਹੀ ਤੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਵਤੀਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਪਾਰਕ ਮਾਹੌਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਨਸਾਨ ਵੀ ਵਿਕਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਮਾਡਲ ਤੇ ਫਿਰ ਕਾਲ ਗਰਲ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ

ਲਈ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਦਾ ਸੌਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੂਰਬੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਅਧੀਨ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ-ਆਪ ਪਲੀਤ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕੰਜਕਾਂ' ਵਿਚਲੀਆਂ ਸਕੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਜੱਸੀ ਤੇ ਤੇਜੀ ਵੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਕਾਲ ਗਰਲਜ਼ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ' ਦੀ ਸ਼ੈਰਨ ਵੀ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਿਗਰਟ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਹੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਆਪਣਾ ਨੈਤਿਕ ਚਰਿੱਤਰ ਵੀ ਗੁਆ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸੁਨੀਤਾ, ਹਰਬੰਸ, ਮੋਨਿਕਾ ਅਤੇ ਕੁਲਵੀਰ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ/ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ ਵੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕਿਧਰੇ ਉਹ ਪ੍ਰਦਮਣ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਮਰਦਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੋਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਕੁਝ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਪੱਕੇ ਪੱਕੇ ਹੋਣ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵ ਇਹ ਵੇਸ਼ਵਾਗਮਨੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਿਨਾਂ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਅਧੀਨ ਪੱਕਿਆਂ ਹੋਣ ਦੀ ਸਵਾਰਥੀ ਬਿਰਤੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਦ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਪੱਛਮ ਦੇ ਵਿਕਸਿਤ ਸਮਰਾਏਦਾਰੀ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਬਣਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਸਤੂ ਬਣਨ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੋਣਾ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਚਰਿੱਤਰਕ ਗਿਰਾਵਟ ਤੇ ਤਰਾਸਦੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਪੱਖ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਉਹ ਪੱਛਮ ਦੀਆਂ ਜੰਮਪਲ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲਦੀਆਂ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕੰਜਕਾਂ' ਦੀ ਅਣੂ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ' ਵਿੱਚ ਨਵਜੋਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪਹਿਰਾਵੇ ਸੰਬੰਧੀ ਦੁਚਿੱਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਕੰਜਕਾਂ' ਦੀ ਅਣੂ ਲਈ ਪੱਛਮੀ ਪੌਸ਼ਾਕ ਤੇ ਮੇਕਅੱਪ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਵਰਜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। 'ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ' ਦੀ ਨਵਜੋਤ ਵੀ ਦੋ ਮੁੱਲ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਫਸੀ ਹੋਈ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਰਹਿੰਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਭਤੀਜਾ ਦੇਖਣ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਪੂਰਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਸੰਬੰਧੀ ਦਵੰਦਮਈ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਤੀ-ਪਾਤੀ, ਭੇਦ-ਭਾਵ, ਉਚ-ਨੀਚ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਵੀ ਇਸ ਵਰਗ/ਪੀੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਿਗਿਆਸਾ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ' ਵਿੱਚ ਨਵਜੋਤ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵੇਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ਉੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ 'ਚ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਰਵੱਈਏ ਕਾਰਨ ਉਸਦਾ ਮਨ ਚਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਜੰਮੀ-ਪਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੀ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਉਹ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਪਿਤਰਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਇੱਕ ਪੱਖੀ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਪੈੜਾਂ ਦੇ

ਆਰ-ਪਾਰ' ਦੀ ਨਵਜੋਤ ਪਾਰਟਨਰਸ਼ਿਪ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਕਰਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਧਨਵੰਤ ਕੌਰ ਆਪਣੇ ਪੇਪਰ 'ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ : ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪਰਪੇਖ' ਵਿੱਚ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਮਾਹੌਲ, ਜਿੰਨਾਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਵਿੱਚੋਂ ਨਾਰੀ ਨੇ ਨਵੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ ਅਰਜ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਮਨੋਬਣਤਰਾਂ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਘੜੇ ਅਤੇ ਪਥਰਾਟ ਬਣੇ ਪਿਤਰਕੀ ਦੇ ਇੱਕ ਪੱਖੀ, ਅੰਤਿਮ ਪੱਖੀ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਨਕਾਰਿਆ ਹੈ।”²⁹

ਪਰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜਿਹੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੇ ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕੰਜਕਾਂ' ਦੀ ਅਣੂ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ' ਦੀ ਨਵਜੋਤ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਪਛਤਾਵੇ ਦੇ ਭਾਵਾਂ 'ਚ ਘਿਰੀਆਂ/ਗ੍ਰਸਤ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕੰਜਕਾਂ' ਦੀ ਅਣੂ ਘਰੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਐਬਸੋਲਿਊਟ ਫਰੀਡਮ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮਾਨਸਿਕ ਉਪਰਾਮਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਕੋਲ ਰਹਿ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਫਲੈਟ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੀ ਚੈਨ ਨਾਲ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਦੋ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਘਿਰੀ ਸਹੀ ਅਤੇ ਗ਼ਲਤ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਅਸਮਰੱਥ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ' ਦੀ ਨਵਜੋਤ ਘਰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਗੀ ਹੋ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਲਵਿੰਦਰ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਾਹਨ ਕੀਥ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਗਦੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਾਨਣ ਦਾ ਸੁੱਖ ਤਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦਾ ਮਨ ਘਰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਉਦਾਸ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਰਾਹ 'ਚ ਰੁਕਾਵਟ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਤੜਫਦੀ ਵੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਰਗ/ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ/ਔਰਤਾਂ ਦੁਚਿੱਤੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਲਈ ਚੁਣੇ ਰਸਤਿਆਂ 'ਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਉਹ ਦੋ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚਕਾਰ ਨਾ-ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਘਿਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਦੁੱਖ 'ਤੇ ਪਛਤਾਵੇ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਸ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਭਾਵੇਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਉਸ ਅੰਦਰ ਡੂੰਘੇ ਵਸ ਚੁੱਕੇ ਪੂਰਬੀ ਕੀਮਤ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਜਕੜ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਿਥੇ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਜੋ ਦੁਖਾਂਤ ਭੋਗਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀਆਂ ਇਸ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਪੂਰਬੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਧੁਰ ਡੂੰਘੇ ਉਤਰਨ ਕਾਰਨ ਆਤਮ-ਗਿਲਾਨੀ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਵਿਆਹ ਵਰਗੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਅੰਤਰ-ਧਰਮੀ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਨਸਲੀ ਵਿਆਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਦੇ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਹਨ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਦੂਜੀ ਯੋਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਾ ਭਾਵ। ਇਹ ਯੋਰਤ ਮਾਨਸਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਦਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਹਾਨਾ ਯੋਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਾਂ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਯੋਰਤ ਵਾਂਗ ਰਿਸਣੇ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਸਮਤੀ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ

ਕੋਰੀਅਰ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਉਸਦਾ ਵੀ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਘਰ ਸ਼ੁੱਧ ਕੇ ਖੁਦ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁੱਧ ਅਭਿਆਸ ਹੈ। ਪਰ ਸਮੇਂ ਲੋੜੇਂਦੇ ਆਪਣੇ
ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਕਾਮ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਯੋਰਤ ਨੂੰ ਉਸਦਾ
ਆਧੁਨਿਕ ਯੋਰਤ ਵਿਸ਼ਵੀਆਂ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਕਿਰਪਾਕਾਮੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ੀ ਹੈ।
ਇਸਦੀ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਯੋਰਤ ਹਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ
ਇੱਕ ਉਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਾਮ ਸੰਬੰਧਾਂ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਕੋਰੀਅਰ ਕਾਰਨ ਖੁੱਭ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੀ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ
ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਭੈਰਵ' ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤੀ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਹੈ।

ਭੈਰਵ ਕਰ ਕੇ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਭੈਰਵੀ ਨੌਕਰੀ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਤੱਕ ਹੈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਮਾਜੀਕ ਦਾ ਘਰ ਛੱਡਣ ਦਾ
ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਇੱਕ ਥੋੜੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਰਿਸਤਾ ਉਸਦੇ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਸਰੀਰਕ ਪ੍ਰਧਰ
ਉਹ ਇੱਕ ਅਣਵਿਆਹੀ ਮਾਂ ਹੈ। ਪਰ ਮਾਨਸਿਕ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਸ਼ਬਦਸਮਤੀ ਸਮਾਜੀਕ ਨਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਨਾਲ
ਭਾਵੇਂ ਨਾਵਲ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਮਾਤਾ ਭਾਕਟ ਦੇਵ ਨਾਲ ਰੰਧਰਵ ਵਿਆਹ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇੰਨ ਨਾਵਲਾਂ 'ਭੈਰਵ' ਸੀ ਅਨੀਤਾ, 'ਭਾਕਟ ਦੇਵ' ਅਤੇ 'ਭੈਰਵ' ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਸਿਰਕ ਰਚੀ।

ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇ ਮਰਦ ਅਤੇ ਇੱਕ ਯੋਰਤ ਦੀ ਤਿਰੱਖਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਅਨੀਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ
ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ/ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਖੋਲ੍ਹਣ 'ਚ ਵੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਕਟ ਦੇਵ ਦਾ ਸਿਰਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਨੀਤਾ
ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਨਾ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਪਤੀ ਰੂਪ 'ਚ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਪਤੀ/ਪ੍ਰੀਤਮ
ਅਨੀਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਮ ਯੋਰਤਾਂ ਹਾਫ਼ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਭਾਕਟ ਦੇਵ ਦਾ ਸਿਰਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸਦੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਇਹ ਯੋਰਤ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਸ਼੍ਰੇ-ਪ੍ਰਤੀ ਵੱਖਰੇ ਚੇਤਨ

ਵਰਤਨਹੀਨ ਹਨ।

ਇੱਕ ਨਿਰੰਜਨ ਤਮਨੀਮ, ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੋਹੀ, ਸੁਖਬੀਰ, ਮਹੀਪ ਸਿੰਘ, ਅਨੀਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਅਤੇ ਅਨੀਤਾ ਸੋਹ ਦੇ ਨਾਂ
ਬਸਾਇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਮਾਨ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਨੂੰ ਚਿਤਰਨ 'ਤੇ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ
ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚਿਤਰਨ ਦੀ
ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਤੇ ਮਹਾਂਨਗਰੀ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ

ਘੱਟ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮਹਾਂਨਗਰੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਚਿਤਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਹਨ।

ਨੇ ਵੱਖਰੇ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛੇ ਪਤਰ ਦੀਆਂ ਸਮੀਖਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਨਾਵਲ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਵੀ ਖੁੱਭ
ਭਾਵੀ/ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀਆਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਯੋਰਤਾਂ ਭਾਵੀ/ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ

4. ਚੁੱਥੀ ਪ੍ਰੀਤੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਯੋਰਤਾਂ

[illegible]

ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ।

[illegible]

ਫੈਲੀ ਮਹੀਨੇ ਪਈ ਦੀ ਬੁੱਢੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਉਮਰੀ ਮਾਮਾਨਿਕ ਮਾਸ਼ਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

[illegible]

। ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਯੌਰਤ ਪੁਰ ਹੁਣ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਵਿਆਹ ਦਾ ਛੇਲਾਮ ਢੇਰੀ ਮਾਮਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਹਰੀਦਾ ਹੈ। ਯੌਰਤ ਦੀ ਮਾਫ਼ੀ ਘੱਟ ਹੀ ਪ੍ਰਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੀ ਇਸ ਝਲੀ ਹਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਿਆਂ ਯੌਰਤਾਂ ਹਾਣ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਚੋਰੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਯੌਰਤ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਦੋਹਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਮਰਦ ਨਾਲ ਸ਼ੇਰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਬਣਦੇ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰਵਾਂ ਕਾਰਨ ਮਰਦ ਦੀ ਬਜਾਏ ਯੌਰਤ ਗਰਭ ਪਾਰੇ ਕਰਕੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਝਲੀ ਪਹਿਲੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਯੌਰਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤੇ ਹੀ ਹੱਥ ਪੁਛੇ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੌਰਤਾਂ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਮਨੁੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਰਮਿਲਾਤਾ ਯੌਰਤਾਂ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਮਨੁੱਖੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਯੌਰਤਾਂ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਮਨੁੱਖੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਯੌਰਤਾਂ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਮਨੁੱਖੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾਣਦੀਆਂ ਹਨ।

। ५२ ॥ ५३ ॥

[illegible]

ਹਨ। ਨਮਸਕ੍ਰਮਤ ਹੋ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਆਰਾਥਕ ਆਚਾਰੀ ਕਾਰਨ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ।
ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਰਵੀ ਦੁਆਰਾ ਆਰਾਥਕ ਸੁਰੱਖਿਅਕ ਮਿਲਦੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧ
ਹਰਜੀਤ ਅਵਤਾਰ ਦੇ ਨਵੇਂ 'ਚੇ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਬੀਰਤਾ ਸੁਰੱਖਿਅਕ ਅਵਤਾਰੀ ਮਾਂ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਦੋਸਤ-ਖੋਦੇ

ਚੇ ਦੀ ਬੀਰਤਾ, ਕੋਈ, ਮੇਰੀ ਆਦਿ ਵਿਚ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਅੰਤ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਨਾਲ ਰਿਸਤਾ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰਜੀਤ ਅਵਤਾਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਕਾਲ ਦੀ ਅੰਤਿਮਤਾ, ਮੇਰੀ, ਲਿੰਗ, ਜੀਨ ਅਤੇ
ਅੰਤਿਮਤਾ ਤਕਾਲਤਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮਮਤਾ ਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਭਵਿੱਖ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦੇ ਕਾਲਕ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਸਾਰੀ ਮਰਦਾਂ
ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵੀਣਤਾ ਲਈ ਪਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਸਾਰੀ ਮਰਦ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਵੇਰਵੇ
ਪਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਸਾਰੀ ਨਵੇਂ ਕਾਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਅੰਤਿਮਤਾ ਦਾ ਅੰਤਿਮਤਾ ਵਰਗੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗੋਚਰ ਹੋਣਾ ਹੈ ਜੋ ਨਿੱਜੀ
ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮਝਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।

ਅੰਤਿਮਤਾ ਹੈ, ਵਿਚ ਮਾਰਗੇਤ ਲਈ ਰਹਿਣਾ ਪ੍ਰਸਾਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਮਾਰਗੇਤ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵੇਰਵੇ ਰਹੇ ਹੋਏ
ਸਮਝਿਆ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਮਾਂ ਹੈ। ਰਾਜਪਾਲ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ
ਵਿਆਹਤਾ ਸਬੰਧ ਹੀ ਤੇ ਲੋਕੀ ਹੈ। ਮਾਰਗੇਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਰਾਜਪਾਲ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖਣੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਉਸਦੀ
ਜੋ ਪਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਸਾਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਫਾਲਤ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਸਾਰੀ ਮਰਦ ਨਾਲ ਆਪਣੇ
ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਰ ਦੇ ਨਵੇਂ 'ਸੰਘਰਸ਼' ਦੀ ਮਾਰਗੇਤ ਵਿਚ ਅੰਤਿਮਤਾ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਅੰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਾਰੀ ਹੈ
ਪਿਆਰ ਕਰ ਸਕੇ।

ਲੋਕਾਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਬਣਨ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਨਮਲ, ਰੰਗ ਤੇ ਉਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਉਸਨੂੰ
ਜਿਸਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਉਸ ਤੋਂ ਤਲਾਕ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਤਲਾਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਵਿਰ ਅੰਤਿਮਤਾ ਮਰਦ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ
ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਕਾਰਨ ਭੋਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰੀ ਭਵਿੱਖਤਾ ਦੇ ਅੰਤਿਮਤਾ ਤੋਂ ਅਸਮਝਣ ਹੈ
ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਉਹ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਗੰਭੀਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਆਪਣੀ ਗਿਰਾਵੀ ਹੋਈ
ਕਈ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਵੇਰਵੇ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਅੰਤਿਮਤਾ ਉਸਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਸਾਰੀ ਮਰਦ
ਨਕਸ਼ੀਪੁ ਪ੍ਰਸਾਰੀ ਦੇ ਨਵੇਂ 'ਗਿਰਾਵੀ' ਹੋਏ ਮਨ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਭੋਰੀ ਸੁਰਿੰਦ ਪਤੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ
'ਚ ਲੋਕਾਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਪਣੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਰਦ ਸਾਥੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼
ਉਕਤਾ ਕੇ ਤਲਾਕ ਲੈਣਾ ਹੀਕ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਬਜਾਏ ਕਿ ਕੁਝ ਸਮਝਣਾ ਕਰਨ ਦੇ। ਅੰਤਿਮਤਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਹ
ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਆਹ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਰਹਿਣਾ ਉਸ ਲਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਬੰਧਨ ਤੋਂ
ਪਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਸਾਰੀ ਨਵੇਂ ਕਾਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਅੰਤਿਮਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਬੰਧਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਵੀ ਵਿਚਿਤਰਿਆ
ਅੰਤਿਮਤਾ ਵਿਚਿਤਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਸਾਰੀ ਨਵੇਂ ਕਾਲ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਅੰਤਿਮਤਾ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖਤਾ ਤੋਂ ਕੋਰੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹਿੱਸੇ ਪ੍ਰਤੀ ਉਲਾਰ
ਪ੍ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੀਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪ ਪ੍ਰੀਤ ਪਤੀ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਈ ਹੈ। ਇਸ ਨਵੇਂ 'ਚ ਪ੍ਰੇਮ ਵੇਰਵੇ ਤੋਂ
ਸਬੰਧ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਸੁਰਜਨ ਵਿਆਹਿਆ ਵਰ੍ਹਿਆ ਪ੍ਰੇਮ

ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ ਕੈਥੀ ਵੀ ਤਰਸੇਮ ਫੱਕਰ ਨਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਖਾਤਰ ਹੀ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਆਰਥਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜੁੜੀਆਂ ਇਹ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਜਦੋਂ ਆਰਥਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਘਾਟ ਰੜਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਮਰਦ ਨਾਲੋਂ ਰਿਸ਼ਤਾ ਤੋੜ ਕੇ ਕਿਸੇ ਪੈਸੇ ਵਾਲੇ ਮਰਦ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕਟਹਿਰੇ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੀ ਔਰਤ' ਦਾ ਸ਼ਾਕਿਰ ਨਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਕਿਰਦਾਰ ਬਾਰੇ ਦਸਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਅੱਧ-ਵਿਚਕਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਆਖਣਾ ਸੀ ਕਿ ਗੋਰੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਵੱਧ ਪੈਸੇ ਵਾਲੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜਾ ਫਿਰ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਨਸਲੀ ਅੰਤਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਆਹ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ' ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਸਾਂਡਰਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਮਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਬੰਧਨ 'ਚ ਬੱਝ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਮਰ ਭਾਵੇਂ ਕਦੇ ਭਾਰਤ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਪਰ ਪੂਰਬੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਝਲਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਪਰ ਖੁਦ ਇਸਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਦੇ ਅਸਮਰੱਥ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਮਰ ਸਾਂਡਰਾ ਦੀ ਗ਼ੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਆਈਰੀਨ ਕੋਲ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਪਲੀ ਸਾਂਡਰਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬੋਸ ਨਾਲ ਰਾਤ ਕੱਟਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅਮਰ ਸਾਂਡਰਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗੁਨਾਹ ਭਾਵ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੰਢਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੀ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਅਧੀਨ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਰਤਾਰੇ, ਖੁੱਲ੍ਹਾਪਨ, ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਨਿਗੂਣਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਉਸ ਲਈ ਨਿੱਜ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਤਿੜਕਣ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਜਾਂ ਗੁਨਾਹ ਭਾਵ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭਰਦਾ। ਇਹ ਸਭ ਉਸਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਉਸਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਗਰੀਨ ਕਾਰਡ ਦੀ ਲੋੜ ਲਈ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਦੇ। ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਲਈ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਹੋਂਦ ਤਾਂ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਸਥਾਨ ਨਾਂਹ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਨਾਲ ਔਰਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਪਰਵਾਸੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਪਾਉਂਦਾ।

ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਵਿਕਸਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਵੀ ਮਰਦ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਆਪ ਲੈਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਚਰਦੀ ਹੋਈ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਾਂਗ ਆਪਣਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਕਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਸਵਾਰੀ' ਦੀ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਐਲੀਸਨ ਜਦੋਂ ਬਿਨ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੈਥੋਲਿਕ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਉਸਦੇ ਮਾਪੇ ਐਲੀਸਨ ਵੱਲੋਂ ਬੱਚਾ ਨਾ ਤਿਆਗਣ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਛੇਕ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਇਰਸ਼ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਾਂਗ ਧਰਮ ਦੀ ਬਜਾਏ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਹੀ ਨਕਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਸੁਖਦਾਇਕ ਨਹੀਂ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ' ਦੀ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਸਾਂਡਰਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਚੋਣ ਨੂੰ ਹੀ ਸਹੀ ਸਿੱਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਂਡਰਾ ਅਤੇ ਅਮਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਕਾਰਨ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਵੀ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਨਸਲੀ ਲਿੰਗਕ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਮਾਰ ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਿਣ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬਹੁਤੀ ਚਿੰਤਤ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਉਸ ਲਈ ਨਿੱਜ ਲਈ ਕੀਤੇ ਫੈਸਲੇ ਅਹਿਮ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਸੰਘਰਸ਼' ਦੀ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਮਾਰਗ੍ਰੇਟ ਵੀ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਰਾਜਪਾਲ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਬੱਝਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਰਾਜਪਾਲ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਰਾਜਪਾਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਅਣਬਣ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਾਂ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚਲੀ ਖਿੱਚਤਾਣ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ (ਪੁਰਾਣੀ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ) ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਲਈ ਕਿਤੇ ਵੀ ਰਾਹ ਪੱਧਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦੋਵਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਖਿੱਚੀ ਹੋਈ ਲਕੀਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪਕੇਰੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੋਹਰੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ 'ਚ ਵਿਚਰਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਲਈ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਮਾਪਦੰਡ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਤਾਂ ਗ਼ੈਰ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਵਿਚਰਨਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਵਨ ਵੇਅ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਅਮਾਂਡਾ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੇ ਖ਼ਤ ਵਿੱਚ ਗ਼ੈਰ ਔਰਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੱਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਘਿਰੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਪੰਛੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੇ ਬੰਦਿਸ਼ਾ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸਦੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਵਾਲੇ ਦੋਗਲੇ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਝਲਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ ਦੇ ਨਾਵਲਿਟ 'ਫਿਊਨਾ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਫਿਊਨਾ ਅਤੇ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਨਾਵਲਿਟ 'ਧਰਤੀ ਪਰਾਈ ਆਪਣੇ ਲੋਕ' ਦੀ ਸਲੀਮਾਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪਾਤਰ ਹਨ ਜੋ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਭਾਰਤੀ/ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਕਦਰਾਂ/ਕੀਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ ਦੇ ਨਾਵਲਿਟ 'ਫਿਊਨਾ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਫਿਊਨਾ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ/ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਭਾਰਤ ਸਤੀਸ਼ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਦੁੱਖ ਵੰਡਾਉਣ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਮਦਰ ਟੈਰੇਸਾ ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਲੋਕ-ਸੇਵਾ 'ਚ ਜੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਧਰਤ ਪਰਾਈ ਆਪਣੇ ਲੋਕ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਸਲੀਮਾਈ ਵੀ ਪਵਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਛੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਪਵਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਮੰਜੂ ਸਲੀਮਾਈ ਲਈ ਪਵਨ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਵੀ ਤਿਆਗ ਮਈ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀ ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ 'ਚ ਵਿਚਰਦੀ ਔਰਤ ਖੁੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਫਿਊਡਲ/ਜਗੀਰਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਮਾਲਕ ਮਰਦ ਕਾਰਨ ਸਮੱਸਿਆਗ੍ਰਸਤ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ 'ਚ ਪੇਸ਼ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਮਰਦ ਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹਸਤੀ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਾਲੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

5. ਵੇਸਵਾ ਔਰਤਾਂ

ਅਕਸਰ ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਲਾਲ ਬੱਤੀ' ਦੀ ਜੇ ਅਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ 'ਕਲਕੱਤਾ ਕਿਰਤ' ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਕੋਈ ਵੇਸਵਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਪਰ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਨ ਇਸਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਉਦਾਹਰਣ ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਗੋਲੇ' ਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਪੰਦੇ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾ ਕੇ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਨਾਂ ਦੀ ਔਰਤ ਕੋਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਗਾਹਕ ਲੈ ਕੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਵੇਸਵਾਬਿਰਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਹਰ ਕਿਤੇ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਯੋਨ ਦਾਸੀਆਂ ਹੀ ਸਨ ਅੱਜ ਇਸਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲ ਕੇ ਕਾਲ ਗਰਲਜ਼ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

“ਇਨਸਾਇਕਲੋਪੀਡੀਆ ਬ੍ਰਿਟਾਨਿਕਾ ਵਿੱਚ ਵੇਸਵਾ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਹੈ - ‘ਜੋ ਪੈਸੇ ਜਾਂ ਬਾਕੀ ਮੁੱਲਵਾਨ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਤੱਤਕਾਲ ਭੁਗਤਾਨ ਬਦਲੇ, ਜਾਣੂ ਜਾਂ ਅਣਜਾਣ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਯੋਨ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਵੇ।’ ਵੇਸਵਾਬਿਰਤੀ ਨਿਵਾਰਣ ਕਾਨੂੰਨ 1156 ਵਿੱਚ ਵੇਸਵਾਬਿਰਤੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਹੈ - ‘ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਦੁਆਰਾ ਕਿਰਾਇਆ ਲੈ ਕੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪੈਸੇ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮੁੱਲਵਾਨ ਵਸਤੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਤੱਤਕਾਲ ਵਸੂਲਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਚੰਗੇ ਯੋਨ ਸੰਬੰਧ ਲਈ ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਸੌਂਪਣਾ ‘ਵੇਸਵਾਬਿਰਤੀ’ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵੇਸਵਾ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ।”³⁰

‘ਵੇਸਵਾ’ ਸ਼ਬਦ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ‘ਪ੍ਰੋਸਟੀਚਿਊਟ’ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਲੈਟਿਨ ਸ਼ਬਦ ‘ਪ੍ਰੋਸਟੀਬੁਲਾ’ ਭਾਵ ‘ਪ੍ਰੋਸਿਡਾ’ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਗਰੀਕ ਵਿੱਚ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰੱਖ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਸੀ। ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਉੱਥੋਂ ਲੰਘਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁਭਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਜਾਂ ਬੈਠੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ

‘ਪ੍ਰੋਸਟੀਬੁਲ’ ਤੇ ‘ਪ੍ਰੋਸਿਡਾ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ‘ਗਣਿਕਾ’ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਵੇਸਵਾਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਫੈਲਾਉਣ ਪਿੱਛੇ ਜੋ ਦੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਹਨ ਧਰਮ ਅਤੇ ਅਰਥ। ਅੱਜ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਦਾ ਅਰਥ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਅਜੇ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੀ ਹੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ। ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

- “1. ਵੈਸ਼ਗਤ ਵੇਸਵਾਵਾਂ
2. ਧਰਮ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਅਧੀਨ ਬਣੀਆਂ ਵੇਸਵਾਵਾਂ
3. ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਅਤੇ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਲੜਕੀਆਂ।
4. ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਔਰਤਾਂ”³¹

ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਸਾਧਨ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਪਾਉਣ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜਵਾਨੀ, ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਔਰਤ ਹੋਣਾ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਹਨ। ਪੜ੍ਹਾਈ-ਲਿਖਾਈ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ। ਆਰਥਿਕਤਾ ਪੱਖੋਂ ਪੱਛੜੇ ਹੋਏ ਮਰਦ ਵੀ ਇਸ ਕਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਾਂਗ ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਉਦਯੋਗ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਹਰ ਸਹੂਲਤ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰੈਸਟ ਅਤੇ ਰਿਕਿਰੇਸ਼ਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਇਸਦੇ ਲਈ ‘ਯੋਨਕਰਮੀਆਂ’ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਅੱਜ ਵੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੇ ਵੇਸਵਾਘਰ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਬੰਦਰਗਾਹ ਜਾਂ ਰਾਜਮਾਰਗਾਂ ’ਤੇ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਵੇਸਵਾਗਿਰੀ ਲਈ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦਾ ਸਿਸਟਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ‘ਜਿਨਸ’ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ‘ਦਲਾਲ’ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ‘ਗਾਹਕ’ ਸਾਡੇ ਇਸੇ ਸਭਿਆ ਸਮਾਜ ’ਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇੰਝ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਹਿੱਲ ਨਾ ਸਕੇ। ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਧੰਦਾ ਮਾਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਜਿਊਟਾ ਤੇ ਮਰਨਾ ਦੋਵੇਂ ਦਰਦਨਾਕ ਹਨ। ਵਾਪਸੀ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਬੇਹੱਦ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ‘ਔਰਤ’ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਫਿਰ ਵੇਸਵਾ ਔਰਤ ਨੂੰ ਤਾਂ ‘ਗੰਦੀ ਨਾਲੀ’ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਸਵਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇੱਕ ਬਲੀ ਦੇ ਬੱਕਰੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਵਿਭਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਕੱਢ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਵੇਸਵਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪੁਲਸ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ’ਚ ਰਹੇ, ਭਾਵੇਂ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਲੁਕ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰੇ, ਉਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਛੂਤ ਵਾਂਗ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਿੰਦਰ ਗਿੱਲ ਦਾ ਨਾਵਲ ‘ਗਿਰ ਰਿਹਾ ਗਿਰਾਫ’ ਵੇਸਵਾਗਮਨੀ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੈਨਵਸ ਵਾਲਾ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਔਰਤ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਘਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕੋਈ ਮੁਲਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਵੇਸਵਾ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਨਾਲ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਹੈ। ‘ਗਿਰ ਰਿਹਾ ਗਿਰਾਫ’ ਜਿੱਥੇ ਪੱਛਮੀ ਧਰਾਤਲ ਦੀ ਵੇਸਵਾਬਿਰਤੀ ਦੀ ਗਾਥਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਵਲ ‘ਲਾਲ ਬੱਤੀ’ ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਸੋਨਾਗਾਚੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਰਾਮ ਸਰੂਪ

ਅਣਖੀ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਗੇਲੋ' ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੇਸਵਾਬਿਰਤੀ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਹੁਤ ਲੰਬਾ ਹੈ ਇਹ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਖੇਤਰ ਦੀ ਉਪਜ ਨਹੀਂ।

ਨਿੰਦਰ ਗਿੱਲ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਗਿਰ ਰਿਹਾ ਗਿਰਾਫ' ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਸਵੀਡਿਸ਼ ਹਨ। ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਲੈ ਆਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਚੀਜ਼ 'ਵਸਤੂ' 'ਚ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਔਰਤ ਵੀ 'ਵਸਤੂ' ਹੈ। ਜਿਸਮ ਫਰੋਸ਼ੀ ਦਾ ਧੰਦਾ ਸਾਹਿਤ 'ਤੇ ਕਲਾ ਦੇ ਖੇਤਰ 'ਚ ਇਸ ਕਦਰ ਘਰ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ ਵੇਸਵਾਵਾਂ 'ਚ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਚਰਚਾ ਹੈ ਕਿ 'ਆਰਟ ਦੇ ਨਾ' 'ਤੇ ਔਰਤਬਾਜ਼ੀ' ਹੀ ਤਾਂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਾਤਰ 'ਕੈਰੀਨ' ਜੋ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਗਾਹਕ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਸੀ ਹੁਣ ਲਗਾਤਾਰ ਉਮਰ ਦੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਵੀ ਮੁੱਲ ਘਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਹ ਕੌੜਾ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਧ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਘੱਟ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਤੇ ਮੱਠਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਔਰਤ ਨਾਲ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਉਹੀ ਚਰਚ ਰਾਹੀਂ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ।

ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਲਾਲ ਬੱਤੀ' ਦੀਆਂ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਕਲਕੱਤੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਗ਼ਰੀਬੀ ਦੀ ਮਾਰ ਐਨੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਵੇਚ ਕੇ ਵੀ ਕੁਝ ਵੱਟ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੁਝ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੇਵਕੀ ਮੌਸੀ ਵਰਗੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਦਾ ਛਾਇਆ ਉਠਾ ਕੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਿੱਤੇ 'ਚ ਖਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦੀ ਕੁਵੇਲੇ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਜੋ ਕੰਚਨਾ ਵਰਗੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਬੀਨਾ ਮੌਸੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਭ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰ ਬੀਨਾ ਮੌਸੀ ਵਰਗੀ ਲਹੂ-ਲਹਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਮਰਿਆਂ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਇਸ ਲਈ ਰੰਡੀ, ਬੁੱਢੀ ਜਾਂ ਰੋਗਣ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਚਨਾ ਵਰਗੀਆਂ ਵੀ ਇਸੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕੰਮ 'ਚ ਪਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਨਜਾਇਜ਼ ਹਰਾਮੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਹਰ ਕਿੱਤੇ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਗੇਲੋ' ਦੀ ਪਾਤਰ ਗੇਲੋ ਆਪਣੇ ਅਮਲੀ ਪਤੀ ਹੱਥੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਬਲਵੰਤ ਨਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਨਾਲ ਯਾਰੀ ਗੰਢਦੀ ਹੈ ਪਰ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਅੱਖ ਉਸਦੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੇਲੋ ਬਲਵੰਤ ਹੱਥੋਂ ਦੁਖੀ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਰੱਖਣਾ ਉਸਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਲਵੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਨਿੰਦਰ ਨਾਂ ਦੀ ਪਾਤਰ ਜੋ ਬਠਿੰਡੇ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਵੇਸਵਾ ਅੱਡੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਗੇਲੋ ਦਾ ਦੁੱਖ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਦਿਨ ਪੰਜਾਹ-ਪੰਜਾਹ ਦੇ ਨੋਟਾਂ ਨਾਲ ਪਰਸ ਭਰ ਜਾਣਾ ਉਸਦਾ ਹੌਸਲਾ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਇਸੇ ਧੰਦੇ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਗੇਲੋ ਅੰਦਰੋਂ ਹਿੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਵੀ ਇਹ ਕੰਮ ਛੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸੁਖਾਲਾ ਨਹੀਂ।

“ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਹ ਤਰਕ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਵੇਖੇ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬੁਰਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਉੱਚੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ

ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਲ ਵੇਸਵਾਬਿਰਤੀ ਫਿਲੀਪੀਨ, ਥਾਈਲੈਂਡ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਇਹ ਤਰਕ ਜੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਵੇਸਵਾਘਰਾਂ 'ਚ ਕੈਦ ਕੁੜੀਆਂ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਡੇ ਹੋਸ਼ ਉੱਡ ਜਾਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਏਸ਼ੀਆਈ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਵਰਗੀ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਯੋਨ ਜੀਵਨ ਇਸ ਤੋਂ ਠੀਕ ਉਲਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੁੱਲਾਂ 'ਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਸਵਾਮੀਤਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਏਸ਼ੀਆਈ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਮਕ ਇਕਾਈ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ। ਵਧੇਰੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸੈਕਸ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਸੈਕਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂ ਹਨ। ਸੈਕਸ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਮਜ਼ਾ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਆਦਮੀ ਹੀ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚੁੱਕ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਏਸ਼ੀਆਈ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪਤਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਤਨੀ ਇੱਕ ਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਰੂਪ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸੈਕਸ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਸਕਾਰ ਮੰਨਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਦਮੀ ਇਸਦਾ ਲਾਭ ਚੁੱਕਦੇ ਹਨ।”³²

ਵੇਸਵਾਗਮਨੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਦਾ ਖੇਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵੇਸਵਾਬਿਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦਾ ਜੈਵਿਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੱਖ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਖ ਰੂਪ ਤੋਂ ਇਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੋਈ ਆਂਕੜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਗਾਹਕ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਅਕਸਰ ਗਾਇਬ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਸਵਾਬਿਰਤੀ ਦੇ ਇੱਕ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਪਤਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇਹ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ 'ਚ ਮਰਦ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇੱਕ 'ਵੇਸਵਾ ਮਰਦ' ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਵੇਸਵਾ ਔਰਤ' ਨੂੰ ਨੀਵੀਂ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਧੰਦੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਆਮਦਨੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਧੰਦੇ ਵਿੱਚ ਰਚ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੈ-ਸੇਵੀ 'ਸੈਕਸ ਮਜ਼ਦੂਰ' ਜਾਂ 'ਸੈਕਸ ਵਰਕਰ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਡਾਕਟਰੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਸਵਾ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਚ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਭੱਜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਵੀ ਚੈਕਅੱਪ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕੰਮ ਪੈਸੇ ਲੈ ਦੇ ਕੇ ਹੀ ਠੱਪ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ-ਗਾਂਝ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਔਰਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸਨੂੰ ਸ੍ਰੈ-ਸੇਵੀਕਾਰੇ ਧੰਦੇ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲਾਇਨ ਉੱਪਰ ਜਾ ਕੇ ਵੱਡੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨੇਪਾਲੀ ਕੁੜੀਆਂ ਵੇਸਵਾਘਰਾਂ 'ਚ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰੂਪ 'ਚ ਇਹ ਕਿੱਤਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਗਲੈਂਡ, ਫਿਲੀਪੀਨ, ਕੰਬੋਡੀਆਂ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਕਿੱਤਾ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਰੂਪ 'ਚ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇੱਕ ਤਾਂ ਮਰਦ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਰਵਾਸੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਹਨ। ਦੂਜਾ ਮਰਦ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੀ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਭਾਵ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਚੌਥਾ ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਾਵਲਿਟਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਮਰਦ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਪਰਚੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਦੋਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੱਛਮ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ-ਭੁੱਲ੍ਹੇ ਮਾਹੌਲ 'ਚ ਮਰਦ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰਨ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ 'ਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਔਰਤ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ 'ਚ ਵੰਡ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚਲੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਹ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਦਲਦੇ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੜ੍ਹ-ਲਿਖ ਕੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁ-ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਕੇ ਨੌਕਰੀਪੇਸ਼ਾ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਤਾਂ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਮਰਦ ਦੀਆਂ ਛੱਡੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਅਪਣਾ ਕੇ ਦੁਚਿੱਤੀ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈ, ਚੇਰਾਹੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

‘ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ’ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਰਗ ਦੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਸੰਪੰਨ ਹੋ ਕੇ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੱਕ ਤਾਂ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜਗਰੂਪ ਵਰਗੀ ਔਰਤ ਫਿਰ ਵੀ ਕੇਸਰ (ਮਰਦ) ਦੇ ਸਾਥ ਦੀ ਹੀ ਮੁਹਤਾਜ ਹੈ। ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਨੇ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ ਤੇ ਤੀਜੇ ਵਰਗ ਦੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੇ ਘੜੇ ਹੋਏ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਬਾਗੀ ਸੁਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸੰਦਲੀ ਨਾਂ ਦੀ ਪਾਤਰ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਕਾਂਟੇ ਹੇਠ ਲਿਆ ਕੇ ਪਾਟਨਰਸ਼ਿਪ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਹੀ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਸਦਾ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਹੈ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚਲੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਦੇ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਅੱਗੇ ਦੱਬੀ ਸੁਰ 'ਚ ਹੀ ਨਸ਼ਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੁਖਤਿਆਰ ਕੌਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਿਪੁੰਸਕ ਪਤੀ ਦਾ ਓਹਲਾ ਰੱਖਣ ਪਾਤਰ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਵਾਰਸ ਲਈ ਹੀ ਪਰਸੇ ਵਰਗੇ ਪਾਤਰ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਹੈ। ਕਰਮਜੀਤ ਕੁੱਸਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀ ਕਿਰਸਾਨੀ ਜਾਂ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਹੀ ਚਿਤਰੀ ਹੈ।

ਮਰਦ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੇਂਡੂ-ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਵਿਚਰਦੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਤ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ ਉੱਥੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਨੇ ਨਿਰੋਲ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪਣੇ

ਅਸਤਿਤਵ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤਨ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਦੇਵ ਦੀ ਮਮਤਾ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨਾਲੋਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਵੱਧ ਲਗਾਓ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੇ ਮਨ ਦੇ ਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੈ। ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਅਣਵਿਆਹੁਤਾ ਮਾਵਾਂ ਵੀ ਹਨ। ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਾਤਰ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਕ ਜਗੀਰੂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਵਿਚਰਦੇ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹਮਦਰਦੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਹੈ। ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮੱਸਿਆ ਦੂਜੀ ਔਰਤ ਭਾਵ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਪਤਨੀ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਹਿੱਤ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਬਦਤਰ ਭਾਵ 'ਫਾਲਤੂ ਔਰਤ' ਵਾਲੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਦਵੰਦ 'ਚ ਗ੍ਰਸਤ ਦੁਚਿੱਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ 'ਚ ਤਣਾਓ ਭੋਗਦੇ ਹਨ ਪਰ ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਚਰਮ ਸੀਮਾਂ 'ਚ ਪਹੁੰਚਣੇ ਬਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਕਿਸਮਤ ਜਾਂ ਹੋਈ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਕਰਮ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚਲੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ 'ਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਪੱਛਮੀ ਰਹਿਣੀ-ਸਹਿਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੇ ਸਮਵਿੱਥ ਖਿਆਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੌਰਾਨ ਮਿਲੇ ਪੂਰਬੀ ਸੰਸਕਾਰ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਗੁਨਾਹ ਭਾਵ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਉਹ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ 'ਚ ਘਿਰੀ ਹਤਾਸ਼ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਈ ਔਰਤ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਪੱਛਮ ਦੇ ਔਰਤ ਹੱਕਾਂ ਵਾਲੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਮਾਣਿਆ ਹੈ ਉੱਥੇ ਇਸ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਅਧੀਨ ਓਧਰ ਜੰਮੀ-ਪਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਲਾਲਚੀ ਸੁਭਾਅ ਅੱਗੇ ਬੇਵੱਸ ਹੋਈ ਜਾਂ ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਵਟਦੀ ਵੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਪੂਰਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਬੁਲਦੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕੰਜਕਾਂ' ਵਿੱਚ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤੀਜੇ ਵਰਗ/ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਔਰਤ ਦੁਆਰਾ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੇ ਵੀ। ਅਮਾਂਡਾ ਨਾਂ ਦੀ ਪਾਤਰ ਤਾਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕੋਰੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਨਵਜੋਤ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਤੀਜੇ ਵਰਗ/ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਂਚ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਾਰਟਨਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦੀ ਥਾਂ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਕੁੱਕੜਪਿੰਡੀਆ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧੰਨ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮੋਹ ਪਰਵਾਸ ਕਰ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਘਰ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਹੈ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ।

ਨਕਸ਼ਦੀਪ ਪੰਜਕੋਹਾ ਦਾ ਨਾਵਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਗ਼ਿਰਵੀ ਹੋਈ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਬਿਆਨਦਾ ਹੈ। ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ ਦੁਆਰਾ ਮਾਪਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਧੀ ਨੂੰ ਮੋਹਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਟੱਪ ਕੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸਪੋਂਸਰ ਕਰਦੀ ਔਰਤ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ 'ਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਸੰਘੇੜਾ ਪਤਨੀ ਦੁਆਰਾ ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਸਹਿਣ ਕਰਦੀ ਔਰਤ ਚਿਤਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਨੇ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਰਾਏ ਹੋ ਜਾਣਾ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਖਿੱਤੇ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾਵਲਾਂ 'ਚ ਢਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ/ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵਰਗਾਂ 'ਚ ਵੰਡ ਕੇ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਇੱਕ ਸਮੇਂ, ਧਾਰਾ 'ਚ ਜਾਂ ਵੇਲਾ ਵਿਹਾ ਚੁੱਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਔਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਔਰਤ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਵੀ ਵਿਖਾਈ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਭਾਵੇਂ ਔਰਤ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਤੇ ਨੌਕਰੀਪੇਸ਼ਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵਾਂਗ ਸਮਝੌਤਾਵਾਦੀ ਸੁਭਾਅ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਹਾਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ, ਮੁੱਲ ਦਾ ਵਿਆਹ, ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ, ਬਾਂਝਪਣ, ਨਿਪੁੰਸਕਤਾ ਅਤੇ ਛੁੱਟੜ ਅਸਤਿੱਤਵ ਵੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਸੰਬੰਧ ਅਤੇ ਅਣਵਿਆਹੁਤਾ ਮਾਂ ਬਣਨ ਆਦਿ ਨੂੰ ਉਲੀਕਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਅਜਿਹੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਤੇ ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਅਵਿਸ਼ਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਂਝਪਣ ਤੇ ਨਿਪੁੰਸਕਤਾ ਅੱਜ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਕੁੜੀ ਜਾਂ ਮੁੰਡਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਔਰਤ ਸਿਰ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਔਰਤ ਇਹਨਾਂ ਲਈ ਦੋਸ਼ੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਦੀ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਭਿੰਨ ਹਨ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਔਰਤ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਸਗੋਂ ਉਸਨੂੰ ਦੂਰੀ ਮਾਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਦਾ ਵੀ ਸੁਪਨਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵੱਸ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਸਲਵਾਦ, ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ, ਕੰਮ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ, ਜਨਤਕ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ, ਸਕੂਲ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਆਦਿ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਔਰਤ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦਾ ਬਿੰਬ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰਾ ਫ੍ਰੈਸਟੀਗੇਚਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਭਾਵੇਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਹੋਂਦ ਤੇ ਹੋਣੀ 'ਚ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ। ਪਹਿਲੇ ਵਰਗ/ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਤੇ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਪਤੀ ਦੇ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ, ਨਿਪੁੰਸਕਤਾ, ਧੀ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣਨ ਆਦਿ 'ਤੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਭੁਗਤਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਦੌੜ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਧੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਜਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਬਾਗੀ ਸੁਰ ਤਾਂ ਇਕਸਾਰ ਉਚਾਰਦੀਆਂ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਰਦ ਦੀ ਮੁਹਤਾਜ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਪੱਛਮ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਧੇਰੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਾਣਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਤੇ ਹਿੱਤ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਵਰਗ/ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨ

ਤੇ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਅਨੁਸਾਰੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੰਮੀ-ਪਲੀ ਇਸ ਵਰਗ ਦੀ ਔਰਤ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਚਾਹਤ ਰੱਖਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਲੇ ਪੂਰਬੀ ਸੰਸਕਾਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮ ਗਿਲਾਨੀ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੱਸ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਚੌਥੇ ਵਰਗ/ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਵੀ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੀ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਰ-ਮੇਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਨਤੀਜਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ 'ਚ ਕੈਦ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ, ਮਜ਼ਹਬ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹੋਣ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੁਖਾਂਤਕ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਸੰਪੰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਕਿਉਂ ਜੋ ਦਲਾਲਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਤੰਤਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਗੇ ਦੀ ਅੱਗੇ ਵਿਕਦੀਆਂ ਹਨ ਵਧਦੀ ਕੀਮਤ ਇਹਨਾਂ ਸਿਰ ਹੀ ਕਰਜ਼ਾ ਬਣਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਵੇਸਵਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਆਹੁਤਾ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਹੀ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਮੈਰੋ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ :

“ਇੱਕ ਵੇਸਵਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਿਆਹੁਤਾ 'ਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਅੰਤਰ ਹੈ, ਉਂਝ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਵੇਚ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਤਰ ਸਿਰਫ਼ ਕੀਮਤ ਅਤੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਲਈ ਸੰਭੋਗ ਕਿਰਿਆ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਵਿਆਹੁਤਾ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਭਾੜੇ 'ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵੇਸਵਾ ਦੇ ਕਈ ਗਾਹਕ ਹਨ, ਜੋ ਕਿਸ਼ਤਾਂ 'ਚ ਉਸਦੀ ਕੀਮਤ ਚੁਕਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦੁਆਰਾ ਬਾਕੀ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਸਭ ਗਾਹਕ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਇੱਕ ਖਾਸ ਵਿਅਕਤੀ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰ ਸਕੇ।”³⁵

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਭਾਵੇਂ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਪਰਵਾਸ 'ਚ ਵਿਚਰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਜਾਂ ਵੇਸਵਾਗਮਨੀ ਦਾ ਧੰਦਾ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇ। ਸਭ ਦੀ ਹੋਣੀ ਤੇ ਸਥਿਤੀ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵਾਚਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤੰਨ ਨਹੀਂ ਹਨ ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ 'ਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੀ ਕਰ ਸਕੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ/ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਪਤੀ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਮੰਨ ਕੇ ਹੀ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜੰਮੀ-ਪਲੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤਾਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਪੂਰਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕਾਰ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਖਾਣੀ ਸਮਾਨ ਹਨ ਜੋ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਗੁਨਾਹ ਭਾਵਨਾ ਅਧੀਨ ਗ੍ਰੱਸ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਤੀਜੇ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਸ਼੍ਰੈ-ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਕੇ ਮਰਦ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਨਹੀਂ ਕਬੂਲਦੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਪਤੀ ਦਾ ਸਾਥ ਮਾਨਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਛੁੱਟੀ। ਚੌਥੀ

ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਰਗ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਿੱਛੇ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜਚਾਰੇ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸ਼ਹਿਰੀ/ਮਹਾਂਨਗਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਇਸਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦੀ ਕੜੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਮਾਨਵ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦਾ ਜੋ ਮੁੱਢਲਾ ਰੂਪ ਹੈ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਭਾਵੇਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤਾਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੋਂ ਪਿੱਛਾ ਛੁਡਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸੱਤ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਬੈਠੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦਾ ਦੁੱਖ/ਦਰਦ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਅਤੀਤ ਨੇ ਝੱਲਿਆ ਸੀ। ਉਂਝ ਵੀ ਸਰਮਾਏ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ 'ਚ ਔਰਤ ਦਾ ਪਿਸ਼ਣਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਹ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਰਚਨਾਕਾਰਾਂ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਰਚਨਾਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੀੜਾ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ਪਰ ਧਰਾਤਲ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ 'ਚ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਰਚਨਾਕਾਰ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾ ਦਾ ਅੰਤ ਆਪਣਾ ਨਿੱਜੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮੂਹਿਕ ਹੱਲ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. J.A. Simpson and E.S.C. Weiner (Prepared by) The Oxford Dictionary, Vol_III, Clarendon Press-Oxford (Reprinted with Corrections) 1991, P-592.
2. ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਪਟਿਆਲਾ : ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1990, ਪੰਨਾ-1.
3. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-3.
4. ਉਹੀ, ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ : ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਹਾਰ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1996, ਪੰਨਾ-2.
5. ਉਹੀ, ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1990, ਪੰਨਾ-6.
6. ਅੰਜੀਰ ਕੌਰ, ਵੰਡ ਪਿੱਛੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ, ਦਿੱਲੀ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਪੀ-ਐੱਚ.ਡੀ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ, 2003, ਪੰਨਾ-08.
7. इन्द्रनाथ चौधरी, तुलनात्मक साहित्य की भूमिका, उच्च शिक्षा और शोध संस्थान, मद्रास, दक्षिण भारत हिन्दी प्रचार सभा, 1983, पेज-5.
8. राजूकर (संपा.), तुलनात्मक अध्ययन स्वरूप और समस्याएं, नयी दिल्ली, काशी प्रकाशन, 1990, पेज-35.
9. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-35.
10. ਅੰਜੀਰ ਕੌਰ, ਵੰਡ ਪਿੱਛੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ, ਦਿੱਲੀ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਪੀ-ਐੱਚ.ਡੀ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ, 2003, ਪੰਨਾ-08.
11. ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਪਟਿਆਲਾ : ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1990, ਪੰਨਾ-6.
12. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-7.
13. R.K. Dhawan (Edited by), Comparative Literature, New Delhi, Bari Publications, 1991, P-17.
14. ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਪਟਿਆਲਾ : ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1990, ਪੰਨਾ-6.
15. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਬਤਰਾ (ਸੰਪਾ.) ਉੱਤਰ ਆਧੁਨਿਕਤਾ, ਕਲਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਦਿੱਲੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, 1998, ਪੰਨਾ-86.
16. डा. राधा कृष्ण, धर्म और समाज, दिल्ली, राजपाल एंड सन्स, 1963, पेज-139.
17. ਡਾ. ਚਰਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1999, ਪੰਨਾ-63.
18. The New Encyclopaedia Britannica, Vol-7, Peter B. Norton, Pubishing Group, Chicago, 1974, P-23.

19. ਡਾ. ਚਰਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1999, ਪੰਨਾ-42.
20. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-92.
21. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਸੰਦਰਭ ਕੋਸ਼, ਭਾਗ-5 ਨਾਵਲ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2008, ਪੰਨਾ-49.
22. ਧਨਵੰਤ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਲੇਖਿਕਾਵਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ, ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ (ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਸੰਪਾ.), ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2005, ਪੰਨਾ-128.
23. ਬਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਧੀਰ, ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਿਆਚਾਰ (ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗ ਸੰਪਾ.), ਦਿੱਲੀ, ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, 2005, ਪੰਨਾ-20.
24. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ (ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਲੇਖਿਕਾਵਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ - ਧਨਵੰਤ ਕੌਰ), ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2005, ਪੰਨਾ-126.
25. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ : ਨਾਰੀ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਫੈਕਲਟੀ ਅਧੀਨ ਪੀ-ਐੱਚ.ਡੀ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ, 2011, ਨਿਗਰਾਨ ਡਾ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਖੋਜਾਰਥਣ - ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਪੰਨਾ-40-41.
26. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ (ਸੰਪਾ.), ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ (ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਮਸਲਾ ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ), ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2005, ਪੰਨਾ-136.
27. ਧਨਵੰਤ ਕੌਰ (ਡਾ.), ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ, 2003, ਪੰਨਾ-101.
28. ਗੁਰਬਚਨ, ਸਾਹਿਤਨਾਮਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਯਾਦਗਾਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1999, ਪੰਨਾ-123.
29. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ : ਨਾਰੀ ਸਰੋਕਾਰ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਫੈਕਲਟੀ ਅਧੀਨ ਪੀ-ਐੱਚ.ਡੀ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ, 2011, ਨਿਗਰਾਨ ਡਾ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਖੋਜਾਰਥਣ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਪੰਨਾ-227.
30. ਪ੍ਰਭਾ ਖੇਤਾਨ, ਬਾਜ਼ਾਰ ਕੇ ਭੀਚ ਬਾਜ਼ਾਰ ਕੇ ਖਿਲਾਫ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਕਾਧੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2010, ਪੇਜ-128.
31. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-133.
32. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-134.
33. ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਰਮਾ (ਅਨੁ.), ਯੌਨ ਹਾਸੀਯਾਂ (ਲੁਈਜ਼ ਬ੍ਰਾਊਨ), ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਕਾਧੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2010, ਪੇਜ-16.
34. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-91.
35. ਪ੍ਰਭਾ ਖੇਤਾਨ, ਸ਼ਰੀ ਤਪੋਕ੍ਰਿਤਾ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਹਿੰਦ ਪਾਕੇਟ ਕੁਕਸ, 1998, ਪੇਜ-248-249.

ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼

ਨਾਰੀਵਾਦ, ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾ ਤਿੰਨ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਤ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨੀ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਜਦੋਂ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਇੱਕ ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਘਰ ਪਰਵਾਸ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਤੀ ਨਾਲ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਸੰਪਨਤਾ ਖਾਤਰ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਪਰਵਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਤੀ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਤਰੱਕੀ 'ਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਬਣਨ ਖਾਤਰ ਪਰਵਾਸ ਕੀਤੀ ਇਹ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਤੁਲਨਾ ਕੇ ਵੇਖਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਉਸਦੀ ਤੁਲਨਾ ਦੇ ਦੋ ਆਧਾਰ ਹਨ ਇੱਕ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਰਹਿ ਗਿਆ ਆਪਣਾ ਅਤੀਤ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦਾ ਰੂਪ ਜੋ ਪੂਰੇ ਹੱਕ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਸਮੇਤ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

‘ਨਾਰੀਵਾਦੀ’ ਔਰਤ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ‘ਵਾਦ’ ਹੈ। ਇਹ ਔਰਤ ਦੀ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਵੱਖਰਤਾ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦਾ ਉਸਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੋ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਹਨ। ਕੋਈ ਛੋਟਾ-ਵੱਡਾ ਜਾਂ ਉੱਚਾ-ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ। ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਵੱਖਰਤਾ ਵੀ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਸਮਾਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਕੇ ਵਿਖਾਈ ਦੇਵੇ। ਔਰਤ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਦੁਜੈਲੇ ਰੂਪ ਜਾਂ ਪੂਰਕ ਵਜੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਕ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਖੜੋਤ ਹੋ ਨਿੱਬੜੇਗੀ। ਪਰ ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਔਰਤ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪੱਛੜੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਸਿਰਫ਼ ਕੁੱਖ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਹੈ। ਕੁੱਖ ਵੀ ਉਹ ਜੋ ‘ਨਰ-ਸੰਤਾਨ’ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਹੋਵੇ। ਭਾਵ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਹੀ ਤਿਆਗਮਈ ਰੂਪ ਅਪਣਾ ਕੇ ਚੱਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਾਚਿਆਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਔਰਤ ਦੁਜੈਲੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਧੱਕੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਜਾਂ ਦੇਵੀ ਵਾਂਗ ਪੂਜਾ ਹੋਈ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹ ਦਾਸੀ ਵਾਂਗ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਡੀ-ਕੋਡ ਕਰਕੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਔਰਤ ਦੀ ਇਸ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਭਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੋਂ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਕਥਾਰਸਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹਨ।

ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਵਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵਾਚਿਆਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਹੀਣ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਸਥਿਤੀ ਸਮਾਜ ਅਨੁਕੂਲ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਰੁਤਬਾ ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨੀਵਾਂ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਔਰਤ ਦਾ ਵੀ ਆਦਮੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੇਤਰ 'ਚ ਘੱਟ ਨਹੀਂ।

ਪੱਛਮ ਤੇ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦ ਦਾ ਜਨਮ ਵੱਖਰੇ ਸੰਦਰਭਾਂ 'ਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਇਹ ‘ਔਰਤ-ਮੁਕਤੀ’ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ 'ਚੋਂ ਜਨਮਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਸਮਾਜ-ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ‘ਔਰਤ-ਮੁਕਤੀ’ ਲਈ ਕੀਤੇ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਸਾਰ ਅੰਦੋਲਨ (ਮੈਰੀ

ਵਾਲਸਟਾਇਨਕਰਾਫਟ), ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਸਮਾਜਵਾਦ (ਵਿਲੀਅਮ ਬਾਪਸਨ), ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦ (ਜੋਹਨ ਸਟੂਅਰਟ ਮਿੱਲ), ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦ (ਮਾਰਕਸ, ਏਂਗਲਜ਼, ਜੂਲੀਅਟ ਮਿਸ਼ੇਲ, ਗਾਰਡਾ ਲਰਨਰ), ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਨਾਰੀਵਾਦ (ਫਰਾਇਡ ਐਡਲਰ), ਅਸਤਿਤਵਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦ (ਸਾਰਤਰ), ਉਗਰ/ਚੈਡੀਕਲ ਨਾਰੀਵਾਦ (ਸੀਮੋਨ ਦ ਬੁਵਆਰ, ਕੇਟ ਮਿਲੇਟ), ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦ (ਲਿਸੇ ਵੋਗੇਲ), ਉੱਤਰ ਸੰਰਚਨਾਵਾਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦ (ਐਲਨ ਸਿਕਸੂ, ਜੂਲੀਆ ਡਿਸਤੀਵਾ, ਲੂਸੀ ਇਰੀਗੈਰੇ, ਜੂਡੀਥ ਬਟਲਰ), ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦ (ਕ੍ਰਿਸਟਾਬਲ ਪੈਂਕਹਰਸਟ, ਬੈਟੀ ਫਰੀਡਨ, ਲਿਸੇ ਵੋਗੇਲ, ਤੋਰੀਲ ਮੋਈ) ਆਦਿ ਧਰਾਵਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਚਰਦੇ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਬਾਲ ਵਿਆਹ, ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ, ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ, ਪੁਨਰ ਵਿਆਹ ਆਦਿ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਮੋਹਨ ਰਾਏ, ਸੁਆਮੀ ਵਿਵੇਕਾ ਨੰਦ, ਦਇਆਨੰਦ, ਗਾਂਧੀ, ਸਰ ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਖਾਂ, ਐਨੀ ਬੇਸੰਤ, ਨਿਵੇਦਿਤਾ ਆਦਿ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਪੜ੍ਹ-ਲਿਖ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇੱਕ ਸਥਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਵੀ ਝੱਲੀ ਹੈ। ਪੜ੍ਹ-ਲਿਖ ਕੇ ਔਰਤ 'ਵੱਡਾ ਰਿਸ਼ਤਾ' ਹਥਿਆਉਣ 'ਚ ਤਾਂ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਰੂਹ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਔਰਤ ਵੀ ਦੂਹਰੇ ਕੰਮ ਬੋਝ ਹੇਠ ਤਾਂ ਦੱਬਦੀ ਹੀ ਹੈ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਰਹੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਮਰਦ ਦੀ ਜਗੀਰੁ ਸੋਚ ਉਸਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸਪੇਸ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ। ਨਤੀਜਾ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ 'ਚ ਤਣਾਓ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਔਰਤ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਵੀ ਪੱਛਮੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਚਰਦੇ ਕਿਨਾਰਾਕਸ਼ੀ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਾਚਣ 'ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਔਰਤ ਦੀ ਪੂਰਨ ਭੰਡੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਉੱਥੇ ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ, ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਮਨ ਅੰਦਰ ਝਾਕਣ ਅਤੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਰੁਤਬਾ ਦਿਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਿੱਸਾ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਔਰਤ ਦੇ ਵਰ ਦੀ ਚੋਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ 'ਚ ਲਿਆਂਦਾ। ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮ ਦੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਉਦੈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਲਗਭਗ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਹਰੇਕ ਵਿਧਾ ਕਵਿਤਾ, ਕਹਾਣੀ, ਨਾਵਲ, ਨਾਟਕ ਆਦਿ 'ਚ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਯਥਾਰਥਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਟਕਰਾਅ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੀ ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਮਰਦ ਕੋਲ ਯਥਾਰਥਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਧੇਰੇ ਚੋਣ ਕਾਰਨ ਮਰਦ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਵਧੇਰੇ ਮੋਕਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਕੋਲ ਵਧੇਰੇ ਅਨੁਭਵ ਆਪਣੇ ਹੰਢਾਏ ਹਨ, ਉਸਦੇ ਨਿੱਜੀ ਤਜਰਬੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਵਰਨਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਭਾਵੁਕ ਰੰਗਤ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅੰਤਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ, ਹਾਣੀ, ਰੂਪਧਾਰਾ ਔਰਤ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਲੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ, ਪਿਆਰ-ਸੰਬੰਧ, ਮੁੱਲ ਦੇ ਵਿਆਹ, ਬਾਂਝਪਣ ਅਤੇ

ਨਿਪੁੰਸਕਤਾ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਦੇ ਨਾਵਲ ਗੋਲੇ, ਪਰਤਾਪੀ, ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਢਾਬ ਅਤੇ ਬਸ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਵਿੱਚ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ, ਮੁੱਲ ਦੀ ਤੀਵੀਂ, ਹਾਣੀ ਅਤੇ ਭਰਪੂਰ ਮਰਦ ਦੀ ਤਲਾਸ਼, ਧੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਹੋਣ ਦੀ ਨਮੋਸ਼ੀ, ਅਨੈਤਿਕ ਕਾਮ ਸੰਬੰਧ, ਰੰਡੇਪਾ ਜਾਂ ਵਿਧਵਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਲੇਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੜੀ ਦਾ ਦੀਵਾ, ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ ਅਤੇ ਪਰਸਾ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ, ਮੁੱਲ ਦੀ ਤੀਵੀਂ, ਨਿਪੁੰਸਕਤਾ, ਵੱਡੀ ਉਮਰ 'ਚ ਵਿਆਹ ਆਦਿ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁੱਸਾ ਦੇ ਨਾਵਲ ਅੱਗ ਦਾ ਗੀਤ, ਰਾਤ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਵਿੱਚ ਅਣਜੋੜ ਵਿਆਹ, ਭਰਪੂਰ ਮਰਦ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ 'ਚ ਭਟਕਦੀ ਔਰਤ, ਜਾਤ-ਬਰਾਦਰੀ ਕਾਰਨ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ ਰੱਖ ਕੇ ਔਰਤ ਦੁਖਾਂਤ ਚਿੱਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ ਲਾਲ-ਬੱਤੀ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਿਆਨਦਾ ਨਿਵੇਕਲੀ ਭਾਂਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ।

ਮਰਦ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਔਰਤ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਔਰਤ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਮਨਭਾਉਂਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ 'ਹਾਣੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼' ਲੈ ਕੇ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਡਾਕਟਰ ਦੇਵ, ਪਿੰਜਰ, ਇੱਕ ਸੀ ਅਨੀਤਾ ਅਤੇ ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਸੰਬੰਧੀ ਚੋਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਅਣਵਿਆਹੁਤਾ ਮਾਂ ਬਣਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਸੰਬੰਧਾਂ, ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਆਪਸ 'ਚ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਅਸਤਿਤਵ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਉਧਾਲੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਆਦਿ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਔਰਤ-ਦੁਖਾਂਤ ਚਿੱਤਰਿਆ ਹੈ। ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨਾਵਲ ਜੱਟ ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ 'ਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਔਰਤ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਨਾਵਲ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ, ਏਹੋ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ, ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਸੀਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਦੀ ਚੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਲਾਲਚ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਕੀਤਾ ਮੁੱਲ ਦਾ ਵਿਆਹ, ਨਿਪੁੰਸਕਤਾ ਜਾਂ ਬਾਂਝਪਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਤਲਾਕ ਜਾਂ ਛੁੱਟਤ ਪਤਨੀਆਂ, ਵਿਧਵਾਪੁਣਾ ਆਦਿ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਉਲੀਕਿਆ ਹੈ। ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲੀ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਠਰੀ ਰਾਤ, ਆਪਣੀ ਛਾਵੇਂ, ਧੁੱਪ ਦੀ ਵਾਟ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਅਣਵਿਆਹੁਤਾ ਮਾਂ ਬਣਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਬਾਂਝਪਣ, ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਤਲਾਕ ਆਦਿ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਬੇਬਾਕੀ ਨਾਲ ਚਿੱਤਰਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਖੰਡਿਤ ਆਪੇ, ਭਟਕਣ, ਉਦਾਸੀ, ਅਤ੍ਰਿਪਤੀ ਮਾਨਸਿਕ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ, ਇਕੱਲਤਾ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਧੁੱਪ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ, ਕੱਟੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਟੁੱਟੇ ਤ੍ਰਿਕੋਣ ਅਤੇ ਫਾਲਤੂ ਔਰਤ ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਜਾਂ ਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਭਾਗਵਾਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਕੁਦਰਤੀ ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਧੀਨ ਉਸਦੇ ਜਲ ਬਿਨ ਕੁੰਭ, ਕਲਰ ਕੇਰੀ ਛੱਪੜੀ ਅਤੇ ਕਨਿਕ ਕਾਮਨੀ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਔਰਤ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਰੁਝਾਣ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚਲੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਤਹਿਤ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਉੱਥੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ 'ਔਰਤ ਦਾ ਬਿੰਬ' ਵੀ ਉੱਭਰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨਵੀਂ ਧਰਤੀ, ਨਵੇਂ ਲੋਕ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਨਾਲ ਵਾਹ-ਵਾਸਤਾ ਪਿਆ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਮੱਸਿਆ, ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆ, ਮਾਨਸਿਕ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ, ਪਿਛੇਤਰੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਜਾਂ ਭੂ-ਹੋਰਵਾ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਸਥਿਤੀ, ਸ੍ਵੈ-ਪਛਾਣ ਦੀ ਤਲਾਸ਼, ਸ੍ਵੈ-ਸਥਾਪਤੀ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼, ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਜਟਿਲਤਾ, ਵਿਦਰੋਹੀ ਔਰਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਤੇ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਤੇ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਦੇ ਤਣਾਓ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਿਰੋਲ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਚਰਦੇ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਕੀਤੀ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ ਕੱਚੇ ਘਰ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਕੰਜਕਾਂ ਅਤੇ ਕੱਖ ਕਾਨ ਤੇ ਦਰਿਆ - ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਤਿੜਕਣ, ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਤਾੱਘ, ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਲਾਲਸਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵੰਨ ਵੇਅ, ਰੇਤ, ਸਵਾਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੇ 'ਪਤੀ' ਪ੍ਰਤੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਪਾਤ ਕਰਨਾ, ਰੇਤ ਵਾਂਗ ਕਿਰਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਪ੍ਰੰਜੀਵਾਦ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋਣਾ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਜੰਮੀ-ਪਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਸੰਘਰਸ਼, ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਸਲਵਾਦ ਖਿਲਾਫ ਸੰਘਰਸ਼, ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਦੂਰੇ ਕੰਮ ਬੋਝ ਹੇਠ ਦੱਬਣ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼, ਪਰਵਾਸ 'ਚ ਜੰਮੀ-ਪਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰਨ ਰੂਪ 'ਚ ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਟਕਰਾਓ ਅਤੇ ਨਸਲ-ਧਰਮ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਝਾਤ ਪੁਆਈ ਹੈ। ਨਕਸ਼ਦੀਪ ਪੰਜਕੋਹਾ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਗਿਰਵੀ ਹੋਏ ਮਨ' ਅੰਤਰ ਨਸਲੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਜਾਤੀ ਵਿਆਹ ਦੇ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਨਦੀਮ ਪ੍ਰਮਾਰ ਦੇ ਨਾਵਲ ਸਪੌਂਸਰਸ਼ਿਪ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਸੁੱਖੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲਾਲਚ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਦੂਰ-ਨੇੜੇ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਪੌਂਸਰ ਕਰਨ 'ਚ ਉਮਰ ਬਿਤਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੋਂ ਪੁੱਤ, ਪਤੀ ਵੀ ਖੁਹਾ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਕੁੱਕੜਪਿੰਡੀਆ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਚਿੱਟੀ ਮੌਤ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਲਦੀ ਪੈਸਾ ਕਮਾ ਕੇ ਵੱਡੇ ਬਣਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਿੰਦਰ ਗਿੱਲ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਗਿਰ ਰਿਹਾ ਗਿਰਾਫ' ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਸਵਾਬ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਵਿਭਚਾਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ।

ਕੈਲਾਸ਼ਪਰੀ ਦੇ ਨਾਵਲ ਕਟਹਿਰੇ 'ਚ ਖੜ੍ਹੀ ਔਰਤ, ਫਿਊਨਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦੇ ਹਨ। ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ ਸੰਘੇੜਾ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਜਾਲ' ਅਤੇ 'ਇੱਕ ਖਤ ਨਾਂ ਸੱਜਣਾ ਦੇ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਵਲ ਹਨ। ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਧਰਤ ਪਰਾਈ ਆਪਣੇ ਲੋਕ' ਆਪਣੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹੋਏ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਗਾਥਾ ਹੈ ਜੋ ਔਰਤ ਸਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਵਧੇਰੇ ਚਿੰਤਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਭਾਰਤੀ/ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦਾ ਜੋ ਮੁੱਢਲਾ ਰੂਪ ਹੈ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਭਾਵੇਂ ਸੰਦਰਭ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤਾਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੋਂ ਪਿੱਛਾ ਛੁਡਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸੱਤ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਬੈਠੀ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦਾ ਦੁੱਖ/ਦਰਦ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੇ ਅਤੀਤ ਨੇ ਝੱਲਿਆ ਸੀ। ਉਂਝ ਵੀ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ 'ਚ ਔਰਤ ਦਾ ਪਿਸ਼ਣਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਹ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਰਚਨਾਕਾਰਾਂ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਰਚਨਾਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇੱਕ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੀੜਾ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ਪਰ ਧਰਾਤਲ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ 'ਚ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਰਚਨਾਕਾਰ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾ ਦਾ ਅੰਤ ਆਪਣਾ ਨਿੱਜੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮੂਹਿਕ ਹੱਲ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਆਧਾਰ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

ਅਜੀਤ ਕੌਰ	ਗੋਰੀ, ਦਿੱਲੀ : ਨਵਯੁੱਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1991। ਕੱਟੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਟੁੱਟੇ ਤ੍ਰਿਕੋਣ (ਸਾਂਵੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ) ਦਿੱਲੀ : ਨਵਯੁੱਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1991 ਫਾਲਤੂ ਔਰਤ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ : ਨਵਯੁੱਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1995.
ਅਟਵਾਲ, ਹਰਜੀਤ	ਵਨ ਵੇਅ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ : ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2004. ਚੇਤ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ : ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2004. ਸਵਾਰੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ : ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005. ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ, ਸਮਾਣਾ : ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 2001.
ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ	ਡਾਕਟਰ ਦੇਵ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ : ਸਿੱਖ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ, 1949. ਪਿੰਜਰ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ : ਸਿੱਖ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ, 1950. ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ, ਦਿੱਲੀ : ਨਵਯੁੱਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1961. (ਇਹ ਨਾਵਲ ਕੰਮੀ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ ਨੇ 2006 ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ) ਇਕ ਸੀ ਅਨੀਤਾ, ਸਰਹਿੰਦ : ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1986.
ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ	ਪਰਤਾਪੀ, ਦਿੱਲੀ : ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1996. ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਢਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ : ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2003. ਗੇਲੋ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ : ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2011. ਬਸ ਹੋਰ ਨਹੀਂ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ : ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2011.
ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ	ਧਰਤ ਪਰਾਈ ਆਪਣੇ ਲੋਕ, ਦਿੱਲੀ : ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 1994.
ਸੰਘੋਤਾ, ਬਲਵੀਰ ਕੌਰ	ਇਕ ਖ਼ਤ ਨਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਦੇ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ : ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1979. ਜਾਲ, ਲੁਧਿਆਣਾ : ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2010.
ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ	ਕਟਹਿਰੇ 'ਚ ਖੜ੍ਹੀ ਔਰਤ, ਦਿੱਲੀ : ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1979. ਮੈਂ ਇਕ ਔਰਤ ਹਾਂ, ਲੁਧਿਆਣਾ : ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਈਟਰਜ਼ ਕੋ-ਆਪਰੇਟਿਵ ਇੰਡਸਟਰੀਅਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਲਿਮਿਟਡ, 1986.
ਕੁੱਸਾ, ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਰਾਤ ਦੇ ਰਾਹੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ : ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2008. ਅੱਗ ਦਾ ਗੀਤ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ : ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2011.
ਕੁੱਕੜਪਿੰਡੀਆ, ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ	ਚਿੱਟੇ ਪਾਣੀ, ਜਲੰਧਰ : ਕੁੱਕੜਪਿੰਡੀਆ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005.
ਕੰਵਲ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ, ਸਮਾਣਾ : ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 2005. ਹਾਣੀ, ਸਮਾਣਾ : ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 2010.

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	ਰੂਪਧਾਰਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ : ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2012.
	ਮੜੀ ਦਾ ਦੀਵਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ : ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2000.
	ਪਰਸਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ : ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2009.
	ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ : ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2011.
ਗਿੱਲ, ਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਗਿਰ ਰਿਹਾ ਗਿਰਾਫ਼, ਦਿੱਲੀ : ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 1999.
ਚੰਦਨ, ਸਵਰਨ	ਕੱਖ ਕਾਨ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ : ਨਿਊ ਏਜ਼ ਬੁੱਕ ਸੈਂਟਰ, 1989.
	ਕੱਚੇ ਘਰ, ਦਿੱਲੀ : ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1992.
	ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਦਿੱਲੀ : ਆਰਸੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 2004.
	ਕੰਜਕਾਂ, ਦਿੱਲੀ : ਆਰਸੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 2004.
ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ	ਕਨਿਕ ਕਾਮਿਨੀ, ਦਿੱਲੀ : ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1964.
	ਜਲ ਬਿਨ ਕੁੰਭ, ਦਿੱਲੀ : ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 2001.
	ਕਲਰ ਕੇਰੀ ਛੱਪੜੀ, ਦਿੱਲੀ : ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 2008.
ਟਿਵਾਣਾ, ਦਲੀਪ ਕੌਰ	ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ, ਮੇਰੇ ਪੰਜ ਨਾਵਲ (ਪਹਿਲੀ ਸੈਂਚੀ), ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ : ਨਵਯੁੱਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1994.
	ਏਹੋ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ, ਮੇਰੇ ਪੰਜ ਨਾਵਲ (ਪਹਿਲੀ ਸੈਂਚੀ), ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ : ਨਵਯੁੱਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1994.
	ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ, ਮੇਰੇ ਪੰਜ ਨਾਵਲ (ਪਹਿਲੀ ਸੈਂਚੀ) ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ : ਨਵਯੁੱਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1994.
	ਦੂਸਰੀ ਸੀਤਾ, ਦਿੱਲੀ : ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 2001.
ਧੀਰ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	ਸੰਘਰਸ਼, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ : ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, 1984.
	ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ : ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2001.
ਪਰਮਾਰ, ਨਦੀਮ	ਸਪੋਂਸਰਸ਼ਿਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ : ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2009.
ਪੰਜਕੋਹਾ, ਨਕਸ਼ਦੀਪ	ਗਿਰਵੀਂ ਹੋਏ ਮਨ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ : ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1994.
ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ	ਲਾਲ ਬੱਤੀ, ਦਿੱਲੀ : ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 2004.
ਬੱਲੀ, ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ	ਆਪਣੀ ਛਾਵੇਂ, ਪਟਿਆਲਾ : ਸੇਵਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1979.
	ਠਰੀ ਰਾਤ, ਪਟਿਆਲਾ : ਅਮਰਜੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1982.
	ਧੁੱਪ ਦੀ ਵਾਟ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ : ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1986.

ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ

- ਅਕਾਲ, ਅਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ (ਡਾ.) ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਪਰਵਾਸੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2006.
- ਅਮਰ ਤਰਸੇਮ (ਡਾ.) (ਸੰਪਾ.) ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਹਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2010.
- ਅਰਵਿੰਦਰਪਾਲ ਕੌਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, ਮਿਤੀਗੀਣ
ਨਾਰੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ-ਕਾਵਿ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 1991.
- ਅਰਸ਼ੀ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸਮੀਖਿਆ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, 1984.
ਸਿਧਾਂਤ ਚਿੰਤਨ : ਅਸਤਿਤਵ ਤੋਂ ਵਿਰਚਨਾ ਤੱਕ, ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1996.
- ਏਂਗਲਜ਼, ਫਰੈਡਰਿਕ ਟੱਬਰ, ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਉਤਪਤੀ, ਪੰਜਾਬ ਬੁੱਕ ਸੈਂਟਰ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਮਿਤੀਗੀਣ
- ਇੰਦਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ (ਡਾ.) ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਅਧਿਐਨ, ਦਿੱਲੀ, ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2003.
- ਸਰਬਜੋਤ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬਦਲਾਵ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005.
- ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਸੰਖਰਸ਼ ਦੇ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ, ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲਹਿਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2000.
- ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਤੇ ਨਾਰੀ ਸੰਵੇਦਨਾ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2007.
- ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1990.
ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1993.
ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1999.

ਸੇਠੀ, ਸਪਨਾ (ਡਾ.)	ਨਾਰੀ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਸਰੋਕਾਰ, ਦਿੱਲੀ, ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2009.
ਸੰਧੂ, ਗੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਦਾ ਨਾਵਲ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2003.
(ਅਨੁਵਾਦ ਤੇ ਸਮੀਖਿਆ)	ਗਲਾਮ ਔਰਤ (ਜੇ.ਐੱਸ. ਗਿੱਲ), ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005.
ਸੰਧੂ, ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਦਿੱਲੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, 2005.
ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ, ਸਰਬਜੀਤ ਕੌਰ	ਨਾਰੀ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਕਦਮ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1996.
ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ	ਰਚਨਾ-ਸੰਰਚਨਾ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2010.
ਹਰਕਮਲ ਕੌਰ (ਡਾ.)	ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਰੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨਾਰੀ-ਚੇਤਨਾ, ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 2006.
ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ (ਡਾ.)	ਨਾਰੀਵਾਦ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2003.
ਹਰਮੀਤ ਕੌਰ (ਡਾ.)	ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ, ਦਿੱਲੀ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 1999.
ਹੁੰਦਲ, ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਸੰਪਾ.)	ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਰਤਮਾਨ ਪਰਿਪੇਖ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2009.
ਕਸੇਲ, ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 2000.
ਡਾ. ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ	ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ : ਇਕ ਸੰਵਾਦ, ਦਿੱਲੀ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 2002.
ਕਰਾਂਤੀਪਾਲ (ਸੰਪਾ.)	ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਦਿੱਲੀ, ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, 2005.
ਕਾਂਗ, ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਗਲਪ ਚੇਤਨਾ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, 1980.
ਕਾਂਗ, ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)	ਆਜ਼ਾਦ ਔਰਤ, ਬਰਨਾਲਾ, ਤਰਕ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005.
ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰੋ.)	ਸਿਗਮੰਡ ਫਰਾਇਡ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2008.
ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)	ਔਰਤ ਈਮਾਨ ਹੈ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਵੈਲਵਿਸ਼ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 2000.
ਕੁਲਵੰਤ ਕੌਰ (ਡਾ.)	ਸਾਹਿਤ ਖੋਜ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਲੋਚਨਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਰਘੁਬੀਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1984.
ਕੇਸਰ, ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	ਔਰਤ ਆਜ਼ਾਦ ਹੈ?, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2004.
ਕੇਸਰ, ਜਸਬੀਰ (ਡਾ.)	
(ਅਨੁਵਾਦਕ-ਸੰਪਾਦਕ)	
ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ	ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਈਟਰਜ਼ ਕੋਆਪਰੇਟਿਵ ਸੋਸਾਇਟੀ, 1997.

	ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਦਿੱਲੀ, ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਬੁੱਕਸ, 2000.
ਕੋਵਾਲਸਕੀ ਐੱਨ.ਏ. ਅਤੇ ਬੋਲੋਨੋਵਾ ਵਾਈ.ਪੀ. (ਸੰਪਾ.)	ਅੱਜ ਦੀ ਇਸਤਰੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪੰਜਾਬ ਬੁੱਕ ਸੈਂਟਰ, ਮਿਤੀਹੀਣ
ਖਾਹਰਾ, ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ	ਪਰਤਾਪੀ ਸਮੀਖਿਆ ਤੇ ਸੰਵਾਦ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 2001.
ਖੀਵਾ, ਲਾਭ ਸਿੰਘ (ਡਾ.) (ਸੰਪਾ.)	ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ, ਅਧਿਆਪਨ ਅਤੇ ਖੋਜ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2008.
ਗਿੱਲ, ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ	ਧਰਮ, ਸਮਾਜ ਤੇ ਨਾਰੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਸਪਤ ਸਿੰਧੂ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 1994.
ਗੁਰਬਚਨ	ਸਾਹਿਤਨਾਮਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਯਾਦਗਾਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1999.
ਗੁਰਬੰਸ ਕੌਰ (ਡਾ.)	ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ਤੇ ਔਰਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005.
ਗੁਰਭਗਤ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)	ਕਾਵਿਸ਼ਾਸਤਰ - ਦੇਹ ਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀ, ਸੰਗਰੂਰ, ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1996. ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦ, ਪਟਿਆਲਾ, ਮਦਾਨ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, ਮਿਤੀਹੀਣ
ਘੁੰਮਣ, ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 1990. ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਸਮੀਖਿਆ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 1999.
ਚਰਨਜੀਤ ਕੌਰ (ਡਾ.)	ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1999. ਨਾਰੀ ਨੀਝ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2010.
(ਅਨੁ.)	ਔਰਤ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1997.
ਚੰਦਨ, ਅਮਰਜੀਤ	ਵਲਾਇਤੀਏ, ਦਿੱਲੀ, ਨਵਯੁੱਗ ਪ੍ਰੈੱਸ, 1999.
ਚੰਦਨ, ਸਵਰਨ (ਡਾ.)	ਸੰਵੇਦਨਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1987. ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨਜੀਵਨ ਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਦਿੱਲੀ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1994.
ਚੰਦਨ, ਦੇਵਿੰਦਰ	ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ, ਦਿੱਲੀ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1993.
ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)	ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰੂਪਾਂਤਰ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2010.
ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ	ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ : ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਸਰੂਪ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2003.
(ਸੰਪਾ.)	ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪੁਨਰ-ਸੰਵਾਦ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਸਦਨ, 2006.

ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)	ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਗਲਪ : ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸਮੀਖਿਆ, ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1992. ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਸੰਸਾਰ, ਦਿੱਲੀ, ਵੈੱਲਵਿਸ਼ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1999. ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2006. ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1983.
ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) ਜੱਗੀ, ਜਸਪਾਲ (ਸੰਪਾ.)	ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਦੀ ਨਾਵਲ-ਚੇਤਨਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005. ਜੰਜੀਰ ਤੋਂ ਤਕਦੀਰ ਵੱਲ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਯਾਦਗਾਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਮਿਤੀਹੀਣ
ਜੱਜ, ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ	ਪਰਵਾਸ : ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ, ਜਲੰਧਰ, ਐੱਨ.ਆਰ.ਆਈ. ਸਭਾ ਪੰਜਾਬ, 2000. ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਦਰਭ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2005. ਸੈਕਸ ਵੈਬਰ, ਦਿੱਲੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, 2009.
ਢਿੱਲੋਂ, ਕਰਨਲ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ	ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਜਸਵੰਤ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, 2001.
ਫੀਂਡਸਾ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ (ਡਾ.) ਤਸਕੀਨ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ (ਅਨੁ.)	ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ : ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਪਰਵਾਹ, ਜਲੰਧਰ, ਸ਼ਿਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2003. ਚੋਲਾਂ ਬਾਰਤ, ਦਿੱਲੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, 2011. ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਨਕਲਾਬ (ਯੋਮਿਕਾਲਾਈਨੋਵਾ, ਯੋਲੇਨਾ), ਪੰਜਾਬ ਬੁੱਕ ਸੈਂਟਰ, 1987.
ਦਵੇਸ਼ਵਰ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ (ਸੰਪਾ.) ਦੇਵਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਸੰਪਾ.) ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) ਦੁਸਾਂਝ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.) ਧਨਵੰਤ ਕੌਰ (ਡਾ.)	ਨਾਵਲ ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2006. ਨਵਾਂ ਪੁਰਾਣਾ ਮਾਖਿਉਂ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1998. ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਵਿਹਾਰ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2002. ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਲੱਛਣ ਤੇ ਝੁਕਾਅ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2010. ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ, 2003. ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਵਿਚ ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਵੇਦਨਾ, ਪਟਿਆਲਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, 1989.

	ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ : ਬਿਰਤਾਂਤ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਧਿਐਨ, ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1994.
ਧਨਵੰਤ ਕੌਰ (ਡਾ.)	ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2006.
ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਮਾਂਗਟ (ਸੰਪਾ.)	ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2006.
ਧਾਲੀਵਾਲ, ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ	ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਮੁੱਲ ਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ, ਪਟਿਆਲਾ, ਮਦਾਨ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 1999.
ਧਾਲੀਵਾਲ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪ੍ਰਵਚਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2007. ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁੱਸਾ ਦੇ ਨਾਵਲ ਬਿਰਤਾਂਤ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2011.
ਧੀਰ, ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)	ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ-ਸ਼ਾਸਤਰ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1990. ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ : ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਹਾਰ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1996.
ਨਹਿਰੂ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਾਬੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਾਹਿਤ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਾਇਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1998.
ਨੂਰ, ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 1994. ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਚੇਤਨਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005.
ਨੂਰ ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਉੱਤਰ ਆਧੁਨਿਕਤਾ, ਕਲਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਦਿੱਲੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, 1998.
ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਬਤਰਾ (ਸੰਪਾ.)	ਜਲਾਵਤਨ ਪੰਜਾਬ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2000.
ਨੂਰ, ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ	ਅਚੇਤਨ ਦੀ ਲੀਲਾ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1998.
ਨੇਕੀ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ	ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ (ਕਰਤਾ ਕਿੰਗਜ਼ਲੇ ਡੇਵਿਸ), ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2009.
ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੰਮੂ (ਅਨੁ.)	ਬੁਵਆਰ ਦਾ ਨਾਰੀਵਾਦ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2011.
ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ, ਵਿਨੋਦ ਮਿੱਤਲ	ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਤੇ ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦੇ ਇਸਤਰੀ ਪਾਤਰ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2004.
ਪਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਡਾ.)	ਖੋਜ : ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਹਾਰ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1987.
ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ	ਅਫਲਾਤੂਨ ਤੋਂ ਲੈਨਿਨ ਤੱਕ (ਓ.ਯਾਕੂਤ), ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪੰਜਾਬ ਬੁੱਕ ਸੈਂਟਰ, ਮਿਤੀਹੀਣ
ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਹਿਰਾਈ (ਅਨੁ.)	

ਬਰਾੜ, ਬਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ	ਨਾਰੀਵਾਦ : ਸਿਧਾਂਤ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਵਿਹਾਰ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2002. ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਧਿਐਨ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 1998.
ਬਰਾੜ, ਸੁਰਜੀਤ (ਡਾ.)	ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ : ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪਰਿਪੇਖ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ, 2005.
ਬ੍ਰਹਮਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰੋ.)	ਸਮਾਲੋਚਨਾ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 2011.
ਬਾਜਵਾ, ਗੁਰਦੀਸ਼ ਕੌਰ (ਡਾ.)	ਔਰਤ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਰੂਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2013.
ਬੇਅੰਤ ਕੌਰ (ਡਾ.)	ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ : ਪਰਿਪੇਖ ਤੇ ਵਿਹਾਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਨਵਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2001.
ਬੇਦੀ, ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)	ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1992. ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ : ਨਸਲਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1996. ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਕਾਵਿ ਤੱਕ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2004.
(ਸੰਪਾ.)	ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਸਲੇ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2004. ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2005. ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸੰਗ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2007.
ਭਾਟੀਆ, ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ	ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ : ਸੰਵਾਦ ਤੇ ਸਮੀਖਿਆ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 2001. ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀਆਂ : ਵਰਤਮਾਨ ਪਰਿਪੇਖ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2006.
(ਸੰਪਾ.)	ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ ਗਲਪ ਚੇਤਨਾ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, 1992.
ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)	ਅਲਬਿਊਸਰ, ਦਿੱਲੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, 2010. ਮਿਸ਼ੇਲ ਫੂਕੋ, ਦਿੱਲੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, 2009.
ਮਲਹੋਤਰਾ, ਹਰੀਸ਼	ਮਸਲੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1994.

- ਬਰਤਾਨਵੀ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲਿਟਰੇਚਰ ਹਾਊਸ ਪੁਤਲੀਘਰ, 2000.
- ਮਾਂਗਟ, ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਅਨੁ.) ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ (ਸਿਗਮੰਡ ਫਰਾਇਡ), ਬਰਨਾਲਾ, ਤਰਕਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2001.
- ਸਭਿਅਤਾ ਵਰ ਕਿ ਸਰਾਪ, ਬਰਨਾਲਾ, ਤਰਕਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2002.
- ਰਚਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਬਰਨਾਲਾ, ਤਰਕਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2003.
- ਰਜਨੀ ਰਾਣੀ (ਡਾ.) ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ, ਦਿੱਲੀ, ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2006.
- ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਗਲਪ ਅਧਿਐਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1999.
- ਰਜਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਡਾ.) ਉੱਤਰ ਆਧੁਨਿਕਤਾ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2002.
- (ਮੁੱਖ ਸੰਪਾ.) ਪੰਜਾਬੀ ਡਾਇਸਪੋਰਾ : ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਅਧਿਆਪਨ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2011.
- ਰਵਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ (ਡਾ.) ਔਰਤ ਤੇ ਦਲਿਤ ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਪ੍ਰਵਚਨ : ਨਵਇਤਿਹਾਸਵਾਦੀ ਪਰਿਪੇਖ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2005.
- ਰਾਹੀ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, 1978.
- ਮਸਲੇ ਗਲਪ ਦੇ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, 1992.
- ਸਮਾਂ ਤੇ ਸੰਵਾਦ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, 1997.
- ਜੋਗ-ਜੁਗਤ ਕੀ ਬਾਰਤਾ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, 2006.
- ਰੰਧਾਵਾ, ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) ਗਲਪ ਚਿੰਤਨ, ਜਲੰਧਰ, ਸੁੰਦਰ ਬੁੱਕ ਡਿਪੋ, 2000.
- ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੀ ਨਾਵਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਜਲੰਧਰ, ਸੁੰਦਰ ਬੁੱਕ ਡਿਪੋ, 2005.
- ਰੰਧਾਵਾ, ਦੀਪਤਿੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ ਜੂਲੀਆ ਕ੍ਰਿਸਤੀਵਾ, ਦਿੱਲੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, 2004.
- ਵਨੀਤਾ (ਡਾ.) ਨਾਰੀਵਾਦ ਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਦਿੱਲੀ, ਅਜੰਤਾ ਬੁੱਕਸ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ, ਮਿਤੀਹੀਣ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਨਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਦਿੱਲੀ, ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, 2002.
- ਰਚਨਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਦਿੱਲੀ, ਬਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਐਂਡ ਸੰਨਜ਼, 2004.
- ਵਲਾਦੀਮੀਰ ਇਲੀਚ ਲੈਨਿਨ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਬਾਰੇ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪੰਜਾਬ ਬੁੱਕ ਸੈਂਟਰ, 1990.
- ਵਿਨੋਦ, ਟੀ.ਆਰ. ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਅਧਿਐਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1990.
- ਆਓ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹੀਏ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1999.

ਸ਼ੌਂਕੀ, ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ	ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਮੰਗਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1994.
ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨਜੀਵਨ ਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 1992.
ਸ਼ਰਮਾ, ਮੋਹਨ ਲਾਲ (ਅਨੁ.)	ਮੰਨੂ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, 1989.
ਸ਼ਰਮਾ, ਰਮਨ ਕੁਮਾਰ (ਡਾ.)	ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ, ਸਰੋਕਾਰ ਤੇ ਸੰਦਰਭ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2012.

ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਅਨਾਮਿਕਾ	ਸ਼੍ਰੀਤਵ ਕਾ ਮਾਨਚਿਤ੍ਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਸਾਰਾਂਸ਼ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 1999.
ਭਿੰਨਨਾਥ ਚੌਧਰੀ	ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ, ਮਦ੍ਰਾਸ, ਦੱਖਿਣ ਭਾਰਤ ਹਿੰਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਭਾ, 1983.
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਕਾਂਤ ਸੁਮਨ (ਸੰਪਾ.)	ਭਵਨੀਸ਼੍ਵਰੀ ਸਦੀ ਦੀ ਓਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, (ਪਟਨਾ) : ਰਾਜਕਮਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2001.
ਖੇਤਾਨ ਪ੍ਰਭਾ (ਅਨੁ.)	ਸ਼੍ਰੀ ਤਪੋਕ੍ਰਿਸ਼ਤਾ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਹਿੰਦੀ ਪਾਕੇਟ ਬੁਕਸ, 1998. ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਬੀਚ : ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ, ਭ੍ਰਮੰਡਲੀਕਰਨ ਓਰ ਸ਼੍ਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ (ਪਟਨਾ), ਵਾਧੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2010.
ਯੈਨ, ਅਰਵਿੰਦ	ਓਰਤ ਹੋਨੇ ਦੀ ਸਜਾ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਰਾਜਕਮਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2010. ਓਰਤ : ਅਸ਼ਿਤਵ ਓਰ ਅਸਿਮਤਾ, ਦਿੱਲੀ, ਸਾਰਾਂਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2000.
ਨਵੀਯਰ, ਰੇਨੁਕਾ	ਨਾਰੀ ਸਵਤੰਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਰੂਪ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਅਭਿਸ਼ੇਕ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 1990.
ਨਸਰੀਨ, ਤਸਲੀਮਾ	ਓਰਤ ਕਾ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਵਾਧੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2009.
ਸਰਲਾ, ਮਹੇਸ਼ਵਰੀ	ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ (ਪਟਨਾ), ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2007.
ਮਾਲਤੀ, ਕੇ.ਐਮ. (ਡਾ)	ਸ਼੍ਰੀ ਵਿਮਰਸ਼ : ਭਾਰਤੀ ਪਰਿਪ੍ਰੇਕਸ਼, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਰਾਜਕਮਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2011.
ਮੋਯੇਜ਼ੇ ਮਾਝਕੇਲ (ਅਨੁ)	ਅਪਨਾ ਏਕ ਕਮਰਾ (ਵਰਜੀਨੀਆ ਵੁਲਫ), ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਵਾਧੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2011.

- मिल, सटूअर्ट जान (अनु.) स्त्री और पराधीनता, मेरठ, संवाद प्रकाशन, 2001.
- यादव, राजेन्द्र आदमी की निगाह में औरत, नई दिल्ली, राजकमल प्रकाशन, 2010.
- राजुकर (संपा.) तुलनात्मक अध्ययन स्वरूप और समस्याएं, नई दिल्ली, वाणी प्रकाशन, 1990.
- बोहरा, आशा रानी भारतीय नारी : दशा और दिशा, नई दिल्ली, नैशनल पब्लिशिंग हाऊस, 1983.
- शर्मा, कल्पना (अनु.) यौन दासियां एशिया का सैक्स बाजार (लुइज ब्राउन), नई दिल्ली (पटना), वाणी प्रकाशन, 2010.
- साधाना आर्या, निवेदिता नारीवादी राजनीति : संघर्ष एव मुद्दे, दिल्ली, निदेशालय मैनेज, जिन्नी लोकनीता (संपा.) विश्वविद्यालय, 2001.
- राजिन्दर यादव, अरचना वरमा, अतीत होती सदी और स्त्री का भविष्य, नई दिल्ली, राज कमल जिन्नी लोकनीता (संपा.) प्रकाशन, 2001.
- राधा कृष्ण (डा.) धर्म और समाज, दिल्ली, राजपाल एंड सन्ज, 1963.

English Books

- Dhawan R.K. (Ed.) Comperative Literature, New Delhi, Bahri Publications, 1991.
- Engels Fredrick The Origion of the family, Private Property and the state, Moscow, Progress Publication, 1948.
- Irigarey, Luce An Ethics of sexual Difference, New York, Contincern, London, 2005.
- Jain, Jasbir Women's writing Text and Context, Jaipus & New Delhi, Rawat Publication, 1999.
- Linda, J. Nvcholson (Ed.) Feminism / Post Modernism, London, Routledge, 1990.
- Paramjit Singh Judge, Development, Gender and Diasporra, Context of S.L. Sharma, Satish K. Globalization, Jaipur & New Delhi, Rawat Publication, Sharma, Gurpreet Bal (Ed.) 2003.

- Parshley, H.M. (Trans. By) *The Second Sex* (Simon De Beauvoir), New York, Vintage Books, 1974.
- Kate, Millet *Sexual Politics*, Vintage, London, 1977.
- Sushila Singh *Feminism : Theory, Criticism, Analysis*, Delhi, Pencraft International, 1997.
- Tandon, Nerru *Feminist : A Paradigm Shift*, Atlantic Publication & Distributers (P) LTD, 2008.
- Weliek, Pene *Discriminations Further Concept of Criticism*, Delhi - Bombay - Bangalore, Vikas Publications, 1970.

ਮੈਗਜ਼ੀਨ

- ਅਲੋਚਨਾ ਨਾਰੀ ਸਾਹਿਤ : ਨਾਰੀ ਨਜ਼ਰੀਆ, ਅਕਤੂਬਰ-ਦਸੰਬਰ, 2008.
- ਨਾਵਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ, ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਪੁਨਰ ਮੁਲਾਂਕਣ, ਅਪ੍ਰੈਲ-ਜੂਨ, 2001.
- ਸੁਰ-ਸਾਂਝ ਗਲਪ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ, ਜਨਵਰੀ-ਮਾਰਚ, 2006.
- ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼-ਅੰਕ, ਅਪ੍ਰੈਲ-ਜੂਨ, 1997.
- ਖੋਜ ਦਰਪਣ ਬਦੇਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1989.
- ਖੋਜ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1994.

ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ

1. ਅੰਜੀਲ ਕੌਰ ਵੰਡ ਪਿੱਛੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ, ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਪੀ-ਐੱਚ.ਡੀ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ, 2008.
2. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ : ਨਾਰੀ ਸਰੋਕਾਰ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਫੈਕਲਟੀ ਅਧੀਨ ਪੀ-ਐੱਚ.ਡੀ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ 2011. ਨਿਗਰਾਨ ਡਾ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ।

ਸੰਦਰਭ ਕੋਸ਼

- ਜੱਗੀ, ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਦਰਭ ਕੋਸ਼, ਪਟਿਆਲਾ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1994.

- ਬੇਦੀ, ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ (ਡਾ.) ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਦਰਭ ਕੋਸ਼, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2004.
- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਦਰਭ ਕੋਸ਼ (ਭਾਗ-ਤੀਜਾ) ਇਸਤਰੀ ਲੇਖਕ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2007.
- ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਦਰਭ ਕੋਸ਼ (ਭਾਗ-ਪੰਜਵਾਂ) ਨਾਵਲ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 2008.

Dictioneries and Encyclopaedia

- Oxford English Dictionary Vol-IX, Oxford, Uni. Press, Amen House, London, Reprinted, 1961.
- The Oxford Dictionary Vol-III, Clarendon Press, 1991.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary - Oxford Uni Press, New Delhi. 2005.
- Webster Encyclopaedia Unabridged Dictionary of English An Etymological Dictionary of Modern English Concise Oxford Dictionary.
- The Encyclopaedia of Indian Diaspora Oxford Uni. Press, New Delhi, 2007.
- Encyclopaedia Britannica Cambridge Uni. London. 1974.
- English Punjabi Dictionary Punjabi State Uni., Text Book Board, Chandigarh, 1979.
- The New Encyclopaedia Britannica, Vol-7, Peter B, Norton, Publication Group, Chicago, 1974.
- Sarah Gamble (Ed.) The Icon Critical Dictionary of Feminism (U.K.) Cambridge, Icon Books, 1999.

Websites

- www.books.google.co.in
- www.feminist.com
- www.indiandiaspora.org
- www.library.nu
- www.wikipedia.org